

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 8
Issue 3
November 2024
ISSN 2587-2621

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

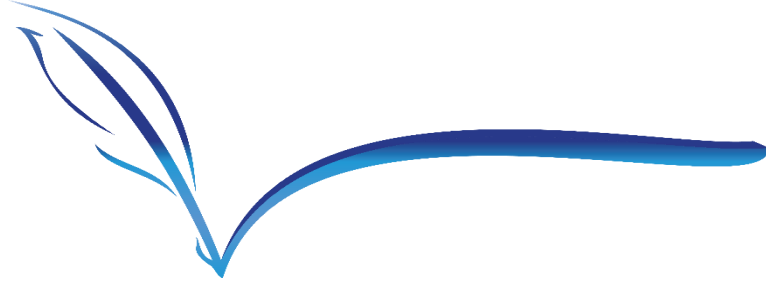
Vol 8
Issue 3
November
2024

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup dörder aylık dönemler halinde (Mart-Temmuz-Kasım) yılda üç sayı olarak elektronik ortamda yayınlanan akademik, hakemli ve uluslararası dergidir.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal of Strategic and Social Researches (SSAD) is an academic, refereed and international journal published electronically three times a year (March-July-November). Linguistic, scientific and legal responsibility of the articles published in the SSAD belongs to the authors, and the publication rights belong to the SSAD.

Articles may not be published or reproduced in whole or in part in any way without the written permission of the publisher.

The Editorial Board is free to publish or not publish the articles submitted to the journal.

Works sent to the journal are not returned.

Journal of Strategic and Social Researches indexed by

International Scientific Indexing, EBSCO, ResearchBib, I2OR, Google Scholar, ISAM, ESJI, ROAD, Crossref, Maktaba, Academic Journal Index, Sobiad

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 8, Sayı 3, Kasım 2024 / Vol 8, Issue 3, November 2024

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

www.dergipark.gov.tr/sisad

sisaddergi@gmail.com

Sahibi | Owner

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstiklal Yerleşkesi 15130 BURDUR

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Editör | Editor

Dr. Öğr. Gör. M. Abdullah KÜNDEYİ Afyon Kocatepe Üniversitesi

Alan Editörleri/Field Editors

İktisadi ve İdari Bilimler

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi - Türkiye)

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Tuncay GÜLOĞLU (Prof. Dr. Yalova Üniversitesi - Türkiye)

Makro Ekonomi

Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Sumgayit Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)

İşletme

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi - Türkiye)

Uluslararası İlişkiler

Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU (Prof. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi - Türkiye)

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Mehmet Akif KİREÇCİ (Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi-Türkiye)

Sosyoloji

Ümit AKCA (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Felsefe

Süleyman Ertan TAĞMAN (Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi - Türkiye)

Sanat Tarihi-Arkeoloji-Mimari

Abdullah Şevki DUYMAZ (Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi - Türkiye)

İletişim

Burhanettin Aykut ARIKAN (Prof. Dr. Türk Alman Üniversitesi - Türkiye)

Eğitim Bilimleri

Said TAŞ (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Tarih

Gürsoy ŞAHİN (Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)

Coğrafya

Erkan YILMAZ (Doç. Dr. Ankara Üniversitesi - Türkiye)

Türk Dili ve Edebiyatı

Abdülkadir EMEKSİZ (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi - Türkiye)

Yazı İşleri | Editorial Office

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Türkçe Dil Editörü | Turkish Language Editor

Öğr. Gör. Fatma Zehra KÜNDEYİ
Afyon Kocatepe Üniversitesi

MA. Birgül YILMAZ

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Doç. Dr. Dmitar TASIĆ
Philosophical Faculty, University of Hradec Kralove, Çek Cumhuriyeti

Doktorant Umut Sergen DAL
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Mizanpaj Editörü | Layout Editor

Celal ÇETİN

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Amira TURBIĆ-HADŽAGIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna-Hersek)

Prof. Dr. Esmâ IGUS (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Türkiye)

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)

Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ (Novipazar Devlet Üniversitesi - Sırbistan)

Prof. Dr. Ümit AKCA (Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Doç. Dr. Armend MEHMEDİ (Priştina University - Kosova)

Doç. Dr. Dimitar ATANASSOV (Sofya Üniversitesi - Bulgaristan)

Doç. Dr. Lale VELİYEVA (Sumgayıt Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)

Doç. Dr. Memli KRASNİQİ (Priştina Üniversitesi - Kosova)

Doç. Dr. Mirza DZANİC (Tuzla Üniversitesi - Bosna Hersek)

Doç. Dr. Nurhodja AKBULAEV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi - Azerbaycan)

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ (Akdeniz Üniversitesi - Türkiye)

Sekreteryâ | Secretary

Doktorant Ali Rıza BİLGİN (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri | Reviewers of the Issue

Prof. Dr. Burhan ÇAPRI (Mersin Üniversitesi)

Prof. Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim AYDIN (Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Meryem Elif ÇELEBİ KARAKÖK (Akdeniz Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet YÖNETKEN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Ali Fikret AYDIN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Alparslan ÖZMEN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Ayşen Esra BÖLÜKBAŞI ERTÜRK (Karabük Üniversitesi)

Doç. Dr. Bora GÖKTAŞ (Bayburt Üniversitesi)

Doç. Dr. Devrim ERTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. Ebru GÖZEN (Akdeniz Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatma Gül GEDİKKAYA (İstanbul Gelişim Üniversitesi)

Doç. Dr. Gökhan KÖMÜR (Bayburt Üniversitesi)

Doç. Dr. Gülay BULGAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Doç. Dr. İlker YİĞİT (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Kadir ŞAHİN (Karabük Üniversitesi)

Doç. Dr. Ökkeş Hakan ÇETİN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Sezai DEMİR (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Bülent ALTAY (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Okan GÜVEN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sevinç EREN (Ordu Üniversitesi)

Dış Temsilcilikler | Country Representatives

Almanya: Uğur Berk KALELİOĞLU (M.A. Duisburg-Essen Üniversitesi)

Azerbaycan: Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Azerbaycan Sumgayıt Devlet Üniversitesi)

Bosna Hersek: Amira Turbic HADZAGIC (Prof. Dr. Bosna Hersek Tuzla Üniversitesi)

Gürcistan: Valery MODEBADZE (Prof. Dr. Saint Andrew the First Called University)

Togo: Tete Jean Philippe GUNN (Ph. D.)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Öner ÇELİKKALELİ, Mim Sertaç TÜMTAŞ & Gülay ÖZSOY-ÇİÇEK

TÜRKİYE'DE GEÇİCİ KORUMA STATÜSÜNDEKİ SURİYELİLERE YÖNELİK
AYIRIMCILIK ve TEHDİT ALGISI: CİNSİYET, EĞİTİM, EKONOMİK DÜZEY, GÖÇ
YAŞANTISI ve GÖÇ NEDENLERİ AÇISINDAN BİR İNCELEME

Discrimination and Threat Perception towards Syrians under Temporary Protection Status in
Turkey: An Analysis in terms of Gender, Education, Economic Level, Migration Lifestyle and
Reasons for Migration

ss. 407-422

Güliden ŞAHİN HATİPOĞLU & Serdar ÜNAL

MODERN SONRASI ZAMANLARDA KOLEKTİVİTEDEN KOPUŞ: GÜNDELİK
HAYATTA BİREYSELLEŞMENİN TEZAHÜRLERİ VE DEĞERLERİN YENİDEN İNŞASI

Break from Collectivity in Postmodern Times: Manifestations of Individualization in Everyday
Life and the Reconstruction of Values

ss. 423-459

Ebru CAYMAZ

AFET DİPLOMASİSİ VE SİYASAL İLETİŞİM: TÜRKİYE'NİN AFET DİPLOMASİSİNE
YÖNELİK KEŞFEDİCİ BİR ARAŞTIRMA

Disaster Diplomacy and Political Communication: An Exploratory Research on Türkiye's
Disaster Diplomacy

ss. 461-473

İsmail KILINÇ

TÜRKİYE'DE UYGULANAN KALKINMA PLANLARININ TURİZM SEKTÖRÜ
AÇISINDAN İNCELENMESİ

Examination of Development Plans Implemented in Turkey from the Perspective of the
Tourism Sector

ss. 475-490

Esra TAŞCI ACAR & İpek KAZANÇOĞLU

**TARIMSAL GIDA İŞLEME MAKİNELERİ İŞLETMELERİNDE ULUSLARARASI
REKABET STRATEJİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA**

**A Qualitative Study on The Assessment of International Competitiveness Strategies in
Agricultural Food Processing Machinery Companies**

ss. 491-523

Rüştü ILGAR

**HOMO ECONOMICUSUN KÜRESELLEŞME EKSENLİ TÜKETİM PARADOKSU ve
OLUŞTURDUĞU SORUNLAR**

**Homo Economicus, The Paradox Of Globalisation-Oriented Consumption and Problems That It
Creates**

ss. 525-541

Oya ŞENYURT

**OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE İSTANBUL'DA İNŞAATLARIN VE
MÜDAHALELERİN ODAĞINDA BİR SEMT: TEPEBAŞI**

**A Neighborhood at the Center of Construction and Interventions in İstanbul in the Late Ottoman
Period: Tepebaşı**

ss. 543-564

Lütfiye GÖKTAŞ KAYA & Gökhan TOPTAŞ

**KÜLTÜREL GEÇİŞİN İZİNİ SÜRMEK: KAĞIZMAN VE KAPADOKYA HALILARI
ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA**

**Tracking The Cultural Transition: A Comparative Study On Kağızman And Cappadocia
Carpets**

ss. 565-584

Doğukan Celal ÇETİN

**SAVAŞ DÖNEMİ YAYIN POLİTİKALARINDA KAMU YAYINCILIĞI İLKESİ: TÜRKİYE
VE ALMANYA ÖRNEĞİ**

**The Principle of Public Broadcasting in War-Time Broadcasting Policies: Cases of Turkey and
Germany**

ss. 585-593

R. Tuğrul OĞULATA

ÜRÜN SORUMLULUĞU VE MÜHENDİSLİK ETİĞİ

Product Responsibility And Engineering Ethics

ss. 595-607

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 8 Issue 3, November 2024

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 02.10.2024

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 22.10.2024

DOI: 10.30692/sisad.1560220

**TÜRKİYE’DE GEÇİCİ KORUMA STATÜSÜNDEKİ SURİYELİLERE
YÖNELİK AYIRIMCILIK ve TEHDİT ALGISI: CİNSİYET, EĞİTİM,
EKONOMİK DÜZEY, GÖÇ YAŞANTISI ve GÖÇ NEDENLERİ AÇISINDAN
BİR İNCELEME***

Discrimination and Threat Perception towards Syrians under Temporary Protection Status in Turkey: An Analysis in terms of Gender, Education, Economic Level, Migration Lifestyle and Reasons for Migration

Öner ÇELİKALELİ

Doç. Dr.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

ORCID ID: 00000003-0210-3647

onerckaleli@mu.edu.tr

Mim Sertaç TÜMTAŞ

Prof. Dr.

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,

Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-6365-8876

mimsertac@mehmetakif.edu.tr

Gülay ÖZSOY-ÇİÇEK

Uzm.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0003-1504-4375

gulyozsoy@gmail.com

---

* Bu çalışma, 2022’de Burdur’da gerçekleştirilen V. Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumu’nda sözel bildiri olarak sunulmuştur.

Atıf/Citation: Öner Çelikkaleli., Mim Sertaç Tümtaş ve Gülay Özsoy-Çiçek (2024), “Türkiye’de Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilere Yönelik Ayrımcılık ve Tehdit Algısı: Cinsiyet, Eğitim, Ekonomik Düzey, Göç Yaşantısı ve Göç Nedenleri Açısından Bir İnceleme”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.3 Kasım 2024 s.407-422.

Öz: Bu çalışmanın amacı, Suriyeli göçmenlere yönelik ayrımcılık ve tehdit olarak algılanmalarını yerel halkın cinsiyet, eğitim düzeyi, ekonomik düzey, göç yaşantısı ve göç nedenleri çerçevesinde incelemektir. Bu amaçlar doğrultusunda yaş ortalaması 32.47 (10.83) olan 502 yetişkin bireyden veri toplanmıştır. Bu yetişkinlerin 290’ı kadın, 212’si erkektir. Veri toplama araçları olarak Suriyelilere Yönelik Tutumlar Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Elde edilen ilk bulguya göre, erkekler kadınlara göre daha yüksek ayrımcılık puanlarına sahipken, tehdit algısı cinsiyete göre farklılaşmamaktadır. İkinci olarak, katılımcıların evlilik durumlarına göre Suriyelilere yönelik ayrımcılık ve tehdit algısı farklılaşmamaktadır. Üçüncü olarak, eğitim düzeylerine göre ayrımcılık puanları farklılaşıyorken (eğitim düzeyi düştükçe ayrımcılık giderek artmaktadır), tehdit algısı puanları farklılaşmamaktadır. Dördüncü olarak, ekonomik duruma göre (düşük, orta, yüksek) benzer bir biçimde, ayrımcılık puanları farklılaşıyorken (ekonomik durumu düşük olanların ayrımcılık puanları daha yüksek), tehdit algısı puanları farklılaşmamaktadır. Beşinci olarak göç yaşantısı (göç yaşantısına uzaklık-göç sosyal uzaklık) ile ayrımcılık ve tehdit algısı arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler elde edilmiştir. Son olarak, göç yaşantısına göre, göç yaşantısı olmayanların ayrımcılık ve tehdit algısı puanları ekonomik nedenlerle ve daha iyi bir yaşam için göç edenlerden daha yüksek olarak elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, alanyazını ışığında tartışılmış, yorumlanmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Göç, Tutum, Suriyelilere Yönelik Tutum, Göç Deneyimi.

Abstract: The aim of this study is to examine the discrimination against Syrian immigrants and their perception as a threat by the local population within the framework of gender, education level, economic status, migration experience, and reasons for migration. Data was collected from 502 adult individuals with an average age of 32.47 (10.83). Of these adults, 290 were women, and 212 were men. The Attitudes Towards Syrians Scale and a Personal Information Form were used as data collection tools. According to the initial findings, men had higher discrimination scores compared to women, while the perception of threat did not differ by gender. Secondly, discrimination and threat perceptions towards Syrians did not vary according to marital status. Thirdly, while discrimination scores differed based on education level (with lower education levels corresponding to higher discrimination), threat perception scores did not differ. Fourthly, in terms of economic status (low, medium, high), a similar pattern was observed, with those of lower economic status scoring higher in discrimination, though threat perception scores remained unchanged. Fifthly, significant negative correlations were found between migration experience (distance from migration—social distance to migration) and both discrimination and threat perceptions. Finally, based on migration experience, individuals with no migration experience had higher discrimination and threat perception scores compared to those who migrated for economic reasons or for a better life. The findings were discussed, interpreted, and suggestions were made in light of the relevant literature.

Keywords: Migration, Attitude, Tttitude Towards Syrians, Migration Experience.

GİRİŞ

2011 yılında Tunus'ta başlayan ve hızla diğer Arap ülkelerine yayılan halk ayaklanmaları, baskıcı yönetimlere karşı değişim talebini dile getiren toplumsal hareketlere dönüştü. Bu hareketler, Mohamed Bouazizi'nin kendini yakmasıyla tetiklenmişti. Bu süreçte, demokrasi, insan hakları ve özgürlük gibi değerlere yönelik olumlu bir değişim beklentisi oluştu. Lynch (2011) tarafından "Arap Baharı" olarak adlandırılan bu hareket, Tunus'tan Mısır, Libya ve Suriye'ye kadar yayıldı. Bu ülkelerde, özgürlük ve demokrasi taleplerini içeren protestolar başladı. Ancak, bu geniş çaplı gösteriler, rejim yanlısı askeri güçlerin sert müdahaleleri nedeniyle iç savaşa dönüştü ve barış ile istikrar kayboldu. Özellikle Suriye için Arap Baharı'nın "Arap Kışı"na dönüştüğü söylenebilir ve bu kış halen devam etmektedir.

Suriye’de Arap Baharı ile başlayan iç savaş, beklenenden daha uzun sürdü ve şiddeti azalmış olsa da devam etmektedir. Bu durum, Suriye’den Türkiye’ye büyük çaplı göçlere yol açmıştır. Göç İdaresi Başkanlığı’nın 2023 yılı verilerine göre, Türkiye genelindeki resmi yabancı sayısı 4.893.752 olup, bunların 3.381.429’u Suriyelidir. Göç İdaresi verilerine göre, Türkiye’deki yabancı nüfusun büyük bir kısmı Suriyeli mültecilerden oluşmaktadır. 2011’de başlayan rejim tartışmaları ve iç çatışmalar nedeniyle mağdur durumda kalan Suriyeliler, ülkelerini terk ederek

başka ülkelere sığınmak zorunda kalmışlardır. Suriye ile en uzun sınırı olan Türkiye, Suriyeli mültecilerin birincil varış noktası olmuş ve bu rolünü sürdürmektedir. Bu nedenle, Türkiye, Suriyeli mülteci krizinden en fazla etkilenen ülkeler arasında yer almaktadır (Özdüzen vd., 2021).

Türkiye'ye "açık kapı" politikasıyla göç eden Suriyelilerin yasal statüsü uzun süre tartışma konusu olmuştur. Ancak, ilgili uluslararası ve ulusal yasalar çerçevesinde, Türkiye'deki Suriyeliler hukuken "geçici koruma altındaki kişiler" veya "geçici koruma yararlanıcıları" olarak sınıflandırılmışlardır (Büyükhan, 2021; Eser ve Uygur, 2015). Bu statü, iç savaştan kaçan Suriyelilerin, vatanlarında istikrarlı bir ortam oluşana kadar Türkiye'de kalmalarını sağlamaktadır. Türkiye, geçici koruma rejimi kapsamında Suriyelilere acil ve temel ihtiyaçlarını karşılayarak koruma ve yardım sağlamaya devam etmektedir (Topal, 2015).

Göç, insanlık tarihindeki medeniyetlerin şekillenmesinde ve dönüşmesinde önemli bir rol oynamış sosyolojik bir olgudur. Daha iyi bir yaşam arayışıyla insanların coğrafi olarak hareket etmesi ve geçici ya da kalıcı olarak yerleşmesi, bireyler ve toplumlar üzerinde kalıcı etkiler bırakır (Adıgüzel, 2017; Bartram vd., 2017). Birleşmiş Milletler, "göçmen" kavramını, sebeplerine, gönüllü ya da zorunlu olup olmasına, göç yollarına ya da düzenli ya da düzensiz olmasına bakılmaksızın, bir yıldan fazla süreyle yabancı bir ülkede ikamet eden birey olarak tanımlamaktadır (Uluslararası Göç Örgütü, 2019). Göçmenlerin bir kısmını sığınmacılar ve mülteciler oluşturur. Sığınmacı, mülteci statüsü için başvuruda bulunan ancak başvurusu henüz sonuçlanmamış kişidir. Mülteci ise, ırkı, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği ya da siyasi görüşü nedeniyle zulme uğrayacağı korkusuyla vatandaşı olduğu ülkeye dönemeyen ya da dönmek istemeyen kişidir (Efe ve Ulusoy, 2013). Tarih boyunca insanlar, güvenli yeni yerler arayarak hayatlarına devam etme çabası içinde olmuşlardır (Çağlar, 2011).

Göç nedenlerini incelendiğinde, yoksulluk, işsizlik, savaşlar, ekonomik sorunlar, rejim değişiklikleri, siyasi ve dini baskılar, insan hakları ihlalleri, sınır değişiklikleri, aile birleşimi, felaketler ve cinsel, etnik, dini ayrımcılık gibi faktörlerin etkili olduğu görülmektedir (Kirman, 2017). Özellikle bu yüzyılda, daha iyi bir ekonomik yaşam arayışı, terör ve şiddetten kaçma, eğitim ve iş bulma gibi nedenlerle göç eden insan sayısında önemli bir artış yaşanmıştır (Ökten, 2017). Castles ve Miller (2008), iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerin etkisiyle artan nüfus hareketliliğini "göçler çağı" olarak tanımlamaktadır. Ülkelerinde olumsuz koşullarla karşılaşan pek çok insan, daha güvenli hissettikleri ve kültürel-biyolojik bağları olan Türkiye'ye göç etmeyi ya da batıya geçme imkânı bulana kadar Türkiye'yi bir geçiş noktası olarak kullanmayı tercih etmektedir.

Son dönemlerde, küresel göçmen krizinin devam etmesi ve ekonomik faktörlerden kaynaklanan sosyal gerilimler (Ankaralı vd., 2017), yerel halkın Suriyelilere yönelik tutumlarını incelemeyi önemli hale getirmektedir. Özellikle Türkiye, bu krizin en çok etkilediği ülke olduğundan, bu konu daha fazla önem kazanmaktadır.

Tutum kavramı, Allport (1935) tarafından, "deneyimler yoluyla oluşmuş ve bireyin ilgili nesne ve durumlara karşı tepkilerini dinamik şekilde etkileyen zihinsel ve duygusal bir hazır olma durumu" olarak tanımlanmaktadır (Akt: Tavşancıl, 2014). Özgüven (2011) ise, tutumu "belirli bir kişi, grup, kurum veya düşünceyi kabul etme ya da reddetme yönündeki duygusal bir eğilim" olarak açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle, tutum, bir nesneye karşı belirli bir derecede, olumlu ya da olumsuz olarak kendini gösteren bir eğilimdir (Eagly ve Chaiken, 2007). Bu bağlamda, Türkiye'de uzun süredir geçici koruma altında bulunan Suriyelilere karşı yerel halkın ya olumlu ya da olumsuz tutumlar geliştirmesi beklenmektedir. Suriyelilere yönelik tutum çalışmaları iki ana tutumu öne çıkarmaktadır: "ayrımcılık" ve "algılanan tehdit."

Ayrımcılık, genellikle kalıp yargılar ve önyargıların hayata geçirilmesiyle ortaya çıkar ve genellikle çatışmalara neden olur (Whitley ve Kite, 2010). Ayrımcılığın bir eşitsizlik durumu olduğu kabul edilirse, diğer uçta haksız öncelik verme bulunur. Ayrımcılığın çeşitli biçimleri

arasında yardım etmeyi reddetme, tokenizm, tersine ayrımcılık ve kurumsallaşmış ayrımcılık yer alır. Önyargılar damgalar ve sistematik ayrımcılığı doğurur (Goffman, 2014). Bu damgalar, bireyleri marjinalize eder ve grup olarak dezavantajlı bir duruma getirir; sonunda bu damgalar, somut bir gerçeklik oluşturur (Hogg ve Vaughan, 2011). Ayrımcılığa uğrayan kişilerin, sosyal ve psikolojik marjinalleşmelerini gizli tutmaları ve şikayet etmemeleri beklenir; çünkü genellikle bu durumun sorumlusunun kendileri olduğu düşünülür (Fox vd., 2012).

Bu bağlamda, tehdit algısı, bir grubun (burada dış grup) diğer bir grubun (iç grup) refahı üzerindeki kontrolünü ifade eder. Bu kontrol yalnızca ekonomik veya fiziksel güvenliği değil, aynı zamanda psikolojik refahı da etkiler (Schmid ve Muldoon, 2013). McLaren (2003), Avrupa’daki göçmenlere yönelik önyargılar üzerine yaptığı çalışmada, algılanan tehditleri iki türde tanımlar: gerçekçi ve sembolik. Sembolik tehditler, inançlar, değerler ve kültürel normlarla ilgilidirken, gerçekçi tehditler ekonomik sorunlar, eğitim ve sosyal uyum/çatışma gibi konuları kapsar. Bu tanım, Schmid ve Muldoon’un (2013) algılanan tehdidin sosyal kimlik aracılığıyla psikolojik refah üzerindeki etkisi tanımıyla örtüşmektedir. Brambilla ve Butz (2013), tehdit algısının ekonomik boyutuna vurgu yaparak, özellikle ekonomik krizler gibi ekonomik istikrarsızlık dönemlerinde daha belirgin hale geldiğini belirtmektedir. ABD’de yapılan bir çalışmada, Butz ve Yogeewaran (2011) makroekonomik tehditlerin Asyalı göçmenlere yönelik stereotipleri artırdığını, ancak Afrikalı Amerikalılar gibi diğer etnik gruplara yönelik stereotiplere etkide bulunmadığını bulmuşlardır. Bu çalışmalar, bir ülkenin vatandaşları arasında etnik ve ırksal farklılıklar vurgulansa bile, nihayetinde bölünmenin vatandaşlığa dayandığını ve göçmenlerin dış grup olarak görülüp sorunların kaynağı olarak algılandığını göstermektedir.

Göçmenlere yönelik tutumları inceleyen araştırmalar, yaş, medeni durum, cinsiyet, eğitim düzeyi, sosyal sınıf, göç deneyimi, siyasi görüşler, parti üyeliği, din, gelir, ülkenin ekonomik durumu ve istihdam durumu gibi faktörlerin önemini vurgulamaktadır (Butkus vd., 2016). Ayrıca, yaşanan yer, gelir düzeyi, yaş, cinsiyet, sınıf, etnik köken, dini bağlılık ve kamu ile yakın çevrenin tutumları gibi değişkenler de dikkat çekicidir (Landmann vd., 2019). Diğer çalışmalar, iş kaybı, gelir azalması, kira artışları, nüfus artışı ve mülteciler nedeniyle kamu hizmetlerinde yaşanan aksaklıklar gibi ekonomik endişelerin önemini vurgulamaktadır (Keleş vd., 2016; Oytun ve Gündoğar, 2015). Şen ve Şimşek-Keskin (2019), Türkiye’de yaşayan Suriyeli mültecilere yönelik tutumların anlaşılmasının, onların topluma entegrasyonunu teşvik edecek politikaların geliştirilmesi için kritik olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Suriyeli göçmenlere yönelik kamu tutumlarını bilmek, riskleri azaltmak, uyum çalışmalarını yürütmek ve etkili politikalar oluşturmak açısından önemlidir (Özüdoğru vd., 2021). Öte yandan, Süleymanov vd. (2017), göçmenlerin entegrasyonu veya kültürel uyumunun sadece kendi çabalarına değil, aynı zamanda göç ettikleri toplumun tutum ve davranışlarına da bağlı olduğunu ifade etmektedir. Ancak, Suriyeli göçmenlere yönelik tutumları etkileyen faktörler üzerine daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yaşayan yerli yetişkin bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik tutumlarını (Tehdit Algısı ve Ayrımcılık) incelemektir. Bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Türkiyeli yetişkin yerli bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik “Tehdit Algısı” ve “Ayrımcılık” puanları cinsiyetlerine göre farklılaşmakta mıdır?
- 2- Türkiyeli yetişkin yerli bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik “Tehdit Algısı” ve “Ayrımcılık” puanları medeni durumlarına göre farklılaşmakta mıdır?
- 3- Türkiyeli yetişkin yerli bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik “Tehdit Algısı” ve “Ayrımcılık” puanları eğitim düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?

- 4- Türkiyeli yetişkin yerli bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik “Tehdit Algısı” ve “Ayrımcılık” puanları ekonomik düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?
- 5- Türkiyeli yetişkin yerli bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik “Tehdit Algısı” ve “Ayrımcılık” puanları kendi göç etme nedenlerine göre farklılaşmakta mıdır?
- 6- Türkiyeli yetişkin yerli bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik “Tehdit Algısı” ve “Ayrımcılık” ile kendilerinin göç yaşantısına uzaklıkları arasında bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışma nicel veri toplama yönteminin kullanıldığı betimsel bir çalışmadır. Betimsel çalışmalarda var olan duruma herhangi bir müdahale yapılmadan durum olduğu gibi yansıtılmaktadır.

Katılımcılar

Bu çalışmanın katılımcılarını, yaş aralığı 18 ile 67 arasında değişen 502 yetişkin birey oluşturmaktadır (Ort: 32.74, Ss: 10.83). 290'ı kadın, 212'si erkek olan katılımcıların 213'ü evli, 264'ü bekar (hiç evlenmemiş) ve 25'i eşinden ayrılmış veya eşini kaybetmiş bekarlardan oluşmaktadır. Eğitim durumu açısından 11'i ilkokul, 14'ü ortaokul, 55'i lise, 321'i üniversite ve 101'i lisansüstü mezundur. Gelirin giderleri karşılması açısından katılımcıların 85'i gelirin giderlerini “tamamen karşıladığını”, 225'i “çoğunu karşıladığını”, 123'ü “az bir kısmını karşıladığını” ve 69'unun da “karşılama yapmadığını” belirtmiştir. Son olarak, gelirin giderleri karşılamadığı bir durumda 8'i “eğitim masraflarından”, 35'i “mutfak masraflarından”, 230'u “seyahat-tatil masraflarından”, 3'ü “sağlık giderlerinden” 110'u “giyecek masraflarından” kısıtlama yaptığını belirtirken 26'sı herhangi bir şeyden kısıtlama yapmadığını belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları

Suriyelilere Yönelik Tutumlar Ölçeği: Ölçme aracı Güleç vd. (2021) tarafından geliştirilmiştir. 16 maddeden oluşan Likert tipi bir ölçek olan ölçme aracı 1 “Kesinlikle katılmıyorum”, 2 “Katılmıyorum”, 3 “Kararsızım”, 4 “Katılıyorum” ve 5 “Kesinlikle katılıyorum” biçiminde derecelendirilmektedir. Yapılan geçerlik çalışmalarında ölçeğin iki faktörlü yapısına ilişkin değerlerin kabul edilebilir olduğu görülmüştür (CFI = .958; TLI = .951; RMSEA = .055; SRMR = .055). Alt faktörler “ayrımcılık” ve “grup ve birey düzeyinde gerçekçi tehditler” olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca madde-toplam korelasyonları .40 ile .74 arasında değişmektedir. Güvenirlik çalışmasında ölçeğin Cronbach alpha iç tutarlık katsayısı .92 olarak elde edilmiştir. Ölçekten ayrımcılık ve tehdit olmak üzere iki farklı puan alınabilmekte ve alınan puanların yüksekliği Suriyeli göçmenlere yönelik ayrımcılığın ve onları tehdit olarak algılamanın arttığı biçiminde yorumlanmaktadır. Bu çalışma için toplanan verilerden ölçme aracının McDonald'in omega (ω) iç tutarlık katsayısı .93 olarak elde edilmiştir.

Bilgi Formu: Çalışmada katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, gelirin gideri karşılama durumu, hane halkı gelir durumu, gelirin gideri karşılayamadığı durumda da vazgeçilen ihtiyacı belirleyebilmek için araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Ayrıca katılımcıların göç yaşantısına uzaklıklarını belirleyebilmek için Emery S. Bogardus tarafından önerilen Sosyal Uzaklık Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek türünde çok yakın bir toplumsal ilişkiyi benimseme eğiliminden uzak bir toplumsal ilişkiden kaçınma eğilimine doğru sistematik olarak sıralanmaktadır. Bu çerçevede katılımcıların göç yaşantılarını belirleyebilmek amacıyla göç yaşantısına en yakın durum olan “Ben doğduktan sonra göç ettik” ifadesine en yüksek, göç yaşantısına en uzak durum olan “Hayatımda hiçbir biçimde göç yaşantısı bulunmamaktadır” ifadesine en düşük puan verilmiştir. Böylece katılımcıların göç yaşantısına uzaklıklarına ilişkin

sürekli bir puan elde edilmiştir. Buna göre kişilerin aldıkları puanlar yükseldikçe göç yaşantısına yakın oldukları biçiminde yorum yapılmaktadır.

Verilerin Analizi

İstatistiksel analizler için SPSS 22 paket programından yararlanılmıştır. Veriler online (google formlar) olarak toplandığı için boş hücre analizine gerek kalmamıştır. Toplanan verilerin normal dağılıp dağılmadığına belirleyebilmek için Skewness (S) ve Kurtosis (K) katsayıları incelenmiştir. Buna göre, ayrımcılık için $S = .498$, $K = -.273$; tehdit algısı için $S = -.651$, $K = -.122$ olarak elde edilmiştir. Ayrıca elde edilen verilere ilişkin ham puanlar z -puanlarına dönüştürülerek sapkın verilerin olup olmadığına bakılmıştır. Bu bulgularda da verilerin $+3$ ile -3 arasında değişkenlik gösterdiği görülmüştür. Tüm bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde verilerin normal dağılım gösterdiği söylenebilir. Bu çerçevede, değişkenler arasındaki ilişkileri belirleyebilmek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı, bağımlı değişkenlerin ikili bağımsız değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığını test edebilmek için bağımsız gruplar için t -Testi; üç ve daha fazla kategoriden oluşan değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığına ise tek yönlü varyans analizi ile bakılmıştır. Gruplar arasında ortaya çıkan farkın hangi iki gruptan kaynaklandığını tespit edebilmek için post-hoc testlerden LSD kullanılmıştır.

Bulgular

Yetişkin bireylerin cinsiyetlerine göre Suriyeli göçmenlere yönelik “ayrımcılık” ve “tehdit algıları”nın farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin bulgular Tablo 1’de verilmiştir.

Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutum	Cinsiyeti	N	Ort.	Ss	t	p
Tehdit Algısı	Kadın	290	22.47	5.51	-.254	.800
	Erkek	212	22.61	6.05		
Ayrımcılık	Kadın	290	23.61	7.81	-2.101	.036
	Erkek	212	25.28	9.50		

Tablo 1. Yetişkin Bireylerin Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutumlarının Cinsiyetlerine Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

Tablo 1’de görüldüğü gibi, yetişkin bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik Ayrımcılık yapma tutumları açısından erkeklerin ortalamaları kadınların ortalamasından daha yüksektir ($t = -2.101$, $p < .05$). Buna karşın Suriyeli göçmenlere yönelik tehdit algısı cinsiyetlere göre anlamlı bir biçimde farklılaşmamaktadır ($t = -.254$, $p > .05$).

Yetişkin bireylerin Suriyelilere yönelik tutumlarının medeni durumlarına göre farklılaşmasına ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2’de katılımcıların medeni durumlarına göre Suriyeli göçmenlere yönelik tutumlarına ilişkin bulgular incelendiğinde, ne tehdit algısı puanlarının ($F = 2.273$, $p > .05$) ne de ayrımcılık puanlarının ($F = 1.312$, $p > .05$) anlamlı bir biçimde farklılaşmadığı görülmektedir.

Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutum	Medeni Durum	N	Ort.	Ss.	F	p
Tehdit Algısı	Evli	213	22.18	5.85	2.273	.104
	Bekâr (Evlenmemiş)	264	22.97	5.52		
	Bekâr (Ayrılmış veya Kaybetmiş)	25	20.84	6.68		
Ayrımcılık	Evli	213	25.00	9.10	1.312	.270
	Bekâr (Evlenmemiş)	264	23.89	8.19		
	Bekâr (Ayrılmış veya Kaybetmiş)	25	22.96	8.34		

Tablo 2. Yetişkin Bireylerin Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutumlarının Medeni Durumlarına Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

Beliren yetişkinlerin eğitim düzeylerine göre Suriyeli göçmenlere yönelik tutumlarının farklılaşmasına ilişkin bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutum	Eğitim Durumu	N	Ort.	Ss.	F	p	Anlamlı Fark (LSD)
Tehdit Algısı	İlkokul	11	23.00	7.29	2.153	.073	-----
	Ortaokul	14	22.00	4.40			
	Lise	55	22.56	5.43			
	Üniversite	321	22.07	5.88			
	Lisansüstü	101	21.09	5.27			
Ayrımcılık	İlkokul	11	30.63	7.81	9.770	.000	İlkokul, Lise > Üniversite Ortaokul, Lise, Üniversite > Lisansüstü
	Ortaokul	14	25.85	7.51			
	Lise	55	28.49	8.27			
	Üniversite	321	24.43	8.69			
	Lisansüstü	101	20.77	7.18			

Tablo 3. Yetişkin Bireylerin Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutumlarının Eğitim Düzeylerine Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

Tablo 3 incelendiğinde, beliren yetişkinlerin Suriyeli göçmenlere yönelik tutum algılarından tehdit algısının eğitim düzeylerine göre anlamlı bir biçimde farklılaşmadığı ($F= 2.153, p>.05$) buna karşın ayrımcılık puanlarının farklılaştığı görülmektedir ($F= 9.770, p<.05$). Ayrımcılık açısından ortaya çıkan farkın kaynağı incelendiğinde ilkokul ve lise mezunu olanların ayrımcılık puanlarının ortalamasının üniversite mezunlarının ortalamasından, ortaokul, lise ve üniversite mezunu olanların ortalamasının lisansüstü olanların ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Ekonomik düzeylerine göre yetişkin bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik tutumlarına ilişkin bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4'te ekonomik düzeylerine göre beliren yetişkinlerin Suriyeli göçmenlere yönelik tutumları verilmiştir. Buna göre, ekonomik duruma göre yetişkin bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik tehdit algısı puanları farklılaşmazken ($F= 1.560, p>.05$), ayrımcılık puanları farklılaşmaktadır ($F= 4.142, p<.05$). Gruplar arasında ortaya çıkan farkın kaynağı incelendiğinde, ekonomik düzeyi düşük ve orta olanların Suriyeli göçmenlere yönelik ayrımcılık puanlarının ekonomik düzeyi yüksek olanlardan anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu görülmektedir.

Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutum	Ekonomik Durum	N	Ort.	Ss.	F	p	Anlamlı Fark (LSD)
Tehdit Algısı	Düşük	45	22.46	5.48	1.560	.211	----- -----
	Orta	366	22.77	5.79			
	Yüksek	91	21.59	5.60			
Ayrımcılık	Düşük	45	24.04	7.25	4.142	.016	Düşük ve Orta>Yüksek
	Orta	366	24.91	8.74			
	Yüksek	91	22.04	8.34			

Tablo 4. Yetişkin Bireylerin Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutumlarının Ekonomik Düzeylerine Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

Göç nedenlerine göre yetişkin bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik tutumlarına ilişkin bulgular Tablo 5’te verilmiştir.

Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutum	Göç Nedenleri	N	Ort.	Ss.	F	p	Anlamlı Fark (LSD)
Tehdit Algısı	1-Göç Yaşantım Yok	258	23.50	5.04	4.608	.001	1>2 ve 5
	2-Ekonomik Nedenler	66	20.72	6.27			
	3-Coğrafi Nedenler	6	19.50	7.76			
	4-Güvenlik Nedenleri	17	22.52	6.54			
	5-Daha İyi Bir Yaşam	155	21.81	6.16			
Ayrımcılık	1-Göç Yaşantım Yok	258	26.12	8.49	6.124	.000	1>2 ve 5
	2-Ekonomik Nedenler	66	22.27	7.50			
	3-Coğrafi Nedenler	6	22.83	8.28			
	4-Güvenlik Nedenleri	17	23.17	8.50			
	5-Daha İyi Bir Yaşam	155	22.36	8.68			

Tablo 5. Yetişkin Bireylerin Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutumlarının Göç Nedenlerine Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

Tablo 5’e göre, yetişkin bireylerin kendi göç nedenlerine göre Suriyeli göçmenlere yönelik tutumlarından tehdit algısı puanlarının ($F= 4.608, p<.05$) ve ayrımcılık puanlarının anlamlı bir biçimde farklılaştığı görülmektedir ($F= 6.124, p<.05$). Elde edilen farkın kaynağı incelendiğinde ise her iki algı biçiminde de göç yaşantısı olmayan yetişkin bireylerin tehdit algısı ve ayrımcılık puanlarının ekonomik nedenler ve daha iyi bir yaşam için göç edenlerden daha yüksek olduğu görülmüştür.

Beliren yetişkinlerin göç yaşantısına uzaklıkları ile Suriyeli göçmenlere yönelik tutumları arasındaki ilişki Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6’da yetişkin bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik tutumları ile kendilerinin göç yaşantısı arasındaki ilişki verilmiştir. Buna göre, yetişkin bireylerin göç yaşantısı puanları Suriyeli göçmenlere yönelik ayrımcılık ($r= -.19, p<.05$) ve onları tehdit olarak algılama arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler elde edilmiştir ($r= -.18, p<.05$). Diğer bir ifadeyle, göç yaşantısına puanı artan yetişkin bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik olumsuz tutumlarının düştüğü söylenebilir.

Değişkenler	Ort.	Ss.	1	2	3
1-Göç Yaşantısı	4.02	1.87	1		
2-Ayrımcılık	24.31	8.60	-.19**	1	
3-Tehdit Algısı	22.53	5.74	-.18**	.63**	1

Tablo 6. Yetişkin Bireylerin Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutumlarının ile Göç Yaşantısına Arasındaki İlişki

Tartışma

Bu araştırmada bir çok bulgu elde edilmiştir. Elde edilen ilk bulguya göre, erkek yetişkin bireylerin Suriyeli geçici koruma statüsündeki bireylere yönelik “ayırıcılık” puanları kadın yetişkin bireylerden daha yüksek olarak elde edilmiştir. Buna karşın, yetişkin bireylerin Suriyeli geçici koruma statüsündeki bireylere yönelik “tehdit” algıları farklılaşmamaktadır. Suriyeli geçici koruma statüsündeki bireylere yönelik tutum ile ilgili yapılan çalışmalarda benzer veya farklı türden bulgulara ulaşılmıştır. Dolayısıyla mevcut çalışmadan elde edilen bulgular bazı çalışma bulgularıyla paralellik gösterirken, bazılarıyla da çelişmekte olduğu görülmektedir.

Yetişkinlerin cinsiyetlerine göre Suriyeli geçici koruma statüsündeki bireylere yönelik tutumlarının araştırıldığı çalışmalar incelendiğinde, göçmenleri “tehdit” olarak algılama puanlarının cinsiyete göre farklılaşmadığı (Ektiren ve Aktaş, 2023; Eser ve Uygur, 2019), kadınların erkeklere göre Suriyeli göçmenlere yönelik tutumunun daha olumlu olduğu (Ankaralı vd. 2017), cinsiyetin göçmenlere yönelik tutumu negatif (erkekler lehine) yönde yordadığı (Güler vd. 2021), erkeklerin tehdit algısı puanlarının kadınlara göre; genel anlamda da kadınların tutumları daha olumlu olduğu (Schweitzer vd., 2005), Türk toplumunda Suriyeli göçmenlere yönelik tehdit puanlarının kadınlardan daha yüksek olduğu (Özüdoğru ve Kan, 2021), Türkiye toplumunun Suriyeli sığınmacıları, (1) kültürel yapıya, (2) sosyal ve ahlaki düzene, (3) ekonomik işleyişe, (4) güvenliğe ve (5) temel hizmet alanlarına erişime tehdit olarak gördüğünü (Ekici, 2019), Türkiye'nin farklı illerinde yapılan çalışmalarda katılımcıların cinsiyetlerine göre Suriyeli göçmenlere yönelik algı ve tutum düzeylerinin farklılaştığı (Saçan, Cizdan ve Tabak 2017; Yılmaz, 2017; Ankaralı vd., 2017; Özüdoğru ve Kan, 2021) ortaya konulmuştur.

Diğer taraftan, cinsiyetlerine göre Suriyeli göçmenlere yönelik olarak, üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre tutumların farklılaşmadığını (Çetin ve Demirel, 2023; Gülhan ve Keskin, 2019; Şen ve Keskin, 2019), Sağlam ve Kanbur (2017) öğretmenlerle yaptıkları çalışmada cinsiyetler arasında tutum açısından anlamlı bir farkın olmadığını, yetişkinlerle yapılan çalışmalarda da Suriyeli göçmenlere yönelik tutumda cinsiyet göre farklılaşma olmadığı (Çalışkan ve Yalçınkaya, 2022; Güzel, 2021) belirlenmiştir. Benzer bir konuda yapılmış çalışmalarda farklı bulguların elde edilmiş olduğu görülmektedir. Bunun nedeni araştırmanın yapıldığı il (Suriyeli göçmenler bazı illere yoğunlaşmış, bazı illerde de nerdeyse yok kadar), bireylerin göçmenlerle karşılaşma durumu, kullanılan ölçme araçları ve farklı örneklerden kaynaklı olabilir. Bu çalışmada erkeklerin göçmenlere yönelik daha ayırıcı olması, Suriyeli göçmenlerin erkeklerin yapabilecekleri işlerde onlara daha düşük ücretlerle çalışmak zorunda olan rakipleri olmaları ve erkeklerin göçmenlerle iş ortamında, günlük yaşamda daha çok karşılaşmaları olabilir. Bunun dışında tehdit olarak algılanmamalarının nedeni çalışmanın katılımcılarının Ege bölgesinden olmalarından kaynaklı olarak, diğer illere göre daha az göçmenle karşılaşma durumundan kaynaklı olarak onları daha az tehdit kaynağı olarak görmeleri, göçmenlerle aynı inanca sahip olunması, yakın kültürün birer üyesi olmalarından kaynaklı olabilir.

Çalışmadan elde edilen ikinci bulguya göre, Türkiyeli yetişkin bireylerin Suriyeli geçici koruma statüsündeki göçmenlere yönelik tutumları medeni durumlarına göre farklılaşmamaktadır. Elde edilen bu bulgu benzer konularda yapılmış araştırma bulguları tarafından desteklenmektedir (Güzel, 2021; Orhan, Albayrakoğlu ve Adıgüzel, 2024; Özüdoğru ve Kan, 2021). Diğer taraftan Adil (2020) yaptığı çalışmada, bekâr yetişkinlerin Suriyeli göçmenlere yönelik tutumlarının daha olumsuz olduğunu belirtmiştir. Elde edilen bu bulgu, yetişkin bireylerin medeni durumlarının onların Suriyeli göçmenlerle etkileşime, iletişime ve yaşantıya girip onlara yönelik olumlu ya da olumsuz bir tutum geliştirmelerinde rol oynayan bir faktör olmadığı; tutumun daha çok etkileşim, yaşantı ve iletişim sonucunda ortaya çıktığı için medeni duruma göre bir farkın elde edilmemiş olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmadan elde edilen üçüncü bulguya göre, yetişkin bireylerin eğitim durumlarının Suriyeli göçmenlere yönelik “tehdit” algısında önemli değişken olmadığı, buna karşın “ayrımcılık” üzerinde önemli bir değişken olduğu görülmüştür. Eğitim düzeyine ilişkin olarak ortaya çıkan fark incelendiğinde, yetişkin bireylerin eğitim düzeyleri düştükçe Suriyeli göçmenlere yönelik “ayrımcılık” puanlarının arttığı tespit edilmiştir. Buna göre, ayrımcılık açısından ortaya çıkan farkın kaynağı incelendiğinde ilkökul ve lise mezunu yetişkinlerin ayrımcılık puanlarının ortalamasının üniversite mezunlarının ortalamasından, ortaokul, lise ve üniversite mezunu olanların ortalamasının lisansüstü olanların ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulguyu destekleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Adil (2020), yetişkin bireylerin eğitim düzeyi düştükçe Suriyeli göçmenlere karşı tutumun daha olumsuz olduğunu belirtmiştir. Güzel (2021) yaptığı çalışmada, Türkiye toplumunun Suriyeli göçmenlere yönelik tutum (tehdit) puanının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterdiği, üniversite mezunlarının tutumunun daha düşük seviyedeki eğitime sahip bireylerin tutumundan olumlu anlamda iyi ve yüksek olarak elde etmiştir. Bu durumda eğitim düzeyi arttıkça Suriyeli göçmenlere karşı tutumun, üniversite eğitiminden kaynaklı olarak alınan eğitimler, farklı insanlar ve kültürlerden kişilerden tanışma fırsatı ve kendisinin de çoğu zaman evinden uzakta yaşamaktan kaynaklı empati eğiliminin gelişmesinden kaynaklı olabilir. Bunun nedeni Güzel’e (2021) göre, üniversite öğreniminin farklılıklara saygı, farklılıkları kabul ve farklılıklarla uyum gibi konularda geliştirici ve eğitici olmasıdır.

Buna karşın yapılan bazı çalışmalarda ise üniversite öğrencilerinin Suriyeli göçmenlere karşı olumsuz tutuma sahip olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda Türkiye’de üniversite öğrencilerinin Suriyeli göçmenlere yönelik olumsuz tutuma sahip oldukları ve Suriyeli göçmenleri bir tehdit unsuru olarak gördükleri belirlenmiştir (Ankaralı vd., 2017; Oytun ve Gündoğar, 2015; Şen ve Şimşek, 2019; Topkaya ve Akdağ, 2016; Polat ve Kaya, 2017).

Diğer bazı çalışmalarda ise Çalışkan (2019) eğitim düzeyi arttıkça Suriyeli göçmenleri tehdit unsuru olarak algılamının arttığı; Özüdoğru ve Kan’a (2021) göre ise Türkiye toplumunun Suriyeli göçmenlere karşı tutumunun eğitim seviyesine göre farklılaşmamaktadır. Birbirinden farklı çalışma bulgularına ulaşılmış olan bu konuda daha derinlemesine nitel çalışmaların yapılıp, eğitim durumunun neden, nasıl ve hangi yönde Suriyeli göçmenlere yönelik tutum geliştirdikleri incelenmelidir.

Araştırmadan elde edilen dördüncü bulguya göre, Türkiye’de yetişkin bireylerin ekonomik durumlarına göre Suriyeli göçmenlere yönelik tehdit algısı farklılaşmamakta ancak ayrımcılık puanları farklılaşmaktadır. Buna göre, ekonomik düzeyi düşük ve orta olanların Suriyeli göçmenlere yönelik ayrımcılık puanlarının ekonomik düzeyi yüksek olanlardan anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye’de Suriyelilere yönelik oluşan tehdit algılarının; Suriyelilerin ucuz/yedek işgücü olarak istihdam piyasasındaki varlığı (Erdoğan, 2014), Suriyeliler için yapılan harcamalar ve ekonomik yardımlar (Polat ve Kaya, 2017), Suriyelilerin vatandaş olmamalarına rağmen Türkiye’nin kaynaklarından yararlanıyor oldukları düşüncesi (Kahraman ve Nizam, 2016), başta sağlık ve eğitim hizmetleri olmak üzere yerel halkın temel hizmetlere erişimde yaşadığı zorluklar (Marmara Belediyeler Birliği, 2015) ve uzun süreli/süren misafirperverlik sonucu oluşan belirsizlik (Ekici, 2019) gibi çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Benzer bir biçimde, Adil (2020) ve Güzel (2021) yaptıkları çalışmalarda eğitim düzeyi düşük olan bireylerin Suriyeli göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanları eğitim düzeyi yüksek olan yetişkinlerin tutum puanlarından daha yüksek olarak elde etmiştir. Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (2011) yaptırdığı bir çalışmada, gelir düzeyi arttıkça olumlu algı ve tutum da artmakta olduğunu, gelir düzeyi azaldıkça olumlu algı ve tutum da azalmakta olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulguyu destekler nitelikteki bir çalışmada Demir (2015) gelir düzeyi düşük olan katılımcıların, gelir düzeyi yüksek olanlara oranla Suriyeli göçmenlerin varlığından daha çok kaygı duyduklarını belirtmişlerdir. Yılmaz (2017) Suriyeli göçmenlere en yoğun bir biçimde maruz kalınan illerde (Hatay, Adana, Gaziantep, Şanlıurfa ve Kilis) yaptığı

çalışmada, yerel halkın Suriyeli göçmenlerden rahatsızlık duyma düzeyinin aylık ortalama gelir seviyesinden bağımsız olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu konuda yapılan diğer çalışmalarda, Özüdoğru ve Kan (2021) Türkiye toplumunun Suriyeli göçmenlere yönelik tutumunun gelir düzeyine göre anlamlı bir biçimde farklılaştığını belirtmişlerdir. Çalışkan (2019) Türkiyeli bireyler içerisinde ekonomik düzeyi düşük olanları Suriyeli göçmenleri bir tehdit unsuru olarak görme puanları, ekonomik düzeyi yüksek olan bireylere göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan araştırmalarda bu etkinin genellikle olumsuz yönde olduğu görülmektedir (Bakan, Akyüz, Eyitmiş ve Doğan, 2011; Kurt, 2006; Pezirkianidis, Stalikas, Efstathiou ve Karakasidou, 2016). Bu bulgular, ekonomik durumların bozulduğu ve olumsuz ekonomik şartlara maruz kaldığı dönemlerde diğerlerinin tehdit algısı olarak görülebildiği (Brown, 2011; Brambilla ve Butz, 2013; Staub, 2000) öngörüsünü destekler niteliktedir. Dolayısıyla düşük aylık gelir düzeyine sahip olan katılımcıların Suriyelilere yönelik kabul etme ve tutum puanlarının düşük düzeyde tespit edilmesi beklenen bir sonuçtur. Daha düşük eğitilmiş kişilerin daha niteliksiz ve gündelik işlerde daha çok çalıştıkları göz önüne alındığında ülkelerinden göç eden Suriyelilerin de yaşamak için bu tür işlerde ve daha az bir ücret karşılığında çalışmak zorunda olmaları onlarla bu işleri yapan yerel halkı karşı karşıya getirdiği için böyle bir sonuca ulaşılmış olabilir.

Araştırmadan elde edilen beşinci bulguya göre, göç yaşantısı olmayan Türkiyeli yerel halkın Suriyeli göçmenlere yönelik olumsuz tutum (tehdit ve ayrımcılık) puanları hem ekonomik nedenlerle göç hem de daha iyi bir yaşam için göç etmiş Türkiyeli yerel halkın puanlarından daha yüksektir. Elde edilen bu bulguya göre, kendisinin herhangi bir nedenle göç yaşantısı olan, göçün yaşattığı olumsuzlukları deneyimlemiş ve belki de kendisi dışlanmış, ayrımcılığa maruz kalmış ve tehdit unsuru olarak görülmüş yetişkin bireylerin Suriyeli göçmenlere karşı daha olumlu bir tutuma sahip oldukları söylenebilir. Ankaralı vd. (2017) yaptıkları çalışmada Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden gelen öğrencilerin göçmenlere yönelik daha olumlu tutumlar içerisinde ortaya koymuşlardır. Eser ve Uygur'a (2019) göre bireylerin göç yaşantısından uzak olmaları onların diğerlerini tehdit unsuru olarak görme puanlarını arttırmaktadır. Buna karşın yapılan iki çalışmada (Orhan vd.,2024; Şen ve Keskin, 2019) ise göç deneyiminin Suriyeli göçmenlere yönelik tutum etkilemediği rapor edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen son bulguya göre Türkiyeli yerel halkın göç yaşantısına yakınlıkları "Ben doğduktan sonra göç ettik" veya uzaklıkları "Hayatımda hiçbir biçimde göç yaşantısı bulunmamaktadır" onların Suriyeli göçmenlere yönelik tutumlarını etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle, göç yaşantısı puanı artan kişilerin Suriyeli göçmenleri tehdit veya onlara yönelik ayrımcılık puanları düşmektedir. Elde edilen bu bulgu çalışmanın beşinci bulgusunu destekler durumdadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, göçü bizzat yaşamış, ailesi ve çevresinden göç eden birilerini görmüş bireylerin göç eden diğer bireylere, Suriyeli göçmenlere, yaklaşımı, doğrudan veya dolaylı yaşantısı olmayanlardan daha olumludur. Murray ve Marx (2013) bunun nedenini "göçmen bir tanıdığına sahip olma, ailede göç deneyimi yaşamış bir bireyin olup olmaması ve yurt dışı deneyimine sahip olmanın göçmenlere yönelik empati ve sosyal iletişimi artırarak tutumları olumlu yönde etkilediği" biçiminde açıklamaktadırlar. Diğer bir çalışmada, sınıf öğretmenlerinin göçmen çocuklara yönelik tutumunu inceleyen Sağlam ve Kanbur (2017), sınıfında mülteci öğrenci bulunan öğretmenlerin, mülteci öğrencisi olmayan öğretmenlere göre tutumlarının daha olumlu olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Eşiğül vd., (2017) yaptıkları çalışmada, Suriyeli göçmenlerle etkileşimde olan bireylerin, onlarla sadece karşılaştığını söyleyenlere göre daha yüksek bir birlikte yaşama idealine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla burada yola çıkarak Suriyeli göçmenleri tanımak, onlarla yaşantıya girmek onlarla yönelik empati geliştirmeye yardımcı olarak olumsuz tutumu azaltmış olabilir.

Birçok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da sınırlılıklar bulunmaktadır. İlk olarak çalışma Türkiye'nin batısında ve diğer illere göre daha az Suriyeli göçmenin bulunduğu bir il ve çevresinde yapıldığı için Türkiyeli yetişkin halkın gerçek tutumunu yansıtamayabilir. Bu

nedenle bu konuda yapılacak çalışmalarda tüm Türkiye’yi temsil edecek örneklerle çalışma yapılması önerilebilir. İkinci olarak, bu çalışmada sadece sosyo-demografik değişkenlere yönelik bir inceleme yapılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda tutumu etkileyebilecek kişilik, dışlanma, yalnızlık, iyimserlik gibi konularla ilgili çalışmalar yapılabilir. Son olarak, bu çalışmada kullanılan ölçme aracı “tehdit” ve “ayrımcılık” gibi olumsuz öğeleri ölçmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda tutumun “bilişsel”, “duyuşsal” ve “davranışsal” öğelerini barındıracak ölçekler kullanılabilir. Ayrıca tutumun olumlu yönlerini de gözden kaçırılmaması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, Y. (2017). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- ADİL, B. (2020). *Türkiye'nin Göç Yönetimi Stratejisi ve Türkiye'de Yaşayan Suriyelilere Yönelik Tutumlar: Ankara İli Örneği*. (Basılmamış doktora tezi). Kırıkkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- ANKARALI, H., PASIN, Ö., KARACAN, B., TOKAR, M., KÜNÜROĞLU, M., ÇAÇA, M., ÖZİSLAM, M. E., & ŞAHİNGÖZ, N. B. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılara Bakış Açısı. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7, 122-132. <https://dergipark.org.tr/en/pub/duzcesbed/issue/31504/345145>
- ALLPORT, G. W. (1935). Attitudes. In M. Fishbein (Ed.) (1967). *Readings in attitudes theory and measurement* (pp. 1-13). John Wiley & Sons: New York.
- BAKAN, İ., AKYÜZ, M., EYİTMİŞ, A. M., & DOĞAN, İ. F. (2011). Ekonomik Krizin İnsan Davranışları Üzerine Etkilerine Yönelik Malatya’da Bir Alan Çalışması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 1-24. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=777018>
- BARTRAM, D., POROS, M. V., & MONFORTE, P. (2017). *Göç Meselesinde Temel Kavramlar* (I. Ağabeyoğlu Tuncay, Çev.). Ankara: Hece.
- BRAMBILLA, M., & BUTZ, D. A. (2013). Intergroup Threat and Outgroup Attitudes: Macro-Level Symbolic Threat Increases Prejudice Against Gay Men. *Social Psychology*, 44(5), 311–319. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000127>
- BROWN, R. J. (2011). *Prejudice: Its social psychology*. Oxford, UK: Blackwell.
- BUTKUS, M., MACIULYTE-SNIUKIENE, A., & MATUZEVICIUTE, K. (2016). Socio-Demographic Factors Influencing Attitude Towards Refugees: An Analysis of Data from European Social Survey. In, *16th International Scientific Conference Globalization and Its Socio-Economic Consequences*, 5th – 6th October 2016 (pp. 286-294).
- BUTZ, D. A., & YOGESWARAN, K. (2011). A new threat in the air: Macroeconomic threat increases prejudice against Asian Americans. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(1), 22-27. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2010.07.014>
- BÜYÜKHAN, M. (2021). Uluslararası Ve Ulusal Mevzuata Göre Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü. *Research Studies Anatolia Journal*, 4(2), 76-90. <https://doi.org/10.33723/rs.851412>
- ÇAĞLAR, A. (2011). *Türkiye’de Sığınmacılar*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

- ÇALIŞKAN, S. (2019). Ev Sahibi Halkın Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutumu: İstanbul; Sultanbeyli-Kadıköy İlçeleri. *Journal of International Social Research*, 12(66). <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3613>
- CASTLES, S., & MILLER, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri* (B. U. Bal & İ. Akbulut, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÇETİN, H., & DEMİREL, B. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Göçmenlere Yönelik Tutumları: Kırıkkale Üniversitesi Örneği. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(10), 1314-1328. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1316>
- DEMİR, O. Ö. (2015). *Göç Politikaları, Toplumsal Kaygılar ve Suriyeli Mülteciler*. Global Analiz, 1, Ankara: Global Politika ve Strateji Yayını.
- EAGLY, A. H., & CHAIKEN, S. (2007). The Advantages of an Inclusive Definition of Attitude. *Social Cognition*, 25(5), 582-602. <https://doi.org/10.1521/soco.2007.25.5.582>
- EFE, S., & ULUSOY, O. (2013). *117 Soruda Mülteci Hakları*. İstanbul: İnsan Hakları Gündemi Derneği Yayını. https://insanhaklariizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=1424 (Erişim Tarihi: 12.09.2024)
- EKİCİ, H. (2019). Türk Toplumunda Suriyelilere Yönelik Algılanan Tehditler Ve Çözüm Önerileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(44), 695-730. <https://doi.org/10.21560/spcd.v19i49119.487325>
- EKTİREN, M. T., & AKTAŞ, V. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilere Yönelik Tehdit Algısının İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 45-64. <https://doi.org/10.15182/diclesosbed.1342181>
- ERDOĞAN, M. (2014). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- ESER, H. B., & UYGUR, M. R. (2019). Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutumların Bütünleşmiş Tehdit ve Sosyal Mesafe Kuramları Doğrultusunda İncelenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği. *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(95), 131-162. <https://doi.org/10.36484/liberal.609598>
- ESİĞÜL, A., ARSLAN, B. K., GENCER, A. Ş., TOSUN, S., KORKMAZ, S. S. & YILDIRIM, Ş. B. (2017). *Bilgiden Algıya: Türkiye'deki Sığınmacı, Göçmen ve Mülteci Algısı Üzerine Bir Çalışma*. Avrupa Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü - PS:EUROPE.
- FOX, D., & ERDENER, E., BARSBEY, M., et al. (2012). *Eleştirel Psikoloji* (E. Erdener, M. Barsbey, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- GÖÇ İDARESİ BAŞKANLIĞI. (2023). İstatistikler-Göç Alanındaki Güncel Sayılar. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2023-53544> (Erişim Tarihi: 12.09.2024)
- GOFFMAN, E. (2014). *Damga* (L. Ünsaldı, Çev.). İstanbul: Heretik Yayıncılık.
- GÜLEÇ, H., KARACA, M. A., BAŞKAYA, G., KARACA, S., & KAHRAMAN, N. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Türkiye'deki Suriyelilere Yönelik Tutumları: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 24(47), 79-93. <https://doi.org/10.31828/tpy1301996120210110m000033>
- GÜLER, D., SARICALI, M., & YELPAZE, İ. (2021). Öğretmen Adaylarının Sosyal Adalet Ve Kişisel Biriciklik Alguları İle Mültecilere Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki. *Pamukkale*

Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 51, 349-366.
<https://doi.org/10.9779/pauefd.748523>

- GÜLHAN, Ş., & ŞİMŞEK-KESKİN, H. (2019). Türkiye’deki Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Suriyeli Sığınmacılara İlişkin Tutumları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1958-1974. <https://doi.org/10.33206/mjss.459684>
- GÜZEL, B. (2021). Yerel Halkın Türkiye’de Bulunan Suriyelilere Yönelik Tutumunun Araştırılması: Kahramanmaraş Örneği. *Journal of Social Policy Conferences*, 81, 151-183. <https://doi.org/10.26650/jspc.2021.81.899619>
- HOGG, M. A., & VAUGHAN, G. M. (2011). *Sosyal Psikoloji* (İ. Yıldız & A. Gelmez, Çev.). İstanbul: Ütopya Yayınları.
- KAHRAMAN, F., & NİZAM, Ö. K. (2016). Mültecilik Hallerini Mekân Üzerinden Okumak: Gaziantep Örneğinde Türkiyelilerin Gözünden Suriyeli Kent Mültecileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 808-825. http://sosyalarastirmalar.net/cilt9/sayi44_pdf/44_4sosyoloji.htm
- KELEŞ, S. Ç., ARAL, T., YILDIRIM, M., KURTOĞLU, E., & SUNATA, U. (2016). Suriye Krizinin Gölgesinde Türk Kamuoyunun Suriyeli Mültecilere Bakışı. *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları*, 2(1), 35-60. <https://doi.org/10.25206/jss.2024>
- KİRMAN, M. A. (2017). *Sosyal Bir Olgu Olarak Göç, İslam Coğrafyasında Terör, Göç ve Mültecilik*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları.
- KURT, Ş. (2006). İşsizliğin Psiko-Sosyal Sonuçları ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (51), 357-379. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iusskd/issue/893/9981>
- LANDMANN, H., GASCHLER, R., & ROHMANN, A. (2019). What is Threatening about Refugees? Identifying Different Types of Threat and Their Association With Emotional Responses and Attitudes towards Refugee Migration. *European Journal of Social Psychology*, 49(7), 1401-1420. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2593>
- LYNCH, M. (2011). Obama’s ‘Arab Spring’ *Foreign Policy*. 06. 08. 2024 tarihinde, <http://foreignpolicy.com/2011/01/06/obamas-arabspring/> adresinden alınmıştır
- MARMARA BELEDİYELER BİRLİĞİ. (2015). Kent Mültecilerine Hizmette Belediyelerin Rolü Çalıştay Raporu. <https://marmara.gov.tr/UserFiles/Attachments/2017/04/14/28b3e8d5-e08a-4f5a-a310-b3c71b91b23d.pdf>
- MCLAREN, L. M. (2003). Anti-Immigrant Prejudice in Europe: Contact, Threat Perception, and Preferences for the Exclusion of Migrants. *Social Forces*, 3, 909-936. <https://doi.org/10.1353/sof.2003.0038>
- MURRAY, K. E., & MARX, D. M. (2013). Attitudes toward Unauthorized Immigrants, Authorized Immigrants, and Refugees. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 19(3), 332. <https://doi.org/10.1037/a0030812>
- ÖKTEN, Ş. (2017). Forced Migration, Unwanted Acceptance, Uncertain Future of Syrian Refugees: The Struggle For Legal Status. *European Journal of Interdisciplinary Studies Articles*, 9(1), 156-164. <https://doi.org/10.26417/ejis.v3i4.p156-164>
- ORHAN, Ü. G., ALBAYRAKOĞLU, Ö., & ADIGÜZEL, A. (2024). Göçmenlerin Sosyokültürel Uyumu Ve Yerel Halkın Göçmenlere Yönelik Tutumu. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 20-37. <https://doi.org/10.55179/dusbed.1357525>

- OYTUN, O., & GÜNDOĞAR, S. S. (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri (Rapor No: 195)*. Ankara: ORSAM-TESEV.
- ÖZDÜZEN, O., KORKUT, U., & ÖZDÜZEN, C. (2021). Refugees Are Not Welcome: Digital Racism, Online Placemaking and The Evolving Categorization Of Syrians In Turkey. *New Media & Society*, 23(11), 3349–3369. <https://doi.org/10.1177/1461444820956341>
- ÖZGÜVEN, İ. E. (2011). *Psikolojik Testler*. Ankara: Pdrem Yayınları.
- ÖZÜDOĞRU, H. Y., & KAN, A. (2021). Yerel Halkın Suriyelilere Yönelik Tutumunu Etkileyen Demografik Değişkenlerin İncelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(50), 162-194. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.630776>
- ÖZÜDOĞRU, H. Y., KAN, A., YAMAN, E., & USLU, L. (2018). Yerel Halkın Suriyelilere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18, 115-140. <https://doi.org/10.21560/spcd.v18i39974.446546>
- PEZIRKIANIDIS, C., STALIKAS, A., EFSTATHIOU, E., & KARAKASIDOU, E. (2016). The Relationship Between Meaning in Life, Emotions and Psychological Illness: The Moderating Role of the Effects of the Economic Crisis. *The European Journal of Counselling Psychology*, 4(1), 1-24. <https://doi.org/10.5964/ejcop.v4i1.75>
- POLAT, F., & KAYA, E. (2017). Bir Ötekileştirme Pratiği: Türkiye'de Yaşayan Suriyelilere Yönelik Tutumlar. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergi*, 1(1), 38-48. <https://dergipark.org.tr/en/pub/meusbd/issue/33259/370256>
- SAÇAN, S., CİZDAN, G., & TABAK, H. D. (2017). Aydın Halkının Suriyeli Göçmenlere Yönelik Bakış Açısının İncelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(1), 28-38. <https://dergipark.org.tr/en/pub/amusbfd/issue/30708/334617>
- SAĞLAM, H. İ., & KANBUR, N. İ. (2017). Sınıf Öğretmenlerinin Mülteci Öğrencilere Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 310-323. <https://doi.org/10.19126/suje.335877>
- SCHMID, K., & MULDOON, O. T. (2013). Perceived Threat, Social Identification, And Psychological Well-Being: The Effects of Political Conflict Exposure. *Political Psychology*, 20, 1-19. <https://doi.org/10.1111/pops.12073>
- SCHWEITZER, R., PERKOULIDIS, S., KROME, S., LUDLOW, C., & RYAN, M. (2005). Attitudes Towards Refugees: The Dark Side of Prejudice in Australia. *Australian Journal of Psychology*, 57(3), 170-179. <https://doi.org/10.1080/00049530500125199>
- SÜLEYMANOV, A., SÖNMEZ, P., ÜNVER, F. D., & AKBABA, S. M. (2017). *International Migration and Children (Uluslararası Göç ve Çocuklar): Transnational Press London*.
- ŞEN, G., & ŞİMŞEK-KESKİN, H. (2019). Türkiye'deki Kamu Yönetimi Öğrencilerinin Suriyeli Sığınmacılara İlişkin Tutumları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1958-1974. <https://doi.org/10.33206/mjss.459684>
- SİĞINMACILAR VE GÖÇMENLERLE DAYANIŞMA DERNEĞİ. (2024). Askıdaki Yaşamlar & Algıdaki Yaşamlar Araştırma Raporu. 02.10.2024'te ulaşılmıştır. http://www.madde14.org/index.php?title=SGDD_-_Ask%C4%B1daki_Ya%C5%9Famlar_%26_Alg%C4%B1daki_Ya%C5%9Famlar_adresinden_erisildi.
- STAUB, E. (2000). *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.

- SÜLEYMANOV, A. (2016). Sultanbeyli ilçesindeki Suriyelilerin Yaşam Deneyimleri. İçinde, *Suriyeli Mülteci Çocuklarla El Ele Projesi Sonuç Raporu*. İstanbul.
- TAVŞANCIL, E. (2014). *Tutumların Ölçülmesi ve Spss ile Veri Analizi* (5. baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- TOPAL, A. H. (2015). Geçici Koruma Yönetmeliği ve Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 5-22. <https://dergipark.org.tr/en/pub/imuhfd/issue/54306/736960>
- TOPKAYA, Y., & AKDAĞ, H. (2016). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Suriyeli Sığınmacılar Hakkındaki Görüşleri (Kilis 7 Aralık Üniversitesi Örneği). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 767-786.
- ULUSLARARASI GÖÇ ÖRGÜTÜ. (2019). World Migration Report 2020. <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive> (Erişim Tarihi: 12.09.2024)
- WHITLEY, B. E., & KITE, M. E. (2010). *The Psychology of Prejudice and Discrimination*. Virginia: Wadsworth.
- YILMAZ, L. Y. (2017). *Yerel Halkın Türkiye’deki Suriyelilere Bakışı: Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay Ve Adana Örnekleri*. (Basılmamış doktora tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 8 Issue 3, November 2024

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 05.09.2024

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 23.10.2024

DOI: 10.30692/sisad.1542280

**MODERN SONRASI ZAMANLARDA KOLEKTİVİTEDEN KOPUŞ:
GÜNDELİK HAYATTA BİREYSELLEŞMENİN TEZAHÜRLERİ VE
DEĞERLERİN YENİDEN İNŞASI***

*Break from Collectivity in Postmodern Times: Manifestations of Individualization in
Everyday Life and the Reconstruction of Values*

Gülden ŞAHİN HATİPOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi

İstanbul Kent Üniversitesi

Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-1107-4374

gulden.sahin@kent.edu.tr

Serdar ÜNAL

Doç. Dr.

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-2755-9456

serdarunal@adu.edu.tr

Atıf/Citation: Gülden Şahin Hatipoğlu, ve Serdar Ünal (2024), “Modern Sonrası Zamanlarda Kolektiviteden Kopuş: Gündelik Hayatta Bireyselleşmenin Tezahürleri ve Değerlerin Yeniden İnşası”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.3 Kasım 2024, s.423-459.

* Bu çalışma Doç. Dr. Serdar Ünal danışmanlığında 05.03.2024 tarihinde tamamlanan “Akışkan Çağda Yitirilen Kolektif Bağlar ve Köksüzlük Olgusu: Genç Kuşaklara Özgü Aidiyetin Yeni İçerimleri” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Öz: Dünya tarihinde en önemli toplumsal değişimlerden biri, toplum merkezli anlayıştan ya da kolektiviteden birey merkezli anlayışa geçiş, yani bireyselleşmenin yükselişi olmuştur. Geleneksel toplumsal pratiklerde yaşanan çözümlerin, sosyal, kültürel ve ekonomik birçok alanda geniş kapsamlı etkiler yaratacağı öngörülmektedir. Bu değişimlerin, özellikle genç kuşaktan bireylerin gündelik hayatlarının farklı alanlarına ilişkin tutumlarında açığa çıkması daha yüksek bir olasılık niteliğindedir. Dolayısıyla, araştırmanın temel amacı, modern sonrası akışkan yaşamın bireylere sunduğu kurallar ve sınırlar çerçevesinde kolektif bağlardan sıyrılmanın ve deneyimlenen bireyselleşme tarzının gündelik hayattaki tezahürlerini ve etkilerini anlamaya çalışmaktır. Bu yönde, kolektiviteden uzaklaşmanın, kopuşun ve bireyselleşmenin bireylerin gündelik hayatlarındaki göstergelerini nicel ve nitel ampirik veriler aracılığıyla çok boyutlu olarak tespit etmek çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bulgulara göre, bireyselliğe dayalı akışkan toplumun insanı, kolektif bağlarla kuşatılmış olan geleneksel insanın tersine özgürlüğe daha düşkün ve kendi tercihleri ile bir yaşam inşa etme deneyimini tehlikeye atacak her türlü değerden de uzaktır. Yalnızlık, kendiliğin ve kendine ait bir yaşamın en önemli kalkanı ve koruyucusudur. Bu noktada kültür gibi kolektif bir dış otorite ya da sorumluluk gerektiren her şey bireyin hayatından dışlanır ya da her kültürel değer subjektif koşullara göre yeniden yorumlanır.

Anahtar Kelimeler: Modern Sonrası Yaşam, Bireyselleşme, Kolektivite, Yalnızlık, Değerlerin Bireyci İnşası.

Abstract: One of the most significant social changes in world history has been the transition from a society-centered understanding, or collectivity, to an individual-centered understanding, that is, the rise of individualization. The disintegration of traditional social practices is expected to have far-reaching effects across various social, cultural, and economic domains. These changes are likely to manifest more prominently in the attitudes of young individuals towards different aspects of their daily lives. Therefore, the main aim of the research is to understand the manifestations and effects of individualization experienced within the framework of the rules and boundaries offered by postmodern liquid life, as well as the process of detaching from collective bonds. In this regard, the focus of the study is to identify, through quantitative and qualitative empirical data, the multidimensional indicators of distancing from collectivism, rupture, and individualization in individuals' daily lives. According to the findings, the individual in a fluid society based on individuality is, unlike the traditional person surrounded by collective bonds, more inclined towards freedom and is distant from any values that might jeopardize the experience of building a life based on personal choices. Loneliness serves as the most important shield and protector of the self and a life that belongs to oneself. At this point, anything requiring a collective external authority or responsibility, such as culture, is either excluded from the individual's life or each cultural value is reinterpreted according to subjective conditions.

Keywords: Postmodern Life, Individualization, Collectivity, Loneliness, Individualistic Construction of Values.

GİRİŞ

Geleneksel toplumun oluşturduğu bir insan modeli olduğu gibi, modernliğin bir uzantısı olarak kabul edilen modern sonrası akışkan toplumun da yarattığı bir insan modeli vardır. Geleneksel ve modern toplumların değer sistemleri farklıdır. Geleneksel toplum içinde sürekli gelişme veya ilerleme düşüncesi olmadığı gibi bireylerin amaçlarını rasyonel bir çerçevede inceleme veya bu amaçları ayrıntılı ve kapsamlı bir tahmine dayanan zeminde düzenleme çabası da yoktur (Smith, 1988, s. 69). Geleneksel dönemde insanlar dönemin geleneksel değerleri ve bağları ile birbirlerine *kalıcı bağlarla* bağlı oldukları için ilişkiler, daha samimi ve daha yoğun olmakla birlikte derin paylaşımları içeriyordu. Kuvvetli ve sürekli olan bu bağlar içinde insanlar, günümüze nazaran daha dar bir etkileşim ortamında birbirleri ile çok yakın mesafeden ilişki içindeydiler ve dolayısıyla toplumsal sınırlamalar da çok belirgindi. İnsanlar arası ilişkilerde yakın, resmi olmayan ve doğrudan tutumlara doğru yönelimin artması beraberinde karşılıklı sorumluluğu da getirmekteydi. Bu durum, her iki tarafın da birbirinden sorumlu olmayı bizzat deneyimlemek suretiyle öğrendiği bir etik ve muhataplar açısından karşılıklı olarak beyan edilmiş bir taahhüt yaratıyordu (Köse, 2017, s. 14). Bu bağlamda, geleneksel dönem sıcak ilişkilerin, aile, toplum, din vb. kurumlara güçlü bağlarla ifade edilen, iş bölümü, uzmanlaşma ve coğrafi hareketliliğin az olduğu, homojen yani toplumu oluşturan bireylerin benzerliklerinin belirgin olduğu, toplumsal düzenin daha çok kolektif değer, gelenekler tarafından sağlandığı bir toplumdur.

Neredeyse her bireyin diğerini tanıdığı ve dolayısıyla yaşamını başka insanların denetiminde sürdürdüğü, yüz yüze ilişki ve etkileşimler içinde toplumsal kuralların olduğu, sabit kurumların bireyin yaşamını yönlendirdiği modern öncesi kolektif toplumlardan modern

topluma geçiş, bireye geniş bir özgürlük alanı tanımış, bireysel yaşamlar görünür olmaktan çıkmış, birey başkalarının baskısından uzak büyük bir özgürlük alanı içinde kendi hayatını yaşayabilir ve kurallarını belirleyebilir olmuştur (Toprak vd., 2009, s. 11). Bu anlamda, modern ve sonrası toplum daha çok inançtan uzaklaşan eğilimlerin rasyonel yönelim kazandığı, aile yapısının, kurumların niceliksel ve niteliksel açıdan değişime uğradığı, sosyal hareketliliğin daha fazla olduğu ve uzmanlaşmanın çeşitlendiği bir yapıya sahiptir. Modernleşme ile geleneksel topluma bağlı ortak değerler, inançlar, semboller bireyi destekleme ve belirleme gücünü kaybetmiştir. Kolektif yapıların çözülme sürecine girmesi ile kimliği, yaşamı ve hayat tarzını tanımlama noktasındaki benzerlikler yerini farklılıklara bırakmıştır. Geleneksel toplumların bireye özerkliği için sunduğu alan ve anlam kategorileri önceden belirlenmiş olması nedeniyle daha azdır. Bu nedenle modernitenin sosyal olanaklar ve kültürel görüşlerde meydana getirdiği değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda bireylerin yaşam ve eylem yönelimi anlayışında geleneksel çerçevelere bağlı kalması gittikçe daha zor hale gelmektedir (Elliot ve Lemert, 2011, s. 76).

Simmel (2009, s. 317-318) açısından bugünkü yaşamın en büyük sorunları, bireyin, etkin sosyal kuvvetler; tarihsel miras, dışsal kültür ve yaşam tekniği karşısında varoluş özerkliğini ya da bireyselliğini muhafaza etme amacından kaynaklanır. Metropol tipi bireyselliğin psikolojik temeli, dışsal ve içsel uyarıların hızlı ve müdahalesiz değişiminden kaynaklanan sinir uyarımının güçlendirilmesinden ibarettir. Sosyal yaşamın temposuyla ve çoğulluğuyla kent, zihinsel yaşamın duysal uyarılarından, birincil ilişkilerin söz konusu olduğu veya yaşamın görece daha ağır ilerlediği geleneksel yaşam ile derin bir karşıtlık oluşturur. Geleneksel yaşamın ritmi ve duysal zihin hayal gücü çok daha yavaş, alışılmış ve düzgün akar. Derinden hissedilerek ve daha duygusal, kolektif ilişkilerden beslenen yaşamlar karşısında, metropole özgü zihinsel yaşam daha yüzeysel ve geçici ilişkiler etrafında şekillenir. Böylelikle özneler artık kendi yaşamını, kimliğini yani kendini inşa etme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır (Bilgin, 2007, s. 52).

Bu çerçevede, dünya tarihinde en önemli toplumsal değişimlerden biri, toplum merkezli anlayıştan ya da kolektiviteden birey merkezli anlayışa geçiş, yani bireyselleşmenin yükselişi olmuştur. Bireyselleşme, içsel bir yargının oluşumu, önyargılara karşı bireysel akıl kullanımının artışı, bireysel hakların gelişimi, toplumsal biz'den bireysel ben'e verilen önemin artışı gibi (Corcuff, 2016, s. 19). Niedzwiecki (2011, s. 165), yirmi birinci yüzyılda bireylerin, gerçek insan ihtiyaçlarının otantik bir yansıması olmaktan çok, aslında konformist ve ayrıntılı şekilde yönlendirilmiş güç ilişkilerinin bir sonucu olarak bireysellik arayışında olduklarını ifade eder. Gerçekten de bireyselliğin yükselişi ile modernleşme ve sonrası süreçleri, en belirgin karşıtlığı geleneksel ve modern değerler arasında ortaya koymaktadır. Bennett'e (2018, s. 94) göre bireyselleşme, bireylerin kendilerini üzerinde çalışılacak, geliştirilecek ve kendini gerçekleştirmeyle mükemmelliğe ulaştırılacak bir proje olarak algılaması durumudur. Bireysellik, bireylerden oluşan toplumun üyelerine biçtiği bir görevdir. Yani tek tek bireylere verilen, bireysel olarak gerçekleştirilmesi gereken, bireylerin bireysel kaynaklarını kullanarak yerine getirmesi beklenen bir görevdir (Bauman ve Leoncini, 2020, s. 29). Bireyselleşme ile birlikte insanlar, gerekli kapasite ya da araçlar olmadan son derece karmaşık sorunlarla başa çıkmaya (Bauman, 2008, s. 14), özel meselelere toplumsal çözümler bulmak yerine toplum kaynaklı sorunlara kendilerine özel çözümler bulma zorunluluğuna da terk edilmişlerdir (Bauman, 2012, s. 102).

Bu bağlamda, bireycilik, hayatımızı ve ilişkilerimizi köklü biçimde değiştiren bir olgudur. Bilgin (2007, s. 58), bireyselliğin inşasında belirli özelliklerin öne çıkarıldığından ve bu özelliklerden en temel olan üçünün tekillik, özerklik ve içsellik olduğundan bahseder. Bu anlamda birey kendisini diğerlerinden farklı ve biricik görür. Kendine yeterli olduğu düşüncesi ile olayların çözümünü kendi içinde aramakta ve bunu yaparken de özerk ve bağımsız olduğuna inanmaktadır. Modern dünyanın yarattığı değerler sistemi içinde bireysel sorumluluk başattır ve insan kendisini, kendi yaşamını inşa eden bir varlık olarak faildir.

Breton'ın (2019, s. 59) vurguladığı üzere, bugün bireyler yönlerin karmaşasına ve gelecek üstünde hüküm süren belirsizliğe, kimliklerini daha bireyci bir tarzda kişisel olarak üreterek, toplumsal etkilerin, derin ve kalıcı kurallardan çok zamanın ruhuna bağlı olduğu bir tür kültürel tadilatla karşılık veriyor. Toplum artık bireyi ikirciksiz olarak içine alarak varoluşa anlam verebilmekten uzaktır. Bu nedenle birey, giderek daha fazla kendisine odaklanmakta; eskiden başkalarıyla etkileşimde, toplumsal kurumlarda ve kültürel kaynaklarda aradığı şeyleri artık kendi iç dünyasında bulmaya çalışmaktadır. Bu durum netice olarak bireylere seçim yapma özgürlüğünü getirir. Seçme özgürlüğü de bireylere kendi seçimlerinin sonuçlarının sorumluluğunu yükler. Çünkü özgür olmak bir anlamda seçimlerinden sorumlu olmak demektir. Bu demektir ki, sorumluluk özgürlükle el ele gider ve özgürlük sürdüğü sürece sorumluluk da devam eder (Bauman ve Obirek, 2018, s. 12).

Aslında, gelenek ve geleneğe bağlı değerler birey üzerindeki etkisini kaybettiğçe ve gündelik hayat yerel ve küreselin diyalektik etkileşimi temelinde yeniden inşa edildikçe, seçenekler çeşitliliğine sahip bireyler hayat tarzı seçimlerini daha fazla gözden geçirmek zorunda kalırlar (Giddens, 2010, s. 16). Geleneksel kuralların yetkelerini yitirdiği bir zamanda, kendilerine sunulan olanakların zenginleşmesi onları daha hırslı ve sınır tanımaz hale getirir. Tutkular ve heveslere daha güçlü bir disiplin gerekirken, tersine, daha başıbozuk bir durum oluşur; düzensizlik ve kuralsızlık durumu da bu ortamda artar (Durkheim, 2013, s. 255). Bugün modern sonrası akışkan dönemde net bir şekilde gözlemlenen bir olgu, geleneksel kolektif bağların giderek zayıflamasıdır. Bu durum, toplumda bireyselleşmenin artışına ve bireylerin toplumsal çevrelerine giderek daha fazla yabancılaşmalarına yol açmaktadır. Bu nedenle, modern ve sonrası toplumlarda geleneksel yapı ile ilişkilerin hem biçimleri değişmiş hem de etkileri azalır hale gelmiştir. Geleneksel toplumlara nazaran kolektif ilişkilerin çözüldüğü ve bireyselleşmenin baskın olduğu modern ortamda özgür olan bireyler, birçok değişkene bağlı olarak gündelik yaşamlarını dizayn etmek ve seçimlerinden de sorumlu olmak zorundadırlar. Kolektiviteden uzak bireysel yaşamların inşasında birey olabilmek kadar birey kalabilmeye olanak tanıyan bu özgürlük, sınırsız seçimler ve sorumluluk son derece önemlidir. Nitekim, kolektif değerlerden uzaklaşmanın ve daha bireysel yaşamların inşasına yönelik çabaların ya da zorunlulukların bireyler üzerindeki etkilerini anlamak araştırmanın temel odak noktasını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Sorunsalları

Modern ve sonrası dönemde bireyselleşme gündelik yaşamın her alanını etkileyen ve etkilemeye de devam edecek olan bir toplumsal gerçekliktir. Bu nedenle, sürecin bireyler ve onların üzerindeki etkilerinden ayrı olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Giddens'a (2010) göre de bugünün toplumlarında bireylerin geleneksel aile, toplum ve din gibi bağlardan uzaklaştıkları ileri sürülmektedir. Gerçekten de geleneksel eski kurumların birey üzerindeki etkisinin giderek azalması ve bireyciliğin artışı, toplumun kolektif temel değerlerini değiştirerek daha bireysel ve haz odaklı bir yaşam tarzı oluşturmaktadır. Ulrich Beck ve Beck (2002), özellikle Batı toplumlarında *kendi hayatını yaşamak* dışında yaygın hiçbir arzunun kalmadığını, kişinin kendi hayatını yaşamak için verdiği günlük yaşam mücadelesinin Batı dünyasının kolektif bir tecrübesi haline dönüştüğünü vurgulamaktadır. Berting'e (2013, s. 62) göre, [modern] bireysellik [veya bireycilik] bir davranış biçimi olarak, geleneksel ve otoriter bir bağımsızlık anlayışını, yani bireysel özerkliği içerir. Bireyin değerinin arttığı bir dünyada, kişinin kendine odaklanmasının—yani bireysel özerklik veya bağımsızlık arayışının—zamanla daha yaygınlaştığını ileri sürmek mümkündür.

Bowman (1955, s. 195), birincil grup ilişkilerinin çözülmesi ve sosyal hareketliliğin genel olarak artmasının, modern toplumlarda bireyleri yalnızlığa sürükleyen temel süreçler olduğunu öne sürer. Hakikat şu ki daha önce hiç olmadığı kadar yalnız ve kendimizleyiz. Aynı zamanda kolektifin de çok yakın bir parçasıyız (Niedzwiecki, 2011, s. 165). Bu bağlamda, uzun bir süredir modern akışkan toplumların dayattığı bireysel yaşam tarzları, toplumsal değerler, haz ve özgürlük odaklı yaklaşımlar, gündelik yaşamın etkileşim biçimlerini, düşünme tarzlarını ve

davranış kalıplarını köklü bir şekilde dönüştürmektedir. Sonuç olarak, bireysel hedeflerin ve *ben* duygusunun kolektif hedefler ve *biz* duygusunun önüne geçmesi, kolektivitinin temsil ettiği toplumsal değerlerin gündelik yaşamda dönüşmesine neden olmuştur.

Bu bağlamda, modern ve sonrası akışkan toplumlarda yaşanan bazı değişimler, geleneksel kolektif bağların zayıflamasına neden olmuş ve bu durum, giderek artan bireyselleşme, toplumsal parçalanma ve yabancılaşmayı beraberinde getirmiştir. Ayrıca, geleneksel toplumsal pratiklerin çözülmesinin sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda geniş kapsamlı etkiler yaratacağı düşünülmektedir. Bu değişimlerin, özellikle genç kuşaktan bireylerin gündelik hayatlarının farklı alanlarına ilişkin tutumlarında açığa çıkması daha yüksek bir olasılık niteliğindedir. Dolayısıyla, araştırmanın temel amacı, modern sonrası yaşamın bireylere sunduğu kurallar ile sınırlar çerçevesinde kolektif bağlardan sıyrılmanın ve deneyimlenen bireyselleşmenin gündelik hayattaki tezahürlerini ve etkilerini anlamaya çalışmaktır. Bu yönde, kolektiviteden uzaklaşmanın, kopuşun ve bireyselleşmenin bireylerin gündelik hayatlarındaki göstergelerini tespit etmek çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Neticede, içinde yaşadığımız dönemin temel özellikleri çerçevesinde özellikle genç kuşaktan bireylerin gündelik hayatın farklı alanlarını algılama ve anlamlandırma süreçleri bireyselleşme olgusuyla yakından ilişkilidir. Bu kapsamda, çalışmada (i) Geleneksel kolektif bağlardan uzaklaşan genç bireylerin gündelik yaşamlarında bireyselleşme deneyimleri nasıl tezahür etmektedir? (ii) Geleneksel kolektif bağlardan sıyrılmanın ve deneyimlenen bireyselleşmenin bireyler üzerindeki etkileri nelerdir? şeklindeki temel iki soruya cevap aranmaya çalışılmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi, Tekniği ve Örneklemi

Araştırmada, karma yöntem bağlamında sosyal olguların yer aldığı çevrede anlamını kavramak için nitel yöntem, bunun yanı sıra genelleme yapabilmek ve sayısal verilere erişim sağlamak amacıyla nicel yöntem kullanılmıştır. Nitel araştırma sürecinde derinlemesine görüşmeler yapılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilen verilerin değerlendirilmesinde betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırmada, nicel yaklaşım kapsamında anket tekniği kullanılmıştır. Standartlaştırılmış soru formları aracılığıyla toplanan nicel veriler, basit betimsel istatistikler (ortalamalar ve yüzdeler dağılımlar) kullanılarak analiz edilmiştir. Hem nitel ve hem de nicel yaklaşım yönünün eşit ağırlıkta olduğunu ifade edebileceğimiz araştırmada, nicel veriler nitel araştırma kapsamında elde edilen verilerin genellenebilecek duruma getirilmesine yardımcı olmak amacıyla kullanılmış ve bu nedenle nicel yöntem kapsamında elde edilen verilerin analizinde ileri istatistiksel analizlere başvurulmamıştır.

Araştırmanın hedef kitlesini aile kökenlerinin dayandığı yerde (memlekette) doğmamış olan ve yaşamlarını memleketleri dışında farklı kentlerde sürdüren yani ailevi kökleriyle mekansal bağı kopmuş ya da bağları zayıflamış bireyler oluşturmaktadır. Hedef kitlenin bu özelliği araştırma evrenin şekillenmesindeki belirleyici kota'lardan biridir. Araştırma evreninin belirlenmesinde bir tür kota olarak kabul edilen bireylerin memleketleri dışında bir kentte yaşamlarını sürdürme niteliğine ek bir diğer ayırıcı özellik de yaş faktörüdür. Buna göre, araştırmanın hedef kitlesini genç kuşak olarak da ifade edebileceğimiz y kuşağı (yani 1980-1999 yılları arasında doğanlar) ile z kuşağı (yani 2000 yılı ve sonrası doğanlar) oluşturmaktadır. Aynı zamanda sosyalizasyon sürecinin ve değer aktarımlarının görece ilk olarak ailede başladığı görüşünden hareketle, katılımcıların seçiminde özellikle iki kuşağın (katılımcının ve ebeveynlerinin) ailevi köklerinin dayandığı yerden uzakta yaşıyor olmaları durumu dikkate alınmıştır. Bu yönde, araştırmanın evreni, hedef kitlenin sahip olduğu özellikler göz önünde bulundurularak modern metropol yaşam koşulunu en iyi temsil eden kentlerden biri olan İstanbul'un Şişli ve Kağıthane ilçeleri olarak belirlenmiştir. Şişli ve Kağıthane ilçelerinin tercih edilmesinin temel sebepleri arasında bu ilçelerin heterojen yani daha çok yerli değil göçmen bir popülasyona sahip olması, göç alan yerler olması nedeniyle hareketliliğin görece yoğun olması ve sosyo-ekonomik olarak gelişmiş yerler olması gibi etkenler bulunmaktadır.

Bu çerçevede nicel araştırma kapsamında örneklem kümesi, -İstanbul'un Avrupa Yakasında yer alan Şişli ve Kağıthane ilçelerinin toplam nüfus yapısı ve araştırmanın hedef kitlesi için belirlenen kotalar da göz önünde bulundurularak- olasılığa dayalı örnekleme bir türü olan çok aşamalı küme örnekleme tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Şişli ve Kağıthane ilçelerinin toplam nüfusu 732.471'dir. Şişli ilçesinin nüfus yapısı verilerine göre 20-44 yaş aralığındaki toplam nüfus 123.960 olup Kağıthane ilçesinin nüfus yapısı verilerine göre de 20-44 yaş aralığındaki toplam nüfus 206.697'dir (<https://www.nufusbu.com/>). Dolayısıyla araştırmanın evreni açısından Şişli ve Kağıthane ilçelerindeki hedef kitlenin araştırma kapsamında ayırıcı bir özellik olarak kabul edilen yaş aralığı itibarıyla toplam nüfus içindeki büyüklüğü 330.657'dir.

Araştırmanın hedef kitlesinin diğer ayırıcı özelliği olan katılımcıların ve ebeveynlerinin ailevi köklerinin dayandığı yerden uzakta yaşıyor olmaları kriteri dikkate alındığında araştırmanın evreni daha da sınırlandırılmış olmaktadır. Ancak, toplam nüfus içinde bu kriter göz önünde bulundurularak sistematik bir eleme yapılamayacağı için burada hedef kitleye ulaşılabilirlik evren için temel ölçüt olarak kabul edilmiş ve toplam evren sayısı 330.657 olarak kabul edilmiştir. Örneklem büyüklüğü için ise $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde ve $d= \pm 0.05$ örnekleme hatası baz alınarak 512 kişilik bir örneklem kümesi oluşturulmuştur. Nitel araştırma bağlamında ise örneklem grubu nicel araştırma örneklemindeki katılımcı çeşitliliğine uygun bir yapı arz edecek şekilde, amaçlı örnekleme ve teorik örnekleme teknikleri aracılığıyla belirlenmiş ve örneklem grubunu 26 kadın ve 17 erkek olmak üzere toplam 43 kişi oluşturmuştur.

Anket uygulamasının pilot çalışması 58 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışma ile hazırlanan anket soruları test edilmiş ve süreç boyunca alınan geri bildirimler göz önünde bulundurularak anket formunda gerekli görülen düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca gerçekleştirilecek derinlemesine görüşmeler için araştırmanın temel amaç ve sorunsallarına uygun kategoriler belirlenmiş ve bu kategorilere uygun -yarı yapılandırılmış- görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlıkların tamamlanması ile de sistematik olarak nicel yöntem bağlamında veri toplama aşamasına geçilmiştir. Nicel yöntem ve nitel yöntem bağlamında tercih edilen tekniklerin eş zamanlı yürütülmesine dikkat edilerek 16 Eylül 2022- 20 Kasım 2023 tarihleri arasında 512 kişiye anket uygulanmış, 9 Ağustos 2022- 16 Aralık 2023 tarihleri arasında da toplamda 43 kişi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki görüşmeler ilk olarak sistematik olmayan görüşmeler ile başlamış ve ardından sistematik derinlemesine görüşmeler olarak devam etmiş, dolayısıyla iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmelerde başvurulan teorik örnekleme bağlamında, söz konusu görüşmelere başlamadan önce örneklem sayısı (görüşme yapılacak kişilerin sayısı) belirlenmemiş, araştırma sürecinde teorik bir doyum noktasına ulaşılan kadar yani analize yeni bir veri sunmayan görüşmeler ortaya çıkana kadar örneklem belirlenmeye devam etmiştir.

Bulgular: Kolektiviteden Uzaklaşma ve Bireyselleşmenin Tezahürleri

Durkheim (1984, s. 94-105), sosyal gerçekliklerin özellikleri arasında dışsal oluşunu, yaptırım gücünü ve tüm toplum üyelerini kapsayan genelleyci yapısını vurgular. Sosyal gerçeklikler dışsal bir nitelik taşıyor çünkü bunlar kolektif bir birliğin, davranış biçimlerinin ve anlayışların sonucunda ortaya çıkar. Birey, rastgele bir toplumda dünyaya gelir, o toplumun dilini öğrenir, değerlerini benimser, yasalarını ve normlarını kabul eder. Ona göre, birey yaşadığı sosyal ortamda zamanla bireyselleşip bazı tercih ve tutumlarını (örneğin din ve ahlak konularında) değiştirirse de yapabileceği seçimler ve reformlar, doğduğu toplumsal yapı tarafından belirlenmiş sınırlar içinde kalır. Bu sınırlılık hali ve dolayısıyla yaptırım gücü, özellikle modern öncesi çağda yani yaşam döngüsünün tekrarlarla ilgili güçlü anlamlar taşıdığı geleneksel bağlamlarda (Giddens, 2010, s. 187) geçerli olan bireylere kuralları bizatihi topluluk düzeni tarafından hatırlatılan bir ilişki biçimi için daha geçerliydi. İnsanlar arasındaki bağların güçlü, sıkı ve sürekli olduğu yakın ilişki ağları, muhataplar arasında sorumluluk duygusunu, aradaki mesafe azaldıkça artırıyordu.

Ancak, toplumsal düzenin sürekli olarak sarsılması, belirsizlik ve hareketliliğin artması, günümüzü geçmiş çağlardan ayıran temel bir özelliktir. Eskiden sabit ve saygıdeğer kabul edilen toplumsal ilişkiler, düşünceler ve kavramlar çözülmüş, bunların yerini alan yeni düşünce ve kavramlar ise kalıcı hale gelmeden geçerliliklerini yitirmiştir. Sağlam ve kararlı olan her şey buharlaşmış, kutsal sayılan değerler değerini kaybetmiş ve sonuç olarak insanlar kendi durumları ve karşılıklı ilişkileri ile yüzleşmek zorunda kalmıştır (Marx ve Engels, 2009, s. 19). Geleneksel toplumdaki modern ve sonrası topluma geçişi tanımlayan modernleşme anlayışlarında ortak bir özellik, sosyal sistem içinde bazı değerlerin değişmesidir. Nitekim, günümüzde hayatın her alanında bireyler artık merkezi hale gelmiştir ve kendi yaşamlarına bir anlam vermek onların işidir; bireyler her şeyi sorgulamakta, sormaktadır ve aynı zamanda kendileri olmayı istemektedirler. Bu iki gerek aslında çatışmalıdır (Bilgin, 2007, s. 50). Birey olmanın anlamı neredeyse herkes için aynıdır; birey olmak diğerleri gibi olmamaktır. Kişisel bir özgürleşme ve kendi kendini, yaşamını, değerlerini var etme edimi olarak bireysellik, günümüzde neredeyse evrensel bir zorunluluktur (Bauman, 2020, s. 26-29).

Giddens'a (2010) göre yaşamlarımız gelenekten ve eski bağlamlardan koparıldıkça, benlik artık toplumsal olan/konum tarafından belirlenmeyen, düşünümsel bir proje haline gelir. Modern toplumlarda, gelenek temelli kurumsal destekten yoksun kalan özerk birey, bir eğretilek ve belirsizlikle karşı karşıyadır. Bir yanı sıra psikik bir özgürleşme, öbür yanı sıra kendini güvende hissetmeme, özgürlük korkusu dinamikleri işlemektedir ve kaygılar yavaş yavaş ön plana çıkmakta, pek çok insan *kendisi olmaktan* yorgun düşmüş görünmektedir (Bilgin, 2007, s. 50). İnsanlar, bireyler olarak kendi kendilerini inşa ve yeniden inşa zorunluluğuyla karşı karşıyadırlar. Bir diğer deyişle dün toparlayabildikleri şeyleri bugün aşma yoluyla kendi yaşamlarını ve kimliklerini inşa etme ödevleri vardır (Bauman, 2001, s. 228). Dolayısıyla, bireysel kimliklerin savunmasızlığı ve kendi başına yaşam oluşturma zorunluluğu, insanları bireysel olarak yaşadıkları korku ve kaygılarını bir süre de olsa dindirebilecekleri yollar aramaya süreklemektedir (Bauman, 2016, s. 22). Nitekim, araştırma kapsamında geleneksel kolektif aidiyet bağları zayıflamış genç bireylerin gündelik yaşamlarında bireyselliği deneyimleme halleri, bunların nasıl tezahür ettiği ve etkilerinin ne yönde olduğu meselesi nicel ve nitel veriler doğrultusunda 8 kategori temelinde açıklanmaya ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Kolektif Sorumluluklardan Uzak Bireysel Yaşam Arzusu ve Minnet Etmeme Duygusu

Bauman'a (2018, s. 8) göre, bugünün hayatı her şeyden evvel bireyi önceleyen "akışkan yaşamı sürekli belirsiz koşullarda yaşanan kararsız, riskli bir hayattır. Akışkan yaşam yeni başlangıçların birbirini takip etmesidir. Tam da bu sebepten ötürü en zorlu anlar, en üzücü baş ağrıları; onlarsız yeni başlangıçları tahayyül dahi edemeyeceğimiz hızlı ve acısız sonlardır. Akışkan modern yaşamın sınırları içinde, bunları hayata geçirmek için gereken beceriler arasında; şeylerden kurtulmak, onlara sahip olmanın önüne geçer". Bu nedenle, belirsizliklerle dolu, kararsız ve riskli bir yaşamda bireysel seçimler büyük bir önem kazanır. Bu anlamda, son derece ayrıştırılmış, belirgin sınırlarla tanımlanmış bir toplum yapısında, bireysellik giderek daha dar bir çerçevede, kişisel yarar sağlama amacına yönelik olarak kullanılmaya başlandı. Taylor'un (2017, s. 12) da belirttiği gibi esasında bireyciliğin karanlık yanı benlik üzerine odaklanmadır. Söz konusu olan bu durum da yaşamlarımızı tatsızlaştırır ve daraltır, anlamını azaltır, başkalarına ya da topluma karşı daha kayıtsız hale getirir.

Bir kural değerini, gücünü taşıyan geleneksel dünyadaki esas gerçeklik ve amaç insanlar arası ilişkilerin niteliği, özü ve dolayısıyla da istikrarıdır. Birey kendisini kuşatan bu gerçekliğin (geleneksel sistemin) varlığını içerisinde yer aldığı sosyal ilişkilerde hisseder. Ancak modern yapı, bireyi bu ilişki ağından uzaklaştırır ve birey, yüzünü ilişki içinde olduğu insanlardan ziyade kendisine dönmeye başlar. Bu noktada bireyler karşısındaki kişiye çoğu maddi olan nesnel hedefler yükler ve bu durum bireylerin bir araç olarak algılanmasına ve kişiyi gayesine ulaştırana kadar değerli görülmesine neden olur (Ersoy, 2015, s. 215). Nitekim insanların sosyal

bağlarından kopması ve bireyselleşmeye dair adımların sonucunda algı biçimleri özelleşir ve her şey kişinin kendi hayatı çevresinde dönmeye başlar (Beck, 2011, s. 204). Geleneksel bağlardan ayrılan bireyler, kendi yaşamlarını belirleme fırsatını ilk kez sunan bir bağımsızlık kazanır. Toplumsal olarak önceden belirlenmiş biyografiler, artık kişinin kendi başına oluşturması gereken biyografilere dönüşmüştür. Yani bireyin yaşamında başat olan eş seçimi, çocuk dünyaya getirme kararı ve sayısı, yaşanılacak yer, meslek, vb. konulardaki tüm kararlar artık kendiliğinden bireye sunulmaz, bu kararların bizzat bireyler tarafından verilmesi gerekir (Beck, 2011, s. 143, 205). Bu nedendir ki yaşamın tüm olanaklarını, getirilerini ve sorumluluklarını - kolektif ilişkiler ve sosyal problemlerle daha az ilintili ve bireyi merkeze alan bireysel başarılar, yetenekler, başarısızlıklar ve yeteneksizlikler ile daha ilişkili- bireyci kavramlarla düşünmeye alışık (Elliot ve Lemert, 2011, s. 30).

Bireyselleşme, bu anlamda herkesin kendi biyografisinin önceden belirlenmiş kısıtlamalardan kurtarılarak tamamen kendi kontrolüne verilmesi ve kişisel kararlarla şekillendirilmesi sürecini ifade eder. Esasen karar verme mefhumuna kapalı yaşam fırsatlarının oranı düşerken, tercihe açık ve şahsen inşa edilmesi gereken biyografinin oranı yükselmektedir. Bu nedenle, yaşam koşullarının ve süreçlerinin bireyselleşmesi, biyografilerin de kişisel bir dönüşüm sürecine girmesine neden olur (Beck, 2011, s. 205). Bu anlamda, kolektiviteden uzaklaşmanın, kopuşun ve bireyselleşmenin önemli göstergelerinden biri olarak bireylerin yaşamlarını dizayn veya inşa ederken dikkate aldıkları *referans kaynakları* önemlidir. Bu yönde, çalışmada bireyci değerlerin baskınlığını anlama noktasında önemli olduğu düşünülen katılımcıların yaşam dizaynında kendilerine referans olarak aldıkları kaynaklar ya da değer ölçütleri sorgulanmıştır.

	Frekans	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Çoğunlukla kendi isteklerimi referans alırım	228	44,5	44,5	44,5
Çoğunlukla kendi isteklerimi referans alsam da çevreme uygun belirlediğim zamanlar da olur	266	52,0	52,0	96,5
Çevrem daha etkin olduğunu düşünüyorum	18	3,5	3,5	100,0
	512	100,0	100,0	

Tablo 1. Yaşam Dizaynında Belirleyici Referans Kaynağı

Verilere göre katılımcıların çok baskın bir çoğunluğu kendi yaşamlarını dizayn ederken kolektif yapıların belirlenimlerinden veya değer ölçütlerinden ziyade kendi bireysel isteklerini ya da ölçütlerini referans almaktadır (Tablo-1.). Bu durum katılımcıların yaşamlarını kolektif bağlardan ve sorumluluklardan uzak olacak şekilde inşa etmeye yönelik eğilimlerinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu yönde, kolektiviteden uzaklaşmanın veya kopuşun yani bireyselleşmenin önemli göstergelerinden olduğunu ifade edebileceğimiz *bireysel yaşam arzusu, kimseye hesap vermeme duygusu, borçlu kalmama, diğerinin sorumluluğunu almama, ben vurgusu gibi özellikler* nitel araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelere yansımıştır:

“...hayatım ile ilgili aldığım kararları başkasına danışmayı sevmem...bu benim hayatım ve kimse beni benden daha iyi bilmez...fikir alıp uyguladığımda sonuç kötü olduğunda kimse o kişiyi suçlarım çünkü. Böyle olunca yani fikir almayınca, kendin yapınca suçlayacak kimse de kalmıyor. Sonuç kötü bile olsa kendinlesin. Kendi kararını nerden bilecektin deyip ya da kendi kararlarım ile ilgili düşünüp yoluma devam ediyorum...bir gruba topluluğa dahil olma konusunda şeyimdir...Yani takım tutmam...Öyle kendimi tanımlamak istemem. Her seferinde çekinirim. Bir sıfat koymak

istemem ismimin önüne. Genelde bireyseldir tüm eylemlerim...” (G.11, Bitlis, 24, Kadın)[†]

“...tamamen böyle her şeyin yükünün benim üzerimde olması...işte hani çocukluğuma özlem işte kirami vermiyordum, ne yemek yapacağım gibi bir derdim olmuyordu, her sabah kalkıp bir işe gitmek bile bir iş yapmak, erteleyememek...Bunlar ciddi anlamda yorabiliyor ama bunun da bir bedel olduğunu bildiğim için genelde hiç üstüne düşünmüyorum. Hani çok da ütöpik bir dünyada yaşamıyoruz ne yaparsam bir sorumluluğu getirisi olacak ve bir bedel ödemek zorundayım. Ya özgürlüklerimden vereceğim ya da sorumluluklar üstleneceğim. Ben sorumluluk almayı tercih ediyorum...” (G.6, Hakkari, 29, Erkek)

“...kendim hallederim. Hani istediğimde, rica ettiğimde yapacaklarını bilirim ama her şeyimi kendim hallederim. Çok zorda kalmam lazım ki yardım isteyeyim. Daha çok kendi işimi kendim halletmeyi seviyorum. Hani ben yaparım, ben ederim... Galiba minnet etmek istemiyorum çok ezilip büzülüp...Bir şeyin altında kalmak istemem. O yüzden kendim halletmeyi tercih ederim ve bu bana kendimi daha iyi hissettirir. Tatmin ediciliği var bir de bende o duygunun, kontrol sahibi hissediyorum belki de. Birlikte yapılan bir şeyi ben yapmış oluyorum birlikte yapmış oluyoruz mesela ama birlikte yapılan bir şeyin bile sorumluluğunu almak istemiyorum aslında. Kendim yaptığımda daha kaygısız hissediyorum...” (G.7, Trabzon, 32, Kadın)

“...problemlerimi öncelikle kendim hallederim. Zaten çok paylaşma taraftarı değilim. Kimseye söylemem, her şeyimi kendim hallederim. Ya bir suya bile ihtiyacım olsa o an, birine zahmet ettirmemek, biraz da minnet duymama gibi bir durum da var. Nasıl söylesem o insana minnet, işini yaptırma...kendi hayatıma müdahaleyi ben severim, bir başkasına yaptırmam. Emin de olmam o kişinin yaptığı işten. O yüzden gidip ben yapayım, herkes kendi hayatına müdahale edebilir. Kimsenin işini de halletmem bu arada. Kimsenin hayatına da müdahale etmem, herkes kendi hayatını kendisi idam ettirsin. Ben kimsenin bireyselliğine, özgürlüğüne karışmam ama kendime müdahale edilmesinden de hiç hoşlanmam. Her şey benim olmalı, bana ait olmalı. Belki de zor bir insanım bu konuda, etrafımda bu kadar insan olmamasının sebebi de belki bu. Yalnızlığı seçmemin sebebi de budur. Hepsi birbirine bağlı olabilir...” (G.38, Ağrı, 22, Kadın)

Nitel araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcıların yaşamındaki bireyselleşme *kendim hallederim* vurgusuna içkindir. *Ben'in* üstlendiği tüm sorumluluklar ciddi anlamda yorucu olsa da bu yorgunluk bir bedeldir ve pusulanın diğer ucunda özgürlüklerinden ödün vermek yer almaktadır. Bu noktada *sorumluluk almak* ve *tüm eylemlerin bireysel olması* gerekmektedir. Ayrıca katılımcıların hayatlarındaki tek otoritenin kendileri olması duygusunun *tatmin ediciliği* ve *kontrol sahibi hissetme* gücü vardır. Katılımcılar bir işi *kendi yaptığında daha kaygısız hissetmekte* çünkü *ben'in en iyi bileni* konumunda kendileri yer almaktadır. Diğer yandan *zorda kalmadıkça yardım istememe* eğiliminin önemli nedenlerinden birinin de *minnet duymama*, *minnet etmeme* ve *ezilip büzülüp bir şeyin altında kalmama* isteği olduğu söylenebilir. Katılımcılar için minnet mihnet yaratan bir duygudur denilebilir. Bu noktada gerçeklik nettir; *her şey benim olmalı, bana ait olmalı*. Bu noktada bireyciliğin dayandığı temel ilkelerin başında, insanın davranışlarında, düşüncelerinde ve kendisini kontrol etmesinde, kolektif değerlerden bağımsız bireysel özgürlüğe sahip olması gerektiği inancı bulunur. Bireycilik toplumsal normu, değerleri, tutumları, kuralları, düzeni ve davranışları etkiler ve bu alanların daralmasına neden olur. Günümüzde küresel paradigma sürekli olarak bireye her türlü sosyal bağlardan kopmayı ve böylelikle özgürlüğünü kazanmayı telkin etmektedir. Bu durum

[†] Not: Nitel verilerde belirtilen görüşmeci özellikleri arasında cinsiyet, yaş ve aile kökeninin uzandığı memleket bilgisi sunulmaktadır.

bireyin içinde yaşadığı topluma olan inancını da zedeler. Zaten içinde yaşadığı topluma olan inancı zedelenen bir birey, kendisine dışardan gelen her türlü değer ve ölçüyü bir dayatma olarak algılar (Ersoy, 2015, s. 217). Bu nedenle kişi kendi hayatının zaruri taşıyıcısı konumundadır. Bu anlamda, geleneksel eski kurumların giderek önemini yitirmesi ve bireyciliğin artması, toplumun kolektif temel değerlerini dönüştürmekte ve daha bireysel, haz odaklı bir yaşam tarzı ortaya çıkarmaktadır. Ulrich Beck ve Beck (2002) *Bireyselleşme* adlı eserde, özellikle Batı toplumlarında *kendi hayatını yaşamak* dışında yaygın hiçbir arzusunun kalmadığını, kişinin kendi hayatını yaşamak için verdiği günlük yaşam mücadelesinin Batı dünyasının kolektif bir tecrübesi haline dönüştüğünü vurgulamaktadır. Taylor (2017, s. 12) da insanların bireysel yaşamlarına yoğunlaştıkça geniş görüş açılarını yitirdiklerinden bahseder.

Tutuculuk Olarak Algılanan Geleneksel Değer ve Pratiklerin Yadsınması

Modern süreçler ile geleneksel yapı ve dolayısıyla geleneksel topluma bağlı ortak değerler, inançlar, semboller bireyi destekleme ve belirleme gücünü kaybetmiştir. Bugün bireyler yönlerin karmaşasına ve gelecek üstünde hüküm süren belirsizliğe, kimliklerini daha bireyci bir tarzda kişisel olarak üretirken, toplumsal etkilerin, derin ve kalıcı kurallardan çok zamanın ruhuna bağlı olduğu bir tür kültürel tadilatla karşılık veriyor. Toplum artık bireyi ikirciksiz olarak içine alarak varoluşa anlam verebilmekten uzaktır. Birey gitgide daha çok kendine gönderme yapmakta; eskiden başkalarıyla temasta, toplumsal kurumlarda ve kültüre başvurmakta aradığı şeyi artık kendi içinde aramaktadır (Breton, 2019, s. 59). Modern dünya bağlamında, geleneksel öz bilgi arayışı bir kendi kendini yapma (fail olma) girişimine dönüşmüştür (Poole, 1993, s. 213). Beck'e (1986) göre, bireysel değerler ile üretilen yaşam dünyası böylece giderek daha açık ve belirgin bir biçimde, hiçbir müdahaleye izin vermeyen durumlara ve koşullara bağımlı hale gelmektedir. Bireyselliğin yükselişi toplulukçu bakış açısının [kolektivitenin], [aileciliğin] veya kamusal faydaya yönelik kaygıların zayıflamasına veya ortadan kalkmasına neden olmuş görünmektedir. Bu durum daha mikro düzeydeki bireysel amaçların ve hazların gerçek kılınmasına yönelik arayışları görünür kıldı (Niedzviecki, 2011, s. 161).

Bu çerçevede, bir değer ve ölçü olarak yaşama dair gerçekliğin, gündelik yaşam pratiklerinin ve anlamın en temel belirleyicisi konumunda ifade edebileceğimiz geleneksel kolektif kültüre dair bağlılığın zayıflaması bireyselleşmenin önemli göstergelerinden biridir. Bu yönde, bireyci değerlerin daha öncelendiğini anlama noktasında önemli olduğu düşünülen katılımcıların süregelen kolektif *kültürel bir gerçekliği veya geleneksel uygulamayı olduğu gibi kabul etme konusundaki* görüşleri sorgulanmıştır.

	Frekans	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Kesinlikle katılıyorum	150	29,3	29,3	100,0
Katılıyorum	186	36,3	36,3	70,7
Kısmen katılıyorum	138	27,0	27,0	34,4
Katılmıyorum	32	6,3	6,3	7,4
Kesinlikle katılmıyorum	6	1,2	1,2	1,2
	512	99,6	100	

Tablo 2. Gelenekleri Yalnızca Yaşam Tarzına ve Düşüncelerine Uygunsa Kabul Etme

Verilere göre katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%92,6'sı) değişen derecelerde geleneksel kültürel herhangi bir öğeyi veya uygulamayı kendi gerçekliğine uyduğu müddetçe ancak kabul etmektedir (Tablo-2). Bu anlamda, katılımcılar açısından *kültürel bir öğeyi olduğu gibi kabul etmek veya uygulamak yerine kendi düşüncelerine, yaşam tarzına uygunsa ve bir fayda sağlıyorsa ancak kabul edebilecekleri* görüşü baskındır. Bu gerçeklik inşa ettiği kendiliği ile uyumlu ise anlamlı değil ise bireysel yaşama en büyük tehdit konumundadır. Bu noktadan

hareketle katılımcıların kendiliği, kendinden daha büyük bir otorite ile yaşayamayacağı anlayışıyla kolektiviteden ve her türlü kolektif değerden uzak olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu nedenle kültürel çerçevede kolektif bir ürün konumunda olan her değer riayet edilemeyen, değersizlik ile ilişkilendirilen ve ben'in hüküm sürdüğü bir yaşamda atıl konumda olan bir şey konumundadır. Bu durum nitel araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde elde edilen söylemlere yansımıştır:

“...gelenek, kültür vb. şeyler benim için çok olumsuz bir kavram. Hayatımın bazı noktalarında çok hissettim bunu. Mesela ilk evlendiğim yıl ailelerin yanına gideceğiz işte. Ben de hiç gelenek kafası olan biri değilim... Benim düşüncem birkaç gün beraber ailelerle kalıp sonrasında ayrı da kalabiliriz. Eşim bana öyle olmaz birlikte hareket ederiz, ilk de bize gideriz dedi. Dedim ki tamam ama neden? Bunun mantıksal açıklaması ne? “Öyle gelmiş ben nerden bileyim” dedi. Tabi ki böyle yapmadık ama gelenek dediğiniz şeyleri insanlar sorgulamıyor eşimin bana dediği gibi öyle gelmiş deyip yapıyor. Ben de bu yüzden geleneklere, memleket geleneklerine falan uygun yaşam sürmem. Kendi aklıma göre hayatımı istediğim gibi yaşamamı ne sağlıyorsa öyle...Beni bir çerçeveye sıkıştırmayan neyse öyle yaşıyorum...” (G.2, Erzurum, 32, Kadın)

“...bazı insanlar çok memleketçi oluyor hani biz böyleyiz böyle yaparız, bizim orda böyledir, sürekli bir memlekete övgü halinde olan insanlarla da tanıştım vakit geçirdim. Açıkçası kendilerine de dedim “bu çok da yüceltilecek bir şey gibi gelmiyor bana”. Bu çok hoş gelmiyor bana taraf da değilim. Memleket milliyetçiliğini sevmiyorum. Bu bana muhafazakarlık gibi geliyor. Ben biraz açıkçası kültürü insan gibi görüyorum. Kültür de memleketlere ait adetlerde zaman içinde değişmeli. Hani sürekli sürekli aynı kaldığında muhafazakarlık gibi geliyor, reddediş gibi geliyor ilerlemeyi. İnsanlar açık olmalı yeniliklere, bunları kendi potasında eriterek yola devam etmeli...” (G.36, Sivas, 20, Erkek)

“...öyle gelenek, kültür falan benim çok olumsuz baktığım şeyler. Bence insanı çok küçük düşüren gelenekler var mesela, işte kırmızı kuşak bağlamak, ölüm zamanları insanlara yemek vermek gibi bunlar bana saçma geliyor. İnsanın yapmadığında ayıplandığı ama bir şeye yararı olmayan. Böyle şeyleri devam ettirmek zamanda geriye gitmek gibi. İnsanın hayatına karışılan hani sınırları aşan gelenekler ya sürdürülmemeli ya da değişmeli o zaman. Hani hiçbir şey değişmese herkes aynı hayatı yaşayacak...” (G.27, Konya, 21, Erkek)

Verilere göre, kültürel ve geleneksel uygulamalar katılımcılar tarafından çoğunlukla *insanı çok küçük düşüren ve insanın yapmadığında ayıplandığı ama bir şeye yararı olmayan olumsuz bir durum* olarak algılanmaktadır. Bu nedenle katılımcılar kültüre ya da geleneklere mutlak uygun bir yaşam sürmeyi doğru bulmamaktadır. Bu noktada geleneklere sıkı sıkıya bağlı olmak *yüceltilecek bir şey olmamakla birlikte ilerlemeyi reddediş çerçevesinde algılanan bir muhafazakarlık ve böyle şeyleri devam ettirmek zamanda geriye gitmek gibi bir durumdur.* Katılımcılar bu olumsuz algı bağlamında *kendi aklına göre hayatını istediği gibi yaşamasını ne sağlıyorsa* öyle yaşamak istemekte yani *bir çerçeveye sıkışmak istememektedir.* Kolektif değerlerle yüklü örneğin *memleket milliyetçiliği* yerine bireysel değerler önem arz etmektedir. Bu noktada kültür değişmelerini, değer değişmeleriyle ilişkilendirmek yararlı olacaktır. Bu ilişki teorik planda sağlam bir argümana dayanır; çünkü değerler kültürün önemli bir parçasını, hatta sert çekirdeğini oluştururlar. Literatürde değerler, genel olarak bireyleri belirli bir yönde hareket etmeye hazır tutan idealler, tercihler veya bireylerin temsillerini ve eylemlerini yapılandıran derin oryantasyonlar olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda değerler, bireyleri harekete sevk eden ve yaşatan derin kimliğin öğeleri gibi görülebilir. Bir insanın değerleri birbiriyle ilişkilidir, az çok tutarlı bir yapı oluştururlar ve yaşam boyunca oldukça istikrarlı bir biçimde varlıklarını sürdürürler (Bilgin, 2009, s. 165). Bu noktada, kendi tercihleri ile bireysel bir yaşam inşa etme

deneyimini tehlikeye atacak her türlü karışımdan ve değerden de uzak durmak gerektiği anlayışı katılımcıların çoğunluğunun söylemlerine yansımıştır.

Yaşanan önemli sosyal yapı değişimleri karşısında, hayat tarzları ve zihniyet dünyaları itibarıyla, insanların kendilerini geleneksel veya modern olarak tanımlamaları, değerlerin ortaya çıkmasına, kurulmasına, yaşanmasına ve değişmesine etki etmektedir. Bu şekilde herhangi bir sosyal dünyaya ait olan kişi, hayatı algılamakta belirli değerlerin penceresinden yola çıkacak ve davranışlarını ona göre belirleyecektir (Ersoy, 2015, s. 211-212). Geleneksel toplumlarda bireyler, yaşamlarını belirli bir aileye, ülkeye, devlete veya dine bağlı olarak sürdürürler ve bu bağlamda, toplumun sunduğu anlamlar ve amaçlar doğrultusunda belirli roller üstlenirler. Ancak modern çağda, ortak değerler etrafında bir yaşam sürmek zorlaşır. Geleneksel bağlardan kopan bireyler, artık kendi akıl ve seçimleri doğrultusunda, kutsal veya kolektif bir temele dayanmadan, seküler bir yaşam sürmek durumundadır. Bu noktada katılımcıların kolektif değerlerden uzaklaştığını veya benimseyeceği her değeri önce *ben* süzgecinden yani kendi gerçekliklerinden geçirecek kabul ettiklerini ifade etmek mümkündür. Böylelikle yaşam dış otoritelerin müdahalesinden uzak ve farklı kolektif düşünce akışlarının belirleniminden azade daha yeknesak bir şekilde sürdürülebilmektedir. Böylelikle her değer bireyin üzerinde kendisinin düşündüğü, kendi gerçekliği çerçevesinde hayatına içerimlediği karışımlardır. Bu noktada, kendi tercihleri ile bireysel bir yaşam inşa etme deneyimini tehlikeye atacak her türlü karışımdan ve değerden de uzak durmak gerektiği anlayışı katılımcıların çoğunluğunun söylemlerine yansımıştır.

Birlikteliklerde Ortak Yaşam Algısı ve Bireysel Özgürlük Alanının Savunulması

Modern ve sonrası toplumlarda, bireylerin kararları, toplumsal normlar ve otoritelerden ziyade kişisel hedefler ve çıkarlar doğrultusunda şekillenmektedir. Bu bireyci bakış açısı, gerçekliği yalnızca amaçlara ulaşmayı sağlayan yönleriyle değerlendirir ve diğer yönlerini göz ardı eder. Bireysel hedefler doğrultusunda, yüksek değerler ve normlar sıradanlaşabilir ve sadece birer araç olarak kullanılabilir. Bu durum, bireyin sosyal ilişkilerinde karşısındaki kişilere karşı duyarlılığını yitirmesine ve sorumluluklarını göz ardı etmesine neden olabilir; diğerlerinin duygularını incitmek veya kırmak, birey için önemli bir mesele haline gelmeyebilir. Bu bağlamda, sosyal süreçlerde, hepimizden beklenen, kendimizi yeniden şekillendirmemiz, yeniden yapılandırmamız, yeniden keşfetmemiz ve başkalaşmamızdır. Bireycilik kültürü, sadece bireysel özgürlüğü değil, aynı zamanda sosyal dokunun asli şeklini temsil ederken, çağdaş toplumun her yerinde insanlar umutsuzca kendilerini tatmin arayışında ve benmerkezci tasarımlarına ulaşmalarının önündeki kişilerarası engelleri en aza indirmeye çabasıdır (Elliot ve Lemert, 2011, s. 28-29). Bu yönde, kolektiviteden uzaklaşmanın ve bireyselleşmenin önemli göstergelerinden biri olarak bireylerin yaşam tasavvurlarındaki *ben algısı* sorgulanmaya çalışılmıştır.

	Frekans	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Kesinlikle katılıyorum	264	51,6	51,6	100,0
Katılıyorum	128	25,0	25,0	48,4
Kısmen katılıyorum	80	15,6	15,6	23,4
Katılmıyorum	28	5,5	5,5	7,8
Kesinlikle katılmıyorum	12	2,3	2,3	2,3
	512	100,0	100,0	

Tablo 3. İyi Hissetmek için Her Şeyi Yapmaya Dair Tutumlar

Araştırma verilerine göre, katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%92,2'si) değişen derecelerde *hayatta iyi hissetmek için ne gerekiyorsa yapılması gerektiği, çünkü dünyadaki en önemli şeyin*

insanın kendisini iyi hissetmesi olduğuna inanmaktadır (Tablo-3). Bu noktada kendine ait bir yaşam inşa etme sürecinde kendilerine eşlik eden her değer hareket alanı *ben duygusunun* sınırları kadardır denilebilir. Bu bireyci perspektifin ya da değer yaşamın her alanına yayılarak ortak yaşama dair algıyı da değiştirdiği sonucuna ulaşmayı destekleyen nitel söylemler dikkat çekmektedir:

“...kendime zaman ayırmak için çaba sarfederim ve insanlar için bunun çok önemli olduğunu düşünürüm. Kendimle kalmak bana iyi hissettiriyor, kendime bakabiliyorum. Biriyle ortaklaşmanın bir müdahale olduğunu da düşünüyorum. Bu nedenle arada yalnız kalıyorum ve sadece kendi kararlarımı uyguluyorum. Kararları kimse ile ortaklaşmıyorum. Hayatımda birinin olması benim zorlandığım bir konu. Aslında mantıklı baktığınızda iyi gelebilir insana, yükünü hafifletebilir ama bunu yapmak da zorlayıcı olabiliyor. Mesela ev için bir şey yapılacak, ben önce bir deneyeyim ve yapabilirimi bildiğim için de genelde bir başkasından istemek bana daha zulüm gibi geliyor. Kendimi biri ile bir şeyleri bir sorumluluğu yükü paylaşmaya alıştırmaya çalışıyorum. Hani orada daha çok muhtaçlık gibi bir his giriyor yani ona zorundaymışım gibi...” (G.26, Şanlıurfa, 23, Kadın)

“...belli bir noktaya kadar özgürlüğüme çok düşkünüm. Yani mesela bunlar genelde akla romantik ilişkilerde gelir. Ben mesela evlensem bile hani şey olarak görüyorum, biz iki küme gibiyiz bu işte ben bu da partnerim bizim ortak bir hayat alanımız var tamam ama bana mutlaka bir alan bırakılacak ki ben rahat edebileyim, kimi zaman odamda yalnız başıma kalabilmeliyim, kendi hobilerim olmalı ki paylaşımında bulunabileyim. Eğer o alana girildiği zaman hayvanı köşeye sıkıştırır gibi ben saldırganlaşabiliyorum. Arkadaşlık açısından da böyle. Çok fazla her şeyi beraber yapma noktasında saldırganlaşabiliyorum...” (G.23, Tokat, 25, Erkek)

“...özgürlüğüme düşkünüm...tabi kişisel alanlar her zaman önemli. İster özel hayatımdaki ilişkide olsun ister iş yerimde olsun her personal space bir an delindiği zaman çok rahatsız oluyorum ve sinirleniyorum. Bu artık bir noktada tepkiye varacak kadar da yükseliyor tabi ki. Bu duyguyu ben direkt öfke olarak ifade edebilirim. Aslında bunun iki modu var, öfke ve çok öfke. Çok öfkeye geçersen artık fiziksele kadar da gider de oraya kadar artık gitmiyor. Evlilik tabi ki iki kişinin ortaklaştığı bir alan oluyor, özel bir alan oluşturuyorlar kendilerine ama bu bağlamda ben bireysel özgürlük alanlarını da önemsiyorum. Evet bir ortak alan oluşturması tamamen iç içe geçeceği anlamında değil, birlikte olacağı aslında durumu yani iç içe geçmekten ziyade birlikte bu yolda yürümek olarak ben tanımlıyorum. Bu şekilde olursa daha makul olarak tanımlayabilirim. Tabi öyle bireysel alanım kalmadığında kendimi baskılanmış ya da karakterimden çıkmış olarak da tarif edebilirim...kendini düşündüğü zaman insan daha çok rahat ediyor...” (G.13, Rize, 31, Erkek)

Görüşmeler kapsamında birlikteliklerin, evlilik ve arkadaşlıkların özel sınırlarla inşa edildiği ve ancak bu sınırlar içerisinde *ben'in* korunduğu, özgür kaldığı söylenebilir. Bireyselleşmenin katılımcılara sunduğu yegâne duygu olan özgürlük her türlü ilişkide korunması gereken bir değer konumundadır. Katılımcılar *özgürlüğüne düşkün, tek başına yaşayabilecek* bireyler olsalar da hayatı paylaşmak ve müşterek bir yaşam sürdürmek istediklerinde zihinsel birtakım sözleşmeler vuku bulmaktadır. Çünkü *personal space* yaşam serüveninde kendi kalabilmek için önemlidir. Kişisel alan ihlal edildiğinde ya da birey kendisinin belirlediği sınırlar içinde özgür kalamadığında *hayvanı köşeye sıkıştırır gibi saldırganlaşabilmektedir* ya da *baskılanmış ve karakterinden çıkmış* hissetmektedir. *Çok öfke* karşısında *fiziksel şiddet uygulamaya* denli gidebilecek bu durum sınırların ne kadar önemli olduğunun da bir göstergesi konumundadır. Aslında bireyler ortak yaşamda yarara yönelik bir bağlantı ve ayrı yaşantı dünyalarında, ayrı yaşama tarzlarından türetilen bir biz duygusu aramaktadırlar. Böylelikle farklar ve farklı talepler üzerine düşünmek zorunda kalmamakta, bağımlılık ve vesayet ilişkileri bertaraf

edilmekte ve ortak yaşam hem bireysel sınırlarla hem de karşılıklı yarar tarafından tanımlanmaktadır (Funk, 2009, s. 78).

Bunun yanı sıra ortak bir yaşamı katlanılır kılan tek koşulun sınırlar olduğu gerçeği görüşmelerde vurgulanan bir diğer noktayı oluşturmuştur. Katılımcılar için beraber bir hayatı paylaşmak birbirlerinin sınırlarında durmak, farklılıklarını bilmek ve gerektiğinde kendi özel hayatına çekilebilmektir:

“...her şey dip dibe bunu düşünmek beni bir tık sıkıyor. Yani hani bir tık da herkesin bana göre kendi alanı ve kendini bildiği bir şey olması gerekli hani. Şimdi evlendiğin zaman birlikte yaşadığın ve ömrünü o şekilde geçirdiğin için ve iki farklı karakterin, ne kadar aynı kültürden de evlensen, bir süre sonra insanlar benim dedikleri kendi sınır ve çizgilerini hani yumuşatmaktan çok silip tek bir çizgi halinde oluyor iki insan ve bu bence hoş bir durum değil. Hani algı kaybına sebep oluyor bence. Çünkü bir orta bir çizgi var ve bu çizgi karşı tarafa göre mi çok geldi bana göre mi çok geldi bunu bilemem. Yani burada gerçeklik algım kaybolmuş oluyor...” (G.35, Kayseri, 21, Erkek)

“...evli olduğun zaman beraber yaşıyorsun, beraber yaşamış oluyorsun aslında ama bu beraber yaşamışlık demek her şeyi beraber yapmak, aynı zamanda aynı yerlerde olmak ya da gitmek değil bence. Nasıl evlilik öncesi annenle babanla bile aynı yerlere gitmiyorsan bence eşinle de öyle olmalı. Hani tabi beraber olunduğu zamanlar da olmalı ama ayrı ayrı vakit geçirdiğin zamanlar da mutlaka olmalı diye düşünüyorum. Çünkü hani nasıl anne babandan bile “Üf yeter artık” deyip birazcık uzaklaşmak istiyorsak bence evlenirsem eşimle de öyle olacağını düşünüyorum. Kendi alanımız olması gerektiğine inanıyorum...” (G.24, Çorum, 21, Kadın)

“...normal şartlarda birinin bana karışması, alanıma müdahale etmesi, benimle ilgili bir şeyi değiştirmeye çalışması...Orada kalmam, durmam yani. Çünkü belli bir zaman öncesinde bunu ben kendime yaptım ve bir şekilde artık o sınırları kendi turnağım ile kendim çizdim. O yüzden o çizdiğim sınırların ne birinin geçmesine müsaade ederim ne de ben kendim geçiririm. Şu anda hayatımda olan kişi için konuşursam benim için olabilir bir şey birlikte yaşam, evlilik ama herkesle olmaması gereken bir durum bence. Benim için daha çok kesişebilen ama daha çok kendi alanları da olan olması gerekiyor. Çünkü aynı şeylerden bir noktada hoşlanamayabiliriz, o an aynı şeyi istemeyebiliriz. Kendi kendimize mutlu olabiliyorken niye birbirimizin isteklerini karşılayıp mutsuz olalım. Böyle olursa bir süre sabrederim ama belli bir yerden sonra burada benim düşüncelerime ve isteklerime burada saygı gösterilmiyor, benim burada bulunmamam gerek derim. Birey olarak kalamadığımı düşünürüm...” (G.25, Kastamonu, 22, Kadın)

“...bir insanla hayatını birleştirmek çok riskli, tehlikeli, ürkütücü geliyordu...hayatıma alacağım insanda da kendi alanının olmasını tercih ederim. İşte kendine ait bir çalışma odası ve kitaplığı olabilir, kendiyile ilgili çalışmaları olabilir, kendi yaşam amacı, vizyonu olabilir. Benim de olsun onun da olsun. Beraber ortak noktada buluşalım ama her zaman da değil. Onun da kendine ait özel bir hayatı olsun çok isterim. Fazla fazla içiçelik beni çok rahatsız ediyor. Belki evliliklerinde insanların beklentisi budur ya işte “evleneceğiz, dip dibe olacağız”, “şöyle yaşayacağız”, “böyle yaşayacağız” sıkıcı bence bu sürekli dip dibe olmak. Çünkü zaten bir ömür beraberiz o yüzden mesafemiz ama aynı zamanda samimiyetimiz olsa güzel olur...” (G.38, Ağrı, 22, Kadın)

Söylemlere göre, katılımcılar için sınırlarla tanımlanmamış dip dibe, fazla iç içe, yapış yapış ilişkiler arzu edilmemektedir. Bir insanla hayatını birleştirmek çok riskli, tehlikeli, ürkütücü görülse de ortak bir yaşama duyulan ihtiyaç nedeniyle biraz düşünerek, tartarak da olsa

alınabilir bir karar konumundadır; *kendi özel alanları* olduğu sürece. Bu noktada katılımcıların ifade ettikleri *kendi kendimize mutlu olabiliyorken niye birbirimizin isteklerini karşılayıp mutsuz olalım ve mesafemiz ama aynı zamanda samimiyetimiz olsa güzel olur* söylemleri mutluluğun ancak bireyselliğin korunarak mümkün olduğu çıkarsamasını yapmamızı mümkün kılmaktadır. Bu yüzden katılımcılar özgürce seçtikleri, kendilerine uygun yaşantı dünyaları ve yaşam tarzlarınınca sunulan kendini yaşama imkanlarından yararlanmaktadır. Tamamen kendisi olmak istemektedirler. Bunun için arz edilen bir ben üretimini kullanmakta ve bireyin öz yaşantısı ben vurgusunun bir ürünü olmaktadır (Funk, 2009, s. 79). Bu bağlamda Funk'un (2009, s.77) ifadesiyle *yeni bir biz duygusundan* bahsetmek mümkündür. Bireyler deneyimlemek istedikleri bu yeni biz duygusu içinde sadece kendisine uyan bir grubun parçası olmalı, ilişki kuracağı ya da hayatı paylaşacağı kişiye kendisi karar vermelidir. Aynı zamanda kendisi kadar ilişki içinde oldukları insanlar da bu duygunun bir parçası olmayı isteyenler olmalıdırlar. Yani bağlı olmak yerine bağlantıda kalmayı tercih etmelidirler. Böylelikle birey kendisini keşfedecek, deneyimleyecek, yaşayacak ve inşa edebilecek sadece kendisine ait bir alanı hem oluşturmuş hem de korumuş olmaktadır. Kendimizi merkezleştirip, özel olduğumuzu açıklama konusundaki kararlılığımızla içinde yer aldığımız her birlikteliğin bize *ben özelim* diyebileceğimiz yanımızı keşfetmemiz için alan tanımamızı istiyoruz. Sonunda kronik bir tatminsizlik yaşıyoruz; çünkü her şeye rağmen düzen ve daha yüce bir anlam sağlayan bağlılıkların hepsinden bağımsız olarak idealize edip, günlük yaşantımızda içselleştirdiğimiz bir özgürlük yok (Niedzviecki, 2011, s. 82-83). Bir diğer deyişle katılımcılar yeterince özgürlüğü deneyimleyecekleri aynı zamanda da yalnızlıklarına ortak olmalarından dolayı keyif alabilecekleri bir ilişki inşa etme eğilimindedirler. *Birliktelik içinde özgürlüğe tehdit oluşturan* her yönelim aynı zamanda kişinin kendisini gerçekleştirmesine de engeldir. Bu noktada sınırların ihlaline yönelik tepkiler bireyin yaşadığı yalnızlık ve aidiyet ihtiyacı arasındaki gerilim kadardır denilebilir.

Çocuğa Dair Olumsuz Algılar: Kısıtlanma ve Köşeye Sıkışma

Günümüzde artan bireyselleşme eğilimleri ve özgürlük vurguları, kişisel yaşamları ticari bir değer haline getirirken, aileye karşı oluşan olumsuz tutumlar ve bireysel özgürlüklerin kısıtlandığı düşüncesi, bireylerin bencil eğilimlerini körüklemektedir. “İnsanların aile, evlilik, çocuk, ebeveynlik olgularına yönelik tutumlarının ve beklentilerinin değişip dönüşmesinde güncel riskler olarak belirtilen oluşumlar, modernleşmiş, sanayileşmiş, kentleşmiş ve küreselleşmiş günümüz toplumlarında daha çok gerçekleşmektedir” (Şentürk, 2008, s. 12). Modernleşme sürecindeki bazı değişimler ve kırılmalar, geleneksel toplumsal bağların zayıflamasına neden olmuş ve bu durum, bireyselleşme, toplumsal parçalanma ve yabancılaşmanın artmasına yol açmıştır.

Aile ve evlilik kurumuyla bağlantılı olarak da her bireyin düşündüğü ve kendi yaşamına göre değerlendirdiği bir karar süreci haline gelen değerlerden biri, insanın gelişimsel yaşam döngüsünde doğal bir adım olarak kabul edilen çocuk sahibi olma durumudur. Değişken yaşam koşullarına sahip bireyler için, çocuk sahibi olma kararı, çocuğun iyi bir eğitim almasını sağlama, iyi bir yetiştirme ortamı sunma, ihtiyaçlarını karşılama, sorumluluk alma, fedakârlık yapma, özgürlükten vazgeçme gibi konuların yükünü düşünerek alınan bir karar olarak görülmektedir. Bu bağlamda, kolektiviteden bireyciliğe geçiş veya bireyciliğin artan önemini, bireylerin çocuk sahibi olma konusundaki tutumları üzerinden değerlendirmek mümkündür. Gerçekten de modern yaşamda bireylerin geleneksel bağlardaki *biz* duygusunun yerini *ben* duygusunun aldığı görülmektedir. Toplumda artan bireyselleşme, aile ve evlilik kavramlarına bakış açısını da değiştiriyor ve değiştirmeye devam edecektir. Geleneksel toplumlarda güçlü olan akrabalık ilişkileri ve dayanışma kültürü zamanla evrilmiştir. Modern toplumda bireylerin evlenme, aile kurma ve çocuk sahibi olma konusundaki isteksizlikleri yaygın bir görüş haline gelmiş, aileye ve çocuklara atfedilen değerler de farklı bir boyut kazanmıştır.

Bu anlamda, geleneksel aile yapısının ve dolayısıyla kolektivitenin önemli bir bileşeni olan çocuk sahibi olmaya yönelik motivasyonun zayıflaması kolektiviteden kopuşun ve bireyselleşmenin önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda, çalışmada bireyci değerlerin ne derece öncelendiğini anlama noktasında önemli olduğu düşünülen katılımcıların ekonomik ve sosyal bir yük olarak çocuk sahibi olmaya yönelik tutumlarının ve altında yatan anlayışlarının ne yönde olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

	Frekans	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Evet, kesinlikle hatta bu düşünce nedeniyle çocuk sahibi olmak istemiyorum	72	14,1	14,1	14,1
Evet, kesinlikle hatta bu düşünce nedeniyle bir çocuk sahibi olma konusunda kararsızım	96	18,8	18,8	32,8
Evet, bu düşünce nedeniyle ekonomik durumumun elverdiği sayıda çocuk düşünüyorum	148	28,9	28,9	61,7
Evet, aklıma geldiği oluyor ancak istediğimden daha az çocuk sahibi olma konusunda kararsızım	68	13,3	13,3	75
Hayır, hiç böyle bir düşüncem olmadı	98	19,1	19,1	94,1
Çocuğum var	30	5,9	5,9	100,0
	512	100,0	100,0	

Tablo 4. Ekonomik ve Sosyal Bir Yük Olarak Çocuğa Sahip Olmaya Yönelik Tutumlar

Veriler çerçevesinde katılımcıların çoğunluğu için çocuk ekonomik bir bedel olarak görülmektedir. Bu nedenle bireyler ya çocuk dünyaya getirmek istememekte ya da ekonomik koşullarının elverdiği sayıda çocuk dünyaya getirmeyi düşünmektedir (Tablo-4). Bu noktada nitel araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde daha çok sosyal ve psikolojik bir yük olarak algılanan çocuğa ilişkin söylemler dikkat çekicidir:

“...şu an dünyaya çocuk getirme fikrine çok uzağım. Hani sebebi de şu, aklımda bir zaman romantize ettiğim bana mutluluk sevgi versin diye çocuk istemekten ziyade, özellikle ekonominin gittiği yeri gördüğümde...hani bide çocuğu en iyi şekilde yetiştirmeliyiz hani şey değil geldi işte seviyoruz, rızkıyla gelirden ziyade...tam olarak ekonomik ve mantalite açısından hazır olmazsam ikisinde de yok...Hani hazır olmadığım sürece onun hayatını mahvedeceğimi biliyorum çünkü bu kötü bir şey. Yani iyi bir hayat sağlamayacaksam ne gerek var...” (G.6, Hakkari, 29, Erkek)

“...çocuk kararımı sürekli erteliyorum çünkü bu sorumluluklar içinde bir de çocukla ilgilenmem çok zor. Bir şekilde biz büyümüşüz ama bizim çocukluğumuzda olan bazı şeylerin ne kadar olmaması gerektiğini biliyoruz şu an. Her şeye dikkat etmek gerek. Çocuğun iyi yetişmesi için kendi hayatımı değiştirecek ona göre düzenleyecek gücüm yok. Ekonomik ya da enerji olarak...” (G.18, Amasya, 27, Kadın)

“...şöyle bir çocuğu büyütmek, geliştirmek ne biliyim onunla ilgilenmek çok güzel ama çocuk düşünür müyüm hayır. Çünkü benim o çocuğa yapmak istediğim ve sunmak istediğim hayatı bu ekonomik koşullarda sunamam yani onu dünyaya getiriyorsam sırf ilerde yalnız kalmayayım veya yaşlanınca bana baksın diye bir düşünceyle getirmek bence bencillik hani başka bir şey değil. O yüzden çocuk düşünmem ilerde zengin olursam yaparım. Kalabalık bir aile değil ama 1 ya da 2 çocuk. Çocuğa harcayacağın zamanla alakalı. En fazla iki çocuk ama. Çocuğun hepsine sevgi gösteremiyorsun. Bu sefer çocukta eksik duygular oluyor. Bu sefer bağlanma ihtiyacını dışarda yanlış bir kişiye bağlanarak gösterebiliyorsun. O yüzden bence çok çocuk yapmak iğrenç bir şey. Bir kere çok çocuk yapılmamalı asgari ücretle çalışan hiç yapmamalı. Çocuk

olduğunda bide senin hayatın bitiyor onun hayatı başlıyor. Mesela sana şu an desem hadi gezelim gelirsin ama çocuk olsa nasıl geleceksin?” (G.10, Sivas, 30 Kadın)

Görüşmeler çerçevesinde katılımcılar ekonomik ve sosyal anlamda engelleyici olması nedeniyle çocuk sahibi olma fikrine uzak görünmektedir. Çünkü bir çocuk dünyaya getirmek için *tam olarak ekonomik ve mantalite açısından hazır olmak* gerekmektedir. Ancak *şu anki ekonomik koşullarda bu mümkün değildir*. Diğer yandan katılımcılar *çocuğun iyi yetişmesi için kendi hayatını değiştirecek ona göre düzenleyecek gücü* kendilerinde bulamamaktadırlar. Çünkü *çocuk olduğunda senin hayatın bitiyor onun hayatı başlıyordur*. Bu nedenle çocuklar ortalama tüketicinin bütün ömrü boyunca yapabileceği en pahalı yatırımlar arasındadır. Dolayısıyla insanlar böyle bir kararı vermeden önce iki kez düşünürler ve ne kadar çok düşünülürse tehlikeler de o kadar aşikâr olur. Dahası günümüzde çocuk sahibi olmak bir karar işidir. Bu anlamda çağımız öncelikle çocuğun duygusal bir tüketim nesnesi olduğu ve tüketim nesnelere beklenen tatminin maliyetle karşılaştırıldığı gibi, ekonomik sermaye ile de ilişkili olduğu bir çağdır (Bauman, 2017, s. 64). Bu bağlamda, fazla sayıda çocuk sahibi olmanın bireyler için hem maddi hem de manevi açıdan zorlayıcı bir yük oluşturduğu genellikle kabul edilmektedir. Bu nedenle, birçok insan çocuk sahibi olmayı toplumsal statüde yükselme ve ekonomik olarak daha iyi bir konuma ulaşma açısından bir engel olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda, günümüzün hızlı değişen toplumsal yapısında evliliğe mesafe koyma, evliliği geciktirme, çocuk sahibi olmaktan kaçınma veya sadece az sayıda çocuk yapma eğilimleri oldukça yaygın bir hale gelmiştir.

İnsanların daha iyi ve daha konforlu bir yaşam hedefi, genellikle çocukları bu hedeflere ulaşmada bir engel olarak görmelerine yol açar. Bu yönde, çocuğun kişinin özerk hayatını asimile eden bir kısıt olarak algılandığına yönelik söylemler dikkat çekmektedir:

“...çocuk yok hayır aslında tüm kişi yaşantıları için çok mantıklı değil bir...Ortak keyiflerinizin olduğu biriyle yaşamı paylaşmak çok güzel bir şey bence ama çocuk birazcık şey...O hayatı kısıtlayan bir şey. Hani insanlar şöyle yapıyor evlendikten birkaç ay sonra çocuk kararı alıyorlar. Hani sanki sırayla yapılması gereken şartlı bir şey gibi ama bence kesinlikle olması gereken bir şey değil ve hayatta sıraya göre sokmamız gereken, sırada olması gereken bir şey değil. Hayatta daha önemli şeyler var yapılması gereken. Ben bunu doğru bulmuyorum. Çocuğun beni sınırlayacağını düşünüyorum kesinlikle bir engel. Başkalarının çocuklarını sevmek daha mantıklı. Her zaman pragmatist...” (G.23, Tokat, 25, Erkek)

“...hiçbir şeyi kendi isteğime göre yapamayacağım, istediğim saatte bile uyuyup uyanamayacağım. Çok büyük kısıtlayıcı bir şey bu ve karakterime de uygun değil...çocuk varsa benim için hayat bitmiştir ve başkasına fayda sağlıyorumdur...Sadece bu hani uç duygular sonuçta, bir öyle bir böyle ama bir gün çocuğum olursa ve zorlanırsam kendime derim; bu da senin kararındı ve sorumluluğu hani getirilerini de üstleneceksin. Diğer bütün noktalarda da zaten böyle bir yerde...” (G.43, Rize, 22, Erkek)

“...çocuklar uzaktan güzeller. Çok yakınuma girdikleri zaman çok fazla sıkılıyorum ve herhalde büyüdükçe de çocuklardan çok fazla uzaklaştım. Çocuk sevmiyorum yani. Yanımda ağlayan falan birisi olduğundan uzaklaşıyorum. Çocuk çok şeyi engeller diye düşünüyorum. Bir bağ bence çocuk, bir kısıtlama. Mesela ben çok fazla gezmeyi severim, dolaşmayı severim, uyumayı çok fazla severim. O yüzden çocuk denildiği zaman şey yani onda olman gerekiyor, tüm her şeyini ona vermen gerekiyor. Onun için benim için olumsuzluk çocuk. Benim karakterime uygun değil. Çocuğun olduğunda sürekli vermen gerekiyor mesela o büyüdüğünde de vermen gerek. Mesela şu anda da annem bana veriyor. Ben bunu yapabilir miyim...biraz da sorumluluk çocuk, peki ben o sorumluluk bilincinde miyim? Değilim bence. Çünkü hayatı biraz

gelişine yaşayan bir insanım. “Ayy evde çocuğum mu kaldı” diyebilirim mesela unuttum diyebilirim...” (G. 24, Çorum, 21, Kadın)

“... çok sıcak bakmıyorum... Bir de 22 sene kendimiz için yaşamadık, evlendikten sonra kendimiz için yaşamalıyız diye düşünüyorum. Ya daha görüp gezeceğimiz çok şeyler var, çok bilgiler var. Açıkçası bir çocuk olduktan sonra bir kadının hayatının biteceğine inanyorum gibi. Hani çocuk olursa, işe gidemezsin, arkadaşlarıyla çok fazla aktivite yapamazsın gibi geliyor. Bu yani artık tamamen kendim için, kendi problemlerimi çözdüğüm bir süreçte hayal ediyorum. Kendimi o telaştayken, öğrenme telaşındayken bir çocuk bakabilmek ya da bunu üstlenebileceğimi zannetmiyorum. Yani bir çocuk sahibi olmak istemiyorum şu an. Kendi kız kardeşlerimi bile şu an engel olarak görüyorum kendi çocuğum olduğunda kesinlikle göreceğim...” (G.31, Siirt, 22, Kadın)

Söylemlere göre, çocuk, katılımcıların çoğu için *çok büyük bir kısıtlayıcıdır*. Bu nedenle kesinlikle olması gereken bir şey değil ve hayatta sıraya göre sokmamız gereken, sırada olması gereken bir şey değil”dir. Çünkü, *hayatta daha önemli şeyler var yapılması gereken*. Aynı zamanda *hayatı biraz gelişine yaşayan bireyler için karaktere uygun olmayan bir yerdedir de çocuk*. Bu yüzden *başkalarının çocuklarını sevmek daha mantıklı görülmektedir*. Aynı zamanda katılımcılar istedikleri gibi *gezmek, dolaşmak ve uyumak için bir çocuk dünyaya getirme fikrine olumsuz baktıklarını ifade etmişlerdir*. Bu çerçevede bir çocuk dünyaya getirme fikrini *benim için hayat bitmiştir ve başkasına fayda sağlıyorumdur* düşüncesi ile eş görmek mümkündür. Bu nedenle çocuk dünyanın bitmek bilmez maceralarına karşı eve kapanmak; ucu bucağı olmayan, asla tam olarak keşfedilemeyen ve bu yüzden hep cazibesini koruyacak dışarıdaki yerlere karşı bezginliktir (Bauman, 2020, s. 136). Bu nedenle çocukla sosyal ilişki ve çocuğa bağlılığın niteliği, aile içi bireyselleşme süreçleri ile değişmektedir. Çocuk bir taraftan bireyselleşme sürecinde bir engel olarak görülürken diğer yandan emek ve paraya mal oluyor, öngörülemiyor, insanın özenle yapılmış hayat planlarını da alt üst ediyor durumdadır (Beck, 2011, s. 178-179). Nitekim, artan bireysellik, toplumsal ve kişisel yabancılaşma ve haz odaklı yaklaşım nedeniyle modern dünyada insanların mutluluğunu ekonomik değerlerle ölçme eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu durum, bireylerin rahat yaşamlarını bozabilecek her türlü zorluktan kaçınmalarına yol açmaktadır. Bu yaygın davranış kalıpları, aynı zamanda bireylerin aile ve evlilik gibi kolektif bağları veya aidiyetleri oluşturma gerekliliğini sorgulamalarına neden olmakta ve bu kurumlara karşı mesafeli bir tutum sergilemelerine yol açmaktadır. Sonuç olarak, bu tutumlar evlilik ve çocuk sayısı ile ilgili istatistiklere yansımakta ve ailenin bir kurum olarak giderek küçüldüğünü göstermektedir.

Bu noktada katılımcılar için çocuk mutlaka var olması gereken bir değerden daha ziyade bir kısıt, dünyada keşfedilmeyi bekleyen olanaklar önünde bir engel olarak değerlendirilmektedir. Geçmişte mutlulukla ilişkilendirilen ve bu noktada mutluluk deneyiminin kendisi olan çocuk, akışkan yaşamın bireyleri için bu deneyimin olası sebepleri arasında bir yer edinmemektedir. Dolayısıyla, modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan yeni yaşam biçimleri ve aile yapıları ile bireylerin doğurganlığı arasında ilişki olduğunu ifade eden Erol’a (2018, s. 874) göre de “topluluktan özgürleşme ve böylece bireyciliğin yükselmesiyle birlikte aile kurma ölümlerinde de bir çeşitlilik gözlenmeye başlamıştır. Tek kişiden oluşan hanelerin, tek ebeveynli ailelerin, gönüllü olarak çocuksuz olmayı seçmiş evliliklerin, birlikte yaşamaların ve çekirdek ailelerin sayısındaki bu gözlenebilen artış, bu çeşitliliği açıkça ortaya koymaktadır”. Bu çerçevede, Şentürk (2008, s. 13) modernleşmenin yarattığı toplumsal koşulların ve birey profilinin “doğal olarak geleneksel değer, öncelik ve kabullerle kurulmuş ve yüzyıllardır ayakta kalmış başta aile ve evlilik olmak üzere birçok kurumda bir bozulma ve yeniliklere kendini adapte edememe durumlarını ortaya çıkararak toplumsal hayatı tehdit ettiğini” belirtmektedir.

Mekan Temelinde Sosyal İlişkilerin Çözülüşü ve Bireysel Öncelikler

Günümüz bireyselliğe dayalı akışkan çağda ön plana çıkan güvenlik saplantısının belki de en kötücül, belirleyici ve uzun vadeli sonucu, karşılıklı güveni budaması ve insanlar arasında şüphe tohumlarını ekip beslemesidir. Sınırlar güvensizlikle çizilir ve tahkimatı karşılıklı önyargılarla güçlendirilip cephelere dönüştürülür. Güven eksikliği, kaçınılmaz surette iletişimin solgunlaşmasına yol açar. İletişimden kaçınıldığında ve bunu yeniden başlatma konusunda bir çaba gösterilmediğinde, yabancıların yabancılığı derinleşir ve daha karanlık, tehditkar bir hal alır. Bu durum, onları diyaloga katılacak potansiyel ortaklar olmaktan çıkarır ve güvenli ve uyumlu bir ortak yaşam için müzakerelere girme olasılığını köklü bir şekilde ortadan kaldırır. Sosyal etkileşimlerin örüntüsündeki sahici *devridaimin* sebeplerinden birinin arkasında yatan şey, yabancıların en net ve basit haliyle *güvenlik problemi* olarak ele alınmasıdır.

Bununla bağlantılı olağanüstü, müsrif ve feci derecede maliyetli güvenlik önlemlerinin en büyük etkisi, tehlike, risklerin yoğunluğu ve güvensizlikle ilgili algılarımızın derinleşmesidir (Bauman ve Donskis, 2000, s. 133-134). Kent ortamlarında güvensizlikle en çok ilişkilendirdiğimiz yabancılarla olan ilişkiler ve bu kişilere karşı tutumlar, en iyimser yaklaşımla yüzeysel ve biçimsel, en kötümser yaklaşımla ise samimiysiz olarak değerlendirilmektedir. Yabancılar kendileri bir tehdit unsuru olarak algılanır ve kozmopolit şehirlerde yabancıların varlığı, birçok insan için hoş olmayan bir durumdur. Yabancıların bir tehdit unsuruna dönüşmesi ve kamusal alanların yaşanan mekanlar olmaktan çıkıp gelip geçilen yerlere dönüşmesi ile günümüzde kamusal yaşama katılım artık bir oluruna bırakma sorunudur ve kamusal yaşamın şehir gibi mekanları da bir bozulma sürecine girmiştir (Sennett, 2013, s. 16).

Nitekim, güvenlik algısındaki bu derin çözülüşün bireylerin yaşadıkları yerdeki sosyal ilişki düzeylerini etkileme potansiyeli yüksektir. Aynı zamanda, bireysel yaşama duyulan arzunun da bireylerin sosyal ilişki düzeylerini önemli ölçüde etkileyeceği düşünülebilir. Bu yönde, kolektif değerlerden uzaklaşmanın ve bireysel yaşamın göstergelerinden biri olarak katılımcıların yaşadıkları mahalledeki/konuttaki/sitedeki diğer insanlarla sosyal ilişki (ziyaret, yardımlaşma, grup faaliyetleri, sosyal aktiviteler vb.) düzeyleri sorgulanmıştır.

	Frekans	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Çok yüksek	26	5,1	5,1	100,0
Yüksek	90	17,6	17,6	94,9
Orta	136	26,6	26,6	77,3
Düşük	86	16,8	16,8	50,8
Çok düşük	116	22,7	22,7	34,0
Sosyal ilişki kurmuyorum	58	11,3	11,3	11,3
	512	100,0	100,0	

Tablo 5. Yaşanılan Mahalle/Site/Konutta Sosyal İlişki Düzeyi

Araştırma verilerine göre, katılımcıların yaşadıkları yerlerdeki diğerleriyle kurdukları sosyal ilişkilerin düzeyi değişen ölçülerde oldukça düşük görünmektedir. Hatta belli oranda bir katılımcının hiçbir surette ilişki kurmadığına yönelik veriler de dikkat çekicidir (Tablo-5). Hiç şüphesiz, gündelik hayatta kurduğumuz ilişkilerin veya girdiğimiz etkileşimlerin mahiyeti önemlidir. Dolayısıyla, katılımcıların yaşadıkları yerlerdeki sosyal ilişkilerin niteliğini anlamak bakımından daha derinlikli nitel verilerden elde edilen söylemler bu konuda açıklayıcı olmaktadır:

“...burada kimseyi tanımıyorum zaten. Tanımamam benim için büyük bir rahatlık. Öyle komşuluk ilişkilerini falan sevmem. Böyle ilişkiler insanların hayatına müdahaleyi ya da ne bileyim bilmesi bile...Hani bir şekilde tanıştık bir şey oldu;

tanısam bile çok mesafeliyimdir. Bilirsiniz önce selam verirsiniz sonra konuşma ilerler, zamanla da artık daha özel sorular da başlar. Bunu aşırı saçma buluyorum. Sana ne mesela benim hayatımdan. O yüzden genelde en azından site ortamında herkes kendi hayatına bakıyor. Kimse kimsenin umurunda da değil. Bir şey ihtiyaçsa konuşulur halledilir ve biter. Giren çıkan da bellidir falan...” (G.42, Hatay, 20, Erkek)

“...site ve kesinlikle site. Ben yalnız yaşıyorum ama arkadaşlarım gelip gidiyor, her gelene bakılacak falan. Ben bunu istemiyorum. Herkes kendi işine baksın. Hani kimisi komşuluk ilişkilerini sever, daha ılımlıdır. Benim için en iyi komşu tanımadığım komşudur. Bu yüzden site ortamını seviyorum. Ne ben onları tanyayım ne de onlar beni tanısin...” (G.27, Konya, 21, Erkek)

“...site ortamı...ya zaten ilk kendimi düşündüğüm zamanda bile sitenin şu şu katında olayım, şöyle olsun diye düşündüğümü fark ediyorum. Yani bir mahalle kültürüne ve sıcaklığına zannediyorum ki inanmıyorum. Bu yüzden hani sitede kimsenin kimseye duygusal bir bağ gerçekleştirmek zorunda olmadığı, güvenliğin olduğu, giriş çıkışın kimin girdiği kimin çıktığı belli olan bana çok daha sakin çok daha rahatlatıcı geliyor. Çünkü orada bir kaos yok, bir sorun yok, kötü hissetme yok çünkü kimse kimseyi tanımıyor, bir ilişki kurmak zorunda değil. O yüzden site benim için çok daha güvenilir geliyor benim için şu an...” (G.31, Siirt, 22, Kadın)

“...ya kırsal kesimdeki komşuluklar, binada olma daha farklı bir durum. Bir selam vermayla geçip gidebileceğin bir samimiyet olamaz arada. Daha farklısını ve daha fazlasını isterler. Biraz merak daha ana yapı olduğu için böyle ana duygu merak. Ben bundan çok hoşlanmıyorum...iletişimde olmak istemiyorum kimseyle ben. Soru sordukları için. Aslında anlatabileceğim çok bir şey de yok...her zaman diyorum “Baba ne olur taşınalım buradan, artık sıkıldım ben buradan, bunları tanımak istemiyorum”. Mahalle kültürünün olmadığı, akrabaların olmadığı bir bina, bir site, böyle kimsenin kimseyle bir alakasının olmadığı bir hayat bana daha cazip geliyor. Yalnızlığı sevdiğim için böyle bir insanla ekstra bir ahbablık şeyi beni bir ürkütüyor. Daha yalnız, daha izole. Yabani diyorlar bana. Yabani olmayı ben seviyorum galiba. Tanınmamak, bilinmemek...bunun temeli aslında özgürlük. O tanınmama, bilinmeme...” (G.38, Ağrı, 22, Kadın)

Görüşmeler bağlamında, bireysellik ekseninde inşa edilen yaşamlar içinde sosyal ilişkilere de yer yoktur denilebilir. Verilerde, *kişilerarası temasın az olduğu* bireysel bir yaşama en uygun alanlar olarak kabul edilen kapalı sitelerde yaşamaya yönelik bir eğilim ön plana çıkmaktadır. Kentlerdeki bu yeni yaşam alanlarının en belirgin özelliği, yalnızlık, yalıtılmışlık ve soyutlanma ile tanımlanmasıdır. Bu alanlarda, insanlar arasındaki farklılıklar ve güvensizlikler belirgin sınırlara yol açar. Bu farklılıkların karşılıklı bir tehdit yaratma olasılığı, karşılıklı bir uyarıcı olma ihtimalinden daha yüksek olarak görülmektedir. Bu yüzden, kentlerde inşa ettiğimiz yaşam alanları daha çok *kişisiz, nötrale* ve sosyal etkileşim olasılığını ortadan kaldıran yerlerdir (Sennett, 1999, s. 15). Bu çerçevede, katılımcılar için özellikle kapalı siteler bireyselliğe olanak tanıyan, *mahalle kültürünün olmadığı, kimsenin kimseyi tanımadığı, kimsenin kimsenin umurunda olmadığı ve ilişki kurmak zorunda olmadığı* güvenli alanlardır. Bu noktada *en iyi komşu tanınmayan komşudur*. Yerel topluluğun her zaman için en geniş toplumsal örgütlenmenin temeli olarak var olduğu modernlik öncesi kültürlerde *yabancı*, bir *kişiyeye* -dışarıdan gelen ve potansiyel olarak şüpheli birine- işaret eder. Başka bir yerden gelip, küçük bir topluluğun içine giren bir kişinin bu topluluk içinde uzun yıllar yaşadıkdan sonra bile, topluluk üyelerinin güvenini kazanamadığı birçok durum olabilir. Modern toplumda ise tam tersine, yabancılarla aynı biçimde etkileşime girmeyiz. Özellikle birçok kentsel ortamda ya pek tanımadığımız ya da daha önce karşılaşmadığımız kişilerle az çok sürekli bir etkileşim içindeyizdir; ancak, bu etkileşim, göreceli, geçici ilişkiler biçimindedir (Giddens, 1994, s. 75-76). Diğer yandan, kentlerin genişlemesiyle birlikte, bireylerin doğrudan ve yüz yüze kurdukları

birincil topluluk ilişkileri, yerini dolaylı ve ikincil ilişkilere bırakmıştır. Aslında dokunma, görme ve fiziksel temas, en temel insan ilişkilerinin başlıca kaynağıdır. Bunlar, hayatın en samimi ve gerçek ilişkileridir ve küçük topluluklar için oldukça kapsayıcıdır. Bir topluluk içindeki etkileşimler genellikle doğrudan ve yüzeysel olup, genellikle içgüdüler ve duygular temelinde gerçekleşir. Toplumsal kontrol ise, kişisel etkiler ve toplumsal duygulara tepki olarak çoğunlukla doğal bir biçimde gelişir. Ancak kent ortamının etkisi altında yerel bağlılıkların ve birincil grupların çöküşünden dolayı (Park ve Burgess, 2018, s. 61-63) bu ilişkilerin yerini mesafeli, yalnız ihtiyaç temelli pragmatist ilişkiler almıştır. Hatta mümkün ise bu bile tercih edilmemektedir.

İnsan İlişkilerinin Güvensizliği, Seçilmiş Yalnızlık ve Korunma İçgüdüğü

Geleneksel yaşamda hayat daha alışıldık ve düzenlidir. Dolayısıyla hayatımıza eşlik eden zihinsel tasavvurlar için bilinçli bir çabaya ihtiyaç duyulmaz. Metropol yaşamı ise başka yüzler, sesler, mekanlar çerçevesinde alışılmış olanın dışında her gün yenilenen farklılıklara mahkumdur. Diğer yandan metropolde insan ilişkileri araçsal, etkileşimler kısa vadeli ve bu nedenle de duygusal ve insani boyuttan da uzaktır (Tan, 2022, s. 170). Bir diğer deyişle daha çok rasyoneldir. Rasyonel eylem ise “muhtemel birçok eylem biçimi arasından, failin bilinçli olarak eylemle varmayı amaçladığı sonuca en uygun olduğunu düşündüğü bir eylemi seçmesine dayanır” (Bauman, 2013b, s. 126). Şimdi belirsizlikle dolu birden çok seçenek arasında yığınla insan, daha önce hiç görülmemiş bir ölçüde kendi yaşam öyküleri ve özel tutkularıyla (Sennett, 2013, s. 18) ilgilenmek için en uygun olduğunu düşündüğü bir eylemi seçmeye yöneliyor.

Bireyselliğin öne çıktığı modern dünyada, belirsizlikler ve çeşitli seçim imkanları arasında güven ve risk kavramları önemli bir yer tutar. Güven, hem yerinden edilme süreçleri ve soyut sistemlerle kurduğu özel ilişki hem de kişilik gelişimi açısından merkezi bir rol oynar. Güven, bu anlamda, benliği gündelik hayatın gerçekleri karşısında gözetken *koruyucu koza* için çok önemlidir (Giddens, 2010, s. 13-14). Ancak belirsizlik ve tehlikelerle dolu böyle bir ağ içinde insanlar deneyimlerini ve beklentilerini *ilişkiye girme* ya da *ilişki yaşama* terimlerinden çok *bağlantıda olma* terimiyle ifade ediyor (Bauman, 2017, s. 12). Çünkü metropol yaşamının koşulları, insanların ötekileri rahatlıkla güvenilir olarak etiketleme konusunda duydukları yönelimi zayıflatmıştır (Sennett, 2013, s. 89).

Nitekim, sınırlı kişisel bağlantılar, yalnızlık ve bireyselleşmenin insanlara yönelik güven duygusu ile ne kadar ilişkili olduğu araştırma kapsamında ele alınan hususlardan bir diğeridir. Bu yönde, insanlar ile bağ kurma ediminin zorunlu koşulunun güven duygusu olduğu görüşünden hareketle kolektiviteden uzaklaşmanın ve bireyselleşmenin önemli göstergelerinden biri olarak katılımcıların güven veya güvensizlik temelinde diğer insanlarla ilişki kurmaya ya da yakınlaşmaya yönelik eğilimleri sorgulanmıştır.

	Frekans	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Kesinlikle katılıyorum	184	35,9	35,9	100,0
Katılıyorum	132	25,8	25,8	64,1
Kısmen katılıyorum	132	25,8	25,8	38,3
Katılmıyorum	48	9,4	9,4	12,5
Kesinlikle katılmıyorum	16	3,1	3,1	3,1
	512	100,0	100,0	

Tablo 6. İnsanların Güvenilmez Olması Nedeniyle Kimseyle Yakınlaşmak İstememe

Araştırma verileri katılımcıların çoğunluğunun (%87,5'inin) değişen derecelerde insanlara güven duymadıkları için zorunda kalmadıkça kimseyle ilişki kurma eğiliminde olmadıkları

yönündedir (Tablo-6). Bu noktada nitel araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde de insanlara güvenmeme ve yalnız kalmayı tercih etme eğiliminin ön plana çıktığı söylenebilir:

“...bazen yalnızlık iyi geliyor ama bazen de sıkılıyorum. Yalnızlık tek başına aslında iyi bir şey ya da kötü bir şey değil benim için. Kimi zaman iyi kimi zaman kötü. Önceden insanlarla daha çok görüşeyim, insan taniyayım, buluşayım falan daha sosyaldim. Şimdi daha içime kapandım, insanlardan çekildim. Asosyal gibi değil de kendime çekildim. Çok insan sevmiyorum yani. Dışarı çıkasım gelmiyor ama önceden evde durmak istemezdim. Şimdi evde daha çok huzurluyum. İnsanları tanıdıkça...bağ kurmadığımda daha az üzülyorsun. Bunu anladığımda da bağ kurmuyorsun. İnsan kime üzüdür? Sevdiğine üzüdür. Sevdiğime üzüleceğime, üzülmemeyi tercih ederim...” (G.30, Trabzon, 21, Erkek)

“...bu ara yani gerçekten böyle bazen tak ettiğinde ya işte telefonu açıp ya da yanına gidiyim, o kişi veya o kişiler keşke hazır olsaydı. Bir tık daha güçlü hissetmem gereken zamanlarda bana destek çıkan hani atıyorum o S.O.S hani yardım çağrısı yakınlığını kurduğum, şüphe etmeyeceğim kişiler olsaydı diyorum. Çünkü o negatifliği, o etkisi oluyor. Mesela en basitinden hayatımda tökezlediğim dönem illaki oluyor, alışma süreci yaşadığım, zorlandığım oluyor ve o süreçte evet çevremde insanlar oluyor, dediğim gibi çok hızlı adapte olduğum için...Arkadaş olabileceğim, konuşabileceğim ama kendimi açabileceğim o noktada güven duyabileceğim insan skalası o sırada...Hani o an derdimle mi uğraşayım, yardım mı isteyeyim, bir destek mi almaya çalışayım yoksa karşıdaki güvenilir mi değil mi, verdiği şeyler iyi mi değil mi? bide bunu test ediyorum...” (G.14, Adana, 27, Kadın)

“...belki de güven konusunda çok sıkı şeylerim yok. Çok sıkı bağlarım yok. Hani ben arkamı döndüğümde tamam bana buradan zarar gelmez kimse bana zarar vermez düşüncesi ile insanların güven duyduğunu düşünüyorum ama o yüzden aidiyet duygumun çok gelişmiş olduğunu düşünmüyorum. İnsanlara koşulsuz şartsız güvenmem. Çok yakın arkadaşlarıma dahi güvenmem. Bu aslında benim biraz daha kendime yönelmeme ve kendimden güç almama fırsat tanıdı. Çok güvendiğin insandan da zarar görüyorsun. Bunu hani yakinen arkadaşlarım açısından da gördüm ki bundan sonra zaten güven duygumun zedelenmeye başladığını hissettim...güven konusunda hani kendimden başka kimsenin olmadığını...ama bir noktadan sonra kendinle yine sen kalıyorsun ve kendine sırtını dayaman gerektiğini düşünüyorum. O yüzden ben “deliksiz bir şekilde şuna güvenirim buna güvenirim” bu cümleleri asla kurmadım, kuracağımı da düşünmüyorum...” (G.32, Malatya, 21, Kadın)

Görüşmeler bağlamında güven duygusunun katılımcıların yaşamlarında önemli bir sorunsal oluşturduğu ifade edilebilir. Katılımcılar insanları tanıdıkça, çok güvendiği insanlardan zarar gördükçe bağ kurmaktan uzaklaşmış ve karşıdaki güvenilir mi değil mi sorgulamaları güven duygusunu zedelemiştir. İnsanlara koşulsuz şartsız güvenmeme ve güven konusunda kendisinden başka kimsenin olmadığı perspektifinin bu güvensizliğe dair bir koruma kalkını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Böylelikle güven duygusu katılımcıların yalnızca kendilerinde tadabildikleri bir deneyim haline gelmiştir. Bu kapsamda denilebilir ki modernleşme hızlı değişimlerin yaşandığı ve belirsizliklerle dolu bir geçiş sürecidir. Bu geçiş sürecinde sosyal düzenin dengede olmamasının sonucu yaşanan kaotik ortamda bireylerin güvensizlik duyguları yüksek olacaktır. Diğer yandan modern toplumda sosyal ilişkilerin doğasını şekillendiren, süreklilik kazanan ve nihayet hayatın bir parçası olan geçicilik durumu da insanların güven duygusunun yitirilmesine yol açmaktadır. Pamuk ipliğine bağlı geçici ilişkilerin hâkim olduğu bir hayatta birey, kendisini güvende hissedeceği bir ortam ve ilişkilere dahil olmakta tedirginlik duyguları yaşamaktadır (Ersoy, 2015, s. 228). Bu durumun katılımcıların diğer insanlara mesafeli durmalarına, sınırlar inşa etmelerine neden olduğuna yönelik söylemler nitel araştırma kapsamında da tespit edilmiştir:

“...burada 3 kez ev değiştirdim. Yaşadığım yerlerde kimse ile yakınlaşmak istemem aslında. Biri gelse kapımı çalsa tanışmak için rahatsız olurum. Şu an yaşadığım yerde ilk taşındığım zamanlarda bir kadın geldi tanışmak için. Sonra beni sitede toplanıp muhabbet edeceklermiş oraya çağırıldı. Aşırı rahatsız oldum. Tuhaf olacak ama tiksiniç geldi. Durduk yere gidip kimseyi tanımıyorum. Ha tanışmak diye bir şey de var ama yapacağımız eylemde bir mantık göremiyorum. Bundan önceki yerde bir abla ile bir şekilde iletişim halinde olduk. Bir samimiyet doğdu. Bir yıl geçti ne ben onu aradım merak ettim ne de o beni. Görerseniz yakın dersiniz. Yakın olduğunuzda bir sorumluluk da alıyorsunuz. Gelip gitme hakkı doğuyor, bir şey isteme, istediği bir şeyi yapma falan...hem bide ne kadar güvenebiliriz insanlara...o yüzden kimse ile yakınlaşmak istemem. Böyle daha rahatım. Aidiyetim yok, istemem de...” (G.2, Erzurum, 32, Kadın)

“...ama mesela evim benim kalem. Kale’me sevdiklerimin girmesini istiyorum. Herkesin değil, sevdiğim güvendiğim ailemin, yakın arkadaş çevrem... ama herkese güvenmiyorum, hemen yakın arkadaşlık kurmuyorum hani paylaştıkça paylaştıkça bu benim kaleme girebilir gibi oluyor...” (G.16, Eskişehir, 26, Erkek)

“...tanıdığım insanların çok yakınım olsa dahi kendi çıkarları söz konusu olduğunda kendisini tercih edeceğini de düşünürüm hep. Bu belki kendimi korumak adına içgüdüsel yaptığım bir şey. Ben hep mesafeleri olan bir insanım. O yüzden herkesle her zaman görüşmem. Çünkü hep bir arada olduğunda bazen kişinin sınırları geçilebiliyor. O yüzden belki de bu sınırların korunması için arada belli bir zamanın geçmesini istiyorum. Mesela benim duvarlarım var her olayda bir duvarım kalkar, en sonda ben kimsem gerçek ona ulaşır. Bunun içinde belli bir süre geçmesi gerekir bazı aşamaların olması gerekir. Bendeki olan duvarlar da beni korumak için hem de karşımdakiyle belli bir mesafede kalabilmek için...” (G.14, Adana, 27, Kadın)

Söylemlere göre, katılımcılar yaşadıkları güvensizlik duygusu ile çoğunlukla kimse ile yakınlaşmak istememekte ve insanlara karşı hep mesafeli durmaktadırlar. Bu durum kendilerini korumak adına içgüdüsel yapılan ve aksi bir yakınlaşma durumunun tiksiniç geldiği bir yaklaşımdır. Diğer yandan bu noktada çizilen sınırlar yalnızca psikolojik de değildir. Görüşmeye katılan bir katılımcının evini bir kale olarak görmesi ve bu kaleye yalnızca sevdiklerinin, güvendiği ailesinin ve yakın arkadaş çevresinin girmesine müsaade etmesi aslında güvensizliğin derinliğini de göstermektedir. Bu noktada evlerinden ve sınırlarla korudukları kendilerinden başka hiçbir şeyi olmayan bu insanlar mutsuz bir seçimle karşı karşıya kalmaktadırlar; ya evlerini ve yaşamlarını arkadaşlarının sık sık ve davetsiz müdahalelerine açabilirler ya da resmi olmayan sosyalleşmeyi keskin bir şekilde kısıtlayabilirler. Genellikle ve iyi bir sebeple mahremiyeti tercih ederler. Sonuçta ev, mahremiyet, dinlenme ve iyileşme için kutsal bir sığınak olarak tutulmalı ve bu nedenle ailenin tüm üyeleri için korunmalıdır (Oldenburg, 1999, s. 60). Evlerin, yaşanılan yerlerin, sokakların yabancılardan arındırılması bir süre de olsa belirsizlikten ve bu belirsizlikten doğan güvensizlikten de kurtulmuş oluruz. Tanımadığımız dolayısıyla yabancı olarak konumlandığımız insanlarla iç içe olmak bir kent yaşamının değişmez kaderidir. Bu nedenle birlikte yaşamaya ancak benzerlik ve aynılıklardan oluşan güvenli bir ikamet yeriyle (güvenlikli siteler vb.) ikna olunabilir (Bauman, 2012, s. 169-170) ya da bireysel sınırlarla korunan mesafe ile.

Bu bağlamda, güven bir kişi veya sistemin güvenilirliğine olan itimat olarak tanımlanır. Buradaki itimat başkalarının dürüstlüğüne, sevgisine veya soyut ilkelerin doğruluğuna karşı inanca dayanır (Giddens, 1994, s. 37). Bu inanç ile birey kendisini rahatta hisseder. Zira insan güven duygusuna muhtaç olarak yaşayan bir varlıktır. Güven, güçlükler karşısında insanı güçlü kılan yegâne duygudur. Toplumsal düzenin temeli olan güven, başkalarının kalıcı bir ahlaki düzende ve ortak değerlerle davranma eğiliminde olduğu, teknik rollerini tam anlamıyla başardıkları ve başkalarına özel bir ilgi göstermeyi gerektiren rollerin sadakatle yerine

getirildiği varsayıldığında gerçekleşir (Ersoy, 2015, s. 221). Simmel'e (2005) göre, güven modern toplumun en büyük zorluklarından biridir. Simmel, kalabalık ve karmaşık toplumsal yapılar içinde bireylerin kendilerini koruma amacıyla daha dikkatli ve tedbirli bir yaklaşım sergilediklerini ifade eder. Toplumsal mahiyette negatif olarak ifade edebileceğimiz bu tutum, nesnel dünyanın değersizleşmesine, insanların birbirine yabancılaşmasına neden olur. İnsanların tipik tehlikelerle dolu böyle bir ortam içerisinde güvensizlikle yöneldikleri ihtiyat yabancılık, gizli nefret ve tiksinti duyguları ile iç içedir (Simmel, 2005, s. 174-175). Böyle bir ortamda zamanla yabancı daha yabancı ve tanınmaz hale gelir. Böylelikle de bir aradalığı mümkün kılacak karşılıklı etkileşim zamanla yok olur ya da hiç oluşmaz (Bauman, 2012, s. 171).

Zorunlu Olarak Yüceltilen Yalnızlık: Kendiyle Kalma-Kapanma

Bireyci değerlerin baskın hale geldiği modern süreçlerle birlikte, bireyin doğal yapısı ve özü bozulmuş, bu durum kişinin kendine yabancılaşmasına neden olmuştur. Bütünün içinde giderek yok oluşa yönelen birey, görünür bir şekilde hem kendisinden hem de diğer insanlardan uzaklaşmış, duyarsızlaşmış ve kalabalıklar arasında yalnızlığa maruz kalmıştır. Bireyselleşmiş yaşam tarzı başarılı olduğu ölçüde, temelde hala arzulan ilişkiye (evlilik, aile vb.) aşılmaz bir engel teşkil etme tehdidi yaratıyor. Bekar hayatta ötekine duyulan özlem gibi artık gerçekten kişinin kendi hayatı haline gelmiş bir hayat planına o kişiyi eklemenin imkansızlığıyla birlikte büyüyor. Bu hayat ötekinin mevcut olmamasıyla tam anlamıyla yaşanmaya başlamıştı. Şimdi ise ona yer kalmıyor. Her şey yalnızlığa direnişi fısıldıyor: ilişkilerin çeşitliliği, ilişkilere tanınan haklar, yaşama alışkanlıkları, zaman planlamasının kontrolü, vitrinin ardındaki ızdırap verici acılarla başa çıkmak için kendi içine çekilme yolları. Tüm bunların hassas ve özenle ayarlanmış dengesi ilişkinin arzulanmasıyla tehlikeye giriyor. Bağımsızlık tasarımları, yalnızlık hapishanesinin parmaklıkları haline geliyor. Bireyselleşme çemberi kapanıyor. İnsanlar, *kendilerine ait bir hayatı* daha iyi korumak, kaçınmak istedikleri acıların ortaya çıkmasına sebep olan duvarları daha da yükseltmek zorunda kalıyorlar (Beck, 2011, s. 186).

Kendine ait bir yaşamı inşa ederken bağların giderek kaybolduğu koşullarda yükselen tek değer baskın bir *ben duygusu* olmaktadır. Bu noktada yalnızlık *kendine yetebilme* olarak karşılık bulmakta ve üretken bir alan olarak deneyimlenmektedir. Bireyin ihtiyaç duyduğu en önemli şeyin yeterli bir ben yetisi olduğu görüşünden hareketle katılımcıların yalnızlığa olan yaklaşımları ve bu alanı nasıl algıladıklarını anlamak araştırma kapsamında önemli görülmüştür. Bu yönde, kolektiviteden uzaklaşmanın, kopuşun ve bireyselleşmenin önemli göstergelerinden biri olarak katılımcıların *yalnızlığın yarattığı sessizlik ve bunun bir değer olarak ayrıcalık olduğu* konusundaki düşünceleri sorgulanmıştır.

	Frekans	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Kesinlikle katılıyorum	92	18,0	18,0	100,0
Katılıyorum	136	26,6	26,6	82,0
Kısmen katılıyorum	196	38,3	38,3	55,5
Katılmıyorum	74	14,5	14,5	17,2
Kesinlikle katılmıyorum	14	2,7	2,7	2,7
	512	100,0	100,0	

Tablo 7. Yalnızlıktan Hoşlanma Hali

Verilere göre, katılımcıların çok önemli bir kısmı (%82,8'inin) değişen seviyelerde yalnızlığa ve yalnız kalmaya olumlu bir anlam veya değer atfetmektedir (Tablo-7). Bu noktada, modern dünyanın bireyselleşmeyi kutsadığı veya kutsamak zorunda olduğu görüşünden hareketle bireysel yaşamın tezahürü olarak yalnızlaşma ve ona atfedilen olumlu değere yönelik söylemlerin araştırmanın nitel verilerine de belirgin bir şekilde yansımını belirtmek mümkündür:

“...zaman zaman kendimi yalnız hissettiğim zamanlar oldu. Bu da kendi içimdeki bazı Şeyleri tamamlayamadığım içindi...ama artık kendimi tamamladığımı düşünüyorum hani çok uzun süredir yalnızlık yaŐamıyorum. Kendi geliŐimimi tamamladım, kendimde olumsuz olan yönlerimi düzelttim, hepsini tamamladığım için de yalnız hissetmiyorum. Hani ben zaten yanımda biri olsun, birinin yanında olayım, böyle bir insan hiç olmadım, hep kendimdim. O yüzden de kendimle ilgili olan rahatsızlık duyduğum Şeyleri tamamladığım için, kendimle ilgili olumsuz grdğim Şeyleri dzelttiğim için geçti, kendimi yalnız hissetmiyorum. Hani kendi içimde bir durumdu...” (G.5, Niğe, 34, Kadın)

“...daima...hani evet...İnsanların beni anlamadığını düşündüğüm, kendimi kapattığım ve kendimle zaman geçirmek istediğim zamanlar oluyor ama bu genelde Şöyle oluyor insanlarla çok zaman geçirdiğim zaman kendime dönmek için bir yalnızlık oluyor bu. Hani bu sanki çok fazla arkadaŐım varmış da çok evde kalamıyormuŐım gibi değil de ben sadece evde kalmayı tercih ediyorum, kendi kendime zaman geçireyim, vakit öldüreyim tarzında zamanlar oluyor. Böyle bir yalnızlık. Kendimle zaman geçirmeyi seviyorum...” (G.6, Hakkari, 29, Erkek)

“...açıkçası bir anlık bunu hissediyorum bir Şey olmasa da. Yanımda çok insan varken de bunu hissediyorum...hani çokluğun içinde tekli olmak diye bir Şey var belki öyle bir Şey yaŐıyorumdur. Yalnız hissediyorum ama açıkçası ben bu durumu çok takmıyorum. Açıkçası ben hiçbir duyguyu takmıyorum. Hani her Şey benim için gelip geçici yani. Yani arkadaşlık olsun, sevgililik olsun. En çok kendimi benimsedim ama bu bana bu egoistliğe dönüşen bir duygu değil açıkçası. Hani o olmazsa kaybederim, bu olmazsa yaŐayamam gibi bir Şey yok. Herkessiz yaŐayabilirim ama tabi ki hayatıma çok Şey katan insanlar da var ama kaybedersem de sorun yok. Bir süre hayatıma eşlik edebilirler ama sonra gidebilirler. Kendime değer verdiğim için zaten insanların tepkisi de o Şekilde oluyor. Kendine değer verdikten sonra her Şey çözülüyor bence...” (G.34, Siirt, 23, Kadın)

“...aslında benim çevrem çok geniŐtir. Arkadaş ortamım herkesinkinin belki 2-3 katıdır ama böyle yalnız hissettiğim zamanlar çok sık olur. İŞte mesela gece yatarken, düŐünürken veya işte bir yağmur yağdı yürüyorum “İŞte bak yalnızsın, Şu anlamda da tek kaldın” gibi derim. Haftada 2-3 gelir aklıma. Hep Şöyle derim “Hani çok geniş arkadaş evren var, hatta diğer arkadaŐların bile bu kadar fazla olmasına ŐaŐırıyor. Neden hala yalnız hissediyorsun?” diye böyle kendi kendime soruyorum, anlamlandırmak istiyorum ama cevap bulamıyorum...” (G. 36, Sivas, 20, Erkek)

Görüşmeler çerçevesinde katılımcıların belki de zorunlu olarak maruz kalınan yalnızlık duygusunu, kendi olabilmeyi sağlayan verimli bir alan olarak görme ve değerlendirme eğiliminde oldukları söylenebilir. Katılımcılar, kendisi ile zaman geçirmeyi sevmekte aksine insanlarla çok zaman geçirdiği zaman kendine dönmek kişiye kendisini iyi hissettiren bir durum haline gelmektedir. Kendi geliŐimimi tamamladım, kendimde olumsuz olan yönlerimi düzelttim, hepsini tamamladığım için de yalnız hissetmiyorum. Yapmak istediğim Şeyleri, baŐarmak istediğim Şeyleri hani kendimle ilgili olan Şeyleri tamamladım o yüzden yalnız hissetmiyorum. Yalnızlık hissimin nedeni benimle ilgiliydi vb. Gibi söylemler bu noktada yalnızlıkla baş etme ya da onu kendini geliŐtirmede iŐlevsel kılmaya yönelik örnekler olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan bazı söylemlere göre yalnızlık ya sosyal etkileşimlerin çeşitliliği içinde hala önemli bir sorgu alanı ya da uyum sağlama gclğnn beraberinde getirdiği kaotik bir duygu durumu olarak deneyimlenmektedir. Geniş bir arkadaş çevresinin varlığı yalnızlığa are olmadığında birey yalnızlığını anlamlandırmaya çalışmaktadır. Ayrıca, ait hissetmemelerine rağmen uyum sağlamaya yönelik kaygı bireylerin kendilerine yabancılaşmalarına neden olabilmektedir.

Bu noktada aslında gerçek, güvenilir ve kişinin kendisi gibi hissettiği ilişkilere duyduğu arzunun bu yönelimlerin temelini oluşturduğu iddia edilebilir. Bağlantılı ancak bağısız ilişkilerin doğal getirisi yalnız kalma, yalnızlaşma oluyor. Bu noktada yalnızlık duygusunun sübjektif olduğu söylenebilir. Etrafta çok sayıda insan bulunsa bile yeterli yakınlık ve güven duygusu kurulamamıştır. Gerçek yalnızlık deneyiminde kişinin sık sık görüşüp konuşabileceği, yanında kendini iyi hissettiği insan(lar) ya hiç yoktur veya bunların sayısı çok azdır. Her iki durumda da ihtiyaç duyulan şey aynıdır; yakın ve sıcak ilişkiler (Tan, 2022, s. 190). Dolayısıyla, *başka bir insanmışçasına* kendisi ile ilgili sorunların çözülmesi neticesinde yalnız hissetmeme durumu kişinin yaşamında *ben duygusunun* hakimiyetinin de bir göstergesidir. Kişinin tutunacak kendinden başka kimsesi de yoktur. Bu nedenle *en çok kendini benimsemek* durumundadır. Çünkü kişinin kendisinin dışında herkes *bir süre hayatına eşlik edebilir ama sonra gidebilir*. Dolayısıyla, insanların önünde tercih yapmaları gereken iki farklı yol vardır. İlki yaşamını kendisine ait olmayan kişilerin desteğiyle yapılandırmak, diğeri ise yaşamını kendi edimleri ve kararları desteği ile yapılandırmak (Funk, 2009, s. 128). Ne pahasına olursa olsun cevap nettir; kendi öz güçleri.

Bunun yanı sıra, kolektif her değerle mesafeli olan akışkan insan için yalnızlık onu daha konforlu hale getirilerek dayanılır kılınmaktadır. Ayrıca kendiliğin ve kendiyi kalmanın odağı kendine özen göstermektir (Schmid, 2019, s. 27). Böylelikle potansiyel olarak yalnızlığa içkin olduğunu ifade edebileceğimiz can sıkıntısının ve kimsesiz hissetme duygusunun da önüne geçilebilmektedir. Çünkü yalnız birey için ben yetisinin sürekli geliştirilmeye ve desteklenmeye ihtiyacı vardır, ancak bu koşullar altında kişi kendi öz güçlerinden destek alabilir. Bu noktada görüşmeler çerçevesinde yalnızlık *kendine yetebilen bir birey olma ihtiyacı gideren, verimli ve besleyici* bir alana da karşılık gelmektedir:

“...hep tek başımızayız aslında. Bu bir gerçek. Ben de genelde yalnız yaşadığım için zaman zaman yalnız hissediyorum. Aslında çok çok yalnız hissettim zaten ve artık bu bir noktada şuraya vardı; ben yalnız değilim çünkü kendimleyim. Kendime arkadaş olmayı öğrendim. Yalnız ola ola yalnız olmanın aslında besleyici büyütücü, insanın iç dünyasını ve yaşamını zenginleştirici yönlerini keşfettim...” (G.18, Amasya, 27, Kadın)

“...aslında bireyselleşmeyi sağlamaya çalışan bir insan için doğal bir sonuç oluyor yalnızlık. Özellikle birey olarak sınırlarımı korumaya çalışırken bu çok oluyor. Çok yalnız hissettiğim oluyor ama bunun avantajları da dezavantajları da var tabii ki. Yalnız hissettiğim zamanlar oluyor. Çok bunaldığım noktada tabii açılıyorum arkadaşlarım, çok yakın arkadaşlarım falan var ama bu yalnızlığın avantajlarını kullanmaya çalışıyorum genelde. Biraz da yalnızlık iyi geliyor gibi, o dinginliği seviyorum...” (G.23, Tokat, 25, Erkek)

“...genelde çok üzgünsem ve canım bir şeye çok sıkınsa yalnız hissedirim ama o da kendimi çok açmamamdan dolayı olur galiba. İnsanlarla paylaşmam, kendimi açmam çünkü beni öyle göreceklarını, o sorunla akıllarına geleceğimi düşünürüm ama yalnız kalmayı bazen çok seviyorum ve yalnız kalmak isterim. Çünkü kendi kafamı dinleyip kendi fikirlerimi duyabilmek çok önemli benim için. Yalnız kalmak, kendimi dinlemek beni çok rahatlatıyor. Yalnızlıktan kaçmam...tek başıma ne biliyim kitap okumak, film izlemek, uyumak da bence kendinle vakit geçirmek, o yüzden bunları yapmayı seviyorum. Bence insanı dinlendiriyor, besliyor...” (G.41, Amasya, 20, Kadın)

“...yani yalnızlığı şu şekilde sevmeyi öğrendim...tek başıma bir şey yapamadığımı fark ettim ve bunu yavaş yavaş kırmaya başladım. Şimdi tek başıma da alışverişe gidiyorum, tek başıma da sinemaya gidiyorum, tek başıma da yemek yemeye gidebiliyorum...benim bir yerde kendi başıma eğlenmeyi, aktiviteleri tek başıma gerçekleştirmeyi öğrenmem gerekiyor. Bu yüzden yalnız olduğumu düşünmüyorum.

Çünkü yalnız olduğumda hep kendime bir uğraş koyuyorum. Hani o boşluğu doldurduğum zaman çok yalnız hissetmiyorum aslında. Kendimle vakit geçirmeyi öğrenmeye çalışıyorum aslında bunu yeni yeni yapmaya çalışıyorum ama bunun bana sağlıklı dönütleri olduğuna karar verdim. Çünkü birini her daim beklemek çok doğru bir algı değil bence. Birine bağlı yaşamak, birine bağlı olmak düşüncesini çok sağlıklı bulmuyorum...” (G.32, Malatya, 21, Kadın)

Söylemlere göre, yalnızlık *yaratıcılık üzerine iyi gelen, besleyici, büyütücü ve insanın iç dünyasını zenginleştiren yönleri* olan bir duygu olarak nitelendirilmiştir ve bu durum *bireyselleşmeyi sağlamaya çalışan bir insan için doğal bir sonuç* olarak görülmektedir. Bireyselleşme ekseninde yalnızlık kişilere *kendine arkadaş olmayı* öğretmiştir denilebilir. Bu anlamda, bazı söylemlere göre, *yalnızlık ve kendine yetebilme becerilerini* geliştirme gereksinimi katılımcıların özendiği (belki de zorunda olduğu) ve bu noktada çaba sarfettiği bir meseledir. Katılımcılar *tek başına yetebilmek, her anlamda kendine yetebilmek ve kendi başına eğlenmeyi, aktiviteleri tek başına gerçekleştirmeyi öğrenmek* istemektedirler. Bu noktada *insan aramak ve birine bağlı yaşamak, birine bağlı olmak* arzu edilmeyen bir duygu durumudur. Belki de *kaçınılmaz bir durum* ya da bir tür *baş etme stratejisi* olarak düşünülebilir. Katılımcıların sosyal çevresi, yokluğunda değil varlığında birey için sorun oluşturan bir noktadır. Ayrıca, yalnızlaşmanın ve kendi ile vakit geçirmenin bir etkisi olarak katılımcıların sosyallikten çekilmeleri ve kendi içlerine kapanmaları da söylemlerde dikkat çeken bir diğer noktayı oluşturmuştur. Bu noktada bireyselliğin yükselişi ve bağlılıkların kısmen veya tamamen ortadan kalkması ile bireyler kendi öykülerini kendi koşullarına göre inşa edebilecek fırsat arayışını (Niedzviecki, 2011, s. 79) yalnızlıkta bulmaktadır. Burada bir anlamda yalnızlığın zaruri olarak yüceltilmesi de söz konusu olabilir. Bu anlamda, aslında yalnız insanlar mutlaka sosyal temastan yoksun değillerdir ve yalnız olmayan insanlar kadar kişilerarası etkileşime girerek zaman harcarlar. Ancak bu etkileşimlerini tatmin edici bulmazlar. Bu durum yalnızlık, antisosyal eğilimlere kadar uzanan sonuçlara neden olabilir. Ancak tatmin edici ilişkilerin eksikliği yine her insan için aynı derecede üzücü değildir (Verhagen vd., 2017, s. 499-505).

Neticede, bireyler kişisel, sıcaklık ve şefkat dünyasından daha çok kendi ihtiyaç ve mutlulukları ile çok az ilişkisi olan amaçsal bir dünya yaratma çabası içerisine girerler. Araçsal nitelikte olanın amaçsal ile yer değiştirdiği bir düzen içerisinde her türlü bağlılıktan kaçan akışkan yaşam insanları için mümkün olan ancak arzu ediliyorsa kişisel türden ilişkilere izin veren komün benzeri, sınırlı sayıda topluluklarla bağlantı kurmaktır. Bu tarz girişimler en nihayetinde de hayal kırıklığı, başarısızlık (Bauman, 2017, s. 109) ve yalnızlık olarak deneyimlenir. Tüm bağlardan azade bireye ait bir yaşamın yalnızlığı ivmelendirdiği bu ivmelenmenin bireyi kendisine mecbur kıldığı bir yaşam modern akışkan çağın en kadim düzenidir. Yine de yalnızlık kendisine için özellikleri bakımından her birey için ayrı bir deneyim olarak yaşanmaktadır. Bu noktada, yalnızlık bireyin kendisini gerçekleştirmesine imkan tanıyan ve kendisini iyi hissettiği zorunlu bir alan, kendine yetebilme becerisine sahip olmayı sağlayacak bir araç olarak görülürken aynı zamanda yakın ve samimi ilişkilere duyulan ihtiyaç çerçevesinde sorgulanması gereken problemleri bir durumdur.

Duygusal/Psikolojik Etkiler: Olağan Huzursuzluklar ve Tahammülsüzlük

Modern ve sonrası çağı önceki dönemlerden ayıran en başat özelliklerden biri aşırı dinamizmdir. Modern dünya kontrolümüzden çıkmış bir dünyadır. Toplumsal değişme hızı önceki sistemlerdekinden daha yüksek olmakla kalmayıp, daha önceki toplumsal pratikler ve davranış biçimlerini etkileme derecesi ve kapsamı da yüksektir (Giddens, 2010, s. 26-48). Modernite, küçük toplulukların ve geleneksel aidiyet temelli yapıların yerini alarak, bu alanlarda büyük ve kişisel olmayan organizasyonlar kurmuş ve böylece koruyucu çerçeveleri yıkmıştır. Aslında, toplumda bireylerin diğer bireylerle kurduğu ilişkilerin vazgeçilmezliği ve sürekliliği çerçevesinde yani bir diğer deyişle birlikte kolektivitinin bir ürünü olarak aidiyet, tarihsel süreç boyunca bireylerin en temel ihtiyacı olarak görülmüştür. Bir toplum ile, grupla ve

dolayısıyla bir mekanla bağ kurmak aidiyet duygusunu beraberinde getirmektedir. Bireyler arasındaki paylaşımın artması ile de ilişkilene ve bağlayıcı ortak unsurlar da artmaktadır (Ayhan, 2022, s. 9). Bu nedenle aidiyet, bireyleri toplumsal olana bağlamada rol oynar. Bu oldukça önemlidir çünkü benlik duygumuz, diğer insanlarla olan etkileşimlerimizde ilişkisel bir süreçte ve kolektif olarak sahip olunan sosyal normlar, değerler ve geleneklerin daha soyut kavramlarıyla ilişkili olarak inşa edilir. Yani aidiyet, zorunlu olarak diğer insanları da içeren özneler arası bir deneyimdir. Bu nedenle gündelik beklentilerimiz karşılanmadığında, sıradan işlerimizi alıştığımız gibi yapamadığımızda ve alışılmış var olma ve yapma biçimlerimizin bilinçli olarak farkına vardığımızda, bir aidiyetsizlik hissi yaşarız. Diğer bir deyişle uyum eksikliğinden bir aidiyetsizlik duygusu doğar (May, 2011, s. 368, 370). Aidiyet duygusu bireylerin başkalarıyla ilişki kurmasını, kültürel geçmişleriyle özdeşleşmesini, kimlik duygusu geliştirmesini ve çevreyle bağlantı kurmasını sağlar (Allen vd., 2021, s. 92). Bu nedenle aidiyet birçok insan için olumlu çağrışımlarla yüklü bir kavramdır. Eğer aidiyet kişinin çevresi ile barışık olma duygusu olarak anlaşılırsa, o zaman aidiyetsizliğin bir tedirginlik duygusu olarak nitelendirilmesi muhtemeldir (May, 2011, s. 372).

Esasen, bir topluluğun parçası olmak, hızlı küresel değişimleriyle bu modern dünyada yabancılaşma çekmememiz (Berner, 2005, s. 189) ve aidiyet geliştirebilmemiz için gereklidir. Ancak akışkan bir toplumda kuvvetli duygular ve bağımlılıklar kişisel özgürlüğün kısıtlanmasına da yol açmaktadır. Bu anlamda her bağımlılık kişinin kendi yaşamı üzerindeki üretkenliğini azaltır ve bu nedenle bağımlılık ekseninde inşa edilen her ilişki ortaya spesifik kaygılar çıkarır (Funk, 2009, s. 121). Her durumda, birey daha önce geleneksel kolektif ortamlardan elde ettiği psikolojik destek ve güven duygusunu kaybettiğinde, kendisini kaybolmuş ve yalnız hissetmektedir. Bu anlamda, kolektiviteden uzaklaşmanın, giderek kentli değerlerin içselleştirilmesinin, bireyselleşmenin ve yalnızlaşmanın birey üzerinde olumsuz psikolojik etkiler oluşturabileceği kuvvetli bir varsayımdır. Bu etkilerden biri de bireylerin çevrelerindeki kişilerden rahatsızlık duyma, sıkılma, hoşlanmama ve hatta onlardan nefret etme gibi duygular biçiminde tezahür edebilmektedir. Bu çerçevede, kolektiviteden uzaklaşmanın, bireyselleşmenin ve yalnızlaşmanın önemli göstergelerinden biri olarak kolektif aidiyet bağları zayıf olan bireylerin çevresindeki insanlardan çoğunlukla rahatsızlık duyup duymadıkları konusu sorgulanmıştır.

	Frekans	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Kesinlikle katılıyorum	142	27,7	27,7	100,0
Katılıyorum	80	15,6	15,6	72,3
Kısmen katılıyorum	146	28,5	28,5	56,6
Katılmıyorum	90	17,6	17,6	28,1
Kesinlikle katılmıyorum	54	10,5	10,5	10,5
	512	100,0	100,0	

Tablo 8. Çoğu Zaman İnsanlardan Nefret Ettiğini Hissetme Durumu

Verilere göre, katılımcıların çoğunluğunun (%71,9'unun) öyle ya da böyle insanlardan çoğu zaman nefret ettiği hissine kapıldığı yönündedir (Tablo-8). Bu durum, bireysel yaşamları içselleştirmiş bireylerin yaşadıkları potansiyel boşluğun bir yansıması olarak ifade edilebilir. İdare edilemeyen yalnızlık, tek başınalık ve diğeriyle paylaşamayan duygulanımlar bireylerde gerginlik, öfke, tahammülsüzlük vb. duygular biçiminde açığa çıkabilmektedir. Nitekim, araştırmanın bu yöndeki nitel verileri de katılımcıların gündelik hayatta diğerlerine ve onların eylemlerine ya da çoğu zaman varlıklarına bile tahammül seviyelerinin çok düşük olduğu yönündedir:

“...gündelik yaşamda tahammülümün aşıldığı şeyler çok oluyor... yavaş hareket içim parçalanıyor o an böyle. Tabi ki karşı tarafa tepki veremiyorsun ama yavaşlık... hani hızlı hızlı bir problem bir iş herhangi bir şey çözülebilecekken ağır ağır olması bana zaman kaybı geliyor...mesela araç kullanırken sinyal vermemek, sigara çöpünün yere atılması ya da yerde herhangi bir çöp görmek, sıraya kaynak olması, işte atıyorum en basitinden hani iki yol birleşirken bir sağdan bir soldan araba gelmesi gerekiyor ya; iki tane soldan gelince ben o kadar sinirleniyorum ki hani tahammül sınırim çok çok düşük ama tepki vermemeye çalışıyorum...” (G.11, Bitlis, 24, Kadın)

“...ben duygularımı çok yoğun yaşayan bir insanım, öfkelendiğimde çok yoğun, mutlu olduğumda çok gereksiz mutlu...Aslında en kızılmayacak noktalarda bile bir ani patlama yaşadığım anlar oluyor. Bunun sebebini çok düşünüyorum aslında ama yok yani. Mesela en kızılmayacak nokta yanımda birisi gülüyor, olabilir yani bu çok normal bir şey ama çok sinirleniyorum bazen. Bu ev içinde de böyle. Bu her an her şekilde olabiliyor çok mutlu olduğum zamanda bile beni öfkeli edebilecek bir şey olmasa bile bazen bir anda sinirime gidiyor, o anda mutluluğumu bir kenara bırakıp öfkemi daha ön plana çıkardığım zamanlar oluyor yani. Tanıdığım tanımadığım herkese. Mesela yolda yürürken yavaş yürüyen...Hani geçemiyorum ya o kaldırımdan, o arabalardan geçememem, yolda insanlardan dolayı geçemeyince de böyle bir öfkeleniyorum, sinirleniyorum.” (G.24, Çorum, 21, Kadın)

“...aslında tam olarak şöyle hani karşımdaki insan bir şey anlatıyor diyelim ya da beni aradı bir konuda konuşacak. Bir süre, kısa bir süre... Bazen oluyor saatlerimi ayırıyorum bazen de hani yapacak yetişecek bir şeyim olmasa dahi daha bir dakikadır konuşuyor diyelim; ben çıldırarak gibi oluyorum. Karşımdaki görmüyor tabi ama sanki yetişmem gereken bir şey varmış da karşımdaki beni oyalıyor gibi hissediyorum. İçimde bir telaş...Ancak böyle bir şey olsa böyle hissederim çünkü hani o yüzden öyle diyorum. Dışlerimi sıkıyorum falan hani karşımda olsa vurabilirim gibi hissediyorum karşımdakine. O an çok sevdiğim, ailemden biri bile olsa nefret hissediyorum sadece sanki. Neden oluyor bilmiyorum...” (G.29, Erzincan, 22, Kadın)

“...biri yavaş hareket ettiğinde aşırı geriliyorum. Bu tanıdığım çok sevdiğim biri de olabilir fark etmez. İçim sınırdan yırtılacak gibi hissediyorum. Asla tahammül edemiyorum. Dışıma yani hareketlerime, suratıma falan yansıyor ama bir şey demiyorum. Ben o kişiyi izlerken böyle tak tak kafamda işi bitiriyorum mesela. Her şey hızla hallolsun istiyorum. Şöyle de oluyor hani işten çıktım eve gitmek istiyorum, trafik beni engellediğinde, sonra önümde bir araç yavaş gittiğinde falan da sinirleniyorum, küfür de ederim bazen ama tabi karşımdakine değil öyle arabanın içinde kendi kendime...” (G.13, Rize, 31, Erkek)

Görüşmeler çerçevesinde katılımcılar gündelik yaşamda tahammül sınırlarını aşan durumları şu şekilde ifade etmişlerdir; *araç kullanırken sinyal vermemek, sigara çöpünün yere atılması, sıraya kaynak olması, yavaş hareket, yolda yürürken yavaş yürüyen insanlar, bir araç yavaş gittiğinde, uyusuk hareket edilmesi*. Söylemler çerçevesinde katılımcıların gündelik yaşam akışı içinde görece olağan kabul edilebilecek davranışlara yönelik *nefret, can sıkıntısı, aşırı gerilme, vurabilecek gibi hissetme, küfretme* ve *içi parçalanacak denli öfke* duyma ile karşılık vermekteler. Yani katılımcıların tahammül seviyelerinin oldukça düşük olduğu söylenebilir. Bu durumu potansiyel yalnızlığın, tek başınalığın ve aidiyet boşluğunun bir yansıması olarak ifade etmek mümkündür. Diğer yandan önemli sosyal destek bağlarından yoksun ve giderek yalnızlaşan bağımsız birey için sabır ve bekleme yıpranan ruh durumlarından (Chul Han, 2022, s. 58). Çünkü *beklemenin* kirli bir kelime haline geldiği bir çağda yaşıyoruz. Giderek herhangi bir şey için bekleme zorunluluğunu (olabildiğince) yitirdik ve yeni, favori sıfatımız *hemen* oldu. Görünen o ki, zamanla yarıştığımız yaşamlarımızda, yirmi birinci yüzyıl insanların artık hiçbir şeyi beklemeye vakti yok (Potter, 2007, akt. Bauman, 2011, s. 16).

Kolektif bağların eksikliği ve bireysellik-tek başlılık bireylerin yaşamlarında *potansiyel öfke, aşırı gerginlik, tahammülsüzlük, nefret* vb. duygular biçiminde açığa çıkarken aynı zamanda *hüzün, depresyon ve hissizlik duyguları* da yoğun olarak deneyimlenen durumlardır. Nitekim, araştırmanın bu konudaki diğer nitel verileri bu duyguların yoğunluğuna ve yaygınlığına işaret etmektedir:

“...bazı duyguları hissedemediğimi düşünüyorum...üzgün...sebebini bilmiyorum...Mutlu olduğum zamanlar çok anluk. Bazen soruyorum kendime bu duruma neden çok mutlu olmadım ya da üzülemedim gibi mesela. Nedenini bilmiyorum ama öfke için bu böyle değil. Öfkeyi bayağı yaşıyorum, çok yoğun hissediyorum yani. Bana diğer duyguları tarif et deseniz belki size anlatamam ama kızgınlık, öfke bunları anlatabilirim. Terapiye başladım yeni bakalım buluruz umarım. Yani belki de .aile bağlarımın çok iyi olmaması, benim sürekli bireysel takılmamdan dolayı da bir boşluk olmuş olabilir hayatımda. Yalnız hissettiğim zamanlar oluyor. Yani genelde yalnız hissedirim ve kaçmak istediğimiz bir yalnızlık bu...” (G.17, Ankara, 28, Erkek)

“...aslında çok böyle gerçekten çoğu şeyimi anlattığım, böyle fikrini merak ettiğim çok yakın arkadaşlarım var ama yine de onlarla paylaşamayacağımı hissettiğim...Ya tabi böyle arkadaşlık ilişkisindeki dinamikler değişken olabiliyor ortama göre, her şeye göre. Atıyorum işte son zamanlarda terapiye gitmeyi düşünüyorum. Öyle bir ortamda destek almak istiyorum. En azından böyle doğru hissettiğim şeye çaba göstermek için gibi bir şey. Öyle bir arayışım da var...” (G.19, Burdur, 27, Kadın)

“...ruhsal olarak tamamen depresyona meyilli bir durumum var yani majör depresyon geçiriyorum bide. Her üç ayda altı ayda bir oraya bir düşüyorum. Birinin bana “bak şu an depresyona doğru ilerliyorsun, ne yapman gerektiğini biliyorsun, biran önce harekete geçmelisin” deyip bir elini uzatması lazım birinin. Yoksa ben o hissettiğim boşlukta sürekli bir biçimde sürüklenmeye devam ediyorum. O yüzden birilerine ihtiyacım var...” (G.25, Kastamonu, 22, Kadın)

“...huzursuzluk... sürekli bu duygu içindeyim gibi. Nerede dursam ne yapsam. Bu mutlu olmadığım, gülmediğim hiç anlamına gelmiyor tabi ama bazen kendimi...Şey oluyor, bir yerdeyim mesela bir ortamdayım birden huzursuzlanıyorum, çevrem, etrafımdaki insanlar anlamsız geliyor ve gitmek istiyorum. Yani tabi gitmiyorum ama içinde öyle bir şey oluşuyor. Neden oluyor bilmiyorum ama keyfim de kaçıyor tabi ister istemez, o yüzden arkadaşlarım falan sorar ne oldu bir şeye mi canını sıktın, bir şey mi dedik diye ama benim o anki konuyla bile ilgim yok o anda mesela...” (G.30, Trabzon, 21, Erkek)

Katılımcılar genel duygu durumlarını *üzgün, huzursuz, ruhsal olarak tamamen depresyona meyilli*, olarak ifade etmişlerdir. Bu noktada geleneksel kolektif sosyal destek görevi gören ilişkilenmelerden uzak duran bireylerin mutsuzluk deneyimi ile baş başa olduklarını ifade edebiliriz. Aynı zamanda *mutluluk, birisi için çok üzülme* ve birinin *sıkıntısına derdine can sıkma* gibi bazı duyguları hissedememe yalnızca *öfke* duygusunu tanımlayabilecek kadar iyi tanıma görüşmeler çerçevesinde dikkat çeken önemli bir noktayı oluşturmuştur. Bu bağlamda, yaşamını bireysel tercihler doğrultusunda inşa edebilmek adına kendisini mutsuz edecek tüm bağlardan sıyrılan akışkan bireylerin yoğun gerilimlere çoğunlukla hissizleşme ile yanıt verdiklerini ifade etmek mümkündür. Kolektif ilişkilere ve kolektiviteden sağlanan sosyal desteğe içkin olduğunu ifade edebileceğimiz kabul edilme hissi aynı zamanda bireye önemli bir güvenli alan da sunar. İstemediği her türlü baskı ve sınırlamadan uzak, büyük bir özgürlük arzusu ile inşa edilen özel yaşam içinde kolektif ilişkilerin ve bu ilişkilerdeki koruyucu kozanın giderek çözülmesi ve bağların zayıflamasının en dolaysız etkisi, en temel insani duygusal ihtiyaçların yanılısama yoluyla tecrübe edil(eme)mesine ya da en kötü ihtimalle sınırlı birkaç

kişinin desteği ile duygusal doyum erişiminin sınırlanmasına neden olmaktadır. Nitekim bireyselleşen yaşam alanı içinde -yalnızlığın aşırı uyarılması sonucu- atomize olmuş afektif tepkilerin kaçınılmaz olduğunu söylemek mümkün hale gelmektedir.

Neticede, kişi kolektif bir paylaşımı ve aidiyet duygusunu güçlü bir şekilde yaşamak istediğinde, bu duygunun eksikliği depresyon, yalnızlık vb. olarak kendisini gösterir. Yeni bağlantılar kurma çabası, ilişkiler içinde yer alma yönelimi vb. hedeflenen müdahaleler ilişki tatminini artırarak aidiyete ulaşmak için umut vadetse de kurulan ilişkiler, sosyal bağlantılar derinlikten yoksun olmaları sebebiyle bu duyguyu hissettiremez. Bu nedenle, kolektif paylaşımlara veya dayanışmaya yönelik gereksinim ve ait olma ihtiyacı karşılanmadığında bireylerin yaşam refahları bu durumdan olumsuz etkilenir (Verhagen, Lodder ve Baumeister, 2017, s. 506). Bu nedenle denilebilir ki ait olma bilişleri doğuştan gelen nörolojik mekanizmalar nedeniyle depresif belirtiler üzerinde doğrudan güçlü bir etkiye sahiptir (Cockshaw ve Shochet, 2010, s. 283). Aidiyet ile ilişkili olduğunu ifade edebileceğimiz sosyal kabul insan yaşamında hayati önem taşımaktadır. Sosyal kabulün önemli bir insan ihtiyacı olduğu gerçeğinden hareketle aidiyet gereksinimi karşılanmayan bireyde kaygı, kendine değer vermeme, kontrol duygusunu kaybetme, depresyon ve öfke gibi olumsuz psikolojik sonuçlara neden olabilmektedir (Ford ve Collins, 2010, s. 405-406). İnsanlarla olan ilişkilerinde *bağlantıda kalmak* bireylere önemli bir özgürlük alanı sunsa da görülmektedir ki bu bağlantılar gerçek kolektif paylaşım ve aidiyet hissini yaşatma noktasında yetersiz kalmaktadır. *Bağlantı kurma* duyguları canlandıran bir işleve sahip olsa da bireyler hala yalnızlığı kompanse edebilecekleri bir deneyimi tecrübe edememektedirler. Bireyselleşen dünyada kolektif dayanışmaya ve aidiyete alternatif bir ikame kanalı bulunamadıkça bireylerin kendilerine ait yaşamlarını güven, esenlik ve mutluluk duygularından uzak hissizlikle ya da mutsuzlukla güvence altına alacaklarını ifade etmek mümkündür.

SONUÇ

Tarih boyunca meydana gelen en önemli toplumsal dönüşümlerden biri, kolektif yapıdan bireysel yapıya geçiş olarak tanımlanan bireyselleşmenin yükselişidir. Gelenekten kopuş sürecinde, eski ile yeni arasında belirgin ve köklü bir fark ortaya çıkmaktadır. Nitekim, modern ve sonrası yaşamın bireylere sunduğu kurallar ve sınırlar çerçevesinde kolektif bağlardan sıyrılmamanın ve deneyimlenen bireyselleşmenin gündelik hayattaki tezahürleri ve etkileri bu çalışmanın ana eksenini oluşturmuştur. Araştırma bulguları kapsamında *ilk* olarak genç bireyler açısından yardım isteme, borçlu kalma, bir başkasının sorumluluğunu alma doğası gereği, bireysel yaşam arzusu içinde bireyin mesafeli olmayı tercih ettiği *bağlılıkları* ima eden durumlardır. Sosyal bağlar ve bağlılıklar kendilik değerine yönelik telafi edilemeyecek veyahut zararı öngörülemez tehditlerdir. Kolektif ilişki içinde alınan her sorumluluk birey kalabilmeyi olanaksız kılmakta ve kendiliği yeniden tanımlamayı gerektirmektedir. Kolektif kontrolden uzak, bireyselleşmenin *kendim hallederim* vurgusuyla güçlendiği bir yaşam içinde deneyimlenen özgürlük sorumlulukların yorucu etkisi ile bedellenir. Bu bedel bilinçli olarak kabul edilen ve kabul edildiği ölçüde bireyin kendine yeten, güçlü ve bağımsız olmasına da olanak tanıyan bir değerdir. Çünkü birey simbiyotik birliği dışlar ve yaşamında merkezi belirleyici, tek kontrol sahibi olarak kendisini konumlar. Yani birey aradığı her şeyi önce kendisinde arar ve sonra yine kendisinde bulur.

İkinci bulgu olarak, bireyselliğe dayalı akışkan modern sonrası yaşamda birey, birbirine benzer yaşamları, ortak değer ve bağları sunan kolektif yapılardan koparak yaşamını dar, kısıtlayıcı ve yönlendirici olandan uzak inşa edebildiği ölçüde özgürdür. Yani, akışkan yaşamda birey *kendine ait bir yaşamı* inşa etmek ve korumak için her türlü bağdan feragat etmek ya da bağlarını kırılğanlaştırmak durumundadır. Birey duygusal bağ, bağlılık ve dolayısıyla her türlü bağlayıcılığı hayat çeperinin dışında bırakmalı ya da sadece kendine ait bir yaşamı mümkün

kılan değerleri içerimlemelidir. Çünkü birey kimlik anlatısını, kararlarını, yaşamını belirleyecek veya yönlendirecek her türlü tasavvurdan uzak durduğu ölçüde özgürdür. Diğer bir deyişle kolektif değer üretimleriyle mesafelendiği oranda bireydir. Kendi yaşam dünyasını inşa etmeye olanak tanıyan en temel dürtü birey için kolektif değer çözücü özerkliktir.

Üçüncü bulgu olarak, bireyselliğe dayalı modern sonrası akışkan yaşamda, toplumla bütünleşmeyi sağlayan ortak değerlerin, simgelerin varlığının silikleşmiş olması, daha doğrusu bu değerlerin bireyin psişik dünyasında karşılık bulamamasının ve özgürce inşa edilen, kendiliğe olanak tanıyan bir yaşamın nihai sonucu birey için mecburi bir içe dönüş ve yalnızlaşma olmuştur. Böyle bir durum genellikle kişinin kendisini yakın hissettiği ve duygusal bağ kurduğu kişilerin olmaması durumunda ya da arzuladığı desteklenme ihtiyacı karşılanmadığında ortaya çıkar. Böyle bir durumda bireysel yaşamın sınırları seçici geçirgen hale gelebilir. Bireyin yaşamına eşlik eden bağlantı kurucular bireyin özerk alanı dışında ama ortak yaşamın içinde yer alandır. Bağlayıcı olmayan bu bağ özerk bireyin hem kendisi hem de başkaları için birlikteliğin ön koşuludur. Bir diğer deyişle aslında bireyin öncüllediği *kısıtlayıcı olmayan bir bağlantı* içinde biz duygusunu yaşamaktır. Bu durumda aslında birey için *yaşam ortak ancak ortak yaşama yüklenen anlam bireyseldir*. Ayrıca bireyin, yalnızlığına ortak bir ilişkiye sahip olmak istediği ama ait olmak istemediği bir birliktelikte sınırlara yönelik tehdit ne kadar büyükse duygusal ve duysal uyarı da o denli büyük olabilmektedir.

Dördüncü bulgu olarak, bugün kolektif değerlerden uzaklaşıp bireyselliği ön planda tutan bireylerin tutumlarını çocuk sahibi olma konusundaki yaklaşımlarında gözlemlemek mümkündür. Şüphesiz, bireyselleşme sürecinin etkisiyle, geleneksel toplumlarda güçlü olan toplumsal bağlar ve ilişkiler, akışkan toplumlarda bireyselleşme ve yabancılaşma sonucunda zayıflamaktadır. Bu durum, bireylerin geleneksel bağların etkisinden uzaklaşarak daha ben merkezli hale gelmelerine yol açmaktadır. Artan refah algısıyla, bireyler kendilerini bu rahatlık ve konfordan uzaklaştırabilecek her şeyden kaçınmaktadır. Bulgulara göre, bireyselliğe dayalı yaşam tarzları, bireyleri giderek daha kariyer odaklı, başarı odaklı ve pragmatik olmaya yönlendirmektedir. Bu yaygınlaşan davranış biçimleri, aynı zamanda bireylerin kolektif bağlar veya aidiyet oluşturmalarını sağlayan aile ve evlilik kurumlarına karşı olan bakış açılarını da etkileyerek, bu kurumlara ve çocuk sahibi olmaya karşı mesafeli bir tutum benimsemelerine neden olmaktadır. Bu durum, bireylerin başarılı olma potansiyelini engelleyebilecek, gelir kaybına yol açabilecek veya refahlarını azaltabilecek her şeyden, örneğin evlilikten ve çocuk sahibi olmaktan, vazgeçmelerine veya bunları ertelemelerine yol açabilmektedir. Bireyselliğin öne çıktığı bir toplumda, insanların her şeye rağmen evlilik ve çocuk sahibi olma arzusu sürdürülebilir bir destek ve güç kaynağı olarak görülmektedir. Ancak, bireysel yaşam tarzının getirdiği krizler ve zorluklar bu arzuları zayıf ve kırılabilir hale getirmektedir. Modern değerlerin etkisiyle, bireylerin dünyaya bakış açıları ve kendilerini bu dünyada nasıl konumlandıklarını değiştirmektedir. Bu değişim aile, evlilik ve çocuk sahibi olma tercihlerini de etkilemektedir. Dolayısıyla, bu çağın evlilik ve aile yapısına ilişkin talepleri ve beklentileri doğrultusunda, evlenme ve çocuk sahibi olma konusunun ertelenmesi veya reddedilmesi, ailenin küçülmesine ve değer kaybına yol açmaktadır.

Beşinci bulgu olarak, modern sonrası akışkan bireysel yaşamın insanları için mekan geçici bir süre bulunan bir yer konumundadır. Bu nedenle yaşadıkları çevredeki sosyal ilişkileri de geçicilikle yoğrulmakta, kurulacak her bağ bireysellikleri önünde bir engel olarak görülmektedir. Katılımcıların yaşadıkları yer konusunda göz önünde bulundukları en önemli etkenler kişilerarası temasın az olduğu, güvende hissetmek ve güvensizlikle çizilen sınırlar içinde birey kalabilme arzusu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, katılımcılar kişilerarası temasın az olduğu (ya da hiç olmadığı), keskin sınırlarını, bireyselliklerini koruyabildikleri, güvende hissettikleri kapalı sitelerde bir yaşam satın alma eğilimindedirler. Aslında, yeni akışkan dünyanın bireyleri yaşadıkları yerin bir parçası değillerdir. Kendiliklerini yaşamak, bağ yaratacak ilişkilerden uzakta olmak ve ihtiyaçları çerçevesinde hizmetlerden yararlanmak ve güvende hissetmek dışında yaşadıkları yerin, şehrin bireyler açısından hiçbir önemi yoktur

(Bauman, 2017, s. 134). Bu bağlamda, bireyselleşme ekseninde yaşanan karakteristik değişimler bireylerin yaşam tarzlarına da sirayet etmiş ve bu durum katılımcıların hem bilişte hem de yaşayışta toplumsaldan çekilmesine neden olmuştur. Bu çekilme aynı zamanda güvenlik vurgusuyla da pekiştirilmiştir. Böylelikle bireyler hem içeri hem de dışarıdan yalıtılmış *steril özgürlük*le özel alanlarına sıkışmışlardır.

Altıncı bulgu olarak ifade edilebilir ki geçicilik ve yüzeysellik kavramları ile tasvir edilen günümüz toplumlarında bireylerin kendilerine ait bir yaşamı arzu etmelerinden doğan yalnızlık kadar, insan ilişkilerinin güvensizliği de yalnızlığa kapı aralamaktadır. Belirsiz ve öngörülemez bir yaşamda *kesinliğe* ve *netliğe* bağlı umuda yer yoktur. Diğer yandan bireyler herhangi bir tehlike ve zarar durumunda kendilerini koruyacak bağlardan ve ilişkilerden de zaten yoksundur. Bu nedenle güvende olmanın en temel bileşkesi mevcut ve gelecek ilişkilerde her daim ihtiyatlı olmak ve güvenmemektir. Kendiliğin ve kendine ait bir yaşamın kapısının koşulsuzca aralanması bilinmeyene karşı güvende olma isteğini bertaraf eder. Bu mesafe ve ihtiyat Bauman'ın (2012, s. 173) ifadesiyle *güvensizlik korkusundan korunmayı* da sağlamaktadır. Nitekim bireyselleşme, güvensizlik ve sınırlı kişisel bağlantılar (geçici temaslar) ekseninde birey yaşamında sürekli yalnızlığı doğurmaktadır.

Yedinci önemli bir bulgu olarak, bireyselleşme çemberi içinde bağlılık içeren süregelen ilişkiler yerine geçici temas ve bağlantıları yeğleyen, bu nedenle giderek yalnızlaşan bireyin kendine yetebilmeyi bir beceri olarak konumlandırması ve sınırlarını bireyin belirlediği bir yaşam içinde kendiliği yalnızlıkla güvence altına alması kaçınılmaz görünmektedir. Çünkü kalıcı, verili, tanımlanabilir hiçbir kimlik yaşantısı içinde kendiliğe özgü bir imge barındırmadığı için sahibi bir özgürlük ile birlikte anılamaz. Diğer bir deyişle bireyin kendi arzularına, ihtiyaçlarına, tutkularına sahip çıkması ve kendini gerçekleştirme için göstermesi gereken performans, bağlılıkların giderek kaybolduğu, *ben* vurgusunun hakim olduğu bir yaşam tarzında ancak hayat bulabilmektedir. Bu noktada bireyler yalnızlığın yıpratıcı gerçekliğini, *kendine yetebilme* şeklinde imgeleyerek gideriyor görünmektedir. Ancak yüceltilen bu görüngü altındaki yalnızlık çoğu zaman yakın ilişkilere duyulan ihtiyacı kompanse edememekte ve kolektif bağlılıkların yokluğundan doğan sorgulamalar, mutsuzluk ve kendine yabancılaşma duygularını üretmektedir.

Sonuncu bulgu olarak ifade edilebilir ki bireyselliğin vurgulandığı yaşam duygusal destek ve güvende hissetme mekanizmalarını (aile, ilişkiler, arkadaşlıklar, dostluklar vb.) zayıflatmış, kuvvetli bağlar ve derin anlamlar atfedilen ilişkiler yerini kalıcı olmayan ve bu nedenle sürekli yenilenmesi ya da değiştirilmesi gereken destek yöntemlerine bırakmıştır. Yani gerçek anlamda kalıcı ilişkilerden sağlanan duygusal tatmin ve doyum en iyi ihtimalle geçici palyatif ilgiye dönüşmüştür. Ortaklıkların, bağlılıkların ve derin anlamlar atfedilen ilişkilerin engel olarak konumlandırıldığı bir yaşamda bireye eşlik edecek onunla değişecek, dönüşecek ve hayatı yakalayacak tek bir şey kalmıştır, kendisi. Birey, duygusal doyum ihtiyacını sağladığı kaynakları kendine özgü sınırları olan bir yaşamın içinde yitirmiş ve dolayısıyla yalnızlaşmıştır. Kolektif ilişkiler etrafında şekillenen tüm kuvvetli bağlılıklardan kopuş *kendine ait bir yaşamı* yapabilir kılarken, birey kalabilmek adına sahip çıkılan her mesafe duygusal doyum dinamiğinden yoksun bir kendine dönüşü zorunlu kılmıştır. Neticede, kimlik inşasını sadece içeriden belirleyen ve bu belirlenimin zaruri sonucu yalnızlaşan birey bu bağlam içinde ihtiyaç duyduğu duygusal desteği karşılama olanağını yitirmektedir. Çünkü bireyselleşme, kendini yaratma ve özgürlük, kolektif ilişkilere için bağlarla ters düşmektedir. Tercih edilen yön bireyin kendisi ise birey arzulandığında erişilebilir, arzulandığında dahi hissedilebilir bir sosyal destekten de yoksun demektir. Verili bir sosyal desteğin yokluğu ya da yetersizliği bireyin üzgün, mutsuz hissetmesi veyahut hiçbir duyguyu hissedememesi ile sonuçlanmakta, duygusal bağlılık üzerine kurulu kolektif ilişkiler karşısında kendi içine sıkışmış birey bu duygulara ek öfke, çabuk sinirlenme gibi afektif tepkiler de yaşayabilmektedir denilebilir.

Netice itibarıyla bireyselliğin damgasını vurduğu, hızlı değişimlere uyum sağlayabilmek için yüzeysel ve geçici olan her şeyin önem kazandığı günümüz akışkan çağda bağlılıkların görece tamamen ya da kısmen ortadan kalkması ile her birey kendi hayatının *yazarı* olma fırsatını yakalamıştır. Bireyselliğe dayalı modern sonrası akışkan toplumun insanı, “kolektif bağlarla kuşatılmış olan geleneksel insanın tersine, manevi ve rafine anlamda özgürdür” (Simmel, 2009, s. 325). Ancak bireyin kendisini doğurma imkanına yetkin bu ortam, içinde özgürlüğü barındırdığı oranda yalnızlığı da barındırmaktadır. Yalnızlık, bu noktada bireyin kendiliğinin ve kişisel yaşamının en önemli koruyucusu ve savunucusudur. Birey, tüm toplumsal bağlardan ve sınırlamalardan uzak olduğu bu yalnızlık hali sayesinde kendini oluşturabilir, tanıyabilir ve geliştirebilir. Karşılıklı bağımlılık ve ilişkisel benlik anlayışı ise genellikle, biz duygusunun öne çıktığı ve bireyin diğerleriyle bağ kurduğu topluluklarda ortaya çıkar (Markus ve Kitayama, 1991). Böyle topluluklar bireyi aidiyete mecbur kılarak *ben* tasarımına gölge düşürür. Bu nedenle akışkan modern çağın bireyci değerlere sahip bireyi tüm bağlardan azade *bağlantıda kalmayı* tercih eder.

Bu noktada bireyler kendi tercihleri ile bir yaşam inşa etme deneyimini tehlikeye atacak her türlü karışımından ve değerden de yalnızlığı kendine yetebilme mertebesine çıkararak uzak dururlar. Kendine yetebilmek bir nevi bireyin kimseye muhtaç olmadığı, kazanımların ve kararların yaşam pratiklerine ben süzgecinden dökülerek yansıdığı subjektif bir hayat tarzına sahip olmak demektir. Bu noktada kültür gibi kolektif bir dış otorite ya da sorumluluk ve yükümlülük gerektiren her şey bireyin hayatından dışlanır ya da her kültürel değer subjektif koşullara göre yeniden yorumlanır, ortaklık kurulacak her birey sınırlar çerperinde tutulur. Hal böyle olunca *benin* öncül olduğu hayat vurgusunda git gide derinleşen tek şey yalnızlığa gömülü, köksüzlükten doğan aidiyet boşluğudur. Hayata eşlik eden bağlantı kurucuların, yalnızlığı tam olarak giderme noktasında yeterli olmaması bireylerin özgür yaşamını potansiyel öfke, gerginlik, hüznün, depresyon ve hissizlik duyguları ile sırtlanmasını zaruri kılmaktadır. Yani diğer bir deyişle soyut potansiyel aidiyet boşluğunun somut temsili olumsuz duygu gerçeğidir. Çünkü aidiyet bireyin koruyucu bir bütüne tutunmasını sağlamakta ve ortak değerler etrafında birey kendisine bir şeye aidiyet duyarak bir destek bulmaktadır (Ayhan, 2022, s. 50). Ancak bireyin -kendisi dışında- güvенеbileceği ve yanında kendisini iyi hissettiği sahici ilişkiler artık yoktur. Olsa dahi arzulanması özgürlüğe tehdit oluşturduğundan tercih edilemez. Böylelikle güven duygusunun tek payıdır yine bireyin kendisi olmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALLEN, K.A., KERN, M. L., ROZEK, C. S., MCLNERNEY, D. M., & SLAVICH, G. M. (2021). Belonging: A Review of Conceptual Issues, An Integrative Framework and Directions for Future Research. *Australian Journal of Psychology*, 73(1), 87-102. DOI: 10.1080/00049530.2021.1883409.
- AYHAN, D. (2022). *Mekansal Aidiyet-Mekan Sosyolojisine Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- BAUMAN, Z. (2001). *Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlak Denemeleri*. [(İ. Türkmen, Çev.)] İstanbul: Ayrıntı.
- BAUMAN, Z. (2008). *Liquid Times Living in an Age of Uncertainty*. UK: Polity Press.
- BAUMAN, Z. (2011). *Yaşam Sanatı*. [(A. Sarı, Çev.)] İstanbul: Versus.
- BAUMAN, Z. (2012). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*. [(P. Sıral Çev.)] İstanbul: Habitus.

- BAUMAN, Z. (2013). *Sosyolojik Düşünmek*. [(A. Yılmaz, Çev.)] 9. Basım. İstanbul: Ayrıntı.
- BAUMAN, Z., (2016). *Cemaatler- Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*. [(N. Soysal, Çev.)] İstanbul: Say.
- BAUMAN, Z. (2017). *Akışkan Aşk*. [(I. Ergüden, Çev.)] İstanbul: Alfa Basım.
- BAUMAN, Z. (2018). *İskarta Hayatlar- Modernite ve Safraları*. [(O. Yener, Çev.)] İstanbul: Can Sanat.
- BAUMAN, Z. (2020). *Akışkan Hayat*. [(A. Emre Pilgir, Çev.)] 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı.
- BAUMAN, Z. ve DONSKIS, L. (2020). *Ahlaki Körlük-Akışkan Modernlikte Duyarlılığın Yitimi*. [(A. Emre Pilgir, Çev.)] İstanbul: Ayrıntı.
- BAUMAN, Z. ve LEONCINI, T. (2020). *Akışkan Doğanlar*. [(E. Balçık, Çev.)] İstanbul: Sander.
- BAUMAN, Z. ve OBİREK, S. (2018). *Dünyaya ve Kendimize Dair*. [(B. Halaç, Çev.)] İstanbul: Ayrıntı.
- BECK, U. (1986). *Risikogesellschaft Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- BECK, U. (2011). *Risk Toplum-Başka Bir Modernliğe Doğru*. [(K. Özdoğan ve B. Doğan, Çev.)] İstanbul: İthaki.
- BECK, U. ve BECK-GERNSHEIM, E. (2002). *Individualization*. Londra: Sage.
- BENNETT, A. (2018). *Kültür ve Gündelik Hayat*. [(N. Türkdoğan, B. Şenel ve U. Yener Kara, Çev.)] Ankara: Phoenix.
- BERNER, E. (2005). *Mekan, Kültür, İktidar-Kentleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*. A. Öncü ve P. Weyland (Der.) İstanbul: İletişim.
- BERTING, J. (2013). *Mağara Duvarından Yansımalar -İçinde Yaşadığımız Dünyaya Dair Sosyal Anlayışımızı Nasıl Düzeltiriz?*. [(H. İnaç, Çev.)] 1. Basım, İstanbul: Bilge.
- BİLGİN, N. (2007). *Kimlik İnşası*, Ankara: Aşına Kitaplar.
- BİLGİN, N. (2009). "Kültür Değişmeleri ve Kimlik Sorunu". *Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu*, Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları. 161-188.
- BOWMAN, C. (1955). Loneliness and Social Change. *The American Journal of Psychiatry*, 112(3), 194-198.
- BRETON, D. L. (2019). *Bedene Veda*. [(A. Ufuk Kılıç, Çev.)] 2. Baskı. İstanbul: Sel.
- CHUL HAN, B. (2022). *Palyatif Toplum-Günümüzde Acı*. [(H. Barışcan, Çev.)] 1. Basım. İstanbul: Metis.
- COCKSHAW, W. D. ve SHOCHET, I. (2010). The Link Between Belongingness and Depressive Symptoms: An Exploration in The Workplace Interpersonal Context. *Australian Psychologist*, 45(4), 283–289. doi:10.1080/00050061003752418
- CORCUFF, P. (2016). Habitustan Hareketle Kolektife Meydan Okuyan Tekil. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan (Ed.) içinde, *Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi* (s. 392-419). İstanbul: İletişim.

- DURKHEIM, E. (1984). *Die Regeln der Soziologischen Methode*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- DURKHEIM, E. (2013). *İntihar*. [(Zühre İlkelen, Çev.)] İstanbul: Pozitif.
- ELLIOT, A. ve LEMERT, C. (2011). *Yeni Bireycilik: Küreselleşmenin Duygusal Bedelleri*. [(Başak Kıcı, Çev.)] İstanbul: Sel.
- EROL, Z. (2018). *Yalnızlık Psikolojisi: Duygusal İhmal ve Kronik Yalnızlık*. İstanbul: Timaş.
- ERSOY, E. (2015). *Değer Farklılaşmalarının Sosyolojik Boyutu*. İzmir: Kum Saati.
- FORD, M.B. ve COLLINS, N.C. (2010). Self-esteem Moderates Neuroendocrine and Psychological Responses to Interpersonal Rejection. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(3), 405-419.
- FUNK, R. (2009). *Ben ve Biz: Postmodern İnsanın Psikanalizi*. [(Ç. Tanyeri, Çev.)] 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GIDDENS, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. [(E. Kuşdil, Çev.)] İstanbul: Ayrıntı.
- GIDDENS, A. (2010). *Modernite ve Bireysel Kimlik-Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. [(Ü. Tatlıcan, Çev.)] İstanbul: Say.
- KÖSE, H., (2017). İlgi Yoksunluğunun Kitleselleşmesi: Geç Modern Dönemin Yeni İletişim ve İlişki Biçimleri Üzerine Bir Deneme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 27, 7-31.
- MARKUS, H. R., ve KITAYAMA, S. (1991). Culture and The Self: Implications for Cognition, Emotion and Motivation. *Psychological Review*, 98, 224– 253.
- MARX, K. ve ENGELS F. (2009). *Komünist Parti Manifestosu*. [(T. Teksoy, Çev.)] 4. Baskı. İstanbul: Oğlak.
- MAY, V. (2011). Self, Belonging and Social Change. *Sociology*, 45(3), 363-378. 10.1177/0038038511399624
- NIEDZVIECKI, H. (2011). *Ben Özelim – Bireylik Nasıl Yeni Konformizm Haline Geldi*. [(S. Erduman, Çev.)] 1. Basım. İstanbul: Ayrıntı.
- OLDENBURG, R. (1999). *The Great Good Place (Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons and Other Hangouts at The Heart of a Community)*. New York: Marlowe Company.
- PARK, R. E. ve BURGESS, E. W. (2018). *Şehir-Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine*. [(P. Karababa Kayalığı, Çev.)] 3. Baskı. Ankara: Heretik.
- POOLE, R. (1993). *Ahlak ve Modernlik*. [(M. Küçük, Çev.)] 1. Basım. İstanbul: Ayrıntı.
- SCHMID, W. (2019). *Kendiyle Dost Olmak Hayatı Nasıl Kolaylaştırır?*. [(T. Bora, Çev.)] 1. Basım. İstanbul: İletişim.
- SENNETT, R. (1999). *Gözün Vicdanı-Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*. [(S. Sertabiboğlu-C. Kurultay, Çev.)] İstanbul: Ayrıntı.
- SENNETT, R. (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. [(S. Durak & A. Yılmaz, Çev.)] 4. Basım, İstanbul: Ayrıntı.
- SIMMEL, G. (2005). *Metropol ve Zihinsel Yaşam*. [(A. Aydoğan, Çev.)] Şehir ve Cemiyet, 2. Baskı, İstanbul: İz.

- SIMMEL, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*. [(T. Birkan, ev.)] İstanbul: Metis.
- SMITH, A. D. (1988). *Toplumsal Değişme Anlayışı-İşlevselci Toplumsal Değişme Kuramının Bir Eleştirisi*. [(. Oskay, ev.)] İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ŞENTÜRK, . (2008). Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler. *Sosyal Politika alışmaları Dergisi*, 14(14), 7-32.
- TAN, O. (2022). *Bir Hayat Memat Meselesi Olarak Yalnızlık ve Aidiyet*. 1. Basım. İstanbul: Timaş.
- TAYLOR, C. (2017). *Modernliğin Sıkıntıları*. [(U. Canbilen, ev.)] 3. Basım. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- TOPRAK, B., BOZAN, İ., MORGÜL, T. ve ŐENER, N. (2009). *Türkiye’de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakârlık Ekseninde tekileştirilenler*. İstanbul: Metis.
- VERGAHEN, M., LODDER, G. M. A. ve BAUMEISTER, R. F. (2017). Unmet Belongingness Needs but Not High Belongingness Needs Alone Predict Adverse Well-Being: A Response Surface Modeling Approach. *Journal of Personality*, 86(3), 498-507. doi:10.1111/jopy.12331

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 8 Issue 3, November 2024

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 24.04.2024

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 23.09.2024

DOI: 10.30692/ sisad.1471503

AFET DİPLOMASİSİ VE SİYASAL İLETİŞİM: TÜRKİYE’NİN AFET DİPLOMASİSİNE YÖNELİK KEŞFEDİCİ BİR ARAŞTIRMA

Disaster Diplomacy and Political Communication: An Exploratory Research on Türkiye's Disaster Diplomacy

Ebru CAYMAZ

Doç. Dr.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Sağlık Bilimleri Fakültesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-9119-7659

ebru.caymaz@comu.edu.tr

Atıf/Citation: Ebru Caymaz (2024), “Afet Diplomasisi ve Siyasal İletişim: Türkiye’nin Afet Diplomasisine Yönelik Keşfedici Bir Araştırma”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.3 Kasım 2024 s.461-473.

Öz: Afet diplomasisinin kavramsal çerçevesi nispeten yeni olmakla birlikte alt boyutları uzunca bir süredir akademik çalışmalara konu olmaktadır. Afetler esnasında yerel düzeydeki insanların sürece dahil edilmesi ve gerektiğinde uzlaştırılması boyutuyla insani yardım diplomasisinden ayrılan afet diplomasisi, uluslararası ilişkiler, barış ve çatışmanın birçok yönünü içeren geniş kapsamlı şemsiye bir kavramdır. Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslararası afet müdahalelerine yönelik çalışmalarının genel itibarıyla çerçevesi daha sınırlı olan insani yardım diplomasisi bağlamında irdelendiği görülmektedir. Bu noktada bilhassa uzun süreli krizler ve afet durumlarında afet diplomasisi ve siyasal iletişimin etkin bir şekilde yürütölme süreçlerini inceleyen çalışma sayısında da önemli bir eksiklik bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında kurulduğu günden bugüne insani yardım faaliyetlerine büyük önem veren ve bu alanda en önemli küresel aktörlerden birine dönüşen Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslararası afet müdahaleleri, tarihsel bağlamda ve afet diplomasisi perspektifinden incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı; siyasal iletişim perspektifinden Türkiye Cumhuriyeti’nin afet diplomasisi sürecini derinlemesine irdeleyerek etkin bir afet diplomasisi için stratejik yol haritası oluşturulmasına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Afet Diplomasisi, Afet Yönetimi, İnsani Yardım, Siyasal İletişim, Uzun Süreli Kriz.

Abstract: Although the conceptual framework of disaster diplomacy is relatively new, its sub-dimensions have been the subject of academic studies for a long time. Disaster diplomacy, which differs from humanitarian aid diplomacy by involving and reconciling local population when necessary, is a comprehensive umbrella concept that includes several aspects of international relations, peace, and conflict. It can be expressed that the Republic of Türkiye's efforts towards international disaster interventions are generally examined in the context of humanitarian aid diplomacy based on a more limited framework. On the other hand, there is a significant inadequacy in the number of studies examining the effective conduct of disaster diplomacy and political communication, especially during protracted crises and disaster situations. Accordingly, the international disaster interventions of the Republic of Türkiye, which has attached great importance to humanitarian aid activities since its establishment and has become an essential global actor in this field,

is examined from the perspective of disaster diplomacy in a historical context. This study aims to contribute to the creation of a strategic road map for an effective disaster diplomacy strategy by examining the disaster diplomacy process of the Republic of Türkiye in depth from the perspective of political communication.

Keywords: Disaster Diplomacy, Disaster Management, Humanitarian Aid, Political Communication, Protracted Crisis.

GİRİŞ

Günümüzde afet yönetimi, bilişim teknolojileri ve iletişim alanıyla entegre hale gelerek bütünlük afet risk yönetimine evrilmiştir. Bu noktada bilhassa kriz iletişimi odaklı siyasal iletişim ve operasyonel bağlamda etkin veri yönetimi stratejileri öne çıkarken büyük çaplı afet ve acil durumlarda meydana gelebilecek zararı minimize edebilmek amacıyla uluslararası müdahale örgütleri kurulmuş ve daha etkin bir biçimde işletilmeye başlanmıştır. Örneğin, 1991 yılında kurulan Birleşmiş Milletler (BM) İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi (The United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs-OCHA) ile birlikte afet yönetimi süreçleri, aynı zamanda uluslararası iş birliği süreçlerine dönüşmüştür. Bahsi geçen iş birliği süreçlerine paralel olarak BM'nin çatısı altında kurulan Uluslararası Arama Kurtarma Danışma Grubu (INSARAG) aracılığıyla afetlere müdahale ve kentsel arama kurtarma alanında uluslararası asgari standartlar belirlenerek akreditasyon süreçleri başlatılmıştır. INSARAG'ın kuruluşu, Hyogo (2005-2015) ve Sendai (2015-2030) Çerçeve Eylem Planlarının afet yönetimine en büyük katkılarından biri olan Uluslararası Afet Zararlarının Azaltılması Stratejisinin (ISDR) başarıyla uygulanmasının yanı sıra afet diplomasisi aracılığıyla devletler arası ilişkilerin gelişimine katkı sağlamaktadır.

Afet diplomasisi, alanyazında nispeten yeni bir kavram olsa da alt boyutları uzun zamandır araştırmalara konu olmaktadır. Örneğin, Olson ve Gawronski (2010, s.205)'nin çalışmasında, afet politikalarının Amerika Birleşik Devletleri (ABD) perspektifinden 1925'e kadar uzanan tarihçesine yer verilmiştir. Benzer şekilde Platt (1999, s.1-344), yapmış olduğu çalışmada afetlerle mücadelenin tarihini yine ABD perspektifinden demokrasi bağlamında detaylandırmaktadır. Bilhassa afetin bir anlamda katalizör görevi gördüğü ve birçok ilişki alanını odak noktası haline getirdiğine dair görüşler de bulunmaktadır (Clifford, 1956, s.137). Öte yandan diplomasi kavramının ise afet diplomasisi içinde çeşitli bağlamları bulunmaktadır. Afet diplomasisi, egemen devlet hükümetlerini temsil eden kurumlar ve küresel çapta siyasi meselelerle ilgilenen hükümet dışı kurumlar ve aktörler arasındaki ikili veya çok taraflı ilişkilere odaklanmak yerine uluslararası ilişkiler, barış ve çatışmanın birçok yönüyle ilgilenir (Kelman, 2012, s.22). Bu bağlamda afet diplomasisini, kamu diplomasisinin bir alt başlığı olarak kabul etmek mümkündür. Geleneksel diplomasiye geçerek uluslararası ilişkilerin farklı boyutlarını kapsadığı için 19. yüzyılın ortalarında önem kazanan kamu diplomasisi kavramı en genel ifadeyle yabancı kamuoyu davranışlarının, dış politika sürecine etkisi olarak tanımlanmıştır (Armstrong, 2009). Diğer ülkelerdeki sivil toplum ve aydınlarla etkileşime girerek kamuoyu görüşlerini etkileme çabası, iletişim ve kültürel etkileşim çalışmalarını da beraberinde getirmiştir (Szondi, 2008).

Kamu diplomasisi anlayışının Türkiye'de yerleşmesi, koordinasyonun sağlanması ve kurumsallaşması amacıyla 2010 yılında Basın-Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü bünyesinde Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü kurulmuştur. Kurumun yayımlamış olduğu misyonunda kamu diplomasisinin, Türk dış politikasında ve Türkiye'nin yumuşak güç kapasitesinde en önemli unsurlardan biri olarak görüldüğünün vurgulanması (KDK, 2015) bilhassa önemlidir.

Yukarıda yer verilen gelişmelere paralel olarak, kurulduğu günden bugüne insani yardım faaliyetlerine büyük önem veren ve bu alanda en önemli küresel aktörlerden birine dönüşen Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası afet operasyonları, tarihsel bağlamda afet diplomasisi perspektifinden incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı; siyasal iletişim perspektifinden Türkiye Cumhuriyeti'nin afet diplomasisi sürecini derinlemesine irdeleyerek etkin bir afet diplomasisi stratejisi için stratejik yol haritası oluşturulmasına katkı sağlamaktır.

Afet diplomasisi

Müzakere, anlaşma, akdetme, resmi temsil ve diyalog gibi yöntem ve araçlar içeren genel diplomasi, uzunca bir süre boyunca devletlerin tek aktör olarak kabul edildiği bir kavram olarak öne çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar süregelen bu süreç, savaştan sonra uluslararası örgütlerin aktör olarak ortaya çıkışı ile değişime uğramıştır (Kissinger, 2014, s.263). Postmodern dönem olarak nitelendirilen günümüzde ise aktör kavramı, bireyi de içerecek şekilde geniş kapsamlı bir nitelik kazanmıştır. Yerel aktörleri de sürece dahil eden afet diplomasisi, afetlere yönelik faaliyetlerin çatışmayı nasıl ve hangi yollarla azaltarak iş birliğini ne ölçüde etkilediğini inceler (Koukis vd., 2016, s.24). Afetler ve diplomasi, barış ve çatışma konuları arasındaki etkileşimler uzunca bir süredir araştırılıyor olsa da afet diplomasisi, kavram olarak 2000'li yıllardan itibaren alanyazına girmiştir. 2000'li yılların öncesinde Silverstein (1991, ss.1-10)'ın çalışmasında iletişim ağlarının uluslararası afet diplomasisinin yolları olduğu belirtilse de konuya ilişkin tanım ve analizler yer almamaktadır.

Afet diplomasisi, afetle ilgili faaliyetlerin barış ve çatışma süreçlerini nasıl ve neden etkileyip etkilemediğini, barış ve çatışma süreçlerinde özellikle afet riskiyle veya afetle mücadele ile sonuçlar arasında bir nedensellik zincirinin kurulup kurulamayacağını inceler (Kelman, 2018, ss. 172-173). Afetle ilgili faaliyetlerden kasıt; hazırlık, önleme, hazırlık, planlama ve zarar azaltma gibi afet öncesi çalışmalar ve müdahale, yeniden inşa ve iyileştirmeyi içeren afet sonrası eylemlerdir. Afet diplomasisi örnek olay çalışmaları yalnızca savaş bölgesinde bir yanardağ patladığında veya düşman taraflar insani yardım gönderip kabul etmeyi düşündüğünde ne olacağıyla ilgili değildir (Akçınaroglu vd., 2011, ss.260-275). Afet diplomasisi, bir sel uyarı sisteminin potansiyel olarak toplulukları nasıl bir araya getirebileceği (Ahmad ve Ahmed, 2003, s. 181) ya da aşılama kampanyalarının nasıl kalıcı ateşkes oluşturabileceği gibi bir afet ortaya çıkmadan önceki durumu da ele alır (Hotez, 2010, s.1301).

Afet diplomasisine ilişkin teorik ve ampirik araştırmalar; resmi aktörlerin yanı sıra Birleşmiş Milletler gibi ulusüstü aktörleri ve egemen devletler ve/veya özerk ülke hükümetleri gibi ulusal aktörleri içeren vaka çalışmalarını kullanma eğilimindedir. Çok yönlü diplomasiyi diğer biçimleri kimi zaman araştırmalara konu edinse de genellikle barış ve çatışma çalışmalarından elde edilen sınırlı teorik destekle ele alındığı görülmektedir (Peters ve Kelman, 2020, s.555). Afet diplomasisi kavramı etrafında birleşen bilim insanları, afetler ve çatışmalar arasındaki bağlantıya odaklanan bir araştırma programı oluşturmaya yönelik tutarlı bir çaba sarfetmektedirler. Söz konusu çalışmaların ortak hipotezi, önemli büyüklükteki doğal afetlerin, rakipler veya savaşan gruplar arasında potansiyel olarak uzun vadeli ve afetle ilgili olmayan iş birliğine yol açabileceğini öne sürmektedir. Dolayısıyla afet diplomasisi kavramında yer alan diplomasiyi anlamak için, çatışan veya iş birliği (kimisi zaman her ikisi de aynı anda) yapan tarafların kim olduğunu bilmek gerekir. Bu taraflar; egemen devletler, uluslararası kuruluşlar, kâr amacı gütmeyen gruplar ve işletmeler olabileceği gibi yerel yönetimlere sahip altulusal ve egemen olmayan bölgeler de olabilir. Bireylerin, resmi veya sivil toplum kuruluşlarıyla olan bağlantıları ne olursa olsun, afet diplomasisine dahil olan kurumlar olarak değerlendirilmesine yönelik kapsam da mevcuttur (Kelman ve Koukis, 2000, s.214; Kelman, 2006, ss.1-26; Le Billon ve Waizenegger, 2007, s.411; Streich ve Mislán, 2014, ss.55-70). Bununla birlikte afetlerin devletler arası iletişimi kolaylaştırırsa da iş birliği yaratmadığını savunan çalışmalar da bulunmaktadır (Ganapati vd., 2010, s.162).

Türkiye Cumhuriyeti, Küresel İnsani Yardım Raporu'na göre 2021 yılında önemli bir kısmı uzun süreli krizlere verilen destekler olmak üzere 5.587 milyar ABD Dolarlık resmi insani yardımla önemli bir fark yaratarak dünyanın ikinci büyük bağışçı ülkesi olarak öne çıkmıştır (www.mfa.gov.tr). Bu noktada insani diplomasi ile afet diplomasisi arasındaki temel fark, yerel düzeydeki insanların afet diplomasisinde sürece dahil edilmesi ve gerektiğinde uzlaştırılması olarak öne çıkar (Kelman, 2012, s.15). Bir sonraki bölümde uzun süreli krizler ve afet diplomasisi ilişkisi daha detaylı olarak irdelenecektir.

Uzun Süreli Krizler ve Afet Diplomasisi

Alanyazında, beş yıldan uzun bir zaman zarfında hastalık, yüksek ölüm ve geçim kaynaklarının bozulması riskiyle karşı karşıya kalınan durumlar olarak tanımlanan uzun süreli kriz kavramı hem insani yardım hem de kalkınma aktörleri bakımından hükümetler ve uluslararası kuruluşlar için artan ölçüde bir zorluk teşkil etmektedir. 2010 yılı BM Raporu'na göre 22 devlet ve 160 milyondan fazla insan uzun süreli (protracted) krizler ve olumsuz sonuçlarıyla karşı karşıya kalmıştır (FAO, 2016, s.1).

Uzun süreli krizler genellikle uzun vadeli gıda güvensizliğine, varlıkların tükenmesine, geçim seçeneklerinin azalmasına, şiddete ve sömürüye maruz kalmanın artmasına, yerinden edilme riskine, kaynaklara erişim ve kontrol eksikliğine ve sınırlı karar alma sürecine yol açmaktadır. Bu durum, uzun süreli krizleri yeniden üretebilir ve güçlendirebilir; bağlamın değişkenliğini etkileyen olumsuz bir neden-sonuç döngüsü yaratabilir. Bu tür bağlamlarda, çevreyi ve dirençlilik oluşturma çabalarını zayıflatan olumsuz başa çıkma stratejilerinin artan eğilimi sıklıkla görülmektedir. Olumsuz başa çıkma mekanizmalarından kasıt; genellikle kadınları ve gençleri orantısız bir şekilde etkileyen erken evlilik, okulu bırakma ve çocuk işçiliği gibi durumlardır (Petryniak vd., 2020, ss.1-12).

Günümüzde uluslararası müdahalelerin birbiriyle bağlantılı ve birbirini güçlendiren şokların, kuraklıkların, gıda fiyatlarındaki artışların, salgın hastalıkların, silahlı isyanların hızla ve genellikle beklenmedik şekillerde geliştiği çatışma kaynaklı krizlerdeki riskin karmaşıklığına daha fazla uyum sağlaması gerekmektedir. Örneğin, Suriye'de meydana gelen şiddetli kuraklık 1,5 milyon insanın şehirlere göç etmesine neden olmuş ve bu göç, 2011 yılındaki şiddetli protestolara sebebiyet verirken aynı zamanda bölgesel istikrarı da bozan bir iç savaşın başlangıcı olmuştur (Read, 2019). Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde süregelen güvensizlik ortamı devletin ve yerel aktörlerin Ebola salgınına müdahale etme kapasitesini azaltırken Somali'de Eş-Şebab'ın varlığı 2011-2012 kuraklığı esnasında yardım dağıtımını azaltmış ve bunun sonucunda komşu Kenya'ya kıyasla daha büyük bir düzeyde kıtlık yaşanmıştır (Petryniak vd., 2020, s.6; Cabot Venton, 2018, ss.1-43). Kıtlığın temelinde yer alan en önemli küresel sorun ise insan kökenli iklim değişikliğidir. Yeni nesil afet olarak isimlendirilen iklim değişikliğinin uzun süreli krizlere yol açmaya devam edeceği öngörülmektedir (Caymaz vd., 2023, s.47). Bilhassa uzun süreli kriz dönemlerinde daha önemli hale gelen afet diplomasisi ve siyasal iletişim ilişkisine bir sonraki bölümde yer verilmiştir.

Afet Diplomasisi ve Siyasal İletişim İlişkisi

Alanyazında afetlerin politik olaylar olduğunu öne süren pek çok çalışma bulunmaktadır (Kelman, 2012, ss.1-184; Olson ve Gawronski, 2010, ss.205-221; Wei vd., 2010, s.885, ss.265-287; Olson, 2000, s.265). Bununla birlikte bir afetin çeşitli safhalarında siyasi aktörlerin ve acil durum kuruluşlarının iletişim biçimlerinin akademik açıdan az ilgi gördüğü söylenebilir (Ewart vd., 2015, ss.3-11). Örneğin, politikacıların afet öncesinde, sırasında ve sonrasında ne zaman ve nasıl iletişim kuracağına yönelik çalışma sayısı oldukça kısıtlıdır. Olson ve Gawronski (2010, s.219) bu durumu, siyaset biliminin yakın zamana kadar afet araştırmacıları tarafından büyük ölçüde göz ardı edildiği yönündeki gözlemleriyle açıklar. Bahsi geçen yazarların çalışmasında afetlerin genellikle politik krizlere dönüştüğü öne sürülmektedir. Olson ve Gawronski'nin (2010, s. 219) “afet siyaseti” olarak tanımladığı kavrama yönelik ana akım araştırmaların artmasıyla alanyazın gelişmeye başlamıştır. Afet siyasetinin kavramsal çerçevesi, yıkıma yol açan doğa kökenli acil durumlara hazırlık ve tepki verme konusunda sosyal ve politik aktörlerin ve çerçeveyeleyici kurumların etkileşimine odaklanır ve afet yönetiminin, siyasi tarihin bir parçası olduğunu öne sürer (Pelling ve Dill, 2010, s. 21). Bu minvalde etkili bir iletişim stratejisi; afetlere hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarında bir afetten etkilenen halkın uyarılara zamanında yanıt vermesini ve iyileştirme sürecine dahil olmasını sağlamak bakımından hayati öneme sahiptir (Lowrey vd., 2007, s.97).

Son yıllarda krizlerin ani ve öngörülemez doğalarına uygun olarak hızlı bir iletişim sağlaması bakımından sosyal medya kullanımı öne çıkmaktadır (Taylor ve Perry, 2005, s.209). Bununla birlikte afetler esnasında yüz yüze gerçekleştirilecek olan siyasal iletişimde dikkat edilmesi gereken iki husus bulunmaktadır: ilki bir afet sırasında, özellikle de etkilenen yerlere yapılan ziyaretler esnasında siyasi aktörün rolünün belirlenmesi ve etkin bir beklenti yönetimi, ikincisi ise bu tür zamanlarda iletilecek temel mesajların belirlenmesidir. Bu hususlara dikkat edilmediği durumlarda ise politikacıların "afet turisti" olarak isimlendirildiği olumsuz durumlarla da karşılaşabilmektedir (Ingham, 2014, s.2). Afet turisti en genel ifade ile doğa veya insan kaynaklı bir felaketin meydana geldiği yerleri ziyaret eden kişi olarak tanımlanır (Hewitt, 2017). Bir afetin hemen sonrasında kurtarma çalışmaları, bölgeyi görmeye ve fotoğraf çekmeye gelen afet turistleri tarafından sekteye uğrayabilmektedir. Örneğin 2005 yılında meydana gelen Katrina Kasırgası'nın etkilediği bölgeleri görmek üzere otobüs turları düzenlenmiş ve araç yoğunluğunun insani yardım çalışmalarını sekteye uğrattığı öne sürülmüştür (Plaisance, 2012).

Bir diğer önemli husus ise sosyal ve geleneksel medyanın afetleri "içeriden dışarıya ve dışarıdan içeriye" şekillendirdiğine, afetle ilgili sosyal ilişkileri yeniden yapılandığına, siyasal kontrol biçimlerini ve değişim projelerini kanalize ettiğine ve köklü kültürel görüş ve duyguları dolaşıma soktuğuna yönelik görüşler bulunmaktadır (Cottle, 2014, s.3). Öte yandan afet yöneticileri, bir yanda afetzedelerin can ve mal kurtarma taleplerini yönetirken aynı zamanda politikacıların zamansız siyasal ziyaret taleplerini geciktirmenin stratejik yollarını geliştirme sorumluluğunu da üstlenmiştir (McLean ve Ewart, 2015, s.517).

Politikacılar ve afet iletişimine yönelik araştırmalar, esas itibarıyla politikacıların afetlere tepkisine ilişkin kamuoyu algısının yeniden seçilme şanslarını nasıl etkilediğine odaklanmaktadır (Arceneaux ve Stein, 2006, s.43). Bununla birlikte iyi kaynaklara sahip olarak başarılı bir şekilde yönetilen bir müdahale hem mağdurlara hem de daha geniş bir kamuoyuna güven verirken yetersiz kaynak sağlanan ve başarıyla yönetilemeyen bir müdahale tam tersi etkiye sahiptir. Bir hükümetin veya rejimin her türlü büyük ölçekli kriz olayını ne kadar iyi ele aldığı, kamuoyunun belirli siyasal liderlere ve hükümet kurumlarına olan güvenini artıracak veya azaltacak; hatta rejimin meşruiyetini dahi etkileme potansiyeli olduğu öne sürülmektedir (Olson ve Gawronski, 2010, s.205). Nitekim Katrina Kasırgası, siyasal aktörlerin zayıf iletişimleri nedeniyle eleştirildiği bir örnek olarak öne çıkmıştır.

Siyasal iletişimde kaynak güvenilirliğinin temel parametreleri, izleyicilerde güven ve saygı oluşturma açısından zekâ, karakter ve iyi niyet olarak sıralanır. Katrina Kasırgası esnasında politikacılar, hükümet yetkilileri ve New Orleans sakinleri arasında uygulanan iletişim stratejilerinin incelendiği bir çalışmada kafa karıştırıcı mesajların yanı sıra kaynak güvenilirliği eksikliği ve farklı kaynakların aynı mesajı etkilenen afetzedelere iletmede başarısız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu başarısızlıklar, net olmayan mesajlar ve çelişkili terminoloji kullanımıyla bir araya geldiğinde pek çok bölge sakininin bölgeyi boşaltmaları gerektiğini anlamadığı ve bölgede kalmaya devam ettikleri gözlemlenmiştir. Bu sebeple afet planlamasının en önemli unsurlarından birinin yerel liderlerle iş birliği olduğu ileri sürülmektedir (Cole ve Fellows, 2008, s.211; Ewart vd., 2015, s.3). Avustralya'da afet iletişiminde siyasal katılım konusu, üst düzey acil durum yöneticilerinin dikkatini çekmiş ve Acil Durum Medyası ve Halkla İlişkiler bölümlerinin kurulmasına neden olmuştur. Söz konusu bölümün üyeleri, hükümetin medya danışmanları, acil durum uygulayıcıları ve akademisyenlerden oluşmaktadır (Rekers, 2011, s.1).

Medya yönetimi, afet yönetiminin kritik bir bileşenidir. Medya, afetler esnasında politikacıların halkla iletişim kurma şeklinin merkezinde yer alsa da politikacılar tarafından kullanılan söylemsel stratejiler ve destek personelinin bakış açıları hakkında halen kısıtlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Güncel çalışmaların büyük bir kısmı ise sosyal medya üzerine odaklanmış durumdadır. Nitekim afet bağlamında medya etkileşiminin analizi sosyal medya, retorik ve imaja odaklansa da medya hakkındaki tartışmaların büyük bir kısmı acil durum müdahalesinin kendisi

ile ilgili değildir (de Bussy ve Paterson, 2012, s.326; Koven, 2010, s.339). Bu noktada acil durum kuruluşları ile siyasi aktörler arasında afetler esnasında etkin iş birliği için altı ilke önerilmektedir:

1. Siyasi aktörlerin afet liderliği ve iletişimde önemli bir rolü vardır.
2. Siyasi aktörlerin afet bölgesi ziyaretleri, kaynakların daha kolay ulaşılabilir olduğu ve bu ziyaretlerin operasyonel planlamanın bir parçası olduğu iyileşme aşamasında gerçekleştirilmelidir.
3. Afet bölgesi ziyaretleri salt halkla ilişkiler fırsatı olarak görülmemelidir.
4. Siyasi aktörler, müdahale ve iyileştirme çabalarını desteklemek için ek kaynak sağlama yetkisine sahip olarak afet bölgesi ziyaretlerini gerçekleştirmelidir.
5. Siyasi aktörlerin iletişimi taktiksel olmaktan ziyade destekleyici olmalıdır.
6. Siyasi aktörler kendilerine yöneltilen taktiksel soruları ilgili alanda uzmanlığa sahip operasyonel kişilerin cevaplamasını sağlamalıdır (Mclean ve Ewart, 2015, s.521).

Afet diplomasisi ve Türkiye

İnsani diplomasi faaliyetleri için teorik altyapı teşkil eden yumuşak güç ve kültürel diplomasi kavramı, son yıllarda Türkiye'de gerçekleştirilen uluslararası ilişkiler çalışmalarının temel motivasyonu haline gelmiştir. Başta Afrika, Balkanlar ve Körfez ülkeleri olmak üzere Türk dış politikasında atılan somut adımlar, 2010 yılında Afrika Strateji Belgesi'nin kabul edilmesi, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı gibi yeni idari yapılanmalar, Türkiye'nin yumuşak güç stratejisinin belli bir program ve esaslar çerçevesinde yürütüldüğüne dair dikkate değer açıklamalardır (Oğurlu, 2017).

Bununla birlikte insani diplomasinin kapsam ve çerçevesi afet diplomasisine kıyasla daha sınırlı kalmaktadır. Afet diplomasisini tanımlayabilmek adına sorulan “*afetler, daha önce düşman olan iki ülkenin iş birliğini başlatıyor mu?*” (Kelman, 2006, s. 215) sorusuna cevaben 1999 yılında önce Türkiye'de akabinde Yunanistan'da gerçekleşen depremlere müdahale sürecinde iki ülkenin göstermiş olduğu iş birliğinin afet diplomasisi alanyazınındaki birçok çalışmada temel örnek olarak verilmesi, Türkiye'nin bu alandaki yetkinliğini gösteren en önemli parametrelerden biridir. Bu noktada, insani diplomasi için ülkelerin daha önce birbirilerine düşmanlık gütmesi önkoşulu bulunmamaktadır. Afet diplomasisinde ise geçmişinde düşmanlık güden ülkelerin, afetler esnasında iş birliğini başlatma süreci söz konusudur. Bu konuya bir diğer örnek ise 2001 yılında meydana gelen İran ve Pakistan depremleri ile 2003 yılında İran'da meydana gelen depreme Amerika Birleşik Devletleri'nin yardım göndermesidir (Kelman, 2003; Kelman, 2005). 2023 yılı Şubat ayında gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremler esnasında Ermenistan'ın 35 yıl sonra Alican Sınır Kapısı'nı açarak Türkiye'ye yardım yollanması ise konuya ilişkin en güncel örneklerden biridir.

Türkiye örneğine daha yakından bakıldığında başta 2009 yılında kurulan İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) olmak üzere, TİKA, Kızılay ve Arama Kurtarma Derneği (AKUT) gibi hem kamu hem de sivil toplum sektöründe faaliyet gösteren önemli aktörler öne çıkmaktadır. AFAD'ın, son altı yılda beş kıtada 50'den fazla ülkeye insani yardımda bulunması, bahsi geçen faaliyetlerin insani diplomasi faaliyetlerinin ötesine geçerek afet diplomasisi bağlamında Türkiye'nin yumuşak gücünü yansıtan ve dünya çapında öne çıkan örneklerden birine dönüşmesini sağlamıştır (www.afad.gov.tr).

Ötre yandan afet diplomasisi sürecinde sadece hükümetler değil sivil toplum kuruluşları da önemli rol oynayabilmektedir. Savaş alanında hastalanan veya yaralanan askerlere yardım amacıyla 11 Haziran 1868 yılında “Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti” adıyla kurulan Türk Kızılayı, bir sivil toplum kuruluşunun uluslararası arenada hem insani yardım hem de afet diplomasisi bağlamında ne denli etkin bir rol oynayabileceğinin en güzel örneklerinden

biridir. Kuruluşundan günümüze 147 ülkeye yardım operasyonları icra eden Kızılay'ın, temel afet müdahalesinin yanı sıra yardım faaliyeti gösterdiği ülkelerde yerel aktörleri de sürece dahil ederek tarım, sosyal yardım, eğitim gibi muhtelif alanlarda yürüttüğü çalışmalar (www.kizilay.org.tr), Türkiye'nin afet diplomasisi bağlamında önemli faaliyetleri olarak öne çıkar.

Kızılay'ın yanı sıra 1996 yılında kurulan ve 15.01.1999 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Kamu Yararına Çalışan Dernek statüsü kazanan AKUT'un (Caymaz, 2014), Birleşmiş Milletler Kentisel Arama Kurtarma Akreditasyon sınavını başarıyla tamamlayarak yurt dışında meydana gelen büyük çaplı afetlere BM çatısı altında müdahale yetkisi kazanan ilk Türk ekip olması ve gerçekleştirmiş olduğu 5000'den fazla arama kurtarma operasyonu (www.akut.org.tr) afet diplomasisinde önemli bir rol üstlendiği ifade edilebilir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde çalışmada kullanılan araştırma yöntemi detaylıca açıklanmıştır.

YÖNTEM

Keşfedici bir araştırma olarak kurgulanan bu çalışma kapsamında sistematik alanyazın taraması, doküman analizi ve betimsel analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Afet diplomasisinin Türkçe alanyazında sıklıkla insani diplomasi kavramıyla karıştırıldığı gözlemlenmiştir. Gerekliğinde yerel düzeydeki aktörleri dahil etmesi ve gerektiğinde de uzlaştırması bakımından insani diplomasi kavramından ayrıştığı için bu çalışma kapsamında salt afet diplomasisine odaklanılmış ve bu kavramın yabancı alanyazına paralel olarak gelişimine katkı sağlayacak Türkçe ve İngilizce çalışmalar taranmıştır. Bu çalışmanın temel araştırma soruları aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

1. Türkçe yazında afet diplomasisi kavramına yönelik çalışmalar var mıdır?
2. Türkiye'nin afet diplomasisine yönelik yayınların odak noktaları nelerdir ve nasıl bir gelişim göstermiştir?
3. Türkiye'nin afet diplomasisi ve siyasal iletişimiyle ilişkisine değinen yayınlar var mıdır? Nasıl bir gelişim göstermiştir?

Sistematik alanyazın taraması için Web of Science ve Scopus veri tabanlarına ek olarak Google Akademik üzerinden “afet diplomasisi”, “Türkiye'nin afet diplomasisi”, “Turkey's disaster diplomacy” ve “Türkiye's disaster diplomacy” Türkçe ve İngilizce anahtar sözcükleri aratılmış ancak doğrudan Türkiye'nin afet diplomasisini irdeleyen bir çalışma ile karşılaşılmemiştir. “İnsani diplomasi”, “insani kamu diplomasisi”, “insani yardım diplomasisi” ve “yumuşak (müşfik) güç” alanlarına odaklanan çalışmalar, çalışmanın kapsamının dışında kaldığı için analize dahil edilmemiştir.

Çalışmanın ikinci kısmında ise öncelikle Web of Science veritabanında “disaster diplomacy” ve “disaster diplomacy and political communication” kavramları aratılarak güncel çalışmalara yönelik alanyazın taraması yapılmış ve afet diplomasisinin kavramsal çerçevesi ortaya konmuştur. Daha sonra “afet diplomasisi” etiketiyle Google Akademik'te yapılan arama sonucunda karşılaşılan 3.760 sonuç sistematik olarak incelenmiş olup bahsi geçen yayınlardan büyük bir kısmının insani diplomasi odaklı olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmalara yönelik sistematik alanyazın taraması esnasında metin içerisinde “afet diplomasisi” kavramı geçen 14 Türkçe çalışma doküman analizine dahil edilmiştir. İnsani diplomasi çalışmalarının bağlamı, yerel düzeydeki aktörleri sürece dahil eden ve gerektiğinde uzlaştıran afet diplomasisi bağlamına kıyasla daha sınırlı ve yüzeysel kalması nedeniyle bu çalışmanın araştırma temasına kısmen katkı sağlamaktadır. Bu sebeple kurulduğu günden günümüze Türkiye'nin insani yardım operasyonlarına yönelik çalışma ve raporlar daha geniş bir perspektifle betimsel analize tabi tutulmuş ve öne çıkan uluslararası müdahaleler, siyasal iletişim bağlamında irdelenerek yorumlanmıştır. Bu noktada üç tema öne çıkmaktadır: karşılıklı yardımlaşma, sınır komşuluğu ve diplomasi. Çalışmanın bulgularına bir sonraki bölümde detaylı olarak yer verilmiştir.

BULGULAR

Türkçe alanyazın incelendiğinde Türkiye'nin Somali'den Afganistan'a, Libya'dan Suriye'ye muhtelif ülkelerde afet ve kriz anında gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerin genellikle insani yardım diplomasisi bağlamında irdelendiği görülmektedir (Özlük, 2016, ss.23-24; Kurnaz ve Avcı, 2016, s.170). Bununla birlikte tarihsel süreçte bilhassa afet ve kriz dönemlerinde Türkiye'nin gerçekleştirdiği çalışmaların insani yardım diplomasisinin de ötesine geçerek afet diplomasisi bağlamında değerlendirilebilmesi mümkündür. Örneğin, Yunanistan ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıkların tarihi yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından egemen bir devlet olarak kurulan Türkiye, Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan ordusunu yense de 1930 tarihli Dostluk Antlaşması ve 1934 tarihli Balkan Paktı sürecinde iki devlet arasındaki ilişkilerin 1950'li yıllara kadar nispeten iyi seyrettiği görülmektedir. Bununla birlikte Kıbrıs konusundaki uyuşmazlık nedeniyle 1950'li yılların ortalarında iki devlet arasındaki ilişkiler tekrar bozulmaya başlamıştır.

17 Ağustos 1999 Marmara Depremi ve aynı yıl gerçekleşen 7 Eylül 1999 Atina Depremi esnasında her iki devletin de afet diplomasisi süreçlerini başarıyla yürüttükleri görülmektedir (Koukis vd., 2016, s.30). Medya ve kamuoyu açısından depremlerin ardından Yunanistan-Türkiye ilişkilerinde hızlı bir çözülmenin yaşandığı ifade edilebilir. Depremlerden sonraki süreçte ikili anlaşmalar, turizm, yatırımlar ve ticaret, hava sahası ihlalleri, İstanbul'daki Yunanlıların mülkiyet hakları ve iki ülke vatandaşının birbirlerine yönelik algıları şeklindeki Yunan-Türk etkileşimlerindeki değişiklikleri ayrıntılarıyla aktaran çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Petropoulos, 2001, ss.1-30; Mavrogenis ve Kelman, 2013, ss.73-104; Ganapati vd., 2010, s.162).

Ganapati vd. (2010, ss.162-185), Türk-Yunan afet diplomasisi sürecini incelediği çalışmasında afetlerin çatışma halinde olan devletler arasında afetle ilgili uzun vadeli iş birliğine yol açabilecek ve destekleyebilecek üç koşulu öne sürmektedir. Bunlardan ilki; Yunanistan'ın Ağustos 1999'da Türkiye'ye yardım sağlaması ve ardından Türkiye'nin Eylül 1999'da Yunanistan'a yardım sağlaması gibi karşılıklı yardımlaşma jestleridir. İkincisi, sınır komşusu olmanın ihtiyaç anında birbirine yardım etmek anlamına geldiğini kabullenmektir. Üçüncüsü ise düşmanlar arasındaki diplomatik bağlantıların, uzun vadeli iş birliği mekanizmalarının kurulmasına ve sürdürülmesine yardımcı olmasıdır. Yunanistan ve Türkiye örneğinde görüldüğü üzere söz konusu mekanizma, sadece afetle ilgili faaliyetler değil, daha geniş bir yakınlaşma bağlamıdır.

Türkiye'nin yakın geçmişteki en önemli insani yardım operasyonları ise Aralık 2004'teki Güneydoğu Asya depremi, 2005'teki Pakistan depremi, 2006'daki Lübnan'daki insani kriz, 2008'in sonundaki Gazze Krizi, 2010'daki Haiti ve Şili depremleri ve Pakistan'daki sel felaketi, 2011'deki Japonya depremi, Filipinler'deki tayfun 2014'te Balkanlar'da sel ve Gazze'ye saldırılar, 2015'te Nepal'de deprem ve Irak'ta çatışmalar, 2015-2016'da Yemen ve Libya'da insani kriz ve 2016'da Makedonya'da sel olarak ifade edilebilir.

Yukarıda yer verilen bilgilere ek olarak, 1992 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'nın kurulduktan sonra 61 ülkeye yayılan faaliyet kapsamı ve bilhassa Afrika'da meydana gelen insani krizlere etkin müdahalesi, Türkiye'nin afet diplomasisi sürecinde önemli bir uluslararası aktör rolü üstlendiğini göstermektedir. Örneğin, 2022 yılında Nijer'de TİKA tarafından afet ve terör mağdurlarına yönelik gerçekleştirilen sağlık taramalarının yanı sıra eğitim, hayvancılık ve dezavantajlı gruplara yönelik sosyal yardım faaliyetleri yoluyla yerel aktörlerin uzlaşma sürecine dahil edilmesi, Türkiye'nin afet diplomasisi sürecine katkı sağlayan somut adımlardır. Benzer şekilde uzun süreli çatışma ve insani krizlerin yaşandığı Afganistan'da 2005 yılından itibaren muhtelif alanlarda 1300'ün üzerinde proje ve faaliyet gerçekleştirmiş olması (www.tika.gov.tr), TİKA'nın uluslararası bir insani yardım aktörü olarak rolünü güçlendirirken, Türkiye'nin afet diplomasisi alanında öne çıkan ülkelerden biri olma sürecine de katkı sağlamaktadır.

Jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye, son yıllarda uzun süreli krizlere bağlı olarak yaşanan düzensiz göç hareketliliğinden en çok etkilenen devletlerden biridir. 2011 yılında başlayan Suriye Savaşı esnasında BM verilerine göre (OCHA, 2018, s.1) yaklaşık 13,5 milyon insan yer değiştirmek zorunda kalmış ve 3,7 milyondan fazla Suriyeli Türkiye'ye gelmiştir (UNHCR, 2018, s.1). 2011'den bu yana süregelen durum, 2024 yılı itibarıyla halen çözüme ulaştırılamaması nedeniyle uzun süreli krize dönüşerek düzensiz göç hareketliliğinde de artışlara neden olmaktadır. Düzensiz göç hareketinin ulaştığı çarpıcı rakamlar, Türkiye'nin insani yardım ve afet diplomasisi konularında stratejik bir yol haritası oluşturma gereksinimini de beraberinde getirmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

İletişimin en yoğun ve aktif olarak kullanıldığı platform olarak öne çıkan sosyal medya hem afetler esnasında hem de siyasal iletişimde toplum ve devlet kurumları arasında doğru ve zamanında iletişim sağlaması bakımından kritik bir rol üstlenmektedir. Söz konusu süreçte bilgi edinimi politik gerçekliği dahi etkileme gücüne sahipken sosyal medya ise yaşamın davranışsal ve sosyal alanlarını doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla, bilhassa kriz iletişiminde üstlendiği önemli roller nedeniyle sosyal medyanın afet diplomasisi süreçlerinde önemli rol oynadığı günümüz bilgi toplumlarında siyasal iletişim stratejilerinin sosyal medyayı da içermesi oldukça önemlidir.

Her yıl yayımlanan Küresel İnsani Yardım Raporu'na paralel olarak uluslararası arenada en önemli insani yardım aktörlerinden biri olarak üstlendiği rolün büyüklüğü, göç yolları üzerinde bulunan jeopolitik konumu, müdahale sonrası iyileştirme çalışmalarına ek olarak düzensiz göçmenlere yönelik yapılan faaliyetlerin genel çerçevesi, Türkiye'nin afet diplomasisi bağlamında etkin bir strateji geliştirmesinin kritik öneme haiz olduğunun altını çizmektedir. Bilhassa Suriye ve Filistin'de silahlı çatışma ve savaşlara bağlı olarak ortaya çıkan mülteci akınlarnın korkuya dayalı terk etme şeklinde meydana gelmeleri nedeniyle afet diplomasisi bağlamında daha etkin müdahale ve müdahale sonrası iyileştirme planlamaları gerektirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'nin afetlere yönelik uluslararası müdahale ve yardımları genellikle insani diplomasi bağlamında çalışılmakla birlikte insani diplomasi sürecinde en dikkat çekicisi husus 150'ye yakın ülkede gerçekleştirilen insani yardım faaliyetlerinin Sudan, Pakistan, Somali gibi ülkelerde kalıcı refaha yönelik çalışmalara dönüşmeye başlamasıdır. İnsani diplomasi çalışmalarının bağlamı, yerel düzeydeki aktörleri sürece dahil eden ve gerektiğinde uzlaştıran afet diplomasisi bağlamına kıyasla daha sınırlı ve yüzeysel kaldığı için bahsi geçen kalıcı refaha yönelik çalışmaların siyasal iletişim perspektifinden analiz edilmeleri elzemdir. Öte yandan afet diplomasisinde öne çıkan temel parametre, geçmişinde birbirine düşmanlık güden iki ülkenin bir afet esnasında birbirine yardım etmesi olduğundan, bahsi geçen ülkelere yönelik yardımlar salt insani diplomasi faaliyetlerine örnektir.

Dolayısıyla Türkiye'nin afet diplomasisini bütünleşik afet risk yönetimi ilkelerini baz alarak daha geniş bir perspektiften irdeleyecek; afet diplomasisi konusunda hazırlayacağı yol haritasında yeni nesil afetler olarak tanımlanan iklim değişikliği, uzun süreli krizler ve göç gibi karmaşık sorun alanlarına yönelik hem müdahale hem de iyileştirme esaslarına dair derinlemesine çalışmalar gerçekleştirilmesine ihtiyaç vardır. Bunun yanında, muhtelif afet durumlarında uluslararası müdahale süreçlerine yönelik etkin bir basın yönetimi stratejisinin geliştirilmesi ve tüm müdahale personelinin asgari düzeyde iletişim süreçlerine hâkim olabilecekleri bir farkındalık eğitimini tamamlamaları elzemdir. Bilhassa büyük çaplı afetlere görev alan ve Türkiye'yi temsil misyonu bulunan afet yöneticilerinin ise siyasal iletişimin temel ilkelerine vakıf olmaları beklenmektedir. Bu süreçte INSARAG bünyesinde hazırlanan basın yönetimi materyallerinin yanı sıra sosyal medya izlemine yönelik farkındalık materyallerinin geliştirilmesi ve tatbikatlarda siyasal iletişim

bağlamında sosyal medya izlemine yönelik uygulamalı eğitimler gerçekleştirilmesi, Türkiye'nin afete müdahale süreçlerine ve uluslararası arenada görünürlüğüne büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AFAD. (2018). Dünyanın Vicdanı Olmaya Devam Ediyoruz. Retrieved from <https://www.afad.gov.tr/dunyanin-vicdani-olmaya-devam-ediyoruz> (Erişim Tarihi: 19.09.2024).
- AHMAD, Q. K., & AHMED, A. U. (2003). Regional Cooperation In Flood Management In The Ganges-Brahmaputra-Meghna Region: Bangladesh Perspective, *Natural Hazards*, 28(1), ss.181-198.
- AKÇINAROĞLU, S., DICICCO, J. M., & RADZISZEWSKI, E. (2011). Avalanches And Olive Branches: A Multi-Method Analysis Of Disasters And Peacemaking In Interstate Rivalries. *Political Research Quarterly*, 64(2), 260–75.
- AKUT. (2024). Tarihçe. Retrieved from: <https://www.akut.org.tr/tarihce> (Erişim Tarihi: 19.09.2024).
- AMSTRONG, M. C. (2009). Operationalizing Public Diplomacy. Nancy Snow, Philip M. Taylor (der.). İçinde, *Handbook of Public Diplomacy*. New York: Routledge.
- ARCENEUX, K., & STEIN, R. (2006). Who is Held Responsible When Disaster Strikes? The Attribution Of Responsibility For A Natural Disaster In An Urban Election. *Journal of Urban Affairs*, 28(1), 43-45.
- CABOT VENTON, C. (2018). Economics Of Resilience To Drought In Ethiopia, Kenya, Somalia. USAID Center for Resilience. Retrieved from: www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1867/Summary_Economics_of_Resilience_Final_Jan_4_2018_BRANDED.pdf (Erişim Tarihi: 04.03.2024).
- CAYMAZ, E. (2014). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Bilincinin Artırılmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: AKUT Arama Kurtarma Derneği Örneği. İçinde, 13. Ulusal İşletmecilik Kongresi, 8-10 Mayıs, Antalya.
- CAYMAZ, E., AKYÖN, F. V., & ERENEL, F. (2023). Afetlerde Kaos Yönetiminde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Rolü. *Sürdürülebilirlik ve Toplumsal Dönüşüm*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- CLIFFORD, R. A. (1956). *The Rio Grande Flood: A Comparative Study Of Border Communities In Disaster*, Publication No. 458. Washington, DC: National Academy Of Sciences – National Research Council.
- COLE, T., & FELLOWS, K. (2008). Risk Communication Failure: A Case Study Of New Orleansand Hurricane Katrina. *Southern Communication Journal*, 73(3), ss.211-228.
- COTTLE, S. (2014). Rethinking Media And Disasters In A Global Age. What's Changed And Why It Matters. *Media, War & Conflict*, 7(1), ss.3-22.
- DE BUSSY, M., & PATERSON, A. (2012). Crisis Leadership Styles – Bligh Versus Gillard: Acontent Analysis Of Twitter Posts On The Queensland Flood. *Journal of Public Affairs*, 12(4), ss.326-332.

- EWART, J., MCLEAN, H., & AMES, K. (2015). Political Communication And Disasters: A Four-Country Analysis Of How Politicians Should Talk Before, During And After Disasters. *Discourse, Context and Media*.
- FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations). (2016). The Role Of Social Protection In Protracted Crises: Enhancing The Resilience Of The Most Vulnerable. Guidance Note. FAO, 3.
- GANAPATI, E., KELMAN, I., & KOUKIS, T. (2010). Analyzing Greek-Turkish Disaster-Related Cooperation: A Disaster Diplomacy Perspective. *Cooperation and Conflict*, 45(2), 162–85.
- HEWITT, E. (2017). Disaster Tourism: Why Tragedy Draws Tourists. *Smarter Travel*, June.
- HOTEZ, P. J. (2010). Peace Through Vaccine Diplomacy. *Science*, 327(5971), s. 1301.
- INGHAM, F. (2014). Politicians' Media Chasing Flood Tourism Exposes Lack Of Authenticity Withvoters. PR Week. Retrieved from <http://www.prweek.com/article/1284030/politicians-media-chasing-flood-tourism-exposes-lack-authenticity-voters> (Erişim Tarihi: 01.03.2024).
- KDK (2015). Vizyon & Misyon. Retrieved from: <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/vizyon-misyon/8> (Erişim Tarihi: 11.09.2024).
- KELMAN, I., & KOUKIS, T. (2000). Preface. *Cambridge Review of International Affairs*, 14(1), s. 214.
- KELMAN, I. (2003). Beyond Disaster, Beyond Diplomacy. Mark Pelling, (ed.) içinde, *Natural Disasters and Development in a Globalizing World*. London: Routledge.
- KELMAN, I. (2005). One Earthquake Won't Seal a U.S.-Iran Bond. *Newsday*, 11 January.
- KELMAN, I. (2006). Acting On Disaster Diplomacy. *Journal of International Affairs*, 59(2), s.222.
- KELMAN, I. (2012). *Disaster Diplomacy: How Disasters Affect Peace And Conflict*. Abingdon: Routledge.
- KELMAN, I. (2018). Connecting Theories Of Cascading Disasters And Disaster Diplomacy. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 30, ss. 172-179.
- KISSINGER, H. (2014). Diplomacy. Jason Dittmer & Jo Sharp (Eds.) İçinde, *Geopolitics*. London: Routledge.
- KOUKIS, T., KELMAN, I., & GANAPATI, N. E. (2016). Greece-Turkey Disaster Diplomacy From Disaster Risk Reduction. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 17, 24-32.
- KOVEN, S. (2010). Image Construction In The Wake Of Hurricane Katrina. *Public Organ. Rev.*10 (4), ss.339–355.
- KURNAZ, İ., & AVCI, Y. (2016). *Diplomaside Tarihin Geri Dönüşü: Klasik Diplomasinin İnsani Diplomasiye Evrimi. Türkiye'de Ve Dünyada Dış Yardımlar*. (Eds. Erman Akıllı). Ankara: Nobel Yayınları.
- LE BILLON, P., & WAIZENEGGER, A. (2007). Peace In The Wake Of Disasters? Secessionist Conflicts And The 2004 Indian Ocean Tsunami. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 32(3), ss.411-427.

- LOWREY, W., EVANS, W., GOWER, K. K., ROBINSON, J. A., GINTER, P. M., MCCORMICK, L., & ABDOLRASULNIA, M. (2007). Effective Media Communication Of Disasters: Pressing Problems And Recommendations. *BMC Public Health*, 7, s.97.
- MAVROGENIS, S. & KELMAN, I. (2013). Perceptions Of Greece-Turkey Disaster Diplomacy: Europeanization And The Underdog Culture. *Balkanistica*, 26, ss. 73-104
- MCLEAN, H., & EWART, J. (2015). Political Communication In Disasters: A Question Of Relationships. *Culture Unbound*, 7.
- OCHA. (2018). Syrian Arab Republic. URL: <https://www.unocha.org/syrian-arab-republic> (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- OĞURLU, E. (2017). Türk Dış Politikasında Afrika Açılımı (The African Opening In Turkish Foreign Policy). *Research Journal of Politics, Economics and Management*, 5 (5), Special Issue of ICPESS
- OLSON, R. S., & GAWRONSKI, V. T. (2010). From Disaster Event To Political Crisis: A “5C+A” Framework For Analysis. *International Studies Perspectives*, 11, ss.205–21.
- OLSON, R. (2000). Toward A Politics Of Disaster: Losses, Values, Agendas, And Blame. *Int. J. Mass. Emerg. Disasters*, 18 (2), ss.265–287.
- ÖZLÜK, E. (2016). *İnsani Diplomasi'nin 'İnsan(İ)' Boyutu, Türkiye'de Ve Dünyada Dış Yardımlar* (Eds. Erman Akıllı). Ankara: Nobel Yayınları.
- PELLING, M., & DILL, K. (2010). Disaster Politics: Tipping Points For Change In The Adaptation Of Sociopolitical Regimes. *Progress in Human Geography*, 34(1), 21-37.
- PETERS, L. E. R., & KELMAN, I. (2020). Critiquing And Joining Intersections Of Disaster, Conflict, And Reace Research. *International Journal of Disaster Risk Science*, 11, 555–567.
- PETRYNIAK, O., PROCTOR, K., & KURTZ, J. (2020). Towards Resilience: Advancing Collective Impact In Protracted Crises. Retrieved From: <https://www.humanitarianlibrary.org/resource/towards-resilience-advancing-collective-impact-protracted-crises> (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- PETROPOULOS, N. P. (2001) The Impact Of The August–September 1999 Earthquakes On Greco-Turkish Relations: An Exploratory Study. İçinde, *The 5th Conference of the European Sociological Association*, Helsinki, 28 August–1 September.
- PLAISANCE, S. (2012). Katrina Victims Take On Hurricane Tour Operators. CNBC, Retrieved from: <https://www.cnn.com/2012/10/04/katrina-victims-take-on-hurricane-tour-operators.html> (Erişim Tarihi 10.09.2024).
- PLATT, R. H. (1999). *Disasters And Democracy: The Politics Of Extreme Natural Events*. Washington: Island Press.
- READ, M. R. (2019). Climate Change And The Syrian Civil War. F. Golgano (Ed.). İçinde, *The Environment-Conflict Nexus: Climate Change and the Emergent National Security Landscape* (ss. 167-176). Gewerbestrasse: Springer International Publishing.
- REKERS, P. (2011). *Interview With The Chair*. Emergency Media Public Affairs Organization.
- SILVERSTEIN, M. E. (1991). International Disaster Research. İçinde, *International Telemedicine/Disaster Medicine Conference. National Aeronautics And Space*

- Administration*. American Institute of Aeronautics and Astronautics, Bethesda, MD, 9–11 December.
- STREICH, P. A., & MISLAN, D. B. (2014). What Follows The Storm? Research On The Effect Of Disasters On Conflict And Cooperation. *Global Change, Peace & Security*, 26(1), ss.55-70.
- SZONDI, G. (2008). *Public Diplomacy And Nation Branding: Conceptual Similarities And Differences*. Hollanda: Netherlands Institute of International Relations Clingendael. October:1-42.
- TAYLOR, M., & PERRY, D. C. (2005). Diffusion Of Traditional And New Media Tactics In Crisis Communication. *Public Relations Review*, 31(2), ss.209-217.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI WEBSİTESİ. “Türkiye’nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları”. URL: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_-_insani_yardimlari.tr.mfa (Erişim Tarihi 10.12.2023).
- TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KOORDİNASYON AJANSI BAŞKANLIĞI WEBSİTESİ. “TİKA’dan Afganistan’da 15 Yılda 1300’den Fazla Proje Ve Faaliyet”. URL: https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_afganistan%27da_15_yilda_1300_den_fazla_proje_ve_faaliyet-60448 (Erişim Tarihi 10.12.2023).
- TÜRK KIZILAYI WEBSİTESİ. “Tarihçemiz”. URL: <https://www.kizilay.org.tr/kurumsal/tarihcemiz> (Erişim Tarihi 10.12.2023).
- UNHCR. (2018). Total Persons Of Concern. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria#> (Erişim Tarihi 01.12.2023).
- WEI, J., ZHAO, D., YANG, F., DU., S., & MARINOVA, D. (2010). Timing Crisis Information Release Via Television. *Disasters*, 34 (4), ss.1013–1030.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 8 Issue 3, November 2024

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 31.08.2024

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 14.10.2024

DOI: 10.30692/sisad.1541379

TÜRKİYE’DE UYGULANAN KALKINMA PLANLARININ TURİZM SEKTÖRÜ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Examination of Development Plans Implemented in Turkey from the Perspective of the Tourism Sector

İsmail KILINÇ

Dr.

Türkiye Kızılay Derneği

ORCID ID : 0000-0002-2998-9073

anadolu51@gmail.com

Atıf/Citation: İsmail Kılınç (2024), “Türkiye’de Uygulanan Kalkınma Planlarının Turizm Sektörü Açısından İncelenmesi”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.3 Kasım 2024, s.475-490.

Öz: İnsanlar için çoğu zaman eğlenme, dinlenme, yeni yerler ve kültürler keşfetme aracı olarak görülen turizm faaliyetleri ülkeler için önemli bir döviz kaynağı ve kalkınma aracıdır. Ekonomi ve istihdam üzerindeki olumlu katkılarından dolayı turizm sektörüne kalkınma planlarında geniş yer verilmiş; turizmin geliştirilmesi iktisadi ve sosyal kalkınmanın temel amaçları arasında yer almıştır. Türkiye’de 1963 yılından bugüne kadar on iki kalkınma planı hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Bu çalışmada 1963-2028 dönemini kapsayan kalkınma planları çerçevesinde Türkiye’nin turizm politika ve hedeflerine yönelik bakış açısının tespit edilmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda on iki kalkınma planı ‘içerik analizi’ yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmada kalkınma planlarının onaylı metinleri temel alınırken ikincil veri kaynaklarına da başvurulmuştur.

1963-1983 dönemini kapsayan ilk dört kalkınma planının kitle turizmi ekseninde tanıtım, altyapı yatırımları ve konaklama tesislerinin inşasına odaklandığı gözlenir. Bu dönemde sektörde kamusal faaliyetler etkin ve belirleyicidir. 1980 sonrasında çeşitli mevzuat düzenlemesi yapılarak ve teşvik politikaları hayata geçirilerek özel sektörün önü açılmaya çalışılmıştır. Son dönem kalkınma planlarında turizmin çeşitlendirilmesi, koruma-kullanma dengesinin korunması, sürdürülebilirlik, dijital dönüşüm, nitelikli pazarlara ve turistlere ulaşılması gibi stratejik konuların öne çıktığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma Planları, Turizm Politikaları, Turizm.

Abstract: Tourism activities, which are often seen as a means for people to have fun, relax, and discover new places and cultures, are an important source of foreign exchange and a tool for development for countries. Due to its positive contributions to the economy and employment, the tourism sector has been given extensive space in development plans; the development of tourism has been placed among the main goals of economic and social development. In Turkey, twelve development plans have been prepared and implemented since 1963. The aim of this study is to determine and evaluate Turkey’s perspective on tourism policies and objectives within the framework of development plans covering the period from 1963 to 2028. In this context, twelve development plans were analyzed

using the 'content analysis' method. While the approved texts of the development plans were taken as the basis of the research, secondary data sources were also utilized.

It is observed that the first four development plans, covering the period from 1963 to 1983, focused on mass tourism, specifically on promotion, infrastructure investments, and the construction of accommodation facilities. During this period, public activities in the sector were active and decisive. After 1980, various legislative regulations were made, and incentive policies were implemented to pave the way for the private sector. In the recent development plans, strategic issues such as the diversification of tourism, maintaining the balance between conservation and utilization, sustainability, digital transformation, and reaching qualified markets and tourists have become prominent.

Keywords: Development Plans, Tourism Policies, Tourism.

GİRİŞ

Turizm, dünya genelinde ekonomik büyümeyi destekleyen, kültürel etkileşimi artıran ve sosyal kalkınmayı teşvik ederek hızla büyüyen sektörlerden birisidir. Günümüzde turizm, ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendiren, gelir kaynakları sağlayan ve çeşitli sektörleri etkileyen karmaşık bir yapıya sahiptir. Turizm sektörü, teknoloji, ulaşım ve iletişimde yaşanan gelişmelerin etkisiyle hızla gelişerek bugün çok daha karmaşık, çok boyutlu, ülke ekonomilerine ciddi katkılar sağlayan önemli bir sektör haline gelmiştir.

Turizm faaliyetini bir insanın yaşadığı bölgenin dışına seyahat etmesi olarak basitçe betimlese de sektör olarak turizm, ülkeler için önemli bir gelir kaynağı ve kalkınma aracı niteliğindedir. Turizm gelirleri ülkelerin dış ödemeler dengesinde olumlu etkiye neden olurken turizm sektörü çok sayıda insana iş imkânı sunmakta ve istihdama önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Turizmin ülke ekonomilerine sağladığı olumlu etkiler ülkeleri bu alana yatırım yapmaya ve turizmin gelişimini teşvik etmeye itmektedir.

Zengin doğal ve kültürel kaynaklarıyla Türkiye de turizm endüstrisinden azami ölçüde yararlanma eğiliminde olup bu doğrultuda strateji ve politikalar geliştirmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren turizm sektörü Türkiye'nin gündeminde olsa da turizmi bugünkü noktaya getiren ivme artışı 1980'li yıllarda başlamıştır. 1982 yılında çıkarılan Turizmi Teşvik Yasası bu sürecin başlangıç noktası kabul edilebilir (Roney, 2011, s. 135). Türkiye’de Turizm sektörü 1980 ile 2000 yılları arasında küçük istisnalar dışında düzenli ve keskin olmayan bir artış seyrine gelişmiştir.

1980'li yıllardan sonra Türkiye’de liberal düşüncenin güçlenmesi, geliştirilen politika ve stratejilerin de katkısıyla turizm sektörü gelişmeye başlamış; özellikle 2000'li yıllardan sonra bu gelişme süreci oldukça hızlanmıştır. Türkiye, 2019 yılında 51,9 milyon ziyaretçi ağırlayarak turizm sektöründe tarihi bir rekora imza atmıştır.

Kalkınma planı, bir ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel hedeflerine ulaşmak amacıyla belirli bir dönem için hazırlanan stratejik planlama belgesidir. Bu planlar genellikle uzun vadeli (5-10 yıl gibi) olup, hükümetler tarafından hazırlanır ve uygulanır. Kalkınma planları, ülkenin mevcut durumunu analiz eder, gelecekteki hedeflerini belirler ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli politikaları ve stratejileri ortaya koyar. Türkiye’de planlı dönemin başladığı 1963 yılından günümüze on iki kalkınma planı hazırlanarak uygulamaya alınmıştır.

Çalışmada Türkiye’de uygulamaya konulan kalkınma planları; turizm politikaları ve hedefleri çerçevesinde ele alınarak sektörün gelişiminin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda kalkınma planları başta olmak üzere ikincil veri kaynakları incelenerek literatür taraması yapılmıştır. Kalkınma planlarından hareketle turizm sektöründeki hedef ve gelişmeler ele alınmıştır.

Bu araştırma Türkiye Cumhuriyeti'nin turizm politikalarını, sektörel hedeflerini kalkınma planları bağlamında bütüncül bir yaklaşımla incelemesi, halihazırda uygulamada olan On İkinci

Beş Yıllık Kalkınma Planını da detaylı ele alması açısından önemlidir. Çalışma, 1963 yılında başlayan ve günümüze kadar gelen planlı kalkınma serüvenindeki turizm politika ve stratejilerinde yaşanan değişim ve gelişimi özet olarak görme imkânı sunmaktadır.

Yöntem ve Kısıtlar

Çalışmada betimleyici bir araştırma yöntemi tercih edilerek nitel veriler kullanılmıştır. Bu çerçevede literatür taraması yapılarak kitap, makale, tez, beş yıllık kalkınma planı, rapor gibi ikincil veri kaynakları incelenerek elde edilen veriler betimleyici analiz yöntemiyle incelenmiştir. Nicel araştırmalar için gerekli görülen geçerlik ve güvenilirlik kavramlarının yerine nitel analizlerde sonuçların doğruluğu, inanırılık ve araştırmacının yetkinliği önemsenir (Krefting, 1991, s. 215). Diğer taraftan ikincil veri kaynaklarına yer verilen çalışmalarda ulaşılan ikincil verilerin daha önce kayıt altına alınmış ve derlenmiş olması nedeniyle belirli bir geçerlik ve güvenilirliğe sahip olduğu, yeniden geçerlik ve güvenilirlik analizine tabi tutulmasının gerekli olmadığı kabul edilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 174-175).

Araştırmada kalkınma planlarının onaylı metinleri temel alınmıştır. Planlı dönemde on iki kalkınma planı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. İlk dokuz kalkınma planı Devlet Planlama Teşkilatı tarafından, Onuncu Kalkınma Planı ise Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. 2019-2023 dönemini kapsayan On Birinci Kalkınma Planı ve 2024 – 2028 dönemini kapsayan On İkinci Kalkınma Planı ise Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanarak uygulamaya alınmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemle ilgili olduğu için On İkinci Kalkınma Planı daha detaylı olarak incelenmiştir.

Araştırmada kalkınma planları temel alınırken planların hazırlanmasına altlık oluşturan turizm ihtisas komisyon raporları kapsam dışı tutulmuştur. Diğer taraftan tüm planlarda turizme yönelik amaç ve hedefler zikredilirken bu hedeflerin tek tek ne ölçüde gerçekleşip gerçekleşmediğine detaylı olarak değinilmemiştir. Diğer bir ifadeyle ‘kalkınma planlarının başarısı’ üzerinde tek tek durulmamış ; tarihi seyir içinde genel değerlendirmeye yetinilmiştir. Kalkınma planlarında zikredilen turizm hedeflerinin turizm gerçekleşme istatistikleriyle karşılaştırılması alanda çalışma yapacak araştırmacılar için geniş bir çalışma alanı sunmaktadır. Buna ilaveten planların birbiriyle karşılaştırılması da gelecekte yapılacak akademik çalışmalar için potansiyel araştırma konuları arasında yer alabilir.

Literatür Taraması

Sözen (2007), 1982 yılı sonrasında uygulanan turizm politikalarının Çanakkale’de turizm sektörünün gelişimine etkilerini incelemiş ve araştırmasında kalkınma planlarının Türkiye’de turizmin gelişimine yönelik etkilerinin genel değerlendirmesine yer vermiştir. Söz konusu çalışmada 1982 yılında çıkarılan ‘Turizmi Teşvik Kanunu’ ile özel sektöre sağlanan teşviklerin genişletilmesi, çeşitlendirilmesi ve özel sektöre sağlanan kredi kolaylıklarının artmış olmasının il genelinde turizm teşvikli yatırımları artırarak birçok turizm tesisinin kurulmasına öncülük ettiği vurgulanmıştır. Araştırmada özel sektöre sağlanan teşviklere rağmen Çanakkale’nin turizm sektöründe hak ettiği payı alamadığı belirtilerek bunun nedenlerine değinilmiştir (Sözen, 2007, s. 63).

Ertuğral ve Arslan (2022) tarafından yayınlanan kitapta iktisadi kalkınmada planlamanın yeri ve önemi ile turizm plan ve politikaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Kitapta ilk olarak kalkınma ve iktisadi kalkınma kavramları ele alınmış, Türk ekonomisinde planlı kalkınma süreci teorik olarak incelenmiştir. Kalkınma ve planlamanın kavram olarak incelemesinden sonra Türkiye’de uygulanan turizm plan ve politikaları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu kapsamda 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan başlayarak 2019-2023 dönemini kapsayan On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemine kadar olan tüm planlar turizm sektörünü ilgilendiren yönleriyle incelenmiştir. Çalışmada genel olarak planlı

kalkınma döneminin öncesinde ve sonrasında ülkede uygulanan turizm politikalarının bütüncül bir değerlendirmesi yapılmıştır (Ertuğral ve Arslan, 2022, s. 7-8).

Can ve Emir (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada Türkiye’de 1963-2023 yılları arasında kapsayan dönemi etkileyen kitle turizmi ve alternatif turizm politikaları incelenmiştir. Söz konusu 60 yıllık dönemin kalkınma politikalarının temel dayanağı olan 11 adet beş yıllık kalkınma planı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Nitel analiz metotlarından içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada turizm politikalarına verilen önem ve buna ilişkin bakış açısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Makalede kitle turizmine yönelik politika ve hedefler sekiz kategoride, alternatif turizme yönelik çalışmalar yedi kategoride incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre 1963-1989 yılları arasındaki dönemi kapsayan ilk beş kalkınma planı döneminde kitle turizmine ağırlık verildiği, 1990-2023 yıllarını kapsayan dönemdeki kalkınma planlarında ise sürdürülebilir alternatif turizm ilkelerinin öne çıktığı vurgulanmıştır (Can ve Emir, 2021, s. 125).

Güçlü (2021) tarafından hazırlanan doktora tezinde Türkiye’nin turizm politikaları ve yerel yönetimlerin turizm sektörüne yönelik uygulamaları Alanya örneğinde incelenmiştir. Araştırmada Akdeniz Çanağı ve Türkiye’nin önemli turizm destinasyonlarından olan Alanya’da bulunan yerel idarelerin turizm politikası, çalışmaları ve pratikleri analiz edilmiştir. Konuyla ilgili turizm sektörü çalışanlarının görüş ve önerilerinin de geniş yer aldığı çalışmada beş yıllık kalkınma planları da detaylı bir şekilde incelenmiştir. Buna göre Türkiye’de Turizm sektörü dört ana döneme ayrılarak 1923-1960 dönemini kapsayan birinci dönem ‘emekleme dönemi’, 1960-1980 dönemini kapsayan dönemi ‘bir ileri iki geri dönemi’ olarak tanımlanmıştır. 1980-2000 arasında kapsayan dönem ‘gelişme dönemi’ olarak tanımlanırken 2000 sonrası dönem ‘yükseliş dönemi’ olarak tanımlanmıştır (Güçlü, 2021, s. 61-70).

Kan ve Kuleyin (2017) tarafından hazırlanan makalede Türkiye’nin deniz turizmi stratejisi ve politikaları beş yıllık kalkınma planları analiz edilerek ele alınmıştır. Deniz turizmi stratejisinin tarihsel gelişiminin ortaya konulmaya çalışıldığı araştırmada beş yıllık kalkınma planları ‘deniz turizmi’, ‘kruvaziyer’, ‘kıyı turizmi’, ‘yat turizmi’ ve su sporları’ anahtar sözcükleri esas alınarak içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmada Türkiye’nin çok zengin turizm potansiyeline rağmen kalkınma planlarında somut hedefler belirlenmediği, deniz turizminin ülke politikası olarak benimsenmediği ifade edilmiştir (Kan ve Kuleyin, 2017, s. 51).

Çiçekdağı (2020) makalesinde beş yıllık kalkınma planlarında turizm konusunu içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan başlayarak On Birinci Kalkınma Planı’na kadar olan on bir adet kalkınma planı ele alınmıştır. Makalede turizm açısından hangi konuların önemsendiği, hangilerinin geri planda bırakıldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Kalkınma planlarında yer alan turizm hedef ve ilkeleri ‘sürdürülebilirlik’ açısından da ele alınmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; tanıtım en çok üzerinde durulan konu olurken tanıtımı pazarlama takip etmiştir (Çiçekdağı, 2020, s. 6). Alternatif turizm türlerinde ise sağlık turizmi başta olmak üzere yat turizmi, kış ve kongre turizmlerinin öne çıktığı tespit edilmiştir (Çiçekdağı, 2020, s. 7). Kalkınma planlarında yer alan konular bölgelere göre analiz edildiğinde Akdeniz ve Ege bölgelerinin öne çıktığı görülmektedir. Kalkınma planlarında yer alan turizm konuları kamu-özel sektör bağlamında incelendiğinde genellikle kamu kesimi öne çıkarken özel sektörün ikinci planda kaldığı; son 2 kalkınma planında ise özel sektörün kamunun yerini almaya başladığı görülmüştür (Çiçekdağı, 2020, s. 8).

Tuncel (2019) çalışmasında kalkınma planlarını turizm politika ve stratejileri açısından inceleyerek turizmin ekonomiye katkılarını belirlemeye çalışmıştır. Nitel verilere dayanan tanımlayıcı bir araştırma yöntemi kullanılan makalede beş yıllık kalkınma planları başta olmak üzere tez, makale, bildiri ve raporlar gibi ikincil kaynaklar incelenerek literatür taraması yapılmıştır. Türkiye ekonomi yazınında planlı dönem öncesi olarak kabul edilen 1923-1963 yılları arasında turizm sektörünün çok yavaş ve zayıf bir ilerleme kaydettiği, karayolları,

limanlar ve konaklama tesislerinin son derece yetersiz olduğu, turizm sektöründeki çalışmaların oldukça zayıf kaldığı vurgulanmıştır. 1963-1983 döneminde ekonomi politikalarına hâkim olan devlet odaklı ve planlamacı anlayış turizmin gelişimi için gerekli olan şartları oluşturmaya ve sektörün gelişimine öncülük etmeye çalışmıştır. 1983 yılından günümüze kadar uzanan dönemde serbest piyasa anlayışına önem verilerek özel sektörün öne çıkarıldığı ve kitle turizminin hızla geliştiği gözlenmiştir (Tuncel, 2019, s. 59-60).

Bulgular

1923'te Cumhuriyet'in ilanıyla başlayan dönemde Türkiye, genel modernleşme ve kalkınma hedefleri doğrultusunda ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda çeşitli reformlara odaklanmıştır. Tarım ve sanayi gibi sektörlerle yönelik yapılan atılımlar ülkede altyapıyı güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu dönemde ekonomik kalkınma planlı bir yapıda olmamasına rağmen devletin öncülüğünde, özellikle sanayi alanındaki yatırımlara dayanmıştır.

Planlı dönem öncesi (1923-1962) turizm politikaları incelendiğinde 1950 yılına kadar ciddi bir girişimin olmadığı görülmektedir. Bu dönemde dünya genelindeki konjonktürel durumun istikrarlı olmaması, zaman zaman savaş ve askeri gerginlikler yaşanması, dünya genelinde turizm faaliyetlerinin sönük geçmesi cumhuriyetin ilk yıllarında turizm sektörünün cılız kalmasını destekleyen faktörler olmuştur. Devletin kuruluş sürecindeki sıkıntılar, cumhuriyetin ilk yıllarında meşgul olduğu iktisadi, siyasi ve sosyal sorunların olması Türkiye'de turizmle ilgili çalışmaların göz ardı edilmesine sebep olmuştur (Sözen, 2007, s. 66).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla (1963-1967) başlamış olan kalkınma planları döneminde turizm sektörü farklı düzeylerde ele alınmış olup ilk zamanlarda altyapı yatırımlarına odaklandığı söylenebilir. Günümüze gelindiğinde tanıtımın yanında stratejik ve katma değeri yüksek alanlarda gelişme hedeflenirken sürdürülebilirlik ve turizmin çevresel etkilerinin azaltılması gibi konuların öne çıktığı görülür. Diğer taraftan sektörde rekabet gücünün korunması, turizmin çeşitlendirilmesi ve sektörün gelişiminde dijital imkanlardan azami ölçüde yararlanılması son dönem kalkınma planlarında öne çıkan hususlar arasındadır.

Planlı dönemin başladığı 1963 yılından günümüze kadar uzanan zaman diliminde on iki kalkınma planı uygulamaya konulmuş olup halihazırda 2024-2028 yıllarını kapsayan On İkinci Kalkınma Planı uygulanmaktadır. Söz konusu kalkınma planlarına aşağıdaki bölümlerde özet olarak değinilecektir.

1963-1977 Yılları Arasındaki Kalkınma Planlarında Turizm Sektörü

Türkiye'de planlı dönem 1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla başlar. 1963-1977 yılları ilk üç kalkınma planını kapsayan dönemdir. Bu dönemin karakteristik özelliği planlı dönemin ilk dönemleri olması ve kalkınma planlarında turizme yer verilmesine rağmen beklenen başarının sağlanamamış olmasıdır. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden birisi de turizm politikası ve pratiğinde kamunun baskın ve belirleyici olmasıdır. Bu süreçte dönemin siyasal düşüncesine etki eden 'devletçilik' ilkesinin de etkisinin olduğu söylenebilir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967) yurtdışında gelişen turizm talebini çekerek ödemeler bilançosu açığının kapatılması amaçlanmıştır. Bunun için gerekli yatırımların yapılarak reklam ve propaganda faaliyetlerine önem verilmesi vurgulanmıştır. Mevcut durum analizinin ve talep projeksiyonunun yapıldığı ilk kalkınma planında kısıtlı kaynakların turist çekme kabiliyeti yüksek olan yerlere yönlendirileceği vurgulanmıştır (DPT, 1963, s. 425).

Planda ortalama geceleme süresinin ve turist başına ortalama harcamanın artırılması, turizmle ilgili bir teşkilatın oluşturulması, dış turizme ilave olarak iç turizmin de geliştirilmesi, turizm danışma ofislerinin açılması, turizmi geliştirecek konaklama tesislerinin kurulması, milli parkların oluşturulması, sektör çalışanlarına eğitim verilmesi hedeflenmiştir. Turizmin gelişimi

için karayollarının inşa edilmesi ve küçük iskeleler yapılması öngörülürken tarihi ve doğal kaynaklara da önem verilmesi vurgulanmıştır (Akın ve Kozak, 2021, s. 202).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1968-1972) turizmin iktisadi, sosyal ve kültürel fonksiyonlarından azami ölçüde yararlanılması, yabancı turist sayısı, ortalama konaklama süresi ve dış turizm gelirlerinin artırılması, aynı doğrultuda iç turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ilkesi benimsenmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’na benzer şekilde turizm yatırımlarının turistik potansiyeli yüksek olan yerlerde yoğunlaştırılması, kitle turizmine hitap edecek şekilde konaklama ve ulaşım imkânlarının geliştirilmesi, söz konusu yatırımlara kredi sağlanması, alınacak mali ve hukuki tedbirlerle turizm sektörünün desteklenmesi öngörülmüştür (Akın ve Kozak, 2021, s. 202-203).

İkinci planda Turizm ve Tanıtma Bakanlığı’nın teşkilat yapısının revizyonu, tanıtım ve kredi politikasına yeni bir yön verilmesi hedeflenirken sektörün fiyat politikasının uluslararası rekabet şartlarına göre düzenleneceği vurgulanmıştır. Turizm sektörüne yönelik yatırım projeksiyonunda ağırlığın tesis yatırımlarına verildiği görülürken bölge olarak Akdeniz Bölgesi’nin öne çıktığı, bunu Ege ve Marmara bölgelerinin takip ettiği görülmektedir. Altyapı tesislerinin kamu kesimi, diğer tesislerin özel sektör marifetiyle gerçekleştirilmesi öngörülmüştür (DPT, 1968, s. 593).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda turizmin ödemeler dengesine etkisi ve istihdama etkisi özellikle vurgulanmıştır. Turizm sektörünün ödemeler dengesine olumlu etkisinin artarak devam edeceği belirtilerek 1972 yılında net 630 milyon TL olacağı tahmin edilmiştir. Uygulanacak turizm programlarının emek yoğun bir alan olan turizm sektöründe istihdam seviyesini önemli ölçüde yükselteceği vurgulanmış ve 1968-1972 döneminde 150 bin kişilik bir istihdam imkânının oluşacağı öngörülmüştür (DPT, 1968, s. 602).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1973-1977) dünya genelinde turizmin gelişmeye devam edeceği, charter uçuşlarının hızla yaygınlaşacağı ve Türkiye’de turizm sektörünün gelişiminin dünya ortalamasının üzerinde bir seyir izleyeceği tahmin edilmiştir. Bu kapsamda turizmin gelişiminden azami faydanın sağlanabilmesi için Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı yatırımlara ve eğitime odaklanmıştır (DPT, 1972, s. 619).

Üçüncü Plan döneminde kitle turizminin gereksinimleri doğrultusunda Akdeniz, Uludağ, Göreme, Güney Ege ve Marmara’nın bazı kesimleri gibi öne çıkan bölgelerde konaklama tesis kapasitesinin artırılması ve niteliğinin geliştirilmesi, gerekli altyapı yatırımlarının yapılması öngörülmüştür. Bu doğrultuda havalimanı yapımı; su, elektrik ve kanalizasyon tesislerinin inşası, karayolu ulaşım hatlarının geliştirilmesi, yat yavaşma yerleri yapılması hedeflenmiştir. Bunlara ilaveten milli park yatırımlarının yanında tarihi eserlerin tadilatı da öngörülmüştür (DPT, 1972, s. 619-620).

Üçüncü Plan döneminde turizm sektörünün büyümeye devam edeceği varsayımına uygun olarak sektörün ihtiyacını karşılayabilecek nicelikte ve nitelikte personel ihtiyacına işaret edilmiştir. Plan döneminde yapılması öngörülen tesislerin nitelikli personel ihtiyacının 27 bin kişi olacağı vurgulanmıştır. Sektörün ihtiyacı olan işgücünün yetiştirilmesi kapsamında salt akademik eğitimden ziyade uygulamalı eğitime önem verilmesi hedeflenmiştir. Eğitimli personelin konaklama tesislerinde istihdamının yanında istihdamın yıl boyunca sürdürülmesine yönelik tedbirler alınacağı ifade edilmiştir (DPT, 1972, s. 620-621). Sektörün gerektirdiği işgücünün yetiştirilebilmesi için otelcilik ve turizm meslek liselerinin açılacağı vurgulanmıştır (DPT, 1972, s. 763).

1979-2000 Yılları Arasındaki Kalkınma Planlarında Turizm Sektörü

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan itibaren turizmin geliştirilmesi tüm planların ortak amaçlarından birisidir. Buna rağmen ilk üç kalkınma planının üçünde de sabit sermaye

yatırımlarında en düşük pay verilen sektörlerden birisi turizm sektörü olmuştur (DPT, 1979, s. 34).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın da genel olarak daha önceki kalkınma planlarına benzer özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Planda kitle turizmi ilkesinin gereklilikleri doğrultusunda planlama ve çalışmaların yapılması, turizm faaliyetlerinde kamu kesiminin etkin yer alması, ülkeye gelen turist sayılarının ve bunlardan elde edilen turizm gelirinin artırılması, altyapı ve konaklama tesisi yapımında daha hızlı gelişme potansiyeli olan turizmde öncelikli bölgelere odaklanması hedeflenmiştir. Sektörde kamu kesiminin etkinliğinin artırılmasının yanında özel sektörün özendirilerek küçük tasarrufların da yatırımlara yönlendirilmesi vurgulanmıştır (DPT, 1979, s. 432).

Dördüncü planda turizmin geliştirilmesinde yabancı sermaye yatırımlarından yararlanılması önemle vurgulanırken dış turizme yönelik büyük ölçekli, döviz girdisi sağlayacak yabancı sermayeli kitle turizmi yatırımlarının özendirilmesi hedeflenmiştir. Turizmin geliştirilmesinde kamuya ait turizm tesislerinin dış turizme açılarak buralardan azami ölçüde yararlanılması öngörülmüştür (DPT, 1979, s. 242). Bunlara ilaveten önemli savaş alanları başta olmak üzere turizm potansiyeli olan tarihi alanların tespiti, korunması ve turistik ürün olarak değerlendirilmesi, mevcut turizm eğitiminin gözden geçirilmesi planlanmıştır (DPT, 1979, s. 295).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1985-1989) kitle turizminin geliştirilmesi temel ilkesine bağlı kalınarak kamu imkanlarıyla altyapının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Üst yapının geliştirilmesi ve konaklama yatak kapasitelerinin artırılması, işletmelerin ihtiyaç duyduğu personelin yetiştirilmesi gibi turizmin geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin devlet tarafından desteklenmesinin yanında yabancı sermaye yatırımları ve özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda Turizm Bankası fonlarının kredi olarak kullanılması planlanmıştır (DPT, 1985, s. 42,120).

Kitle turizmi ekseninde turizm gelirlerinin artırılması, altyapının geliştirilmesi, konaklama kapasitesinin artırılması gibi amaçlar daha önceki kalkınma planlarının da ortak amaçlarındandır. Önceki planlardan farklı olarak beşinci kalkınma planında şehirlerin potansiyellerine göre sanayi, eğitim, turizm gibi tematik gelişme eksenleri doğrultusunda ihtisaslaşma sağlanacağı vurgulanmıştır (DPT, 1985, s. 165). Kitle turizminin yanında bireysel turizm türlerinin geliştirilmesi; termal turizm, kış turizmi ve yat turizmi için altyapının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Beşinci plan döneminde de kitle turizminin vurgulanmış olmasının yanında ekolojik dengenin korunması, çevrenin temiz ve sağlıklı tutulması ilkesi de benimsenmiştir (DPT, 1985, s. 120).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1990-1994) turizm altyapısı ve üst yapısının geliştirilmesine ilaveten turizm yatırımlarının özendirilmesi, doluluk oranlarının artırılması, turizm sezonunun uzatılmasına yönelik önlemler alınması öngörülmüştür. Plan kapsamında yabancı turist talebine dayalı charter uçuşlarının geliştirilmesi, küçük ölçekli turizm şirketleriyle aile girişimlerinin desteklenmesi, turizm eğitimine önem verilmesi, pazarlama ve tanıtımda kamu-özel sektör iş birliğinin teşvik edilmesi, turizm çeşitliliğinin artırılması hedeflenmiştir (Akın ve Kozak, 2021, s. 203). Bu bağlamda turizmi çeşitlendirmek için kış turizmi, termal turizm, kongre turizmi ve golf turizminin teşvik edilerek geliştirilmesi öngörülmüştür (DPT, 1990, s. 282).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı çevreyi ve doğal güzellikleri, kültürel değerleri önceleyerek turizme açılacak alanların korunmasını hedeflemiştir. Sanayi, ticaret ve turizm alanları belirlenirken çevresel özelliklerin de gözetileceği vurgulanmış; çevre sorunlarına ve doğal güzelliklerin korunmasına gerekli önem ve önceliğin verileceği belirtilmiştir. İnsanlığın ortak mirası olan kültürel, tarihi ve doğal değerlerin korunabilmesi için turizme yönelik faaliyetlerin ve yatırımların planlanmasında fiziki planlara uyulacağı ifade edilmiştir (DPT, 1990, s. 274-

282). Tarım arazilerinin imara açılarak sanayi, iskân veya turizm amacıyla kullanımının önlenmesi hedeflenmiştir (DPT, 1990, s. 312).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) döneminde pazarlama ve tanıtım faaliyetlerinin geliştirilmesi, altyapı yatırımlarının teşvik edilmesi, turizmin coğrafi ve mevsimsel dağılımının iyileştirilmesi, dış pazarın ve değişen tüketici tercihlerinin dikkate alınarak turizmin çeşitlendirilmesi, sektörün rekabet gücünün artırılması, doğal ve kültürel değerlerin korunarak sürdürülebilirliğinin sağlanması, sektörde hizmet kalitesinin yükseltilmesi, küçük ölçekli işletmelerin geliştirilmesi, turizm ve ihracat potansiyeli yüksek yerlerde havalimanı yatırımlarının yapılması hedeflenmiştir (Akın ve Kozak, 2021, s. 203; DPT, 1996, s. 162-163).

Yedinci planda turizme ilişkin hukuki ve kurumsal düzenlemelere ayrı bir başlık ayrılmıştır. Turizm Bakanlığı'nın sektörün ihtiyaçlarına hızla karşılık verebilecek bir yapıya kavuşabilmesi için Turizm Bakanlığı Teşkilat Kanunu çıkarılması, Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Yasası'nın günün koşullarına göre uyarlanması öngörülmüştür. Turizm faaliyetlerinin koordinasyonu, sektörün rekabet gücünün artırılması, sektördeki fiyat dalgalanmalarının disipline edilmesi, sektör çalışanları arasındaki iş birliği ve koordinasyonun artırılması, sektördeki aktörlerin etkinliklerinin artırılması için Türkiye Turistik Otelciler ve İşletmecileri Birliği Yasası, Deniz Turizmi Birliği Yasası, Pansiyon İşletmeleri Yasası ile Rehberler Birliği Yasası çıkarılması hedeflenmiştir (DPT, 1996, s. 164).

2001-2023 Yılları Arasındaki Kalkınma Planlarında Turizm Sektörü

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005) turizm sektörüne yönelik gelişme ve beklentiler amaç, ilke ve politikalar başlığı altında ele alınmıştır. Plan döneminde ülkenin rekabet gücünün geliştirilerek turizm gelirlerinin artırılması, değişen tüketim tercihlerinin dikkate alınarak turistik mal ve hizmet üretilmesi, turizmin çeşitlendirilerek mevsimlik yoğunlaşmanın azaltılması, turizm faaliyetlerinin bütün yıla yayılması için çalışmalar yapılması, turizmin pazarlanmasına önem verilmesi, hava yolu taşımacılığının teşvik edilerek geliştirilmesi hedeflenmiştir. Küçük ve orta ölçekli firmaların desteklenmesi öngörülürken turizmle ilgili süreçlere yerel halkın katılımının sağlanması öngörülmüştür (DPT, 2000, s. 167-168).

Sit alanları başta olmak üzere çevrenin, doğal kaynakların, tarihi ve kültürel alanların korunması, arazi kullanımlarıyla ilgili mevzuat ve kurumsal düzenlemelerin yapılması, Turizm Sektörü Ana Planı'nın hayata geçirilmesi, turizmle ilgili sabit sermaye yatırımlarında özel sektör payının artırılması, turizm talebinin belirli ülkelere bağımlılığının azaltılması için optimum talep dağılımının sağlanması, turizmin çeşitlendirilerek eko turizmin geliştirilmesi amaçlanmıştır (DPT, 2000, s. 39, 168).

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007 – 2013) Türkiye'nin turizm sektöründe yapısal reforma ihtiyaç olduğu, özellikle tanıtım ve pazarlama alanlarında gelişmeye önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Buna ilaveten sektörde hizmet kalitesini artırmak için turizm eğitiminde mesleki belgelendirme sisteminin oluşturulması öngörülmüştür. Kültür turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi, kültürel alanlarda nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi ve çevreye duyarlı turizm faaliyetlerinin teşvik edilmesi sektörün gelişimi için öncelikli konular arasındadır. Bunun yanı sıra, turizmin çeşitlendirilmesi, kalite standartlarının yükseltilmesi ve hedef pazarların belirlenmesi gibi stratejilerle sektörün dengeli ve sürdürülebilir büyümesi hedeflenmiştir (DPT, 2007, s. 82).

Kalkınma planlarının genelinde “eğitim” konusuna değinilmiş olmasına rağmen “nitelikli personel” konusuna ilk defa Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda yer verilmiştir (Çiçekdağı, 2020, s. 9). Sadece turizm alanında değil kamu başta olmak üzere diğer birçok sektörde nitelikli personel ihtiyacına değinilmiş ve sektörlerin nitelikli personel ihtiyacını gidermeye yönelik önlemler öngörülmüştür (DPT, 2007, s. 84). Eğitimin yanında, turizmde rekabet gücünün artırılması ve sektörün mevsimlik etkilere bağımlılığının azaltılması, kültür ve sağlık turizmi potansiyelinin

harekete geçirilmesi, dış pazarlarda değişen tüketici taleplerinin dikkate alınarak turizmin çeşitlendirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 2007, s. 82).

Onuncu Kalkınma Planı'nda (2014-2018) daha önceki dönemdeki turizm hedef ve gerçekleştirmeleri analiz edilerek turizm sektöründe yaşanan yüksek performansa değinilmiştir. Buna göre Türkiye 2012 yılında 31,8 milyon yabancı turist ağırlayarak en çok turist çeken ülkeler arasında ilk defa 6. sırada, turizmden elde edilen gelirlerde 12. sırada yer almıştır. Halen kitle turizminin ön plana çıktığı 2006-2012 döneminde turizm sektöründe yaşanan büyük artışa rağmen, turist başına düşen ortalama gelir seviyesi 784 dolarda kalmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 113).

Türkiye'nin turizm sektöründe yakaladığı yüksek ivmenin devam ettirilebilmesi için turizm türlerinin Onuncu Kalkınma Planı döneminde çeşitlendirilmesi ve sektördeki kalitenin artırılması vurgulanmıştır. Bu kapsamda sektörde sürdürülebilirliğin ve hedeflenen gelişimin sağlanabilmesi için kültürel mirasın korunması, çevreye duyarlı tesislerin teşviki, alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi, işgücü kalitesinin ve hizmet kalitesinin artırılması, dış tanıtım faaliyetlerinin etkinleştirilmesi, bölgesel iş birliklerinin artırılarak ortak projelerin değerlendirilmesi ve ulaştırma altyapısının güçlendirilmesi hedeflenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 113-114).

Türkiye, turizmde dünya sıralamasında yüksek konumlarda yer almasına rağmen, turizmde çeşitlilik ve kalitenin artırılması ihtiyacının devam ettiği Onuncu Kalkınma Planı'nda da vurgulanmış ve sağlık turizmi, kongre turizmi, kış turizmi, kruvaziyer turizmi gibi alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 114). Sağlık turizminin geliştirilmesiyle ilgili detaylı bir program açıklanmış ve programda sağlık turizmiyle ilgili çeşitli hedeflere yer verilmiştir. Dört bileşenden oluşan Sağlık Turizminin Geliştirilmesi Programı'nda medikal turizmde dünya genelinde ilk beş destinasyon arasında yer alarak 750.000 yabancı hastanın Türkiye'de ağırlanması ve bundan 5,6 milyar dolar gelir elde edilmesi hedeflenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 182-183).

On Birinci Kalkınma Planı'nda (2019-2023) turizm, öncelikli gelişme alanlarından birisi olarak belirlenmiş olup genel anlamda turizm hizmetlerinin niteliği ve çeşitliliği artırılarak ekonomik katkısından azami ölçüde yararlanılması amaçlanmaktadır (SBB, 2019, s. 2,34).

Turizm sektöründe iç ve dış gelişmelere bağlı olarak 2015 ve 2016 yıllarında bir zayıflama görülmesine rağmen 2017 yılında toparlanma süreci başlamış ve 2018 yılında önemli bir ivme kazanarak 39,5 milyon yabancı ziyaretçi sayısına ve 29,5 milyar dolar turizm gelirin'e ulaşmıştır (SBB, 2019, s. 22). Plan döneminde de turizm sektörünün büyüyerek 2023 yılında 67,7 milyon yabancı ziyaretçi ve 65 milyar dolar gelir elde edilmesi öngörülmüş; turizmden elde edilecek gelirlerle cari işlemler açığının azaltılması amaçlanmıştır (SBB, 2019, s. 39).

Kalkınma Planında; tüketici eğilimleri değişimi ve yaşanan teknolojik gelişmeler doğrultusunda turizmin çeşitlendirilerek geliştirilmesi, sektördeki hizmet kalitesinin artırılması, turizm sezonunun uzatılması ve yüksek harcama potansiyeline sahip nitelikli ziyaretçilerin Türkiye'ye çekilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçlara ilaveten destinasyon odaklı yaklaşımla sektörel dönüşümün gerçekleştirilmesi, konaklama dışında kalan turist harcamalarının artırılması, konaklama süresinin uzatılması, turizm faaliyetlerinde koruma-kullanma dengesinin gözetilerek sektörün geliştirilmesi ve kalkınmaya katkı sağlaması planın sektörle ilgili temel amaçları arasında yer almıştır (SBB, 2019, s. 94-97).

On Birinci Kalkınma Planı'nda turizmin geliştirilmesi için çeşitli politika ve tedbirlere yer verilmiştir. Dış turizm talebini oluşturan mevcut pazarların geliştirilmesi, güçlendirilmesi ve bunlara ilaveten yeni pazarlar oluşturulması politikası benimsenmiştir. Benimsenen bu politika doğrultusunda yeni kaynak pazarlar oluşturmak için çalışmalar yapılması, yüksek talebin olduğu yabancı şehirlerden turizm bölgelerine doğrudan tarifeli uçuş seferlerinin artırılması, mevcut

olanların geliştirilmesi gibi tedbirler öngörülmüştür. Turizmin tanıtımı ve yatırımların artırılması için özel sektörün karar alma süreçlerine daha fazla dahil edilmesi, bu doğrultuda Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı kurulması hedeflenmiştir. Hedef pazarlarda algı ve imaj çalışması yapılması, daha dirençli bir sektörel yapı için risk ve kriz yönetim planları hazırlanması öngörülmüştür (SBB, 2019, s. 94-95).

On Birinci Kalkınma Planı’nda destinasyon odaklı anlayışla planlama hiyerarşisi gözetilerek sektörün gelişimi ve yönetiminin bütüncül olarak ele alınması, sorumlu ve çevreye duyarlı bir anlayış ile turizmde sürdürülebilir uygulamaların geliştirilmesi politikası benimsenmiştir. Benimsenen ana politika doğrultusunda destinasyonlar özelinde strateji ve planlar hazırlanarak projeler yürütülmesi, turizm alanlarının koruma-kullanma dengesi dikkate alınarak ve taşıma kapasiteleri tespit edilerek bütüncül yönetim hedeflenmiştir. İklim değişikliğinin sektör üzerindeki etkilerinin belirlenmesiyle ilgili çalışmalara ilaveten turizm bölgelerinde içme suyu, kanalizasyon ve arıtma altyapı yatırımlarının geliştirilmesi öngörülmüştür. Benzer şekilde çevreye duyarlı turizm tesislerinin artırılması ve mevcutların geliştirilmesine yönelik çalışmalar öngörülmüştür (SBB, 2019, s. 95-96).

İnternet tabanlı uygulama ve yazılımlar başta olmak üzere teknoloji odaklı uygulamalar ile sektördeki ar-ge faaliyetlerinin desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda turizm sektöründe dijitalleşme konusuna odaklanan bir araştırma yapılacak ve bu doğrultuda büyük verinin toplanması ve analizi ile ürün geliştirme, tanıtım ve pazarlama süreçlerinde kullanılacaktır. Ayrıca teknoloji destekli ziyaretçi deneyimini artırmak için projeler geliştirilecek ve mevzuatın yurt dışı menşeli mobil ve internet uygulamalarına uyumlaştırılması sağlanacaktır. İç turizmin ölçülmesi için bir sistem kurulacak ve turizm yatırım süreci elektronik ortama taşınarak uygulama farklılıkları ve bürokratik zorluklar ortadan kaldırılacak, yatırımcılara iş yapma kolaylığı sağlanacaktır (SBB, 2019, s. 96).

On Birinci Kalkınma Planı’nda turizmin çeşitlendirilmesine önem verilmiştir. Bu kapsamda golf, gastronomi, kurvaziyer, sağlık, inanç, düğün, kongre gibi getirisi yüksek turizm türlerine odaklanılması ve bu alanlardan gelen ziyaretçi sayılarının artırılması, sağlık turizminin gelişimi için çalışmalar yürütülmesi hedeflenmiştir. Kitle turizmine alternatif olabilecek turizm türleri arasında sağlık turizmine ayrı bir yer verilmiştir. Sağlık turizminin geliştirilebilmesi için tanıtım ve yatırım faaliyetlerinin yapılması, hizmet kapasitesinin geliştirilmesi, gerekli mevzuat düzenlemeleri yapılarak denetim ve akreditasyon altyapısının güçlendirilmesi öngörülmüştür (SBB, 2019, s. 137).

On İkinci Kalkınma Planı’nda (2024-2028) Turizm Sektörü

On İkinci Kalkınma Planı en son kalkınma planı olup 2024-2028 yıllarını kapsamaktadır. Halihazırda uygulamada olması ve günümüze hitap ediyor olması nedeniyle ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Son kalkınma planı incelendiğinde ilk olarak sektörle ilgili mevcut durumun genel bir analizinin yapıldığı görülmektedir. Turizmle ilgili yaşanan gelişmeler ve mevcut durum aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır.

Covid-19 küresel salgını dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de turizm sektörünün yakın dönemdeki en önemli kırılma noktasıdır. Türkiye’de turizm sektörü küresel salgının hemen öncesinde çok ciddi bir gelişme göstererek tarihi rekorunu kırmıştır. 2019 yılında Türkiye’ye gelen turist sayısı 51,8 milyon kişi olurken turizmden elde edilen gelir miktarı 38,9 milyar dolar olmuştur. Küresel ölçekteki Covid-19 salgını etkisiyle ülkeye gelen turist sayıları 2020 yılında 15,8 milyona düşmüş, 2021 yılında kısmi bir toparlanma göstererek 29,4 milyon kişiye ancak çıkabilmiştir. Türkiye’ye gelen turist sayısı 2022’de bir önceki yıla göre %75 artış göstererek 51,4 milyon kişiye, turizmden elden edilen gelir ise %54 artış ile 46,5 milyar dolar seviyesine kadar çıkmıştır (SBB, 2023, s. 36).

Turizm sektörü doğası gereği oldukça kırılğan yapıda olup dünya genelinde ve destinasyon özelinde yaşanabilecek gelişmeler turizm talebini etkilemektedir. Covid-19 küresel salgını atlatılmış olmasına rağmen ekonomik çalkantılar, jeopolitik zorluklar, bazı bölgelerde devam eden savaşlar turizm sektörü için yeni belirsizlikler barındırmaya devam etmektedir. Bu belirsizliklere ilaveten turist tercihlerinin de hızla değiştiği görülmektedir. Artan yaşam maliyetleri sonucunda turistlerin daha yakın mesafeleri tercih ettiği gözlenirken turistlerin yerel ve kültürel deneyimlere ilgilerinin arttığı gözlenmektedir. Yaşlanan nüfusun ihtiyaçları sağlık turizmi, üçüncü yaş turizmi gibi alternatif turizm türlerini gündeme getirirken yeni neslin turizm eğilimleri de sektörü şekillendirmeye devam etmektedir. Kitle turizmi önemini korumasına rağmen değişen turist tercihleri doğrultusunda insanların daha küçük gruplar halinde veya bireysel olarak turizm faaliyetlerine dahil olma eğiliminin arttığı gözlenmektedir (SBB, 2023, s. 10).

On İkinci Kalkınma Planı'nda Türkiye'nin turizm vizyonu 'Gelişmiş yeşil altyapısı ve sürdürülebilir bir yaklaşımla yapay zekâ ve gelişmiş dijital teknolojileri en üst seviyede kullanarak turizm gelirlerinde dünyadaki ilk üç ülke arasında yer almak' olarak belirlenmiştir. Burada ülkeye gelen ziyaretçi sayısından öte turizmde kalite ve azami gelirin önemsendiği açıkça görülmektedir. Türkiye'nin kendine özgü turizm değerleri ve doğal kaynaklarını koruyarak fiziki ve teknolojik altyapısı, nitelikli işgücü ve geleceğin ihtiyaçlarına dönük yenilikçi hizmet anlayışı ve sunumuyla uluslararası marka haline geleceği vurgulanmaktadır. Benimsenen vizyon doğrultusunda özellikle spor turizminin geliştirilerek uluslararası spor organizasyonlarında önde gelen ülkeler arasında yer alınması ve sağlık turizminde önemli bir varış noktası olunması stratejik amaç olarak öne çıkmaktadır (SBB, 2023, s. 49).

On İkinci Kalkınma Planı'nın turizm sektörüyle ilgili temel stratejilerinden birisi sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde tarihi, doğal ve kültürel zenginliklerin koruma-kullanma dengesinin gözetilerek kullanılması ve sektörde yeşil dönüşümün hızlandırılmasıdır. Koruma-kullanma dengesinin sağlanabilmesi için çevreye duyarlı ekolojik turizm alanlarının artırılması, enerji verimliliği de dikkate alınarak etkin su ve atık yönetiminin sağlanması, sektörün iklim değişikliğine uyum kapasitesinin artırılması, yeşil dönüşümle ilgili çalışmalar yapılması ve bununla ilgili finansman modellerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu hedeflere paralel olarak korunan alanların etkin yönetiminin sağlanması, turizm yatırımlarının sürdürülebilir bir anlayışla yürütülmesi, sorumlu turizm anlayışının yaygınlaştırılabilmesi için bilinçlendirme faaliyetlerinin yürütülmesi öngörülmüştür (SBB, 2023, s. 110).

Planın turizm sektörüyle ilgili temel amaçlardan birisi de hizmet kalitesinin iyileştirilerek sektördeki kazanımların daha ileri bir noktaya çıkarılmasıdır. Hızla değişen rekabetçi yapıdaki pazar ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için hizmetlerin niteliği ve çeşitliliğinin artırılması, sektörde çalışan personelin kapasitesinin geliştirilmesi ve yeni beceriler edinmelerinin sağlanması, sektördeki çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve istihdamın tüm yıla yayılmasına yönelik tedbirler alınması, ihtiyaçlar doğrultusunda mesleki eğitim müfredatının güncellenmesi öngörülmüştür. Aynı şekilde piyasa gereksinimleri çerçevesinde uygulamalı eğitim programları geliştirilmesi, hizmet kalitesinin artırılabilmesi için tesislerin fiziki şartlarının iyileştirilmesi, gerekli mevzuat düzenlemelerinin yapılması ve denetim faaliyetlerinin artırılması hedeflenmiştir (SBB, 2023, s. 110).

On İkinci Kalkınma Planı'nda turizm sektörüyle ilgili en önemli stratejilerden birisi turizmin çeşitlendirilmesi, ülke geneline ve tüm yıla yayılarak azami gelirin elde edilmesidir. Bu kapsamda turist başına daha fazla gelir bırakan sağlık turizmi, spor turizmi gibi nitelikli turizm çeşitlerinin geliştirilebilmesi için alternatif turizm türlerinin tanıtımına önem verilmesi öngörülmüştür. Spor turizminde potansiyeli yüksek marka şehirler belirlenerek ülkenin spor turizminden alacağı payın ve elde edeceği gelirin artırılması öngörülmüştür. Turizmin çeşitlendirilmesi hedefi doğrultusunda Amerika başta olmak üzere dünyada yükselen pazar

konumundaki ülkeler ve üst gelir grubundaki ziyaretçilere ulaşabilmek için çalışmalar yapılması hedeflenmiştir (SBB, 2023, s. 65).

Turizmin çeşitlendirilmesi politikasına uygun olarak On İkinci Kalkınma Planı’nda sağlık turizmine özel bir önem verildiği görülmektedir. Sağlık turizminde rekabet gücünün artırılması için hizmet kapasitesinin geliştirilmesi, insan kaynağının geliştirilerek hizmet kalitesinin iyileştirilmesi, akreditasyon faaliyetlerinin yürütülmesi, pazarlama ve tanıtım faaliyetlerinin artırılması öngörülmüştür (SBB, 2023, s. 65). Sağlık turizminin geliştirilmesi doğrultusunda makro planlar oluşturulması, hastanelerin fiziki kapasite ve kalitesinin artırılması, yaşlılara yönelik koruyucu ve tedavi edici hizmetlerin geliştirilmesi, medikal turizmde katma değeri yüksek alanlara önem verilmesi, sektörel faaliyetlerin denetlenmesine yönelik sistemin geliştirilmesi, sağlığa yönelik mesleki eğitimde kalitenin artırılması öngörülmüştür (SBB, 2023, s. 167).

Hizmetler sektöründe gelir getirici alanların artırılması ve çeşitlendirilmesi politikası kapsamında Türkiye’nin turizmde bir dünya markası olması ve turizm gelirleri açısından üçüncü sıraya çıkması stratejik amaç olarak belirlenmiştir (SBB, 2023, s. 54). Bu doğrultuda ülkenin önemli bir varış noktası haline gelmesi ve turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine katkı sağlayarak cari işlemler açığının düşürülmesi, Türkiye’nin hizmet ihracını çeşitlendirerek finans, sağlık, eğitim, turizm, lojistik ve yazılım gibi alanlarda rekabet gücü yüksek bir küresel merkez olması hedeflenmiştir (SBB, 2023, s. 46, 54, 56). Buna ilaveten turizmle yakın etkileşimi olan danışmanlık, fuarcılık, finansal hizmetler, sağlık, eğitim, dizi ve film yapımı gibi alanlarda verimliliği ve rekabeti esas alan döviz kazandırıcı faaliyetler yürütülmesi öngörülmüştür. Turizm sektöründen elde edilen dövizin artırılması için alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi, nitelikli turizm faaliyetlerine yoğunlaşarak ziyaretçi kalış sürelerinin ve harcamalarının artırılması amaçlanmıştır (SBB, 2023, s. 111).

Tanıtım ve pazarlama politikası olarak turizm sektöründen elde edilen gelirin artırılması, mevcut pazarlarda pozisyonun güçlendirilmesi, yeni pazarlar bulunması, yüksek harcama eğilimine sahip ‘nitelikli’ ziyaretçilere ulaşılması amacıyla tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yürütüleceği belirtilmiştir. Söz konusu tanıtım politikası doğrultusunda ‘Türkiye’ markasıyla pazar odaklı olarak yürütülen tanıtım faaliyetlerine devam edilmesi, farklılaşan tüketici tercihleri ve teknolojik değişimler doğrultusunda yeni tanıtım stratejilerinin belirlenmesi, yeni pazarlar bulunması amacıyla turist potansiyeli yüksek olan ülkelerde tanıtım ve pazarlama çalışmalarının yürütülmesi, bu çalışmalar yapılırken kitle turizmine alternatif olarak yüksek getiri potansiyeli olan turizm türlerine öncelik verilmesi öngörülmüştür (SBB, 2023, s. 111).

Türkiye’nin yeni yaklaşım ve uygulamalarla uluslararası bir cazibe merkezi ve önemli bir varış noktası haline getirilebilmesi için politika ve stratejiler belirlenmiştir (SBB, 2023, s. 56). Bu kapsamda; turizmin dengeli bir şekilde gelişiminin sağlanabilmesi için varış noktalarının özgün kimliklerinin korunması ve destinasyon yönetimine yerel paydaşların dahil edilmesi öngörülmüştür. Planda yereldeki ekonomik aktiviteler desteklenerek yerel ekonominin güçlendirilmesi ve kapsayıcı bir turizm sektörü oluşturulması hedeflenmiştir. Varış noktası yönetimi organizasyon yapılmasıyla ilgili hukuki altyapı oluşturulması, gerekli insan kaynağı kapasitesinin geliştirilmesi, destinasyon yönetimine yönelik pilot uygulamalar gerçekleştirilmesi öngörülmüştür (SBB, 2023, s. 111).

Hızla değişen talep koşullarına uyum sağlayabilmek ve rekabet gücünü koruyabilmek için sektörün dijital dönüşümüne öncülük edecek politikalar benimsenmiştir. Bu kapsamda sektörel verilerin temin ve analiz edilmesi, raporlanması için dijital araçlardan yararlanılması, dijital teknolojilerin daha etkin kullanılması, turizm işletmelerinde teknolojik altyapının güçlendirilmesi, çalışan personelin dijital yetkinliklerinin artırılması desteklenecek; yenilikçi çözümler ile kullanıcı deneyimlerinin iyileştirilmesi sağlanacaktır. Benzer şekilde mevcut

turizm istatistiklerinin geliştirilerek etkin sektörel analizler için gerekli veri altyapısının oluşturulması hedeflenmiştir (SBB, 2023, s. 110-111).

On İkinci Kalkınma Planı'nda Türkiye'nin turizm sektörüne ilişkin rakamsal hedeflerine de yer verilmiştir. Sektöre ilişkin söz konusu hedefler aşağıda yer alan Tablo 1'de gösterilmiştir. Buna göre 2028 yılında ülkeye gelen ziyaretçi sayısının 82,3 milyon kişiye yükselmesi beklenirken sektörden elde edilen gelirin 100 milyar dolara ulaşması hedeflenmiştir. Benzer şekilde 2028 yılında turizm gelirlerinin GSYH içerisindeki payının %6,3 olması beklenirken, ziyaretçi başına ortalama harcamanın 1.215 dolar olması öngörülmüştür.

Tablo 1 : On İkinci Kalkınma Planında Yer Alan Turizm Sektörü Hedefleri

	2022	2023	2028
Turizm Geliri (Milyar Dolar)	46,5	55,6	100
Ziyaretçi Sayısı (Milyon)	51,4	56,7	82,3
Turizm Gelirinin GSYH İçerisindeki Payı (%)	5,1	5,2	6,3
Ziyaretçi Başına Ortalama Harcama (Dolar)	905	980	1.215
Ortalama Konaklama Süresi (Gece)	10,3	9,8	9,4
Ziyaretçi Başına Gecelik Gelir (Dolar)	88	100	129

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB) (2023). On İkinci Kalkınma Planı : 2024-2028, Ankara.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1923-1963 yıllarını kapsayan planlı dönem öncesi incelendiğinde dünya genelindeki iktisadi ve siyasi yapıyı 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile İkinci Dünya Savaşı'nın belirlediği koşulların şekillendirdiği görülür. Türkiye ise savaştan yeni çıkmış; içte ve dışta çözmesi gereken siyasi, iktisadi ve toplumsal sorunları olan bir ülke görünümündedir. Turizmle ilgili olarak planlı dönem öncesinde Türk Seyyahin Cemiyeti (1923) ve Türk Teyyare Cemiyeti (1925) kurulmuştur. 1939 yılında Turizm Müdürlüğü kurulurken 1955 yılında ise Turizm Bankası hayata geçirilmiştir. Yine bu dönemde Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunu çıkarılmış olup önemli bir özel sektör girişimi olan İstanbul Hilton Oteli açılmıştır (Akın ve Kozak, 2021, s. 195).

Türkiye'de planlı dönemin başladığı 1963 yılından günümüze kadar on iki kalkınma planı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu kalkınma planlarına iktisadi felsefe ve yaklaşımları açısından bakıldığında 1980 öncesindeki planların devletin ağır bastığı karma ekonomi felsefesinde olduğu görülür. Açık ekonomi felsefesinin hâkim olduğu 1980-2000 dönemindeki planlar stratejik ve liberal olarak nitelendirilebilir (Tüzünkan, 2015, s. 91). 2000 yılından sonraki kalkınma planlarını ise stratejik, liberal ve bütüncül olarak nitelemek mümkündür.

1980 öncesinde uygulamaya konulan kalkınma planlarında kitle turizminin öne çıktığı ve buna bağlı olarak özellikle öncelikli bölgelerde turizm tesisleri kurulması ve mevcutların geliştirilmesi konusuna önem verildiği görülmektedir. Dönemin ihtiyaçlarına bağlı olarak turizmle ilgili yasal ve finansal teşviklerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu dönemin kalkınma planlarında turizmin tanıtımı konusuna yer verilirken algı, imaj, ar-ge, rekabet, risk ve kriz gibi konular yer almamıştır. 1973 Petrol Krizi ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı zaten yavaş gelişen turizm sektörünü olumsuz etkileyen faktörler arasında yer almıştır. Verilen tüm desteklere rağmen 1980'li yıllara kadar turizm sektörü hedeflenen gelişmeyi sağlayamamıştır.

1980’li yıllar Türkiye’nin turizm sektöründeki ilk ve önemli kırılma noktası olarak kabul edilebilir. 1982 yılında çıkarılan Turizmi Teşvik Kanunu ile düşük faizli kredi, döviz tahsisi, yabancı personel çalıştırma ve teşvik primi gibi pek çok destek sektörün kullanımına sunulmuştur. Bu desteklere ilaveten kıyı bölgelerindeki kamu arazilerinin yatırımcılara kiralanarak tahsis edilmesi, büyük ölçekli yatırımların Dünya Bankası tarafından finanse edilmesi 1980’li yıllarda turizm sektörünün hızlı ve kontrolsüz bir gelişme göstermesine neden olmuştur. İlk kez Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1985-1989) doğal ve kültürel değerlerin korunmasına değinilmiş olsa da kaynakların koruma-kullanma dengesi sağlanamamıştır. 1990-2000 yıllarını kapsayan altıncı ve yedinci kalkınma planlarında turizmin çeşitlendirilmesi özellikle vurgulanmış olsa da bu dönemde de sektör deniz-kum-güneş üçlüsüne bağlı olarak kitle turizmi ekseninde gelişmiştir.

2000’li yıllardan günümüze ulaşan süreçte Türkiye’de turizm sektörünün ikinci bir kırılma yaşadığı söylenebilir. Bu kırılma bakış açısına göre olumlu veya olumsuz yorumlanabilir. Olumlu taraftan bakılacak olursa turizm sektörü özellikle son dönemlerde rekor üzerine rekor kırmıştır. Covid-19 salgını öncesinde 2019 yılında 51,9 milyon turist ile tüm zamanların en yüksek değerine ulaşmıştır. 2000’li yılların başında en çok turist çeken ülkeler arasında Türkiye ilk 15 ülke arasında dahi yer alamazken Covid-19 salgını öncesinde kırdığı rekoru 2023 yılında geçerek 57,1 milyon turist ile dünya genelinde en fazla turist çeken 3. ülke olmuştur. Bu Türkiye için çok büyük ve önemli bir başarıdır. Bu başarıda hizmet kalitesinin yanında tanıtım ve pazarlamanın etkisi olduğu kadar Türk lirasının döviz karşısında yaşadığı devalüasyonun da etkili olduğunu belirtmek gerekir.

Son dönem kalkınma planlarının önceki planlara göre daha stratejik ilkeler üzerinde durarak turizm sektörünü dönüştürmeyi amaçladığı gözlemlenir. Turizmde kişi başına elde edilen gelirin artırılması, turizmin 12 aya yayılarak sezonluk etkilerin asgari düzeye indirilmesi, gelir düzeyi yüksek ülkelerden nitelikli, yüksek harcama potansiyeline sahip ziyaretçilerin çekilmesi, kitle turizminin sektör içindeki baskın ağırlığının azaltılarak spor, kongre ve sağlık turizmi gibi daha nitelikli turizm alanlarıyla turizmin çeşitlendirilmesi son kalkınma planlarının üzerinde önemle durduğu konular arasındadır.

Son dönem kalkınma planlarında tarihi, kültürel ve doğal kaynakların korunması özellikle vurgulanmaktadır. Koruma-kullanma dengesinin sağlanabilmesi için birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen sektörün çevre ve doğal kaynaklar üzerindeki olumsuz etkisi devam etmektedir. ‘Bacasız fabrika’ olarak nitelenen turizm sektörü kontrolsüz geliştiğinde kaynakların hoyratça kullanılmasına ve gelecek nesillerin de hakkı olan kaynakların bugünden tüketilmesine sebep olmaktadır. On İkinci Kalkınma Planı’nda öngörüldüğü şekliyle ülkeye gelen ziyaretçi sayısından ziyade turizmde kalite ve azami gelirin önemsenmesi, koruma-kullanma dengesinin gözetilerek gerekli aksiyonların alınması, çevre ve doğal kaynakların korunması doğrultusunda denetimlerin sıklaştırılması sektörde sürdürülebilirliğin sağlanmasına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- AKIN, G. ve KOZAK, M. (2021). Turizm Politikası ve Turizm Planlaması. O. Emir (Ed.) içinde, *Genel Turizm Bilgisi* (ss.191-202). Eskişehir : Anadolu Üniversitesi.
- CAN, İ. İ. ve EMİR, O. (2021). Beş Yıllık Kalkınma Planları Kapsamında Kitle Turizmine ve Alternatif Turizme Bakışın Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 125-155.

- ÇİÇEKDAĞI, M. (2020). Kalkınma Planlarında Turizm : İçerik Analizi Yöntemi ile Türkiye Kalkınma Planlarının Analizi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 1-11.
- ERTUĞRAL, S. M. ve ARSLAN, Ö. Ü. S. G. (2022). *Planlı Kalkınma Döneminde Turizm Plan ve Politikaları*. İstanbul : Yalın Yayıncılık.
- GÜÇLÜ, A. (2021). *Türkiye’de Turizm Politikaları Kapsamında Yerel Yönetimlerin Turizm Sektörüne Yönelik Uygulamalarına Turizm İşletmelerinin Bakış Açısı : Alanya Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜRBÜZ, S. ve ŞAHİN, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem Analiz*. Ankara : Seçkin Yayıncılık.
- KAN, N. ve KULEYİN, B. (2017). Kalkınma Planları Çerçevesinde Türkiye’nin Deniz Turizmi Stratejilerinin Tarihsel Gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, 51-64.
- KREFTING, L. (1991). Rigor in Qualitative Research : The Assessment of Trustworthiness. *The American Journal of Occupational Therapy*, 45(3), 214-222.
- RONEY, S. A. (2011). *Turizm : Bir Sistemin Analizi*. Ankara : Detay Yayıncılık.
- SÖZEN, M. (2007). 1982 Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Turizm Politikalarının Çanakkale Turizmüne Etkileri. *Sosyoekonomi*, 6(6), 63-87.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*, Ankara : Devlet Planlama Teşkilatı.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, Ankara : Devlet Planlama Teşkilatı.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1972). *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı : Üçüncü Beş Yıl 1973-1977*, Ankara : Devlet Planlama Teşkilatı.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Ankara : Devlet Planlama Teşkilatı.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, Ankara : Devlet Planlama Teşkilatı.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1990). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, Ankara : Devlet Planlama Teşkilatı.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Ankara : Devlet Planlama Teşkilatı.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2000). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*, Ankara : Devlet Planlama Teşkilatı.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2007). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*, Ankara : Devlet Planlama Teşkilatı.
- TUNCEL, V. (2019). Kalkınma Planlarının Turizm Politikaları Perspektifinde Değerlendirilmesi. *Tourism and Recreation*, 1(2), 58-66.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). (2019). *On Birinci Kalkınma Planı : 2019-2023*, Ankara : Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). (2023). *On İkinci Kalkınma Planı : 2024-2028*. Ankara : Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı (KB). (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-1018)*. Ankara.
- TÜZÜNKAN, D. (2015). Türkiye’de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 90-117.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 8 Issue 3, November 2024

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 10.07.2024

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 04.11.2024

DOI: 10.30692/sisad.1510702

**TARIMSAL GIDA İŞLEME MAKİNELERİ İŞLETMELERİNDE
ULUSLARARASI REKABET STRATEJİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA**

A Qualitative Study on The Assessment of International Competitiveness Strategies in Agricultural Food Processing Machinery Companies

Esra TAŞCI ACAR

Ege Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pazarlama Alanı Doktora Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0001-7456-4528

estasci@yandex.com

İpek KAZANÇOĞLU

Prof. Dr.

Ege Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İŞletme Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-8251-5451

ipek.savasci@ege.edu.tr

Atf/Citation: Esra TaŐci Acar ve İpek Kazançoğlu (2024), "Tarımsal Gıda İŞleme Makineleri İŞletmelerinde Uluslararası Rekabet Stratejilerinin Değerlendirilmesi Üzerine Nitel Bir Çalışma", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.3 Kasım 2024, s.491-523.

Öz: Tarımsal gıda işleme makineleri sektörü, tarımsal ürünleri işleyerek katma değerli ürünlere dönüŐtiren önemli bir alandır. COVID-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna savaşı, gıda güvenliği ve tedarik zincirlerinde ortaya çıkan sorunlarla birlikte bu sektörü derinden etkilemiştir. Türkiye, buğday gibi temel gıda ürünlerinde yüksek üretim kapasitesi sayesinde stratejik bir konuma gelmiş; bu durum, gıda işleme makineleri üretimini ve tesis kurulumunu daha da kritik hale getirmiştir. Özellikle Çorum ve Konya illeri, tarımsal gıda işleme makineleri üretiminde öne çıkmaktadır. Çorum, buğday işleme konusunda uzmanlaŐmıŐtır. Bu çalışmanın amacı, tarımsal gıda işleme makineleri sektöründeki işletmelerin uluslararası rekabet stratejilerini ve karşılaştıkları sorunları incelemektir. Çalışma kapsamında Çorum'da faaliyet gösteren 10 işletme ile derinlemesine görüşmeler yapılmış, içerik analizi

yöntemiyle veriler değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları, yerel rekabet koşulları ve ilin sunduğu sektörel avantajların işletmelerin uluslararası rekabette başarılı olmasında önemli rol oynadığını göstermektedir. İşletmelerin benimsediği stratejiler ve çevresel faktörlerin rekabet gücü üzerindeki etkileri analiz edilerek, sektöre yönelik stratejik öneriler sunulmuştur. Bu çalışmanın sektördeki gelişmeleri anlamak için değerli bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rekabet Stratejileri, Tarımsal Gıda İşleme Makineleri, Çorum İli

Abstract: The agricultural food processing machinery sector is a crucial field that transforms agricultural products into value-added products using various technologies. The COVID-19 pandemic and the Russia-Ukraine war have deeply impacted this sector, highlighting issues in food security and supply chains. Due to Turkey's significant production capacity in staple foods like wheat, it has assumed a strategic position, making the production of food processing machinery and facility establishment even more critical. In particular, the provinces of Çorum and Konya stand out in this field, with Çorum specializing in wheat processing. The objective of this study is to examine the international competition strategies and challenges faced by businesses in the agricultural food processing machinery sector. In this context, in-depth interviews were conducted with 10 businesses operating in Çorum, and the data were analyzed using content analysis. The findings indicate that local competitive conditions and sectoral advantages provided by the province play a significant role in the success of businesses in the international arena. The study analyzes the strategies adopted by these businesses and the impact of environmental factors on their competitive strength, presenting strategic recommendations for the sector. This research is expected to serve as a valuable resource for understanding developments within the industry.

Keywords: Competitive Strategies, Agricultural Food Processing Machinery, Çorum.

GİRİŞ

Tarımsal gıda işleme makineleri sektörü, tarımdan endüstriyel üretime uzanan geniş bir ekonomik etki yaratmaktadır. Gıda işleme, gıdaların tüketime uygun hale getirilmesi için çeşitli yöntemlerin kullanıldığı bir süreçtir. Bu süreçte kullanılan tüm makine ve ekipmanlar, gıda işleme makineleri olarak adlandırılmaktadır (Singh vd., 2012). Tarımsal gıda işleme makineleri, tarımsal ürünleri işlemek, paketlemek, depolamak ve taşımak için farklı teknolojileri bir araya getiren önemli araçlardır.

2020 yılında ortaya çıkan ve hala etkilerini sürdüren Covid-19 pandemisinin yanı sıra, ulusal ve uluslararası seviyede yaşanan ekonomik, politik ve siyasal krizler, dünyayı büyük bir krizin eşiğine getirmiş ve çeşitli alanlarda önemli değişimlere yol açmıştır. Hızla artan dünya nüfusu, doğal kaynakların tükenmesi, tüketim talebindeki artış, ekolojik dengenin bozulması, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi faktörler de gelecekteki olası krizlerin habercisi olarak öne çıkmaktadır (Boz ve İrmış, 2023). Covid-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna savaşı, ekonomide enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve tarımsal dış ticarete arz sorunları oluşturmuştur. Bu çevresel faktörler, gıda işleme makineleri endüstrisinde de yavaşlamaları beraberinde getirmiştir (Bakan, 2022). Dünya genelinde gıdaya erişim zorlaşmış ve birçok ülke kendi gıda güvenliklerini sağlama konusunda daha korumacı politikalara geçmiştir. Bu durum, buğday fiyatlarında artışa neden olmuş ve bazı büyük üreticiler ihracatı kısıtlama yoluna gitmiştir (Karakoç ve Manga, 2022). Bu durum, gıda işleme makineleri endüstrisindeki faaliyetlerini de etkileyerek bu sektörün savaş ve pandemi kaynaklı ekonomik zorluklardan nasibini almasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra Covid-19, gıda güvenliği, gıda hijyeni, yeni nesil teknolojilerin kullanımı ve döngüsel ekonomi gibi kavramların da ön plana çıkmasını sağlamıştır (Aslan vd., 2023).

Yabancı literatürde Najib ve Kiminami (2011), gıda işleme endüstrisinde rekabet stratejileri araştırılmıştır. Türk literatüründe, Karadeniz ve Kulaksız (2018) tarafından Türk tarımsal gıda işleme makineleri sektörünün rekabet gücü kümeleme modeli değerlendirilerek incelenmiştir. Ancak bu iki çalışmada da Porter'ın rekabet stratejilerine dayandırılarak gıda işleme makineleri sektörünün rekabet gücü değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla, bu nitel çalışma ile Porter'ın rekabet stratejilerine dayandırılarak tarımsal gıda işleme makineleri sektörü incelenerek, sektöre özel katkılar sunmaktadır.

Gıda üretimi grubunda kendi kendine yeten dünyada sayılı olan ülkeler arasında yer alan Türkiye için gıda işleme makineleri sektörü önemli bir yere sahiptir (Ağır ve Topak, 2023). Türkiye’de gıda sektöründeki artan iç talep ile birlikte tarıma dayalı sektörler de gelişmiş ve çeşitli yatırımların cazibe merkezi olmuştur (Vardin ve Yılmaz, 2012). Buğday, Türkiye için stratejik bir üründür. Son yıllarda iklimde yaşanan kuraklık, mazot ve gübre fiyatlarındaki artışlar, Covid-19’un etkisiyle üretimde düşüş yaşanmaktadır. Buğday talebi artarken üretim azalmış, bu da Türkiye'nin buğday ithalatına bağımlılığı arttırmıştır (Akpamuk, 2022). Buğday üretimindeki dalgalanmaların doğrudan etkilediği gıda işleme makineleri sektörünün geleceği, Türkiye'nin buğday üretimini artırmaya ve gıda işleme sektöründe katma değerli ürünlere odaklanmaya yönelik stratejik adımlara bağlıdır (Gedik, 2023).

Türkiye’de yer alan tarımsal gıda işleme makineleri işletmeleri genellikle büyük şehirlerde yoğunlaşmış ve Ar-Ge’ye odaklanarak daha modern makineler üretmeye çalışmışlardır (Şahin ve Sayaslan, 2023). Bu bağlamda, Çorum, Türkiye'nin önemli bir tarım merkezi olması ve buğday üretiminde ön sıralarda yer alması nedeniyle, gıda işleme makineleri sektöründe önemli bir potansiyele sahiptir. Çorum ili gıda işleme makineleri sektörü, Ar-Ge çalışmalarının yanı sıra, ihracata da odaklanmaktadır. Çorumlu üreticiler, ürünlerini yurt dışı pazarlara ihraç ederek, sektörde rekabet gücünü artırmaktadır. Çorumlu üreticilerin potansiyellerini harekete geçirmesi için Ar-Ge çalışmalarına ve ihracata yönelik faaliyetlerine devam etmesi gerekmektedir (Çorum Ticaret ve Sanayi Odası, 2023).

Çalışmanın birinci bölümünde, tarımsal gıda işleme makineleri sektörünün genel durumu ve uluslararası rekabet stratejileri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise, uygulama olarak Çorum İli’nde faaliyet gösteren tarımsal gıda işleme makineleri sektöründe yer alan işletmelerin rekabet stratejileri incelenmiştir. Bu kapsamda, işletmelerin maliyet liderliği, farklılaşma ve odaklanma stratejileri çerçevesinde nasıl bir yol izledikleri ve bu stratejileri uygulamalarındaki temel unsurlar araştırılmıştır. Ayrıca, işletmelerin rekabet gücünü artırmak için kullandıkları stratejilerin etkinliği, işletmelerin yapısı, ihracat kapasiteleri ve pazarlama faaliyetleri detaylı olarak analiz edilmiştir. Son bölümde, işletmelerin ihracatta karşılaştıkları zorluklar ve bu zorluklara yönelik rekabet stratejileri dikkate alınarak çözüm önerileri de tartışılmıştır.

Çalışmanın alanyazına sunacağı katkı, tarımsal gıda işleme makineleri sektöründe uluslararası rekabet stratejilerine dair literatüre özgün veriler sağlanmasıyla öne çıkmaktadır. Özellikle Çorum ilinde faaliyet gösteren işletmelerin rekabet stratejileri üzerine yapılan detaylı inceleme, bu bölgeye özgü sektörel dinamiklerin daha iyi anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Daha önceki çalışmalar genellikle sektörün genel durumu üzerine yoğunlaşırken, bu araştırma işletme bazında derinlemesine görüşmeler yoluyla rekabet stratejilerinin uygulanabilirliğini ve etkinliğini analiz etmektedir.

Bu yönüyle, çalışma hem mikro düzeyde işletme stratejilerine ışık tutmakta, hem de maliyet liderliği, farklılaşma ve odaklanma stratejileri gibi rekabet stratejilerinin ihracat başarısına etkisini bölgesel bir bağlamda ele almaktadır. Ayrıca, önceki çalışmalardan farklı olarak, ihracatta karşılaşılan zorluklara yönelik çözüm önerileri, sektördeki uygulayıcılar için somut ve uygulanabilir stratejiler sunmaktadır. Çalışmanın sunduğu bu bütüncül bakış açısı, literatürdeki boşlukları dolduracak nitelikte olup, gelecekteki araştırmalara da rehberlik edebilecek yeni bir perspektif kazandırmaktadır.

Tarımsal Gıda İşleme Makinelerinde Sektörün Genel Durumu

Gıda işleme makineleri pazarı, COVID-19 pandemisi kaynaklı geçici bir düşüşün ardından istikrarlı bir büyüme trendine girmiştir. 2022 yılında 61,6 milyar ABD doları olan pazar büyüklüğünün, 2032 yılına kadar 89,205 milyar ABD dolarına ulaşması beklenmektedir (Market Research Future, 2024). Gıda işleme makineleri sektöründe küresel ekonomik büyüme, gıda tüketiminin artması, yaşanan teknolojik gelişmeler ve bölgesel farklılıklara bağlı olarak

büyüme ile sektöre olan yatırımların artması öngörülmektedir (Cognitive Market Research, 2024).

Dünyada gıda işleme makineleri sektörü Asya Pasifik ülkelerinde artan üretici sayısı bakımından hızlı bir büyüme sergilemektedir (Mahadevan vd., 2023). Avrupa bölgesinde, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerdeki farklı nüfus kesimleri arasında hazır tüketim gıda ürünlerine yönelik artan tercih nedeniyle, pazarın şekillendirilmesi ve oluşan güçlü ağların pazarda yeni fırsatlar sunması beklenmektedir. İtalya ve Hindistan'da büyük ölçekli gıda işleme tesis projeleri hayata geçmiş ve bu durum ülkelerin rekabet gücünü arttırmıştır (Food and Agriculture Organization ve United Nations International Children's Emergency Fund, 2023). Kuzey Amerika ve Kanada gibi ülkelerdeki yiyecek ve içecek işleme tesislerinin büyük varlığı nedeniyle, gıda işleme makineleri pazarında güçlü bir büyüme olması öngörülmektedir (KPMG Türkiye, 2022). Orta Doğu ve Afrika, Latin Amerika gibi dünyanın diğer bölgelerde ise önümüzdeki yıllarda pazarda ılımlı bir büyüme beklenmektedir (Gül ve Hayat, 2022).

Uluslararası Ticaret Merkezi'nin 2022 yılı verilerine göre, tarımsal gıda işleme makineleri sektörünün 84.37 GTİP-Tohumları temizleme, ayırma, öğütme, işleme makine ve cihazları kodu üzerinden küresel ithalat ve ihracat rakamları incelendiğinde toplam dünya ithalatı 2,359,403 milyar ABD dolar ile toplam dünya ihracatı 2,248,250 milyar ABD dolar seviyesindedir. Dünya ithalatında en fazla paya sahip ilk 10 ülke arasında Hindistan birinci, Amerika ise ikinci sırada yer almaktadır. Küresel ihracat sıralamasında ise ilk 10'da Çin birinci, Türkiye ise ikinci sırada bulunmaktadır.

Türkiye, kendi kendine yetebilen nadir ülkelerden biri olarak gıda işleme makineleri sektöründe önemli bir yere sahiptir (Ağır ve Topak, 2023). Türkiye'nin 2022 yılı için toplam ithalat değeri 37.644 milyon ABD dolarıdır; toplam ihracat değeri ise 271.408 milyon ABD dolarıdır. Özellikle, 1990'ların ortasından itibaren AB ile ticaretin gelişmesi ve gıda güvenliği kavramının önem kazanmasıyla sektörde önemli yatırımlar yapılmıştır (Güneş vd., 2015). Sektör, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Balkanlar ve Orta Asya'da modern bir konuma ulaşmıştır (Sarıçoban vd., 2017). Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) tamamlanmasıyla, gıda işleme makineleri ve ekipmanı sanayisinin gelişmesi beklenmektedir. GAP, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni tarımsal üretime dayalı bir ihracat merkezi yapmayı hedeflemektedir (Şaşmaz, 2023). Projenin hedeflerinden biri, sulanan arazi miktarını 183 bin hektardan 1,7 milyon hektara çıkarmaktır. Bu da ürün çeşitliliği ve miktarında ciddi artışlar sağlayacaktır. Türk gıda işleme makineleri sanayisinin kapasite, kalite ve ürün çeşitliliğini artırarak, Türk makine sanayisinin ana sektörleri arasında önem kazanması beklenmektedir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2022).

Çorum ili, Türkiye'de tarımsal gıda işleme makinaları üretiminin merkezlerinden biridir. Tarım sektörü ilin en önemli gelir kaynağıdır. Bu sektöre, tarım faaliyetlerini destekleyen ve verimliliği artıran araçlar ve ekipmanlar sağlayarak ilin tarım potansiyelini daha da geliştirmektedir. Çorum ilinde, un ve yem makinelerinin üretimi 1960'lı yıllarda başlamıştır. İlk etapta yolun kenarındaki un değirmenleri ile başlayan sektör, bireysel çabalara dayanarak il merkezlerindeki fabrikalara dönüşmüştür. Karadeniz'i Ankara'ya bağlayan bu geçiş bölgesinde yer alan Çorum, hem tarım hem de sanayi açısından gelişmiştir (Şahin, 2001). Çorum ilinde yetiştirilen buğdayın kaliteli olması, devlet tarafından sektöre verilen çeşitli teşvikler ile un ve yem tesisleri kendilerini geliştirmiş ve büyümüştür. Başlangıçta temel makinelerin revizyonu ve imalatıyla başlayan süreç, zamanla anahtar teslim un ve yem tesisleri kurulumuna kadar ilerlemiştir (Yılmaz, 2019). Çorum ili, tarımsal gıda işleme makineleri üretimi ve satışıyla bölgesel kalkınmaya bir katkıda bulunmaktadır. Sektör, ilin ekonomik ve sosyal kalkınmasına liderlik ederek bölgesel düzeyde sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmektedir. Sektördeki firmaların uluslararası pazarlara açılması ve rekabet güçlerinin artırılması amacıyla proje bazlı destek programları uygulanmıştır (KOBİ İşbirliği ve Kümelenme Projesi, 2012). Sektörün bölgesel ekosistemi içerisinde 3 çeşit işletme bulunmaktadır (KOBİ İşbirliği ve Kümelenme Projesi, 2012):

- **Anahtar Teslim Tesis Kurucuları:** Bu işletmeler, fizibilite analizinden başlayarak tesisin anahtar teslim kurulmasına kadar olan tüm süreci yönetirler. Süreç, teknik bilgi, yapısal ve mühendislik ihtiyaçlarının belirlenmesi, taşeronlarla ilişkilerin yönetimi, eğitim ve satış sonrası servis hizmetlerini kapsamaktadır.
- **Makine Üreticileri:** Gıda değirmenleri için tamir edilebilir yedek parçalar üretirler ve anahtar teslim üretim yapan firmalara makine, ekipman ve aksesuar temin etmektedirler.
- **Taşeronlar:** İnşaat firmaları, yerinde kurulum yapan yükleniciler, makine ve ekipman tedarikçileri olarak, anahtar teslim tesis kuran ve yedek parça üreten işletmelere hizmet ve ekipman sağlamaktadırlar.

Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan ve OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) ülkelerinin tamamı tarafından kabul edilen Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sınıflandırılmasına (ISIC - International Standard Industrial Classification of All Economic Activities) ve Avrupa Birliği tarafından hazırlanan Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflandırması (NACE-Statistical Classification of Economic Activities in The European Community) ile uyumlu olarak, gıda işleme makineleri sektörünün NACE Rev.3 Koduna göre 29.25 kodu altında, 2023 yılında Çorum'dan 32 milyon yaklaşık milyon ABD doları değerinde ihracat gerçekleştirilmiştir (TÜİK, 2024). TÜİK 2024 verilerine göre, Çorum ilinin 2021 yılı toplam gıda işleme makineleri sektörü 45 milyon ABD doları iken, 2022 yılı ihracat değeri yaklaşık 54 milyon ABD doları seviyelerindedir. Özellikle TR83 Bölgesinde ağırlıklı olarak gıda makineleri alt sektöründe yapılan il Çorum'dur. Tarımsal gıda işleme makineleri sektörü, aynı zamanda, istihdamın artmasına ve ekonomik büyümeye de katkı sağlamaktadır. Çorum Ticaret ve Sanayi Odası verilerine göre, Çorum'da 480 firma bulunmaktadır. Bu firmaların yaklaşık %30'u makine sektöründe faaliyet göstermektedir. Tarımsal gıda işleme makineleri sektöründe çalışan firma sayısı ise 61'dir. Bu sektör, yaklaşık 2.000 kişiye istihdam sağlamaktadır. Türkiye genelinde anahtar teslim un ve yem tesisleri ile bu tesislere makine ve aksesuar üreten işletmeler arasında en büyük iki firma Çorum'da yer almaktadır (Güven ve Kaygın, 2013; Ak, 2021). Bu durum, Çorum'u bu sektör altında Türkiye'nin en büyük tarım makinesi ihracatçılarından biri durumuna getirmektedir. Bu firmalar, dünya sıralamasında ilk beş arasında yer almakla birlikte, Türkiye'nin ilk 1.000 ihracatçı firması arasında da bulunmaktadır. Çorum'daki firmalar, kaliteli üretime odaklanmış ve bu standardı koruma konusunda taviz vermeyen bir yaklaşıma sahiptir. Sektör, Çorum ilinde bina inşaatından makinelerin montajına, elektrik ve otomasyon sistemlerinden silo montajına, ürün taşıma ve havalandırma sistemlerinin kurulumundan tesisin işletilmesine kadar tüm süreçleri kapsayan hizmetler sunmaktadır (Vardin ve Yılmaz, 2012).

Porter Genel Rekabet Stratejileri

Küreselleşme, teknolojik yenilikler, ürünlerin yaşam döngülerindeki azalma ve müşterilerin değişen ihtiyaçları nedeniyle günümüz iş ortamı hızla değişmektedir ve tahmin edilmesi zor bir hale getirmektedir (Amini ve Rahmani, 2023). Küreselleşmenin getirdiği artan rekabet, pandemi ve Rusya-Ukrayna savaşının neden olduğu ekonomik krizle karşı karşıya kalan işletmeler, stratejik planlama, karar alma ve uygulama süreçlerini daha dikkatli yönetmek zorunda kalmışlardır (Smith ve Johnson, 2023). Günümüzün yoğun rekabet ortamında, işletmelerin ayakta kalabilmek ve bu ortama başarılı bir şekilde uyum sağlayabilmeleri için değişimleri izleyip, öngörüler geliştirmeleri gerekmektedir (Mirzayeva ve Türkay, 2016).

Rekabet konusunda en kapsamlı çalışmaları gerçekleştiren Porter rekabeti, 'genişletilmiş çekişme' olarak adlandırmaktadır (Karakoç ve Aykan, 2023). Rekabet, işletmelerin tüketicilerin taleplerini karşılamak ve dikkatlerini çekmek adına birbirleriyle yarış içinde oldukları bir süreç olarak görülmektedir (Alpaslan, 2015). Kotler ve Armstrong (2021), rekabeti, müşteri değeri yaratma ve sunma konusunda üstün olma mücadelesi olarak tanımlamaktadır. Rekabet edebilmek için öncelikle rakiplerin tanınması ile onların hangi pazarların hedeflendiğini bilmek

çok önemlidir. Rakip analizi, işletmelerin rakiplerinin güçlü ve zayıf yönlerini, stratejilerini ve hedeflerini anlamalarına yardımcı olmaktadır (Aaker, 2017). Aynı zamanda, müşteri isteklerinin anlaşılması, fiyatlandırmanın değerlendirilmesinde belirleyici bir rol oynarken ve ürün ya da hizmetlerin sunumunda kilit bir etken olarak ortaya çıkmaktadır (Öztürk ve Tan, 2018).

Porter'a (1980) göre rekabet stratejileri, bir işletmenin rakiplerine kıyasla üstünlük sağlamak amacıyla, faaliyetlerini bilinçli bir şekilde farklılaştırmasıdır. Bu stratejiler, bir işletmenin pazardaki konumunu belirlemek ve rakiplerinden farklılaşmak için hangi faaliyetleri nasıl gerçekleştireceğini belirlemektedir. Rekabet stratejileri, işletmelerin konumunu rakiplerinden farklılaştırma amacını taşır. İşletmeler, pazardaki yerlerini belirlemek için rakiplerinden farklı olarak hangi faaliyetleri gerçekleştireceklerine ve bu faaliyetleri nasıl gerçekleştireceklerine karar vermelidirler. Bu stratejiler, müşterilere değer ve rekabet avantajı sağlamak üzere tasarlanmalıdır (Porter, 1985). İşletmenin güçlü ve zayıf yönleri, pazardaki fırsatlar ve tehditler dikkate alınarak geliştirilen rekabet stratejileri, işletme politikaları ve uzun vadeli hedefler doğrultusunda oluşturulmaktadır. Bu stratejiler, işletmenin genel stratejilerinin etkisi altında şekillenmekte ve yönlendirilmektedir. Ayrıca, bu stratejiler, işletmenin rakiplerine kıyasla hangi konumda olduğuna dair bir bakış açısı sunmaktadır (Barney, 1991).

Porter'ın genel stratejisi, rekabetçi stratejiyi belirlemeye ve sürdürmeye yardımcı olan bir teoridir. Porter'a (1980) göre, işletmelerin 'Sürdürülebilir Rekabet Avantajlarına' ulaşabilmesinin üç temel yolu vardır: maliyet liderliği stratejisi, farklılaşma stratejisi ve odaklanma stratejisidir. Bu genel rekabet stratejileri, bir işletmenin sektördeki farklı güçlerin olduğu durumlarla başa çıkmasına ve diğerlerinden daha iyi performans göstermesine yardımcı olabilmektedir (Laxamana, 2023). Bu stratejiler, aynı zamanda rekabetçi piyasalarda başarılı olabilmek için kullanılan alternatif yaklaşımlardır (Karakoç ve Aykan, 2023). Porter (1980), işletmelerin düşük maliyet ve farklılaştırma olmak üzere iki ana rekabet avantajına sahip olabileceğini ve bu avantajları kullanarak sektörde ortalamanın üzerinde performans gösterebileceğini öne sürmüştür. İşletmelerin bu rekabet avantajlarını üç temel strateji ile birleştirerek kullanmaları gerektiğini belirten Porter, ilk iki stratejinin geniş çaplı sanayi faaliyetlerine odaklanırken, üçüncü stratejinin ise daha dar ve özel bir pazara hitap ettiğini ifade etmektedir (Smith ve Johnson, 2023).

Porter tarafından geliştirilen jenerik stratejiler Resim 1'de gösterilmiştir.

STRATEJİK AVANTAJ

		Müşterilerce farklı olarak algılanma	Düşük maliyet pozisyonu
		Sektör Çapında	1. MALİYET LİDERLİĞİ
STRATEJİK HEDEF	Yalnızca Belirli Bir Kesim	3. ODAKLANMA	

Resim 1: Porter Genel Rekabet Stratejileri. Kaynak: Porter,1985: 12.

Maliyet Liderliği Stratejisi

Maliyet liderliği, işletmelerin rakiplerine kıyasla daha düşük maliyetle üretim yaparak rekabet avantajı elde etmesini amaçlayan bir stratejidir (Porter, 1985). Bu strateji doğru uygulandığında işletmenin üretim maliyetlerini düşüreceğinden, piyasada rekabetçi bir fiyat elde edilmesine ve karın artırılmasına yardımcı olmaktadır (Kemer, 2022). Maliyet liderliği stratejisi genellikle standart mal veya hizmetler sunan, geniş bir müşteri kitlesine hitap eden ve finansal güce sahip işletmeler tarafından tercih edilmektedir (Mălina ve Alina-Daniela, 2008). Öte yandan, maliyet liderliği, sadece fiyatları düşürmekle ilgili değildir, tüm iş süreçlerinde maliyetleri düşürmeyi hedefler (Barney, 1991). Bu, üretim, pazarlama, dağıtım ve müşteri hizmetleri gibi tüm faaliyetleri kapsamaktadır.

Maliyet liderliği stratejisi ile işletmeler rakiplerinden daha yüksek kar elde etme veya farklılaşma stratejisiyle müşterilerin değer verdiği özelliklere odaklanmaları sağlanabilmektedir (Eryılmaz vd., 2023). Bu stratejiyi uygulayan işletmeler bazı risklerle karşılaşabilir. Bunlardan biri, daha ucuz işgücüne sahip işletmelerin daha düşük maliyetlerde üretim potansiyeli ile ortaya çıkmasıdır. Bir diğer risk, yenilikçi yaklaşımlar benimseyen işletmelerin ortaya çıkmasıdır. Bu işletmeler, yeni teknolojiler geliştirme veya üretim süreç ve yöntemlerini iyileştirme gibi yollarla maliyetlerini düşürebilirler. Bu da, maliyet liderliği uygulayan işletmelerin rekabet gücünü kaybetmesine neden olabilmektedir (Coeurderoy ve Durand, 2004). Aynı zamanda, maliyetleri düşürme çabalarına odaklanarak müşteri taleplerini göz ardı etmesi de bir risktir. Bu durumda, bu işletmeler müşteri memnuniyetini kaybedebilir ve pazar payını azaltabilirler (Kharub vd., 2019). Farklı uygulamalar ile bu riskler için önlem alabilirler (Porter, 1980). Maliyet liderliği stratejisinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için, işletmelerin verimliliklerini artırmaları, ölçek ekonomilerinden yararlanmaları ve maliyetleri düşürmeye yönelik teknolojik yeniliklere yatırım yapmaları gerekmektedir (Barney, 1991). Ayrıca, işletmelerin düşük maliyetli üretim yaparken ürün kalitesinden ödün vermemesi ve müşteri memnuniyetini sağlaması da önemlidir.

Farklılaşma Stratejisi

Porter (1980), aynı ürün grubuna yakın, hedef kitlesi benzer işletmelerin, pazarda rekabet üstünlüğü elde etmek için farklılaşma stratejisini kullanmalarını önermektedir. Bu strateji, benzersiz mal veya hizmetler sunarak müşteri sadakati oluşturmayı ve yüksek fiyatlandırma elde etmeyi amaçlamaktadır (Porter, 2004). Bu strateji, bireyselleştirilmiş mal ve/veya hizmetler sunan işletmeler tarafından benimsenmekte olup, mal ve/veya hizmetlerin benzersizliği sayesinde işletmenin pazar üzerindeki hakimiyetini artırmaktadır (Boz ve İrmış, 2023).

Başarılı farklılaşma stratejisi, etkili pazarlama, kalite odaklılık ve güçlü bir kurumsal imaj gerektirmektedir (Kılıç, 2021). Farklılaştırma stratejisini başarıyla uygulayan işletmeler, pazardaki güçlü pozisyonları sayesinde sadık müşteri portföylerini genişletebilir ve ürün ile hizmetlerinin fiyatlarını artırarak karlılıklarını yükseltebilirler (Lumpkin ve Dess, 2001). Barney'e (1991) göre, rekabet avantajına sahip olmak için bir işletmenin, diğer potansiyel rakipler tarafından aynı anda uygulanmayan bir değer yaratma stratejisi uygulaması gerekmektedir. Farklılaştırma stratejisi, pazara sunulan benzersiz mal ve hizmetlerle daha sürdürülebilir rekabet avantajı yaratmakta ve taklit edilmesi çok zor ya da çok maliyetli olmaktadır (Grant, 1991; Carter ve Ruefli, 2006). Banker, Mashruwala ve Tripathy'nin (2014) farklılaştırma ile maliyet liderliğini karşılaştıran çalışması, farklılaştırma stratejisinin uzun vadede sürdürülebilir ve daha yüksek finansal performans yarattığını göstermiştir.

Ülgen ve Mirze (2013), farklılaştırma stratejilerinin yönetim stratejileri kapsamında yer aldığını belirtmektedir. Bu stratejiler, organizasyonun değer zincirindeki tüm fonksiyonlarda farklılaştırmanın uygulanmasıyla ortalamanın üzerinde gelir elde etmeyi amaçlayan rekabet stratejileri olarak tanımlanmaktadır. Farklılaştırma stratejileri genellikle üç ana kategoriye ayrılabilir: (i) Mal veya hizmetin doğrudan özelliklerinde farklılaşma (örneğin, ürün tasarımı,

tanıtım zamanlaması, satış noktaları); (ii) Müşteri ilişkilerinde farklılaşma (örneğin, kişiselleştirilmiş ürünler, özel müşteri hizmetleri, marka itibarı); (iii) İşletme içi organizasyonel yapı ve diğer işletmelerle olan bağlantılarda farklılaşma (örneğin, karma ürün geliştirme, dağıtım kanalları, müşteri desteği) (Smith, 2015). Farklılaştırma kategorisi belirlendikten sonra, işletmelerin stratejilerini oluştururken izlemeleri gereken adımlar bulunmaktadır (Johnson, 2018). Bu adımlar, hedef müşterilerin belirlenmesi, müşterilerin değer zincirinin analiz edilmesi, satın alma kriterlerinin anlaşılması, mevcut ve potansiyel kaynakların belirlenmesi, farklılaştırma maliyetlerinin hesaplanması, en yüksek değeri sağlayacak farklılaştırma faaliyetlerinin seçilmesi ve bu stratejilerin sürdürülebilirliğinin test edilmesini içermektedir. Günümüzün dinamik ve belirsiz pazar koşullarında, işletmelerin yüksek düzeyde yenilik ve ürün geliştirme faaliyetleri yürütmesi kaçınılmaz hale gelmiştir (Brown, 2010). Müşteri taleplerindeki hızlı değişim, işletmelerin bu değişime uyum sağlama konusunda baskı altında kalmasına neden olmaktadır (Lee, 2003).

Odaklanma Stratejisi

Odaklanma stratejisi, maliyet liderliği ve farklılaştırma stratejilerinin aksine belirli, daha dar bir pazarı hedef alarak özelleştirilmiş bir yaklaşım benimsemektedir. Aynı zamanda odaklanma stratejisi, niş stratejisi olarak da adlandırılmaktadır (Porter, 1980). Bir işletmenin pazarlama çabalarını belirli bir pazar bölümüne odaklaması ve pazarlama karmasını bu hedef pazara göre uyarlaması, o bölümün ihtiyaçlarını daha verimli bir şekilde karşılamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla birlikte verimlilikten ziyade firma etkinliği ile birlikte rekabet avantajı kazanılmaya çalışılmaktadır (Tanwar, 2013). Maliyet liderliği ve farklılaştırma stratejileri geniş kapsamlı stratejik yaklaşımlar olarak kabul edilirken, odaklanma stratejisi daha dar bir kapsamı ele alır ve genellikle pazarda belirli bir bölümü hedefleyen küçük işletmeler için daha uygun olarak kabul edilmektedir (Porter, 1980). Bu strateji, işletmelerin sınırlı stratejik hedeflerine diğer rakiplere göre daha etkin ve verimli ulaşabilmeleri ilkesine odaklanmaktadır. Bu sayede, işletme belirli bir hedefin ihtiyaçlarını daha iyi karşılayarak, farklılaşmayı başararak ve hizmet sağlamada maliyetleri düşürerek veya her ikisini birden gerçekleştirebilmektedir (Vahdati vd.,2017).

Odaklanma stratejisi, iki ana türden oluşur: maliyet odaklı strateji ve farklılaştırma odaklı strateji. Maliyet odaklı stratejiler, rekabet üstünlüğü elde etmek amacıyla hedef kitlenin maliyet davranışındaki farklılıklardan faydalanmaktadır. Farklılaştırma odaklı stratejiler ise, hedef kitlenin özel ihtiyaçlarını karşılamak için farklılaştırılmış mal ve hizmetlere odaklanarak rekabet avantajı sağlamayı hedeflemektedir (David, 2011). Odaklanma stratejisinin her iki türünde de hedeflenen pazar dilimi ile sektörün diğer pazar dilimleri arasındaki farklılıklar büyük önem taşımaktadır. Bu farklılıklar, olağandışı ihtiyaçları olan alıcıları veya hedeflenen pazara en iyi hizmet sunan üretim ve dağıtım sistemlerini belirlemektedir. Maliyet odaklı strateji, bazı hedef pazardaki maliyet beklentilerindeki farklılıklardan faydalanırken; farklılaştırmaya odaklanan strateji, belirli pazar dilimindeki alıcıların özel ihtiyaçlarından yararlanmaktadır (Tanwar, 2013).

Porter'a (2001) göre, başarılı bir odaklanma stratejisi, büyüme potansiyeli yüksek, ancak büyük rakipler için stratejik öneme sahip olmayan bir endüstri segmentine odaklanmalıdır (Ginevičius ve Korsakiene, 2005). Rakiplerin ilgisini çekmeyen veya ihmal edilen pazarlarda büyümeyi amaçlamaktadır. Odaklanma stratejisinin taşıdığı riskler ise, pazarın daraltılması ve sınırlandırılmasının büyümeyi zorlaştırmasıdır. Bununla birlikte müşterilerin farklılıkları algılayamaması ve rakiplerin de bu daraltılmış pazara girmesi olabilmektedir (Hill ve Jones, 2023).

Porter'a göre bir işletme üç genel stratejiden birinin seçilebileceğini ileri sürmektedir. Rekabet avantajını sağlamak için geniş pazarda maliyet liderliği ve farklılaşma stratejileri, dar pazarda ise odaklanma stratejisinin kullanılabilirliği önerilmiştir. Porter, bu üç genel strateji arasında maliyet liderliği stratejisini en net strateji olarak tanımlamış ve bunun rekabet avantajı elde

etmenin anahtarı olduğunu ifade etmiştir (Vaahdati vd., 2017). Tablo 1, genel stratejilerin bazı temel anlamlarını göstermektedir.

Genel Strateji	Gerekli Beceriler ve Kaynaklar	Genel Organizasyonel Gereklilikler
Maliyet Liderliği	Sürekli sermaye yatırımı ve sermayeye erişim, İşlem mühendisliği becerileri, üretim kolaylığı için tasarlanmış ürünler, Düşük maliyetli dağıtım sistemi.	Sıkı maliyet kontrolü, Sık, ayrıntılı kontrol raporları, Yapılandırılmış organizasyon ve sorumluluklar, Kesin sayısal hedeflere ulaşılmasına bağlı teşviklerdir.
Farklılaştırma	Güçlü pazarlama becerileri, Ar-Ge, ürün geliştirme, Ürün mühendisliği, Yaratıcı yetenek, Güçlü temel araştırma yetenekleri, Kalite veya teknolojik yeterlilikte uzmanlaşmış kurumsal ün, Sektörde uzun bir geçmiş veya diğer işlerden elde edilmiş benzersiz beceriler kombinasyonu, Kanallarla güçlü işbirliği.	Ar-Ge, ürün geliştirme ve pazarlama fonksiyonları arasında güçlü koordinasyon, Sayısal ölçüler yerine genel ilgiler ve teşvikler, Üstün nitelikli işgücü, bilim adamlarını veya yaratıcı kişileri çekecek rahat ve hoş bir ortamdır.
Odaklanma	Yukarıdaki politikaların, belirli bir stratejik hedefe yöneltilmiş kombinasyonu.	Yukarıdaki politikaların, belirli bir stratejik hedefe yöneltilmiş kombinasyonu.

Tablo 1. Porter'ın Rekabet Stratejisinin Genel Anlam ve Farklılıkları. **Kaynak:** Porter, 1980, s.34-46.

Literatürde yapılan çalışmalara göre, bazı araştırmalar bir organizasyonun genel stratejilerden birini seçmesi ve kaynakların tamamını buna ayırması gerektiği yönündeki Porter argümanlarını desteklemektedir (Hambrick, 1983; Dess ve Davis, 1984; Parker ve Helms, 1992; Nayyara, 1993, Porter, 1980, 1985). Bazı araştırmalar ise, Porter'ın iddialarına karşın bir firma koşullarına en uygun stratejileri birleştirmenin kolaylıklarını önermektedir (Buzzell ve Wiersema, 1981; Phillips vd., 1983; White, 1986; Miller ve Friesen, 1986; Buzzell ve Gale, 1987; Hill, 1988; Murray, 1988; Wright vd., 1990, Allen ve Helms, 2006). Bu stratejiler birbirlerini destekleyen ve hibrit halde çalışabilmekte, hatta iç içe geçmiş ve bütünleşik bir şekilde de kullanılabilir (Pulaj vd., 2015).

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, tarımsal gıda işleme makineleri sektörünün uluslararası rekabet gücünü arttırmak için izledikleri rekabet stratejilerini ve bu stratejilerin uygulanmasını sağlayan unsurları incelemektir. Bu kapsamda Türk gıda işleme makineleri sektörü içinde önemli bir paya sahip olan Çorum ilinde yer alan işletmeler çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Bu bağlamda, çalışma sektörün ihracatta karşılaştıkları sorunların çözümünde kullanılabilecek rekabet stratejilerini ortaya koyarak, paydaşlarına ve araştırmacılara yeni bir bakış açısı sunarak, sektördeki mevcut literatüre katkıda sağlamaktır. Bu kapsamda, çalışmanın sektördeki gelişmeleri anlamak için faydalı bir kaynak oluşturacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden “görüşme” tekniği kullanılmıştır. Görüşmelerde “yarı yapılandırılmış görüşme” formatı kullanılmıştır (Polat, 2022). Çorum’da tarımsal gıda işleme makineleri sektöründe yer alan toplam 61 işletmeden 10 firma ile 21 Aralık 2023 ile 27 Mayıs 2024 tarihleri arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler çevrimiçi ortamda, 30-60 dakika arasında bir sürede gerçekleştirilmiş olup, bilgiler çalışma kapsamında katılımcıların izni ile kayıt altına alınmıştır. Bu çalışma içerisinde de bulgular kısmında katılımcıların ifade ve görüşlerine alıntılar şeklinde ve eksik cümleler okuyanın anlayabilmesi için parantez içinde gösterilmiştir.

Araştırmanın Soruları

Çalışma kapsamında oluşturulan araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

- Tarımsal gıda işleme makineleri sektöründe yer alan işletmeler uluslararası rekabet gücünü artırmak için hangi rekabet stratejilerini uygulamaktadırlar?
- İşletmelerin pazarda rekabet avantajı kazanmasını sağlayan unsurlar nelerdir?

Araştırma Modeli

Çalışmada, araştırma modeli olarak, araştırılan olay veya olgunun bağlamsal ortamda derinlemesine anlaşılmasına olanak tanıyan örnek olay (durum) modeli kullanılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017). Örneklendirme tamamen belirlenen bir konuya yönelik kavramsal çalışmaya olanak sağladığı (Yin, 2014) için bu çalışmada tarımsal gıda işleme makineleri sektöründe uygulanan rekabet stratejilerini incelemektir. Firmaların bu yönde uyguladığı farklı stratejileri ve rekabet güçlerini değerlendirme noktasında örnek durum modelinin kullanılması uygun olmuştur.

Örneklem

Çalışmada, amaçlı örnekleme yöntemlerinden 'tipik durum' örnekleme tercih edilmiştir. Bu yöntem, yeni bir uygulamanın araştırılması ve tanımlanması için, uygulamanın yapıldığı veya yeniliğin mevcut olduğu tipik bir veya birkaç durumu seçerek incelemeyi içerir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Çorum Ticaret ve Sanayi Odası'na göre, Çorum’da tarımsal gıda işleme makineleri sektöründe faaliyet gösteren 61 işletmeden 10’u araştırma kapsamında görüşme yapmayı kabul etmiştir. İşletmelerin görüşme yapmayı kabul etmemesi araştırma kısıdını oluşturmaktadır. Aşağıda yer alan Tablo 2’de görüşmecilerin demografik özellikleri belirtilmiştir.

Katılımcı	Cinsiyet	Eğitim Düzeyi	Eğitim Alanı	Sektör Deneyimi	İş /Pozisyon
K1	Erkek	Lisans	Mühendis	27 yıl	Üretim Sorumlusu
K2	Erkek	Lisans	Mühendis	25 yıl	Yurtdışı İlişkiler ve Üretim Hatları Sorumlusu
K3	Erkek	Meslek Lisesi	Tekniker	38 yıl	Kurucu Ortak
K4	Erkek	Lisans	Mühendis	30 yıl	İşletme Sahibi
K5	Erkek	Lisans	Mühendis	15 yıl	İşletme Danışmanı
K6	Erkek	Lisans	Mühendis	25 yıl	Üretim Müdürü

K7	Erkek	Lisans	İşletme	27 yıl	İşletme Ortağı
K8	Kadın	Lisans	Mühendis	23 yıl	İşletme Ortağı
K9	Kadın	Yüksek Lisans	Mühendis	7 yıl	Üretim Sorumlusu
K10	Kadın	Lisans	Mühendis	10 yıl	İhracat ve Satış Sorumlusu

Tablo 2. Görüşmeye Katılan Katılımcıların Demografik Profili

Görüşme yapılan 10 işletme incelendiğinde ; çalışan sayısı 20 ile 700 kişi arasında değişen ; 8-70 yıl arasında faaliyetlerini sürdürmektedirler. Literatürde yer alan sektörün bölgesel ekosistemin çeşitlendirilmesine göre, görüşme gerçekleştirilen 2 firma direk anahtar teslim tesis grubuna girerken, 4 firma hem anahtar teslim tesis hem de makine üreticisi olarak geçmektedir. 2 firma makine üreticisi grubuna ve 2 firma da taşeron grubuna girmektedir. Tablo 3’de işletmelerin genel profili belirtilmiştir.

İşletmeler	İşletmenin Kuruluş Tarihi	Çalışan Sayısı	Sektördeki Alanı	İhracat Pazarları	Hedef Pazarları
İşletme 1	1996	40-50	Anahtar Teslim Tesis, Anahtar Teslim Tesis	Azerbaycan, Kazakistan, Gürcistan, Rusya, Mısır, yakın coğrafya	Latin Amerika ve Avrupa
İşletme 2	1987	100	Taşeron	Almanya, Finlandiya, Hollanda, Amerika, Kanada	Bangkok, Orta Doğu, Afrika
İşletme 3	2000	50	Anahtar Teslim Tesis, Makine Üretimi	Almanya, Türkiye, Özbekistan, Fransa, Polonya, Hindistan	Kanada, Danimarka, Güney Afrika
İşletme 4	1998	20	Anahtar Teslim Tesis	Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan, Irak, İran Afrika'da Cezayir, Mısır	Var olan pazarlarda genişlemek
İşletme 5	1998	155-200	Anahtar Teslim Tesis, Makine Üretimi	Cezayir, Libya, Angola, Hollanda İsviçre, Amerika, İran	Avrupa’da farklı ülkeler
İşletme 6	1954	700	Anahtar Teslim Tesis	Almanya, Fransa, İtalya, ABD, vd.	Uzakdoğu, Ortadoğu, Afrika
İşletme 7	1975	50	Taşeron	Dolaylı olarak Amerika	Peru

İşletme 8	1994	50-100	Makine Üretimi	Afrika	Güney Amerika
İşletme 9	2016	200-250	Anahtar Teslim Tesis, Makine Üretimi	Avrupa, Amerika, Cezayir, İran, Irak, Sudan, Libya	Var olan pazarlarda genişlemek ve butik imalat yapılabilecek yeni pazarlar
İşletme 10	1995	50-100	Makine Üretimi	Fransa, İtalya, Polonya, Çek, Hindistan, Amerika	Yemen, Lübnan, Meksika

Tablo 3. Görüşme Yapılan İşletmelerin Genel Profili

Araştırma Verilerinin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, orijinal bilginin bir özetini sağlayarak, araştırılan olguyu ifade eden kavramları ve/veya kategorileri ortaya çıkarmaya odaklanmaktadır. İçerik analizi, araştırılan olguyu temsil eden kavramları ve kategorileri ortaya çıkarmak için orijinal bilgiyi özetlemeyi hedefler. İçerik analizinin amacı, benzer verileri belirli kavram ve temalar etrafında toplayarak, bu verileri okuyucunun anlayabileceği şekilde yapılandırmak ve yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Görüşmelerden elde edilen ham veriler, ortak kavramları tanımlamak için görüşme kayıtlarının dinlenmesi ve transkriptlerin iki akademisyen tarafından okunmasıyla kodlanmıştır (Glesne, 2014). Ardından, anlamlı ilişkiler içeren kodlar çıkarılarak temalar oluşturulmuştur.

Araştırmanın Kısıtları

Bu araştırmanın en önemli kısıtları arasında, Çorum'da tarımsal gıda işleme makineleri sektöründe faaliyet gösteren toplam 61 işletmeden yalnızca 10'unun görüşmeyi kabul etmesi nedeniyle, 10 işletme ile görüşülmüştür. Ayrıca, rekabet stratejileri analizi sadece Çorum ili kapsamında incelendiğinden, diğer illerin çalışmaya dahil edilmemiş olması, çalışmanın diğer bir kısıtıdır. Gelecekteki araştırmalarda, elde edilen sonuçların kapsamını genişletilerek tarımsal gıda işleme sektöründe faaliyet gösteren diğer illerle de karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

Bulgular

Araştırmada, öncelikle işletmelerin mevcut durumu ile Çorum İli'nin tarımsal gıda işleme makineleri sektöründeki potansiyeli incelenmiştir. Bu sektördeki işletmelerin uluslararası rekabet ortamında başarılı olabilmeleri için, buldukları ilin rekabet ortamı ile işletmelere sağladıkları faydalar da büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, işletmelerin rekabet gücünü etkileyebilecek çevresel ve ekonomik etkenler incelenmiş olup, yakın etkileşimde olduğu sektör ile ilgili sorulara da yer verilmiştir. Tarımsal gıda işleme makineleri işletmelerinin genel rekabet stratejilerine verdikleri önemin derecesi ve hangi stratejileri daha çok benimsedikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tarımsal Gıda İşleme Makineleri Sektörünün Mevcut Durumu

Tarımsal Gıda işleme makineleri sektörünün mevcut durumu teması ile ilgili olarak “sektörel ekosistemin varlığı”, “makineleşme konusunda tecrübe”, “coğrafi lokasyon avantajı”, “kümelenmenin yarattığı avantaj”, “etik iş yapış kültürü”, “Çorum İli'nin tarihsel geçmişi”, “girişimcilik ruhunun olması” ve “firmalar arası işbirlikçi kültürel yapının olması” kodları ortaya çıkmıştır. Temaya ilişkin kod ve ifadeler Tablo 4'te belirtilmiştir.

KOD	İFADE
Sektörel ekosistemin varlığı	<p>K1: (...) Çorum, dünya çapında bir şehir şu andaki konumda. Bizim buradan, bu sektörden 150 ülkeye ihracat gerçekleştiriyor...</p> <p>K2: Çorum ... güçlü bir şehir. Birazcık da bu yatırımla ilgili ..Temelleri özellikle gıda işleme ve tuğla sanayi, Çorum'un sanayisinin başlangıcında bu iki sektör yer alıyor. ... gıda işleme sektöründe bence Çorum gayet başarılı. Çok büyük firmalara sahip. O firmalar pazar paylarına hakim olabilmek için yatırımlarına devam ediyorlar. Tecrübemiz de güçlü.</p> <p>K4: Türkiye'de zaten bu konuda 3-4 tane ilimiz var tahıl işleme konusunda, bunlardan birisi Çorum diğeri Konya, Eskişehir, bir de Antep. ... Türkiye'ye baktığınız zaman %35-40 arasında bu konuda Çorum tarım işleme biraz daha ön plana çıkıyor. Tarım aletlerinde biraz gerideyiz, o Konya ileri işte. Biz bu konuda (...) kültür oluşmuş Çorum'da ...</p>
Makineleşme konusunda tecrübe	<p>K2: ...makineleşme ile ilgili pek çok tecrübemiz var.</p> <p>K6:1954 yılından beri bu sektöre, Çorum halkı ve ileri görüşleri iş adamları yatırım yapmaktadır.</p>
Coğrafi lokasyon avantajı	<p>K2:(...) lokasyon olarak da güzel bir lokasyundayız ...bir tarafımızda Samsun var. Aynı mesafede Ankara var. Çorum ikisinin arasında kalıyor. (...)</p> <p>K7: Karadeniz bölgesinde biz böyle ortada bir yerdeyiz. Ankara'ya yakınız. Samsun'a da yakınız. Yakınlık olarak her yere çok kolay ulaşabiliyoruz. Artvin'den Erzurum, Erzincan, Gümüşhane dahil ulaşabiliyoruz...</p>
Kümelenmenin yarattığı avantaj	<p>K2: Hem gıda işleme sektöründeki makineler, hem de onların yedek parçalarının imalatının Çorum'da yapılıyor olabilmesi bence bir avantaj.</p> <p>K5: Çorum, bu gıda işleme makineleri sektöründe özellikle tarım işleme sektöründe artık bir merkez haline gelmiş. Dünyanın en önemli firmalarının burada üretim yaptığı dünyanın her yerine tüm kıtalarına anahtar teslimi un ve yan fabrikaları yapabilen gıda işleme makinelerinin üretiminin merkezi. Buradaki çıkan değerlerden; hem insan kaynakları bakımından olsun, hem tedarikler olsun, hem de ana üretim merkezi olarak zaten doğal bir kümelenme yapısına müsait. Firmalarımız da yaklaşık 15 yıldır da bu kümelenme faaliyetleri içerisinde hem kendi kapasitelerini arttırdılar, hem de bölgeye katma değerli bir ekonomik girdi sağladılar.</p> <p>K7: Biz UR-GE projesi ile diğer firmalar ile daha yakın olduk. (...) katıldığımız fuarlarda özünde rakip olan firmalar ortak bir ürünü imal edermişçesine konuştu. Güzel bir birliktelik oluştu.</p>

Etik iş yapış kültürü	<i>K8: Çorum'daki değirmen sektöründeki firmalar birbirini karalamaz ve kötülemezler. Birinin aldığı işi bozmazlar veya fiyat kırmazlar. Çorum'da bu tarz etik değerler yıllar içerisinde kendiliğinden oturmuştur.</i>
Çorum İli'nin tarihsel geçmişi	<i>K8: Bu sektörün temelleri milattan önce bin yedi yüz yılına ait. Buğdayı ilk silolayan medeniyet Hititlerdir. Onlar da bu topraklarda yaşamışlardır.</i> <i>K8: (...) Savaş sonrası sanayileşme ile bölgede un fabrikaları açılmış ve Çorum devlet teşvikleri ile desteklenmiştir. (...) devasa tesisler için makineleşme gerekmektedir. Bu know-how ilk olarak Avrupa'dan alınmış ama zamanla yerel marangoz ve ustaların makineleri geliştirmesiyle tarımsal gıda işleme makineleri ortaya çıkmıştır. (...) yani bu süreç 50 yıllık bir zamanda gelişmiştir.</i>
Girişimcilik ruhunun olması	<i>K8: Tarımsal gıda işleme makineleri sektörü hem girişimcilik ruhu hem de dayanışma kültürü ile Çorum'da doğmuştur. Burada alternatif gelir kalemleri pek yok, bu yüzden coğrafya sizi girişimci olmaya zorluyor.</i>
Firmalar arası işbirlikçi kültürel yapının olması	<i>K8: (...) Şöyle dev bir proje var. Sizin üretim kapasiteniz o projeyi üretmeye yetecek durumda değil. Çünkü bir terminiz var. Bir teslim süreniz var. Dolayısıyla orada diğer firmalar ile işbirliği yapabilmek çok önemli oluyor</i> <i>K10: Firmalar birbirinin müşterisine fiyat kırmıyor hatta kendi aralarında paslaşıyorlar.</i>

Tablo 4. Tarımsal Gıda İşleme Makinelerinin Çorum İlindeki Mevcut Durumu

Tarımsal Gıda İşleme Makineleri Sektörünün İhracatta Karşılaştığı Sorunlar

Tarımsal Gıda işleme makineleri sektörünün ihracatta karşılaştığı sorunlar teması ile ilgili olarak “müşteriye doğrudan ulaşılma sıkıntısı”, “yeterli hizmetin sunulmaması”, “coğrafi uzaklık”, “firma kapasitesinin yetersizliği”, “siyasi istikrarsızlık”, “sertifikasyon sürecinin zor ve maliyetli olması”, “işbirliği kolaylığının olmaması” ve “pazarlama yapma ihtiyacının duyulmaması” kodları ortaya çıkmıştır. Temaya ilişkin kod ve ifadeler Tablo 5’te belirtilmiştir.

KOD	İFADE
Müşteriye doğrudan ulaşılma sıkıntısı	<i>K2: Almanya, Finlandiya, Hollanda, Amerika, Kanada'ya ürünlerimiz gidiyor. Bu ürünlerin bir kısmını direkt gönderiyoruz, bir kısmını aracılar bizden alıp oralara gönderiyor. Bizim aslında hedeflediğimi ihracat pazarına sahibiz biz ama mesela bizden alıp Bangkok'a da ürünlerimizi satan firmalar var. Biz oralara direkt ulaşamıyoruz. Orta Doğu pazarında, Afrika pazarında Avrupa Birliği ülkeleri bizden alıp, oradaki pazarlara daha yüksek karlarla satıyorlar.</i> <i>K7: Geçen sene bir fuara katıldık, dolaylı yoldan oraya bir rediktör, motor, kirli kırılmak göndermeye başladık.</i>
Yeterli hizmetin	<i>K2: .. bizim parçalarımızın bir yedek parçası olma sebebiyle makinede bir servis hizmeti de sunmamız gerekiyor. O servis hizmetinden dolayı</i>

sunulamaması	<i>da bizim öyle bir altyapımız henüz hazır değil.</i>
Coğrafi uzaklık	<i>K1: Latin Amerika pazarına girmeyi de çok istiyoruz. Ama pazar çok uzak... ikili diyaloglar, yani oraya gidip gelme sürecinde zorluklar yaşıyoruz işin aslı. Coğrafya uzak. Bazen Avrupa bile uzak kalıyor.</i>
Firma kapasitesinin yetersizliği	<i>K1: Ve fabrikalar zaten o büyüklükte bir projeyi karşılayabiliyor... K7: Şu an büyük şirketler büyük projelerde bizi tercih etmiyorlar. Bizden çok daha büyük firmalar var bu sektörde.</i>
Siyasi istikrarsızlık	<i>K6: (...) Afrika'da çok güzel pazarlar var ama oralarda da siyasi istikrarsızlıklar var. Hindistan devasa bir Pazar, ona yakın Pakistan'da iyi.</i>
Sertifika sürecinin zor ve maliyetli olması	<i>K6: Avrupa ve Amerika riskli pazarlar. Maliyetleri çok yüksek alıyorsunuz. (...) çünkü bir sürü belge istiyorlar bir sürü iş güvenliği sertifikaları istiyorlar; o kadar yüksek ki maliyetler, riskler... K9: Şu an Avrupa'ya yönelmeye çalışıyoruz ama kendi standartları var, bir sürü direktifleri var. Firmaya hepsi ayrı yük maddi anlamda. (...) Avrupa standartları çok farklı.</i>
İşbirliği kolaylığının sağlanamaması	<i>K1: ...Biz istiyoruz ki... yurt dışında daha kolay hareket edebilir olalım. İkili ilişkilerimizin daha iyi, daha kolay olmasını istiyoruz.</i>
Pazarlama yapma ihtiyacının duyulmaması	<i>K1: (...)bizim de istediğimiz şey pazarlama için en az bir kişiyi istihdam etmek, pazarlama için bir bütçe ayırmak. Ve pazarlama üzerine daha çok kaynak ayırmak. Çünkü şu anda geldiğimiz durumda bahsettiğimiz gibi ürün kalitesi çoğunlukla oturduğu için müşteri bulmak ve müşteriyle ilişkiye girmek, yani ilişki işine girmek bizim için, şirketler için daha ön planda. K4: Yani reklam olarak da çok fazla fuarlara katlıyoruz aşırı bir şeyimiz yok." K5: Firmanın çok fazla pazarlamaya ihtiyacı yok. Çünkü dünyada bilinen bir firma müşteri genellikle bir firmayı buluyor ve hazır ürünler olmadığı için, yani proje bazlı olduğu için, örneğin X bir fabrikamız var, X bir tonajı var. Bu tonajı yönelik bir taşıma sistemi, dozajlama, paketleme sistemi kuracaksınız. Zaten bunu kurabilen çok az sayıda firma var. Bu kalitede, bu performansta. O yüzden şu ana kadar bir pazarlama ihtiyacı çok fazla doğmadı ama bu doğmayacağı anlamına gelmiyor. K10: Çok güçlü pazarlama stratejimiz var diyemem.</i>

Tablo 5. Tarımsal Gıda İşleme Sektörünün İhracatta Karşılaştığı Sorunlar

Rekabet Gücünü Etkileyen Çevresel ve Ekonomik Faktörler

Literatürde, çevresel ve ekonomik faktörlerin işletmelerin performansı ve sürdürülebilirliği üzerinde önemli etkileri olduğu belirtilmiştir (Kalliontzi vd., 2024; Tur-Porcar vd., 2018). Devlet destekleri, özellikle kriz dönemlerinde işletmelerin ayakta kalmasına ve rekabet gücünü artırmasına yardımcı olurken, işletmelerin finansal yüklerini hafifletebilir ve yenilikçi

teknolojilere yatırım yapmalarını teşvik edebilir (Li vd., 2022). Covid-19 pandemisi, küresel tedarik zincirlerini ve üretim süreçlerini ciddi şekilde etkileyerek işletmelerin rekabet stratejilerini yeniden değerlendirmelerine yol açmıştır. Pandemi süresince işletmeler, tedarik zinciri kesintileri ve talep dalgalanmaları ile başa çıkmak zorunda kalmışlardır. Bu durum, esneklik ve adaptasyon yeteneğinin önemini vurgulamıştır (Food Manufacturing, 2024). Döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve yüksek enflasyon oranları ise işletmelerin maliyetlerini ve fiyatlandırma stratejilerini doğrudan etkileyerek rekabet avantajını zayıflatabilir (Ahmed ve Hussain, 2021). Buğday üretimindeki dalgalanmalar ve iklim değişikliği gibi faktörler gıda işleme makinelerine olan talebi etkileyebilmektedir (Farooq vd. 2023).

Çalışmada işletmelerin rekabet gücünü etkileyen çevresel ve ekonomik faktörler temasının altında “devlet destekleri”, “Covid-19 pandemisinin yarattığı termin ve tedarik zincirindeki yaşanan sorunlar”, “Covid-19 pandemisinin yarattığı seyahat engeli”, “Covid-19 pandemisinin satışa olumlu etkisi”, “Covid-19 pandemisinin büyümeye olumlu etkisi”, “Covid-19 pandemisinin iş geliştirmeye olumlu etkisi”, “Rusya-Ukrayna Savaşı’nın olumsuz etkileri”, “döviz kurlarındaki değişiklikler ve enflasyon”, “sivil toplum örgütlerine duyulan ihtiyaç ” ve “buğday sektörünün (hammadenin) dolaylı etkisi” kodları ortaya çıkmıştır. Bu kodları destekleyen ifadeler Tablo 6’da gösterilmiştir.

KOD	İFADE
Devlet desteklerinin zorlayıcı olması	<p>(...) Şöyle devlet teşviklerinden tabii ki faydalandık. (...) beş altı senedir URGE projesinden destek alıyoruz. Yani bunu da destek sayarsanız bilmiyorum. Ama biz grup olarak işte Türkiye Cumhuriyeti, UR-GE projesinin kapsamında işte GrainTech diye oluşumu var. ... bizi daha kolay kabul ediyorlar. Yani öbür türlü biz çok daha uğraşırdık...</p> <p>K2: Avrupa Kalkınma Bankası'ndan uzman desteği kullandık. ... Orta Anadolu Kalkınma Ajansı var. O ajansın desteklerinden faydalandık....Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nun yatırım teşvik desteğinden faydalanıyoruz. Ticaret Odası'nın projeleri olmuştu. Bir de TÜBİTAK, SANTES, TEYDEB gibi projelerimiz oldu üniversitelerden. Üç tane de o şekilde proje yaptık. Daha çok araştırma, geliştirme ve laboratuvarla ilgili TEYDEB, SANTES projelerimiz oldu.</p> <p>K5: URGE projesi dışında Kalkınma Ajansı desteğinden çeşitli dönemlerde firmamız yararlandı. (...) devlet desteklerinden mümkün olduğunca yararlanmaya çalışıyor.</p> <p>K6: Turquality'deki markalaşma desteklerinden faydalanıyoruz. (...) (...) Özellikle enerji tüketimi üzerine yatırımlarımız var ve bu alandaki teşvikleri alabilmek için bir ekip kurduk.</p> <p>K8: En son KOSGEB'e bir proje yazdık. GES projesi, onu uygulamaya alacağız. Bir kaynak robot teknolojisini de üretime KOSGEB desteği ile kattık. Yurt dışı fuarlara katılım desteklerinden faydalanıyoruz.</p> <p>K9: Sektörde devlet destekleri alan yurtdışı müşterilerimiz var; Cezayir, İtalya gibi... zamanında teslim yapılmadığında cezai</p>

	<p><i>şartlarda çok ağır olabiliyor.</i></p> <p><i>K10: Ajansın veya KOSGEB in desteklerinden...</i></p>	
Covid-19 pandemisinin yarattığı termin ve tedarik zincirindeki yaşanan sorunlar	<p><i>K2: ... bazı terminlerle ilgili, tedariklerle ilgili sıkıntılar yaşadık. Ulaşım problemleri oldu. ...biz burada bir ürün üretirken her şeyi yurt dışından alıyoruz. Burada ürün haline getirip yeniden yurt dışına satıyoruz. Haliyle tedarik ettiğimiz her şey geç elimize ulaştı. Bizim de termin sürelerimiz çok gecikti. .</i></p> <p><i>K6: (...) Ortaya çok ciddi işletme sermayesi sorunu çıktı. Firmalar gelip projelerine onay veremediler, malları sevk edilemedi, sınırlar kapandı. İnanılmaz bocaladık ve bir kriz masası oluşturduk.</i></p>	
Covid-19 pandemisinin yarattığı seyahat engeli	<p><i>K6: Bize pandeminin en büyük darbe vurduğu alan Japonlar ile yürüttüğümüz ARGE çalışmaları oldu. Maalesef seyahat engelinden dolayı çalışmalara 3 yıl kadar askıya alındı.</i></p> <p><i>K8: (...) Covid sürecinde yurt dışı kapılarının kapanması, gitmeleri ve gelmeleri zorlaştırmasıyla ihracatı da zorlaştırdı.</i></p>	
Covid-19 pandemisinin satışa olumlu etkisi	<p><i>K2: (...) aslında pandemi Türkiye sanayisini çok da olumsuz etkilemedi. Çünkü Avrupa kapandı ama Türkiye kapanmadı. Biz pandemi de hiç durmadan çalışmaya devam ettik. Ve bazı pazarları da kazandık. Avrupa'dan üretimi alamayan, Avrupalı tedarikçinin Avrupa'dan aldığı ürünleri Türkiye'den sattık. ... yani yakın coğrafyalarda en iyi lokasyon Türkiye'ydi. O yüzden Türkiye'den tedarik etmeye başladı. Bizim sektörümüz pandemi de genel olarak ihracatını artırdı. Yatırımlarını artırdı. Pandemi bizi iş olarak etkilemedi diyebiliriz.</i></p> <p><i>K5: Covid-19 açıkçası Türkiye'yi özellikle makine sektörünü çok etkilemedi. Çünkü firmalarımız çalışmaya, üretmeye ve satmaya devam ettiler.</i></p> <p><i>K9: Pandemi bizi çok etkilemedi, üretim devam etti.</i></p>	
Covid-19 pandemisinin büyümeye olumlu etkisi	<p><i>K3: (...) firmamızın 21 yılda kat ettiği yol diyelim ki 10 birimse son 2 yılda kat ettiği yol 100 birim oldu. Bu hani ortamdaki ekonomik kriz pandemiden sonra bizim gibi işletmelere daha yararlı oldu benim gözlemlediğim. (...) satışı yaptığımız firmaların çoğu bize dönmek zorunda kaldı. Yani bizden talep etmeye başladılar.</i></p>	
Covid-19 pandemisinin iş geliştirmeye olumlu etkisi	<p><i>K4: Çelik silo ürün stoplaması ... Evet o da pandeminin getirdiği şeydi Arz'da... Çünkü pandeminin getirdiği zorluklar ürünlerin depolanması, gıdanın depolanması ilgili oldu. Yani acil ihtiyaç olduğu için bizde kendimizi bu alanda geliştirdik ve bu kendi işimizde ön plana çıktı.</i></p>	
Rusya-Ukrayna Savaşı'nın olumsuz etkileri	<p><i>Yeni müşterileri bulmakta zorluk</i></p>	<p><i>K1: Rusya ile yaşadığımız gerginlikten dolayı bizim sektör savaş esnasında direkt durma noktasına geldi ama savaştan sonra pazar açıldı. O süreçte tabiki firmalar müşterilerine ulaşmakta,</i></p>

		yeni satıcılar, yeni müşteriler bulmakta zorluk çekiyor. Hatta hali hazırda olan projeleri durdurmaya kadar gidiyor.
	Tedarik sıkıntısı	K7: Rusya ve Ukrayna ile çalışmalarımız vardı, bu süreç içerisinde tedarik sıkıntılarımız oldu. (...) 6 ay 7 ay sipariş verdiğimiz ürünlerin gelmediği oldu. (...) kritik hammadde stoklarını alternatifleriyle tekrardan gözden geçirdik.
	Ödeme zorlukları	K7: Rusya pazarını Türklere açsa da bankalardan paraları havale edemedik, böyle sıkıntılarımız oldu.
	Kapasitenin ve kaynakların gereksiz kullanımı	K9: Ukrayna'da 600 tonluk değirmen projemiz vardı, savaştan dolayı 2 yıl bekledi. (...) kapasitemizi ve kaynaklarımızı boş yere kullanmış olduk. Hem maddi hem manevi yorulmuş olduk.
Değişen döviz kurları, enflasyon		<p>K1: Şöyle bu enflasyon bizim ülkemizde yani son 10 senedir herhalde iyice arttı. ... enflasyondan muhakkak az ya da çok zarar görüyorlar.(...) ...enflasyondan dolayı karlarımızı biraz aşağı çekmek zorunda kalıyoruz, müşteriye hitap etmek için.</p> <p>K1: Fiyata gelecek olursak fiyat enflasyonu çok yüksek...biraz duruldu gibi ama bundan 5-6 ay öncesine kadar %100 enflasyon (...) aynı şekilde yani siz tedarikçilerimizle aranızdaki diyaloga bağlı olarak yani 1 aylık, 2 aylık, 3 aylık ödemeler şeklinde yani onu tedarikçinizle konuşarak yarısını siz üstlenerek zararı bir şekilde absorbe edebiliyoruz.</p> <p>K3: Sıkıntılı ekonomik krizler, işte dövizdeki ani iniş çıkışlar... planladığımız hiçbir karı elde edemiyorsunuz.</p> <p>K4: Son iki yıldır maliyette çok sıkıntı çekiliyor. Hem enerji maliyetleri hem de dünyada oluşan emtiadaki enflasyon... Bu sürekli fiyat istikrarını bozuyor.</p>
Sivil toplum örgütlerine duyulan ihtiyaç		K8: Sektörün, biraz daha sektörel sorunlara eğilip bunların çözüme ulaştırması anlamında bir sivil toplum örgüt yapısına ihtiyacı var. Bence Çorum özelinde bir sektörel dernek olmalı.
Buğday sektörünün (Hammaddenin) dolaylı etkisi		<p>K1: Türkiye'deki un fabrikaları Türkiye'deki buğdaydan ziyade yurt dışından ithal edilen buğdayı kullanıyorlar. O yüzden yatırım yapmazlar. Bu da bizi dolaylı olarak çok etkiliyor.</p> <p>K2: Dünyada nüfus artışıyla birlikte gıda güvenliği tabirleri çıktı biliyorsunuz gıdanın depolanması kontrol edilmesi bunun izlenebilir olması...teknolojik olarak, deneyim olarak ekonomik olarak, sizin de bu sektörde güçlü olmanız gerekiyor.</p>

	<p><i>K5: Sektörü doğrudan etkilemesi değil de dolaylı olarak etkileniyoruz. Sonuçta buğday, un fabrikalarının ana ham maddesi. Bunlar uygun fiyatlara alındıkça daha çok fazla tonajla işleyebiliyor. Firmaların kapasitesi arttıkça da bizim buğday işlem makinelerimize olan talep artıyor dünyada. Son yıllarda yaşanan bazı bölgelerdeki savaşlar, kuraklık tabii ki olumsuz olarak etkiledi. Ama talep açısından talep hızlı bir şekilde devam etti.</i></p> <p><i>K7: son 7-8 yıl öncesine kadar Türkiye'ye tahıl ambarı denirken (...) 20 milyon tonluk üretimden 14 milyon tonlara geriledik. Hala çok iddialıyız. Hala un ihracatında dünya birincisiyiz. Bizim sektörümüzde buna paralel olarak gelişmiş.</i></p>
--	--

Tablo 6. Rekabet Gücünü Etkileyen Çevresel ve Ekonomik Faktörler

Maliyet Liderliği Stratejisi

Görüşme yapılan sektörde yer alan büyük ölçekli işletmeler, ölçek ekonomisi uygulayarak talep tahminlerini ve maliyetlerini yönetebilmektedir. Bunun için gerekli teknolojik altyapıyı da kurmuşlardır. Literatüre göre, maliyet liderliği stratejisi, büyük ölçekli işletmelerin rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olmaktadır (Hansen vd., 2015; Hilman ve Kaliappen, 2014). Tedarikçi konumundaki işletmeler, rekabetçi fiyatlar sunmak için sıkı bir maliyet hesabı yapmakta, toplu alımlar gerçekleştirerek fiyatlarda rekabetçi olabilmektedir.

Kaynakları verimli kullanabilmek, literatürde de belirtildiği gibi genellikle 'Maliyet Liderliği' stratejisi altında değerlendirilmektedir. İşletmeler, maliyetleri düşürmek amacıyla kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmaya çalışmaktadır. Etkin kaynak kullanımı için dışarıdan danışmanlık firmalarıyla iş birliği yapılmaktadır. İşletmelerin tedarikçilerine karşı pazarlık güçleri oldukça zayıf olup, ham madde olarak dışa bağımlıdır. Bu da, maliyet liderliği stratejileri uygulayan işletmeler için bir risktir (İsmail vd., 2012).

Tarımsal gıda işleme makineleri sektöründe maliyet liderliği stratejinin uygulanması teması altında “fiyat odaklılık”, “günlük fiyat vermek”, “düşük fiyat verme zorunluluğu”, “farklı müşteriye farklı fiyat stratejisi uygulama”, “maliyet kontrolünün zorluğu”, “bilgi sisteminden yararlanmak”, “özsermaye varlığı”, “kaynakları verimli kullanmak”, “insan kaynağı maliyetindeki artış”, “tedarikçilere karşı olan pazarlık gücü”, “hammaddeye yurtdışına bağımlılık”, “artan fiyatlara karşı kendi üretici olmak” ve “nitelikli insan gücü yetiştirme maliyeti” kodları Tablo 7’de katılımcı ifadeleri ile belirtilmiştir.

KOD	İFADE
Fiyat odaklılık	<p><i>K1: Bizim sektör çok rekabeti yüksek olduğu bir sektör olduğu için ...tekliflerde fiyat odaklı gidiyoruz. Yani fiyatla müşteriyi elde etmeye yöneliyoruz. ... bizim sektörde biraz kalite oturmuş düzeyde.</i></p> <p><i>K2: (...) biz pahalı olup ama en pahalısı olmayan firmalardan biriyiz. En ucuzu değiliz. Ortaların bir tık üstünde oluyor bizim fiyat marjlarımız.</i></p> <p><i>K3: Sattığımız makinelerde fiyatlarımız 2005 fiyatlarıyla hala satış yapıyoruz. Yani öyle bir pazarda çok yüksek bir fiyat artışı olmuyor.</i></p>
Günlük fiyat vermek	<p><i>K4: (...)Günlük biz fiyat vermeye çalışıyoruz Yani müşterilerdeki talep belki ondan azalabiliyor günlük fiyat verdiğimiz için. Çünkü fiyat</i></p>

	<i>istikrarı olmuyor.</i>
Düşük fiyat verme zorunluluğu	<i>K1: (...)herkes gibi fiyat verirken mecburen fiyatları aşağı çekmek zorunda kalıyoruz.</i>
Farklı müşteriye farklı fiyat stratejisi uygulama	<i>K2: (...) bizim çalıştığımız büyük müşterilerimiz var. Bizden aylık pek çok siparişi olan farklı farklı işler veren bir müşterimizin yeni talebini değerlendirirken ona tabii fiyatı ona göre biraz daha cazip tutmaya çalışıyoruz. Çünkü hali hazırda pek çok farklı parçasını ürettiğimiz bir müşteri oluyor. Ama yeni bir müşteri ise, ilk defa tanıştıysak (...) biz o zaman orada daha böyle kendimizi garanti altında alarak fiyatlandırıyoruz. (...) Farklı parçaların da geleceği potansiyelini düşünerek yeni müşterilere ona göre fiyatlandırmalar yapıyoruz.</i>
Maliyet kontrolünün zorluğu	<i>K1: bizim sektörümüz maliyet hesabı konusunda biraz zor bir sektör. Bizim ürünlerimiz hep projeye göre değişiyor. Biz projeye göre hesap yapmak zorundayız. Dün yaptığın hesap bugün karşılamıyor.</i> <i>K2: Her ürünüümüzü ayrıca maliyetlendiriyoruz.</i> <i>K4: Maliyetimizde (...) oynak bir piyasa var, finansman hareketiyle emtia yükseliyor. Enflasyon var dünyada.</i>
Bilgi sisteminden yararlanmak	<i>K5: Firmanın hem kendi bilgi sistemi var, hem de daha önce de oturtmuş olduğu A3 dediğimiz bizim tek sayfalık belirli KPI'ları var. Her departman kendi kritik performans göstergelerini haftalık ve aylık bazda kontrol ediyor. Bütün datalar güncel.</i> <i>K8: Üretimden önce planlama yapabilmek çok önemlidir ki biz ERP'yi kullanıyoruz. (...) .. %95'e varan bir maliyet hesaplaması yapabilir hale geldik.</i> <i>K9: ERP sistemini kullanıyoruz. Üretimde ve bazı departmanlar için aktif modüller, diğerleri için de aktif etmeye çalışıyoruz.</i>
Özsermaye varlığı	<i>K9: Özsermayemiz güçlü. Yıllık bazlı yurtdışından fazla miktarda tedarik alımı yapabiliyoruz.</i>
Kaynakları verimli kullanmak	<i>K2: Verimlilik için bir danışmanlık firması ile çalıştık. Enerji verimliliği ile ilgili çalışmalarımız oldu. Tükettiğimiz kaynaklarla ilgili. Ham madde aldığımız ürünlerin verimli kullanımı ile ilgili çalışmalarımız oldu.</i> <i>K9: ... Üniversitesi ile kaynakları verimli kullanma adına çalışmalarımız oldu. Farklı danışmanlarla da model fabrika ile yalın imalat üzerine projelerimiz devam etmektedir.</i>
İnsan kaynağı maliyetindeki artış	<i>K1: Şu anda insan gücü kaynağında zorlanıyoruz. Çünkü maliyetlerimiz çok arttı. Yani aylık ödediğimiz maaşlar çok arttı. Asgari ücretin artırımı ile beraber. Yani bizim sektörde asgari ücrette eleman çalışmaz</i> <i>K2: (...) Piyasadaki işte bu belirsizlikler olsun. İşte asgari ücret, işçilikler. Bunlar da belirleyici oluyor. Müşterimiz bu noktada</i>

	<i>anlayışla karşılıyor ama biz personelimizi motive edebilmek için zaten belli bir standartta onlara maaşlar sunmak gerekiyor. Orada da işte tazminatlar olsun. İşte 20 yıllık, 30 yıllık çalışanlarımız var. Onların içerideki bu birikmiş tazminatları bu asgari ücretlerdeki artışlarla çok yüksek rakamlar tutuyor. Bu da firmaların bir yük getiriyor ister istemez.</i>
Tedarikçilere karşı olan pazarlık gücü	<i>K1: ... 25-30 yıllık bir firma olduğumuz için tedarikçide hiçbir sıkıntı yaşamıyoruz. ... vadeli almak için herhangi bir anlaşma, sözleşme olmadan satın alma gerçekleştirebiliyoruz. Çorum'daki, Türkiye'deki hatta herkesle öyle ya da böyle... biz ismimizle... ürün alabiliyoruz.</i> <i>K1: Eğer peşin olarak çalışmak istersek, İstanbul gibi şehirler bir tık daha bizim tedarikçilerimize nazara daha uygun veriyorlar ürünlerini ama bu da peşin olarak ödemek zorundasınız.</i>
Hammaddede yurtdışına bağımlılık	<i>K2: .. orta ölçekli bir çelik dökümhanesiyiz. Haliyle ihtiyacımız olan ürünlerin büyük kısmı ithal oluyor. Ve bu ithal ürünleri de Türkiye'de ya mümessilleri oluyor veyahut da büyük tüccarlar bu ürünleri getiriyor. Mesela ham madde olarak krom, mangan, titanyum, nikel gibi ürünler. Biz onlardan alıyoruz. Direkt ham maddemizi kendimiz ithal etmiyoruz. Türkiye'deki satıcılardan alıyoruz. Ama yurtdışına bağımlı tabii ki yani.</i>
Artan fiyatlara karşı kendi üretici olmak	<i>K3: Kendi üretimimizi tedarikçi maliyetleri düşürmek için başlattık.... Ben iş yaptıkça tedarikçilerin fiyatları sürekli artırıyordu. Dolar ve Euro bazında bu olaylar. Dedik ki ya bu böyle olmaz yani... Bu nedenle de bu tedarikçilerimden kaynaklı, kendim projeci olduğum için makine imalatına da başlamış oldum.</i>
Nitelikli insan gücü yetiştirme maliyeti	<i>K7:Teknik resim çizim sorunları gündeme gelmeye başladığında bundan 6-7 sene önce (...) eleman sorununu çözmek için firmanın içinde akademi kuruldu.(..) böyle bir yapının örneği dünyada 3 taneymiş. (...) bunun altyapısını profesyonel bir kurumla çalışarak oluşturduk. Altını doldurduk, öğretim görevlilerini belirledik, müfredatları belirledik, kütüphaneler oluşturuldu...Burası halka açık olacak. (...)Firmanın kendi ustaları da eğitim verecek.</i>

Tablo 7. Maliyet Liderliği Stratejisinin Uygulanması

Farklılaşma Stratejisi

Farklılaşma stratejisini katılımcı işletmeler daha çok yeni pazar ve müşteri arayışı içinde kullanmaktadırlar. Bu işletmeler, mal ve hizmetlerinde farklılaşmaya çalışmışlardır. Ürünlerinde kaliteyi artırma çabası içinde olan işletmeler için müşteri odaklılık da çok önemli bir konu olmuştur. Müşteri talepleri doğrultusunda ürünlerinde farklılaşmaya ve kalitelerini geliştirmeye çalışmışlardır. Bu işletmeler için müşteriyi memnun etmek, var olan müşteri portföyünü elde tutup yeni müşteri kazanmak çok önemli olmuştur. Porter'a (1985) göre, mal veya hizmetin benzersiz olması müşteri sadakatini artırır ve müşterilerin daha yüksek fiyatlar ödemeye istekli olmalarını sağlar (Porter, 1985). Hesterley ve Barney (2002) de, farklılaşma stratejisinin, müşteri sadakatini güçlendirdiğini ve markanın itibarını artırdığını belirtmiştir (Hesterley ve Barney, 2002). Literatürde, yenilikçi üretim işletmelerinde farklılaşma stratejisinin, ARGE

işbirlikleri ve yenilik anlaşmaları yapma olasılığını artırdığı tespit etmiştir (Guisado-González vd., 2014).

Çalışmada, işletmelerin farklılaşma stratejisi uygulama teması altında “kalite standartlarını korumak ve iyileştirmek”, “müşteri odaklılık”, “tasarım ve malzemede farklılaşma”, “yeni ürün geliştirme ve yeni pazar arayışı”, “teknolojik ve tasarımsal yeterlilik”, “satış sonrası hizmette farklılaşma”, “teslim ve termin tarihinde farklılaşma”, “kurumsal yenilikçilik anlayışı”, “ürün çeşitliliği”, “fazladan hizmet sağlamak” ve “stratejik ortaklıklar kurmak” kodları tespit edilmiştir. Bu kodlar Tablo 8’de katılımcı ifadeleri ile birlikte yer almaktadır.

KOD	İFADE
Kalite standartlarını korumak ve iyileştirmek	<p><i>K3: Önce kalite. Sonra da maliyet kısmına odaklanmaya hedefliyoruz.</i></p> <p><i>K4: Kullandığımız ekipmanların kalitesi... Yani bir de bu malzemelerde kullanılan şeyler saç dediğimiz metal kısımlar, yüksek dayanımı gerektirir. Kalitelerde uzun ömürlü diyelim uzun süre dayanabilen malzemeler önemli, Galveniz ve magnetin kaplamasından kaynaklanıyor.</i></p> <p><i>K4: (...)malzememizin mevcudiyeti, kalitesi bize rakiplerimizden ayırıştırıyor (saç malzeme).</i></p> <p><i>K5: (...) firmanın kalite standartlarının uygulaması ve aynı zamanda sıfır kalite problemiyle hedefini koyması ile müşteri bizi tercih ediyor.</i></p> <p><i>K9: Avrupa pazarı farklı ve her ülkenin kendi kalite standartları var. Biz de bu belgeleri almaya çalışıyoruz. İtalya’ya ürün sevkiyatı yapmak için 7-8 ay belge peşinde koştuğumu biliyorum.(...) farklı iş güvenliği ve gıda uygunluğu standartları var.</i></p>
Müşteri odaklılık	<p><i>K1: Müşteriye doğru hitap edebilmek önemli. ...</i></p> <p><i>K3: ...Müşteri her zaman haklıdır... Bir problem söylüyorsa müşteri, siz ona tam yetkili olarak çözün. Gerekirse o makinenin yenisini göndereceğim deyin diye söylüyorum. Ve bu gerçekten müşteriler üzerinde çok büyük etkisi olan bir şey.</i></p> <p><i>K4: (...) uluslararası piyasada tabii ki de ismimiz var. Bizi ayırıştıran müşteri memnuniyeti, müşteriye hızlı cevap verebilme, işleri zamanla ve gününde teslim edebilme...”</i></p> <p><i>K10: Müşterileri hiç bekletmeden anında cevap vermeye çalışıyoruz, ihtiyaçlarına karşılık vermeye çalışıyoruz.</i></p>
Tasarım ve malzemede farklılaşmak	<p><i>K9: Makinelerimiz aynı olsa da tasarım ve malzemede farklılaşmaya çalışıyoruz. Mesela her firmada yapılan döküm bir parça var biz onu alüminyumdan işleyerek daha modüler bir sistem yaratarak Avrupa ve Amerika pazarına hitap edecek şekilde tasarlamaya çalışıyoruz. Büyük parçaları daha küçük parçalar haline getirip modüler üretim yapmaya çalışıyoruz, yani makinelerimizi parçalı göndermeye çalışıyoruz.</i></p>
Yeni ürün geliştirme ve yeni pazar arayışı	<p><i>K1: ... Türkiye'deki un fabrikası sektörü daraldığı için, yeni ürün, yeni bir müşteri portföyü arayışına girdik. (...) yulaf, siyez buğdayı, işte efendime söyleyeyim arpa katılan ürünler.</i></p> <p><i>K7: (...) başka bir firma ile yurt dışı pazarları için ortak proje</i></p>

	<p>geliştiriyoruz.</p> <p>K6: (...) İtalya'da makarna üreten bir fabrikanın %70'ini satın aldık. (...) Japonya ile pirinç makineleri ile görüşmelerimiz devam ediyor.</p> <p>K8: (...) Bir de yeni bir marka çalışması ile yulaf ezmesi, pirinç, yulaf ve benzeri tahıl grubu makineleri üretmeyi planladığımız bir iş modelimiz var. (...) böylece, orta, uzun vadede gıda üretimine de girmeyi planlıyoruz. Bu alanda yeni yatırımlarımız mevcut ve devam etmektedir.</p>
Teknolojik ve tasarımsal yeterlilik	<p>K2: Biz ürün bazında değil ama teknoloji bazında tercih edilen bir dökümhaneyiz. Bizim iki tane know-how teknolojimiz var. Aşınma parçalarının ömrünü uzatan bir teknoloji, bir metal teknolojisi. Bu teknolojiden dolayı bizim müşterilerimiz bizi tercih ediyor. (...) bizim burada bir tasarım bölümümüz var. Simülasyon programlarımız var, kalıplama programlarımız var, katı modelleme sistemlerimiz var.</p> <p>K5: (...) mühendislik bilgisini de ürünlere katması.. Mikronize olmuş bir ürünü yani un gibi buna benzer ürünleri hava yoluyla en uygun şekilde fabrikanın içinde taşıma sistemlerini gerçekleştiriyorlar. Buradaki sonuçta basınçtır, kullanılan malzemedir, hızdır, kapasitedir.</p> <p>K7: Ürünleri satarken mühendislik hizmeti de veriyoruz.</p> <p>K6: ...Teknolojik olarak deneyim sahibi olmanız tercih edilmektedir. Bizim bir ARGE merkezimiz var.</p>
Satış sonrası hizmette farklılaşma	<p>K2: O parçayı sadece üretmek de yetmiyor. Gittiği yerde problemsiz montaj yapıldığında müşteri bundan memnun oluyor. O yüzden biz parçanın takıldığı yeri de görüp bir montaj haliyle bunu onlara teslim ediyoruz. ... hani siz yapın gibi oluyor. O konuda bir avantajımız var.</p> <p>K4: Müşteri yurt dışına bir problem söylediğinde ben hemen teknik ve yabancı dil bilen bir eleman gönderiyorum hemen sahaya. (...) hızlıca işi çözüyoruz.</p> <p>K5: Herhangi bir uygunsuzluk ve müşteri şikayetine hızlı bir şekilde cevap verme performansları değerlendiriyor.</p> <p>K7: (...) satış sonrası hizmetlerde son 10 yıldır yatırım yapmaktayız. Dünyanın her yerine cevap verebilen çok güçlü bir ekibimiz ve ilgili departmanımız var.</p>
Teslim ve termin tarihinde farklılaşma	<p>K3: biz hızlı üretim yani bize bir gün birisi sipariş versin; çok acil bir talebim var diye (...) biz de pozitif enerjisi olan müşterilere, gerekirse vardiyalı bir şekilde çalışmaya geçip anında üretim yapabiliyoruz. Normalde tek vardiya çalışıyoruz. O müşterimizin işini iki günde çözüyoruz ve kaliteden kesinlikle taviz vermiyoruz.</p> <p>K4: (...) işleri zamanında ve gününde teslim edebilme...</p> <p>K9: (...) teslim süresini kısaltarak öne geçmeye çalışıyoruz. X bir firmanın 9 ayda teslim ettiğini 6 ayda teslim süresi vererek işi almaya çalışıyoruz.</p>
Kurumsal yenilikçilik	<p>K8: Kendimizi farklılaşarak yenilikçi olarak konumlandırın ve</p>

anlayışı	<i>trendleri takip eden bir firma olarak adlandırabilirim.</i> <i>K10: Daha yenilikçi nasıl olabiliriz, hep kendimizi geliştirmeye çalışıyoruz. Müşterilerimizin istekleri doğrultusunda fabrikamızı ve ürünlerimizi güncelliyoruz.</i>
Ürün çeşitliliği	<i>K7: 40 bin çeşit ürün gamımız var.(...) Bir makinayı oluşturmak için gerekli malzemelerin %80'inin verebiliyoruz diyebilirim.</i>
Fazladan hizmet sağlamak	<i>K9:(...) kritik malzeme listemiz var ürünle beraber gönderdiğimiz, böyle açılmasını öngördüğümüz veya yırtılmasını, bozulmasını. Bu malzemeleri ilk siparişte ücretsiz gönderiyoruz.</i>
Stratejik ortaklıklar kurmak	<i>K10: Yurt dışında bazı pazarlarda yerel stratejik ortaklıklar veya iş birlikleri kurarak ilerliyoruz.</i>

Tablo 8. Farklılaşma Stratejisinin Uygulanması

Odaklanma Stratejisi

Görüşmelere göre, büyük işletmelerin zamanında makine üretimi gerçekleştirdikleri, daha küçük işletmelerin ise kendi markalarını oluşturma çabası içerisine girdikleri gözlemlenmiştir. Bu bulgu, işletmelerin stratejik farklılaşma arayışlarını desteklemektedir (Porter, 1980). Küçük işletmeler, butik imalatlarla odak müşterilerine yönelik üretim gerçekleştirerek tasarımda veya teslimatta rekabet avantajı yaratabilmişlerdir. Bu durum, farklılaşma stratejisi ile örtüşmektedir; zira işletmeler, belirli müşteri segmentlerine yönelik benzersiz değer teklifleri sunarak rekabetçi avantaj elde edebilmektedir (Porter, 1996). Aynı zamanda, sektörde yer alan iş destek mekanizmalarıyla iyi işbirlikleri kuran işletmeler, bu sayede sektördeki deneyimlerini ve bilgi birikimlerini etkin bir şekilde kullanabilmişlerdir. Bu işletmeler, iş destek mekanizmalarının sağladığı kaynaklar ve ağlar sayesinde operasyonel verimliliklerini artırmış ve yenilikçi çözümler geliştirmişlerdir (Teece, Pisano ve Shuen, 1997). İş destek mekanizmalarının sağladığı avantajlar, işletmelerin dinamik yetenekler geliştirmelerine olanak tanımaktadır (Teece, 2014).

Görüşme yapılan firmalar belirli ürün gruplarına odaklanarak uzmanlaşmış ve bu alanda yüksek kalitede üretim yapan işletmeler arasında yer almışlardır. Bu odaklanma stratejisi, spesifik müşteri ihtiyaçlarını karşılayarak pazarda rekabet avantajı elde etmelerini sağlamıştır (Porter, 1985). Niş pazar segmentlerine odaklanarak uzmanlaşma, işletmelerin rekabetçi konumlarını güçlendirmekte ve uzun vadeli başarılarını desteklemektedir (Barney, 1991). Katılımcı işletmeler arasında odaklanma stratejisini uygulama teması için belirlenen kodlar ve ifadeler yer verilmiştir. Bunlar; “müşteri segmentasyonu”, “butik imalat”, “hedef pazar”, “niş pazar hedefleri”dir. Tablo 9’da kod ve ifadeler yer almaktadır.

KOD	İFADE
Müşteri segmentasyonu	<i>K3: Şu anda da 50 çalışanımız da Özbekistan'da. Almanya, Fransa'ya yine Polonya kompleksinde çalışanlarımız...Gürcistan'dan ön anlaşmasını yaptığımız bir projemiz var. Ukrayna'da devam eden bir projemiz var. Bu şekilde üretimimiz devam ediyor. ...</i> <i>K8: (...) üç markamız var ... daha çok Fransız sömürgelerine ürettiğimiz markamız ... daha çok İngiliz sömürgelerine ürettiğimiz markamız.</i>
Butik imalat	<i>K2: Biz özel imalatla üretim yapan bir firmayız...Müşterilerimiz bize taleple geliyorlar. Biz o talebi inceliyoruz. Ona göre onlara bir fiyat sunuyoruz. Buradaki avantajımız bizim böyle butik çalışmamız.</i>

	<p>..onların istediği ürünleri üreteceğimizden dolayı kendi fiyatımızı sunabiliyoruz.</p> <p>K8: Biz değirmen makineleri, anahtar teslim, proje bazlı üretim yapan firmalara göre daha butik bir işletmeyiz. (...) Dolayısıyla, maliyetlerimiz de büyük ölçekteki firmalara göre daha az olmaktadır. Bu da bizi fiyatlandırmada rekabetçi yapmaktadır.</p> <p>K9: Müşterilerin istediği projeleri yapmaya çalışıyoruz. Katlanabileceğimiz maliyetler ile kalite ve tasarımda farklılaşıyoruz.</p>
Hedef pazar	<p>K1: ... yeni müşteri portföyü geliştirmeye çalışıyoruz. Rusya'da birkaç kişiyle ortak çalışmak için bir başlangıç yapıyoruz. Onlara yönelik biraz çalışacağız. ... Latin Amerika bölgesi hala aklımızda olacak. Yani orayı hayal ediyoruz.</p> <p>K8: (...) çok gelişmemiş bölgeler hedefimiz doğrusu çünkü Avrupa bu alana yeterince uzmanlaşmış ve profesyonelleşmiş durumda olup yeni üretim alanlarına da ihtiyacı yok. Dolayısıyla bizim daha çok hedef bölgemiz Afrika. Bunun yanı sıra Güney Amerika'ya ilerde satış yapmayı hedefliyoruz, bu bölgeye yönelik de ekibimiz görüşmeler gerçekleştirilmektedir.</p> <p>K9: Biz daha çok şu an Avrupa'ya yönelmeye çalışıyoruz. Şu an daha çok oraya çalışıyoruz. Avrupa ofisimiz açıldı.</p> <p>K9:Amerika pazarı hedefimi var. Amerika'da iki tane fuara katıldık. Amerika'ya numune gönderimimiz var.</p>
Niş pazar hedefleri	<p>K7: Savunma sanayine yönelik projelerimiz ve işbirliklerimiz başladı.</p> <p>K10: Belirli bir ürün grubunda uzmanlaşmaya çalışıp o ürün grubunu çeşitlendirmeye çalışıyoruz. (...) spesifik olmaya çalışıyoruz.</p>

Tablo 9. Odaklanma Stratejisi

SONUÇ

Tarımsal gıda işleme makineleri sektörü Covid-19 pandemisi ile birlikte tedarik zinciri kırılmalarına yol açmıştır. Dünya, Rusya-Ukrayna savaşı ve tahıl krizi gibi ek sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte, Rusya'nın buğday ihracatını sınırlamasıyla birlikte diğer ülkeler, buğday stoklarını arttırmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin jeopolitik konumunu ön plana çıkarırken dünya gıda ihtiyacını karşılama konusunda stratejik bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Bu durum, Türkiye'nin un ve mamulleri değer zincirindeki ve tarımsal gıda makine işletmelerinin stratejik konumunu güçlendirmiştir.

Bu araştırma, tarımsal gıda işleme makineleri sektörünün uluslararası rekabet stratejilerini detaylı bir şekilde incelemeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda, Çorum İli'nin işletmelerin rekabet gücü üzerindeki etkilerini anlamak için literatür çalışmaları ve işletmelerle yapılan görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, sektörü etkileyebilecek çevresel ve ekonomik faktörler de incelenmiştir. İşletmelerin mevcut durumları ve yapıları da detaylı bir biçimde ele alınırken ihracatta karşılaştıkları sorunlar da incelenmiştir. Araştırma sonuçları, Çorum İli'nde tarımsal gıda işleme makineleri sektörü için güçlü bir ekosistemin varlığını ve bu ekosistemin işletmeler üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Çorum İli'nin coğrafi konumu ve sanayi yapısı, işletmelere avantajlar sağlamaktadır.

Literatür çalışmalarında; Porter ve bazı araştırmacıların görüşlerine göre, bir işletmenin üç genel stratejiden birini seçmesi ve kaynakların tamamını buna ayırması gerektiği yönündedir (Hambrick, 1983; Dess ve Davis, 1984; Parker ve Helms, 1992; Nayyara, 1993, Porter, 1980, 1985). Diğer görüşte ise, firma koşullarına göre en uygun stratejilerin birleştirmesini savunanlardır (Buzzell ve Wiersema, 1981; Phillips vd., 1983; White, 1986; Miller ve Friesen, 1986; Buzzell ve Gale, 1987; Hill, 1988; Murray, 1988; Wright vd., 1990, Allen ve Helms, 2006). Bu çalışma sonucunda, bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin uluslararası rekabette maliyet liderliği stratejisine odaklandığı, ancak farklılaşma ve odaklanma stratejilerini de tamamlayıcı olarak uyguladığı ortaya çıkmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, Çorum ilindeki tarımsal gıda işleme makineleri işletmeleri, rekabetçi fiyatlar sunabilmek amacıyla birincil olarak maliyet liderliği stratejisini benimsemektedirler. Maliyet odaklı ilerlemek genellikle bu sektördeki işletmeler için önemlidir; çünkü bazıları işletmeden işletmeye faaliyet gösterdikleri için tedarikçi konumundadırlar ve rekabetçi fiyatlar sunmak zorundadırlar. Diğer işletmeler ise, un fabrikalarına doğrudan proje teslimi iş yapmaktadırlar. Bu nedenle, tüm katılımcılar için müşteri memnuniyeti birinci öncelik haline gelmiş ve maliyetlerini sıkı bir şekilde kontrol etmektedirler. Sadece dış faktörlerden, özellikle döviz kuru değişiminden, enflasyondan ve ham madde ithalatına olan bağımlılıktan kaynaklanan fiyatlandırma zorlukları ve yüksek karlar elde etme zorluğu yaşamaktadırlar. Bununla birlikte Türkiye'deki iç pazarın daralması sonucu işletmeler, rekabet güçlerini arttırmak ve rakiplerinden belirli alanlarda üstünlük sağlamak için farklılaşma stratejilerini benimsemişlerdir. İşletmeler, hayatta kalabilmek için belirli standartlarda üretim yapmak zorunda kalmaktadırlar ve hatta yeni teknolojileri takip etmek durumundadırlar. Bazı işletmeler, farklılaşma stratejisi kapsamında yeni ürün geliştirme, AR-GE, tasarım, satış sonrası hizmet ve teslim gibi alanlarda farklılıklar oluşturmaktadır.

İşletmelerin, un fabrikalarının bulunduğu yerler genellikle hedef pazarları olarak ortaya çıkmıştır; bu nedenle işletmelerin belirli bir bölgeye odaklanarak butik üretim gerçekleştirme yönünde eğilimleri de vardır. Belirli bir bölge hedefleyen işletmeler daha niş alanlara yönelip karlılıklarını arttırmaya çalışmaktadırlar. Diğer yandan, odaklama stratejisi doğrultusunda bazı işletmeler, hedef pazarlarını daraltarak belirli bir müşteri segmentine, butik üretimine veya belirli bir bölgeye yönelik stratejiler izlemektedir. Bu strateji çerçevesinde, işletmeler maliyetlerini sıkı bir şekilde kontrol etmekte, kaynaklarını verimli kullanmakta ve kalite standartlarına özen göstermektedir. Odaklama stratejilerini uygulamaya başlayan işletmelerin pazarlamaya önem vermeye başlamış oldukları da ortaya çıkmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda, Çorum ilindeki tarımsal gıda işleme makineleri işletmeleri, maliyetlerini düşürmek ve verimliliği arttırmak için yeni teknolojilere yatırım yapmalı, tedarik zinciri yönetimini optimize etmeli ve üretim süreçlerini iyileştirmelidir. Ayrıca, enerji verimliliği ve atık yönetimi gibi sürdürülebilirlik uygulamaları da maliyetleri düşürmelerine yardımcı olabilmektedir. Bunun yanı sıra işletmelerin farklılaşma stratejisini daha etkin bir şekilde uygulayabilmek için Ar-Ge ve inovasyona yatırım yaparak yeni ve özgün ürünler geliştirmeli, tasarım ve kaliteye odaklanmalı ve müşteriye özel çözümler sunmalıdır. Marka bilinirliğini arttırmak ve güçlü bir marka imajı oluşturmak da farklılaşma stratejisinin önemli bir parçasıdır. İşletmeler odaklanma stratejisini uygularken hedef pazarlarını belirlemeli ve bu pazarlara yönelik niş ürünler ve hizmetler geliştirmelidir. Belirli bir coğrafi bölgeye, müşteri segmentine veya ürün kategorisine odaklanmak, işletmelerin uzmanlıklarını derinleştirmelerine ve rekabet avantajı elde etmelerine yardımcı olabilmektedir.

İşletmelerin küresel pazarlara açılabilmesi için ihracatta yaşanan sorunların çözümüne yönelik olarak öncelikle ihracat potansiyellerini değerlendirmeli ve gerekirse stratejik ortaklıklar kurmalıdırlar. Coğrafi açıdan uzak pazarlara ulaşmak için yerel iş ortakları ve distribütörler ile işbirliği yapılabilir. Bu, coğrafi zorlukları aşmanın yanı sıra, yerel pazarlara daha hızlı erişim sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, yurt dışı ile doğrudan müşteri erişimi arttırmak için dijital

pazarlama araçlarını ve e-ticaret platformlarını kullanmalıdır. Özellikle, hedef pazarlarda yerel dilde web siteleri ve sosyal medya hesapları oluşturulabilir. Aracılar yerine doğrudan satış kanalları kurulabilir. Bu, hem maliyetleri azaltacak, hem de daha fazla kar elde edilmesini sağlayacaktır. Yerel distribütörlerle anlaşmalar yapılabilir veya yurt dışı ofisler kurulabilir. Avrupa ve Amerika gibi pazarlarda gerekli olan sertifikasyon süreçleri için özel bir ekip kurulabilir. Bu ekip, sertifikasyon gereksinimlerini karşılamak için gerekli belgeleri ve prosedürleri yönetebilir. Bu noktada devlet desteklerinden yararlanmak, teşviklerden yararlanmak ve uluslararası fuarlara katılmak ihracatta başarı şansını arttıracaktır. İşletmelere pazarlama konusunun onların yeni pazarlar bulma, mevcut pazarda yeni müşteri bağlantıları bulma noktasındaki önemini anlatan eğitim seminerleri düzenlenebilir. Bu kapsamda işletmeler, dijital teknolojileri üretim, pazarlama, satış ve müşteri hizmetleri gibi tüm süreçlerine entegre edip, bilgilendirilmeli, farkındalıkları artırılmalıdır. Endüstri 4.0 uygulamaları, işletmelerin verimliliğini artırmasına, maliyetleri düşürmesine ve rekabet gücünü arttırmasına yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak, tarımsal gıda işleme sektörü dünya konjonktüründe ve Türkiye’de stratejik öneme sahip bir sektör konumdadır. Ancak, bu potansiyeli gerçekleştirmek için işletmelerin rekabet stratejilerini doğru bir şekilde belirlemesi, analiz edilmesi ve uygulaması gerekmektedir. Bu araştırmada sunulan işletmelerin ihracatta karşılaştığı sorunlara yönelik çözüm önerileri, işletmelerin uluslararası pazarda rekabet gücünü arttırmasına ve sürdürülebilir büyüme sağlamasına katkı sağlayabilir. Çorum ili özelinde yapılan bu çalışma, Konya gibi diğer illerde aynı sektör özelinde karşılaştırmalı yapılarak gerçekleştirilebilir. Ayrıca, farklı coğrafi bölgelerde ve farklı büyüklükteki işletmelerde benzer çalışmalar yürütülerek bölgesel farklılıklar ve işletme büyüklüğünün rekabet stratejilerine etkisi değerlendirilebilir. Bu tür genişletilmiş çalışmalar, sektörün yerel ve ulusal dinamikleriyle uluslararası rekabet stratejileri arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine anlamaya olanak tanıyabilir.

Ayrıca, bu çalışmanın çıkarımları aynı sektörü farklı illerle karşılaştırmalı analizlerle değerlendirilebilir. Tarımsal gıda işleme sektörünün diğer sanayi kollarıyla ilişkilendirilerek incelenmesi, sektörel stratejiler ve rekabet avantajlarının daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Bu tür çalışmalar, uluslararası rekabet stratejilerini daha net ve kapsayıcı bir şekilde ortaya koyarak, tarım ve sanayi arasındaki sinerji potansiyelini de daha iyi değerlendirme imkânı sunabilir. Son olarak, dijitalleşme ve teknolojik yeniliklerin tarımsal gıda işleme sektöründeki etkileri üzerine araştırmalar yapılarak, bu yeniliklerin uluslararası pazarlarda rekabet gücüne nasıl katkı sağladığı incelenebilir.

KAYNAKÇA

AAKER, D. A. (2017). *Strategic market management* (11th ed.). Wiley.

AĞIR, S., & TOPAK, A. (2023). Yeşil Dönüşüm ve Türkiye’de Gıda ve Tarım. 22 Aralık 2023 tarihinde https://www.ulaskarakoc.com/_site/HUV_yesil_donusum_FINAL.pdf alındı.

AHMED, M., & HUSSAIN, M. I. (2021). Rising atmospheric temperature impact on wheat and thermotolerance strategies. *Plants*, 10(1), 43. <https://doi.org/10.3390/plants10010043>

AK, G. (2021). Makine Sektörü Analiz Raporu ve Kılavuzu, TR83 Bölgesi (Samsun, Amasya, Çorum, Tokat). UNDP Türkiye, Ankara. 22 Aralık 2023 <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/tr/makine-tr83-.pdf> adresinden alındı.

- AKÇAGÜN, E. (2011). *Türk hazır giyim sanayinde uluslararası pazarlarda üstünlük sağlamasına yönelik rekabet stratejisi modeli geliştirilmesi* (Basılmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- AKPAMUK, G. (2022). BM gıda görünümü raporu yayımlandı: Türkiye neden en çok buğday ithal eden 3. ülke? 22 Aralık 2023 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-62052338> adresinden alındı.
- ALLEN, R. S., & HELMS, M. M. (2006). Niche marketing. In *Encyclopedia of business and finance* (2nd ed., Vol. 4, pp. 229-232). Detroit, MI: Gale
- ALPASLAN, B. (2015). *Sigorta işletmelerinde rekabet stratejileri ve bir uygulama* (Doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Türkiye.
- AMINI, M., & RAHMANI, A. (2023). How Strategic Agility Affects the Competitive Capabilities of Private Banks. *International Journal of Basic and Applied Sciences*, 10, 8397-8406.
- ASLAN, S., ASLAN, E. L., & KARA, R. (2023). Covid-19 pandemi sürecinin gıda tüketim davranışı ve hijyen alışkanlığı üzerindeki etkisi. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 24(3), 266-271.
- AWADE, P.R. (2014). Implementation of Combination Strategy Based on Porter's Model: Success Built on Lost Opportunity in Industrial Lubricants, *Asian Journal of Management Research*, 4(4), 699-710.
- BAKAN, S. (2022). Savaş, Dünya Ekonomisi ve Finansal Piyasalar için de Felaket mi?. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5 (2), 59-74.
- BAL, Y. (2012). Rekabet Stratejilerinin İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına Etkisi ve Bir Araştırma. *Yönetim Dergisi*, 23 (72), 48-76.
- BANKER, R. D., MASHRUWALA, R., & TRIPATHY, A. (2014). Does a differentiation strategy lead to more sustainable financial performance than a cost leadership strategy?. *Management Decision*, 52(5), 872-896.
- BARNEY, J. (1991). Competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120.
- BOZ, N., & İRMİŞ, A. (2023). Rekabet Stratejilerinin Kriz Yönetim Becerilerine Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 452-469.
- BROWN, A. (2010). *Innovation and Product Development in Modern Business*. McGraw-Hill.
- BUZZELL, R. D., & WIERSEMA, F. (1981). Successful low-cost strategies. *Harvard Business Review*, 59(1), 133-142.
- BUZZELL, R. D., & GALE, B. T. (1987). *The PIMS principles: Linking strategy to performance*. New York, NY: Free Press.
- CARTER, S. M., & RUEFLI, T. W. (2006). Intra-industry reputation dynamics under a resource-based framework: Assessing the durability factor. *Corporate Reputation Review*, 9, 3-25.
- COEURDEROY, R., & DURAND, R. (2004). Leveraging the advantage of early entry: proprietary technologies versus cost leadership. *Journal of Business Research*, 57(6), 583-590.
- COGNITIVE MARKET RESEARCH (2024). *Food Processing Machines Market Report 2024 (Global Edition)*. 05 Mayıs 2024 tarihinde

<https://www.cognitivemarketresearch.com/food-processing-machines-market-report> adresinden alındı.

- ÇORUM TİCARET VE SANAYİ ODASI. (2013). *Çorum Gıda İşleme Makine Üreticileri Sektör İhtiyaç ve Strateji Raporu*. Çorum: Çorum Ticaret ve Sanayi Odası.
- DAVID, F.R. (2011). *Strategic management concepts*. New Jersey: Pearson.
- DESS, G. G., & DAVIS, P. S. (1984). Porter's generic strategies as predictors of strategic group membership and performance. *Academy of Management Journal*, 27(3), 467-488.
- EREN, E. (2002). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- EREN, M.Ş. (2014). Jenerik Rekabet Stratejilerinin Firmaların İhracat Performansına Etkisi. *Journal of Yasar University*, 2014, 9(34) 5998-6022.
- ERYILMAZ KIRALI, A., ZEHİR, S., & ÖZDER, R. (2023). Rekabet Stratejileri ve Pazar Performansı: Girişimcilik Yöneliminin COVID-19 Döneminde Aracılık Rolü. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 9(1), 3-18.
- FAROOQ, N., AKBAR, H., UL HASSAN, Z., & GHEEWALA, S. H. (2023). A critical review of climate change impact at a global scale on cereal crop production. *Agronomy*, 13(1), 162.
- FAO, I., & UNICEF. (2023). WFP, WHO. The State of Food Security and Nutrition in the World 2023. *Urbanization, agrifood systems transformation and healthy diets across the rural–urban continuum*. Rome, FAO. 2023. Rome: Food and Agricultural Organisation.
- Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Bölge Kalkınma İdaresi (2022). *Güneydoğu Anadolu Projesi Son Durum*. Kalkınma Kütüphanesi. Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- GEDİK, Y. (2023). Tarımsal pazarlama: Faydaları, zorlukları ve stratejileri üzerine kavramsal bir çerçeve. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 134-147.
- GINEVIČIUS, R., KORSAKIENE, R. (2005) Exploration of strategy: Objectives, competencies and competitive advantage. *Journal of Business Economics and Management*, 6(1), 13-22.
- GLESNE, C. (2014). *Nitel Araştırmaya Giriş*. [(A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu Çev.)], Ankara: Anı Yayıncılık.
- GRAND VIEW RESEARCH. (2023). *Food processing equipment market analysis report*. 7 Ocak 2024 tarihinde <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/food-processing-equipment-market> adresinden alındı.
- GRANT, R. M. (1991). The resource-based theory of competitive advantage: implications for strategy formulation. *California management review*, 33(3), 114-135.
- GUISADO-GONZÁLEZ, M., GUISADO-TATO, M., & VILA-ALONSO, M. (2014). The influence of firm characteristics on the choice between R&D cooperation and R&D outsourcing. *Technovation*, 34(3), 137-147.
- GÜL, H., & HAYIT, F. (2022). *Gıda Mühendisliği Alanında Yeni Yaklaşımlar*. İksad Publishing House
- GÜNEŞ, E., KESKİN, B., & DEMİRBAŞ, N. (2015). Türkiye’de Tarıma Dayalı Sanayiinin Yapısı ve Gelişimi. *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası VIII. Teknik Kongresi*, 12-16.
- GÜRBÜZ, S., & ŞAHİN, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

- GÜVEN, B., & KAYGIN, E. (2013). *Çorum İli SWOT Analizi*. Veritaş Akademi.
- HANSEN, E., NYBAKK, E., & PANWAR, R. (2015). Pure versus hybrid competitive strategies in the forest sector: Performance implications. *Forest Policy and Economics*, 54, 51-57.
- HAMBRICK, D. C. (1983). Some tests of the effectiveness of functional planning. *Academy of Management Journal*, 26(4), 707-727.
- HESTERLEY, W. S., & BARNEY, J. B. (2002). *Strategic management and competitive advantage: Concepts*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- HILL, C. W. L. (1988). Differentiation versus low cost: A renewed debate. *Academy of Management Executive*, 2(1), 211-218.
- HILL, C. W. L., & JONES, G. R. (2023). *Strategic management: An integrated approach* (14th ed.). New York: McGraw-Hill Education.
- HILMAN, H., & KALIAPPEN, N. (2014). Do cost leadership strategy and process innovation influence the performance of Malaysia hotel industry? *Asian Social Science*, 10(10), 134.
- İSMAİL, A. I., ROSE, R. C., ULİ, J., & ABDULLAH, H. (2012). The relationship between organizational resources, capabilities, systems and competitive advantage. *Asian Academy of Management Journal*, 17(1), 151-173.
- JOHNSON, R. (2018). *Advanced strategies for business differentiation*. Wiley.
- KALLIONTZI, E., SKALKOS, D., & BAKOUROS, I. (2024). Assessing the key factors measuring regional competitiveness. *Sustainability*, 16(6), 2574.
- KARADENİZ, K., & KULAKSIZ, S. (2018). İşletmelerin Rekabet Gücüne Katkısı Açısından Kümelenme Modelinin Değerlendirilmesi: Çorum Tarımsal Gıda İşleme Makineleri Kümesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 714-730.
- KARAKOÇ, D. Y., & MANGA, M. (2022). Küresel Gıda Güvenliği Endeksi Kapsamında COVID-19 Pandemisinin Türkiye'nin Gıda Güvenliğine Yönelik Etkisi. *İdealkent*, 14(Özel Sayı), 46-74.
- KARAKOÇ, H., & AYKAN, E. (2023). Üniversitelerin Sürdürülebilirliklerinin Sağlanmasında Rekabet Stratejileri ve İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları İlişkisi: Türkiye Örneği, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2023, 24(2), 365-389, e-ISSN: 1308-6979.
- KEMER, O. B. (2022). İhracat davranışları ve maliyet liderliği stratejisinin işletmenin rekabet kapasitesine etkisi: Bir uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 108-132.
- KHARUB, M., MOR, R. S., & SHARMA, R. (2019). The relationship between cost leadership competitive strategy and firm performance: A mediating role of quality management. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30(6), 920-936.
- KOBİ İşbirliği ve Kümelenme Projesi. (2012). *Çorum tarımsal gıda işleme makineleri sektörü strateji geliştirme raporu*. Ekonomi Bakanlığı.
- KOTLER, P., & ARMSTRONG, G. (2021). *Principles of marketing* (18th ed.). Pearson Education.
- KILIÇ, F. (2021). Jenerik Stratejilerin Kurum Kültürü Üzerindeki Rolü: Farklılaşma Stratejisi, Kurum Kültürünü Besler mi, Zedeler mi?, *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 103-122.

- KPMG Türkiye. (2022). *Tarım ve gıda sektöründe küresel trendler ve Türkiye'nin konumu*. KPMG Türkiye Yayınları.
- LAXAMANA, A. (2023). *Knowledge management orientation and competitive strategies of small and medium enterprises*. *Entrepreneurship & Management eJournal*. Available at <https://doi.org/10.2139/ssrn.4466116>
- LEE, C. (2003). *Adapting to market changes: Strategies for business success*. Oxford University Press.
- LI, Z., ZHU, M., HUANG, H., YI, Y., & FU, J. (2022). Influencing factors and path analysis of sustainable agricultural mechanization: Econometric evidence from Hubei, China. *Sustainability*, 14(8), 4518
- LUMPKIN, G.T., & DESS, G.G. (2001), Linking two dimensions of entrepreneurial orientation to firm performance: The moderating role of environment and industry life cycle. *Journal of Business Venturing*, 16, 429-451.
- MAHADEVAN, K., ELIAS, A., & SAMARANAYAKE, P. (2023). Supply chain performance measurement through collaborative effectiveness: an Asia-Pacific perspective. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 72(6), 1667-1687.
- MĂLINA, C. & ALINA-DANIELA, M. (2008). The Competitive Advantage and The Business Strategies Used By Romanian Companies, *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 17(4), 184-188.
- MARKET RESEARCH FUTURE (2024). *Food Processing Machinery Market Research Report. 12 Mayıs 2024 tarihinde* <https://www.marketresearchfuture.com/reports/food-processing-machinery-market> adresinden alındı.
- MILLER, D., & FRIESEN, P. H. (1986). Generic strategies and organizational performance: An empirical synthesis. *Academy of Management Journal*, 29(3), 853-867.
- MIRZAYEVA, G., & TURKAY, O. (2016). Rekabet stratejilerinin değerlendirilmesi: Bakü'deki otel işletmeleri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 74-83.
- MURRAY, R. F. (1988). *Strategic flexibility: Managing uncertainty in product competition*. New York: Harper & Row.
- NAJIB, M., & KIMINAMI, A. (2011). Competitive strategies in the food processing industry: A study of small and medium enterprises in Indonesia. *International Journal of Business and Management*, 6(9), 18-25
- NAYYARA, R. (1993). The relationship between generic strategies and performance in the Indian pharmaceutical industry. *Strategic Management Journal*, 14(3), 219-234.
- ÖZTÜRK, M., & TAN, F. Z. (2018). Porter'ın rekabet stratejileri: Safranbolu turizm işletmelerinde bir uygulama. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 131-147
- PARKER, M. H., & HELMS, M. M. (1992). Strategy and structural determinants of performance in the U.S. airline industry. *Academy of Management Journal*, 35(5), 975-989.
- PHILLIPS, A. A., CHANG, S., & BUZZELL, R. D. (1983). Product quality, cost position and business performance: A causal analysis. *Journal of Marketing*, 47(2), 26-43.

- POLAT, A. (2022). Nitel araştırmalarda yarı-yapılandırılmış görüşme soruları: Soru form ve türleri, nitelikler ve sıralama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 161-182.
- PORTER, M. E. (1980). *Competitive strategy Techniques for analyzing industries and competitors*. New York, NY: Free Press.
- PORTER, M. E. (1980). The competitive advantage of low-cost leadership. *Harvard Business Review*, 58(1), 139-148.
- PORTER, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and sustaining superior performance*. New York: Free Press.
- PORTER, M.E. (1996). 'What is strategy?'. *Harvard Business Review*, 74(6), 61-78.
- PORTER, M.E. (2004). *Competitive Advantage: Creating and sustaining superior performance*. (2nd ed.). New York, The FreePress.
- PORTER, M. E. (2008). The five competitive forces that shape strategy. *Harvard business review*, 86(1), 78.
- PULAJ, E., KUME, V., & CIPI, A. (2015). *Strategic management: Concepts and cases*. New York: Routledge.
- SARIÇOBAN, K., KÖSEKAYAOĞLU, L., & ERKAN, B. (2017). Türkiye'nin İmalat Sanayi Ürün Gruplarındaki İhracat Rekabet Gücünün Belirlenmesi: 1996-2015 Dönemi Analizi. *Journal of Life Economics*, 4(3), 49-72.
- SMITH, J. (2015). Strategic Differentiation in Competitive Markets. *Harvard Business Review*.
- SMITH, J., & JOHNSON, A. (2023). The Impact of Global Crises on Business Strategy. *Journal of International Business Studies*, 54(2), 123-145.
- SINGH, S. P., TEGEGNE, F., & EKANEM, E. P. (2012). The Food Processing Industry in India: Challenges and Opportunities. *Journal of Food Distribution Research*, 43(1), 81-89.
- ŞAHİN, S. (2001). Türkiyede Tuğla Kiremit Sanayiinin Genel Görünümü ve Çorum İli Örneği. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2).
- ŞAHİN, N., & SAYASLAN, A. (2023). Ekstrüzyon Teknolojisi ve Buğday Öğütme Yan Ürünlerinin Ekstrüde Gıda Üretiminde Kullanımı. *Bursa Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 37(1), 241-261
- ŞAŞMAZ, M. Z. (2023). *İsrail, Hollanda ve Çin Tarım Modelleri Işığında Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesinde Tarımsal Gelişme* (Basılmamış yüksek lisans tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gaziantep.
- TANWAR R. (2013) Porter's generic competitive strategies. *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, 15(1), 11-17.
- TEECE, D.J., PISANO, G., & SHUEN, A. (1997). 'Dynamic Capabilities and Strategic Management'. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509-533.
- TEECE, D.J. (2014). 'A dynamic capabilities-based entrepreneurial theory of the multinational enterprise'. *Journal of International Business Studies*, 45(1), 8-37.
- TUR-PORCAR, A., ROIG-TIERNO, N., & MESTRE, A. L. (2018). Factors affecting entrepreneurship and business sustainability. *Sustainability*, 10(2), 452.

- ÜLGEN, H. ve MİRZE, S. K. (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Beta Yayınları.
- WHITE, R. E. (1986). Generic business strategies, organizational context and performance: An empirical investigation. *Strategic Management Journal*, 7(3), 217-232.
- WRIGHT, P. (1987). A Refinement of Porter's Strategies. *Strategic Management Journal*, 8(1), 93-101.
- WRIGHT, P., KROLL, M. J., & PARNELL, J. A. (1990). Strategic flexibility: A management perspective. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 8, 1-56.
- VAHDATI, H., NEJAD, S.H.M, SHAHSIAH, N (2017) Generic competitive strategies toward achieving sustainable and dynamic competitive advantage. *revistaESPACIOS.com*, 39(13), 25.
- VARDİN, H., & YILMAZ, F. M. (2012). Gıda endüstrisinde gıda işleme makineleri ve ekipmanlarının seçimi. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 16(3), 33-37.
- YILDIRIM, A. & ŞİMŞEK, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YILMAZ, M. (2019). Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2 (1), 57-71.
- YIN, R. K. (2014). *Case study research: Design and methods* (5th ed.). Sage Publications.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 8 Issue 3, November 2024

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 15.04.2024

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 11.09.2024

DOI: 10.30692/sisad.1468277

HOMO ECONOMICUSUN KÜRESELLEŞME EKSENLİ TÜKETİM PARADOKSU ve OLUŞTURDUĞU SORUNLAR

*Homo Economicus, The Paradox Of Globalisation-Oriented Consumption and Problems
That It Creates*

Rüştü ILGAR

Prof. Dr.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi ABD

ORCID ID: 0000-0002-4981-7324

ilgar@mail.com

Atıf/Citation: Rüştü Ilgar (2024), "Homo Economicus, Küreselleşme Eksenli Tüketim Paradoksu ve Oluşturduğu Sorunlar", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.3 Mart 2024 s.525-541.

Öz: Teknolojinin desteğini alan homo economicus dünyayı hızla bir şekilde küresel köye dönüştürmüş ancak dünyada yaşayan her vatandaş maalesef bu köyün eşit yurttaşı olamamıştır. Kuzeyin euro-dolar hâkimiyetine sahip en zengin %20'lik kesiminin dünya gelirindeki payı %70'ten %80'e yükselmiŐtir. Devletlerden daha zengin küresel Şirketler oluşmuş, Dünya üzerindeki 8 kişi dünya gelirlerinin %50'sine sahip olur hale gelmiştir. Benzer durum Türkiye içinde geçerlidir. Dünyadaki herkes ortalama bir Türkiye vatandaşı kadar tüketmeye kalkarsa, 1,5 gezegene ihtiyacımız olacaktır. FAO'ya göre dünya genelinde her gece 828 milyon kişi aç yatarken, 1,3 milyar kişi yoksul yatmaktadır. Açlık ve yoksulluğun faturası ise aşırı nüfus artışına kesilmeye çalışılmıştır. Oysa sorunun kaynağı artan nüfus ve yetersiz kaynaklar değil orantısız dağılımdan başka bir Şey değildir. Nitekim 1974 yılında yapılmış bir bilimsel çalışmaya göre o günkü teknoloji ve üretim düzeylerine ile mevcut dünya 40-50 milyar insanı beslemeye yetecek bir potansiyele olduğu öngörölmüŐtür. Ayrıca küreselleşme; gelişen teknoloji, buna paralel, iletişim ve ulaşım olanaklarının gelişmesi, mekânın daralması veya sıkışması, ülke sınırlarının ortadan kalkması, dünyanın aynılaŐması, dünya kaynaklarının aşırı ve hızlı tüketilmesi, mekânın kirlenmesi yani çevre sorunlarını beraberinde getirmiştir. Bu çılgınlığa karşı sadece "tasarruf" denen kavram ile yani geleceğin yatırım kumbarasında kaynaklarımızın biriktirilmesi ile çözüm önerilmesi doğru olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Homo Economicus, Küreselleşme, Yoksulluk, Doğal Kaynaklar.

Abstract: Homo economicus, supported by technology, has rapidly transformed the world into a global village, but unfortunately not every citizen of the world has been able to become an equal citizen of this village. In the euro-dollar dominated North, the richest 20% have increased their share of world income from 70% to 80%. Global companies richer than states and 8 people in the world have become the owners of 50% of the world's income. A similar situation exists with Turkey. If everyone in the world consumed as much as an average Turkish citizen, we would

need 1.5 planets. According to the FAO statistics, 828 million people go to bed hungry and 1.3 billion people go to bed poor every night. However, the source of the problem is not the increasing population and insufficient resources, but the disproportionate distribution. As a matter of fact, according to a scientific study conducted in 1974, with the technology and production levels of that day, the current world has the potential to feed 40-50 billion people. In addition, globalisation, developing technology, parallel to this, the development of communication and transportation, the narrowing or compression of space, the disappearance of country borders, the uniformity of the world, the excessive and rapid consumption of world resources, the pollution of space, in other words, environmental problems have emerged. Against this madness, only the concept called "saving", that is, the accumulation of our resources in the investment piggy bank of the future, appears to be the most rational option.

Keywords: Homo Economicus, Globalisation, Poverty, Natural Resources.

GİRİŞ

Bilindiği gibi insanoğlu 4.467 milyar yıl yaşındaki yerkünün en son sakini olarak günümüzden 130/70 bin yıl öncesi mavi gezegende yaşamaya başlamıştır (İlgar, 2018). Her şey Etiyopya'da insanoğlunun yaklaşık 130.000 yıl önceki varlık mücadelesi ile başlamıştır. Varlık mücadelesinden günümüze kadar geçen sürede, insanoğlu temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli yollara başvurmuştur. Bu süreçte çoğu zaman mavi gezegende düzenli işleyen dengeyi değiştirerek kendi ihtiyaçlarını karşılama çabasına girmiştir. İlk insandan bu yana tüketim alışkanlıkları belli ölçülerde artarak günümüzdeki aşırı ve hızlı tüketime evrilmiş, küreselleşme ile dünya ölçeğinde ekonomik, kültürel, siyasal ve ekolojik alanlarda çok ciddi olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi üretim artışına yol açmış, beraberinde daha fazla kaynak tüketimini de inanılmaz boyutlarda artırmıştır. *Homo economicusun* modern yaşamında iyi kavramı aşırı tüketme ile ölçülmeye başlamıştır. Kabaca, "*Homo economicus maksimize kar anlayışı güden, hedefi doğrultusunda en elverişli yolu takip etmekte doğru kararlar alabilecek insan*" olarak tanımlanır. Ortaya çıkan dengesiz durum ihtiyaç ve aşırılık kavramlarının da ayırt edilmesini oldukça güçleştirmiştir. Bu olgu küreselleşme (mekânın sıkışması, daralması, sınırların ortadan kalkması, dünyanın aynışması vs.) kavramı ile ifade edilmektedir. Bütün bunlar dört aşamalı sanayi devrimi ile gerçekleştirilmiştir. Günümüzde ülkelerin çıkar politikaları, gelişen teknoloji, üretimi artıran pazar arayışları vb. küresel ölçekte dünya üzerinde inanılmaz değişimlere neden olmuştur. Dengesizlik dünyanın her yerinde kendini hissettirmiştir. Doğu ve Batı şeklindeki ayırım daha çok sosyo-kültürel bir ayırımı ortaya koyarken; Kuzey-Güney sorunu genellikle küresel kuzey ve güney yarımkürelerindeki ülkeler arasındaki ekonomik, sosyal ve politik eşitsizlikleri ifade eder. Üçüncü Dünya ülkeleri, kapitalist Batı toplumlarının, İkinci Dünya ise yani sosyalist ülkelerin izledikleri ekonomi politikalarının dışında ayrı bir üçüncü yol arayışı içinde olan ülkeleri de ortaya çıkarmıştır (Akın, 2004). Dünyanın doğal kaynak rezervleri pozitif yönde değişmemekle birlikte, insan nüfusu hızla artmakta, artan nüfusun talepleri ise her geçen gün beklenenlerin de ötesinde hızlanmaktadır. 2. Dünya Savaşı'nı takiben bolluk yıllarının başında Victor Lebow adlı ekonomi uzmanı; "*aşırı derecede verimli olan ekonomimiz, bizden tüketimi bir çeşit hayat tarzı haline getirmemizi, eşya almayı ve kullanmayı bir nevi manevi tatmin telakki etmemizi, ruhi ve nefsi tatminimizi tüketimde aramamızı istemekte, her şeyin gittikçe artan oranda kullanılmasını ve atılmasını bir çeşit ihtiyaç haline getirmeliyiz*" telakkisinde bulunmaktadır. Amerikalılar Lebow'un dile getirdiği manevi tatmini ego memnuniyetinde ve tüketim çılgınlığında (Mocarelli et all, 2000) aramakla özdeşleşmiştir. Bütün bu süreçte önceleri *homo economicus insani*¹ olarak tanımlanan insan, şimdilerde doyumsuz, mutluluğu alışveriş çılgınlığı ve tüketimde aramaya başlamıştır. Vahşi kapitalizm, sözde liberal özgürlükçü ekonomi, sosyalizmin vaat ettiği sosyal eşitlik

¹ Homo economicus, Alfred Marshall tarafından ileri sürülen ve ekonomikliği ön plana çıkaran, arz talep dengesinde karar veren, mantıklı ve kendisi için en yararlı, en çok fayda sağlayacağı kararlara yönelen akımdır. *Homo Economicus*'un zamanını hazırlayan hazırlayan bireycilik ve bireycilik vardır (Madi, 2015). Aynı zamanda insanın ekonomik düşünen ve davranan bir varlık olduğunu, ekonomik çıkarlarını en üst düzeyde tutmak amacıyla hareket ettiğini ifade eden bir klasik ve neo-klasik iktisat akımıdır (Yaşar ve Şen 2020).

altında emek sömürü eksenli ekonomistler insanoğlunun mutluluğunu kısıtlayıcı en temel sistemler haline gelmiştir. Öyle ki bu anlayışlar mutlu olmayı gelişmişlik, aşırı tüketim endeksli kaliteli yaşamda gören ve ölçü birimini de ekonomik tüketim düzeyi ile ilişkilendirmiştir. Tüketim sanayi ülkelerinde kaliteli hayatın ana prensibi haline almış, sosyal değerlere yansımış bulunmaktadır. Dünyanın en büyük ekonomik gücüne sahip ABD, AB ülkeleri ve Japonya'da kamuoyu algıları tüketim düzeyi ile mutluluk algıları doğru orantılı olarak kabul görmektedir. Birleşmiş Milletler Dünya Mutluluk Endeksi raporuna göre dünyanın en mutlu ülkesi Finlandiya'dır (<https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/nations/finland-46/>). Ne var ki mutlu insanların ülkesinde Dünya Sağlık Örgütü'nün 'ülkelere göre intihar etme oranları' verileri incelendiğinde mutlu insanlar ülkesi Finlandiya'da dahi her 100 bin kişide görülen intihar oranı 11.6 düzeyine erişerek ilk 10 içinde yer almaktadır (<https://www.who.int/data/gho/data/themes/mental-health/suicide-rates>).

Homo economicus egemenlik ve hakimiyetini ilan etme aracı olan küreselleşmeyi tercih etmiştir. Küreselleşme kavramı ekonomiden siyasete, bilişim teknolojisinden kültüre, her tür argümanı kullanarak yeryüzünün tüm bölgelerindeki doğal kaynakları elde edebilmek için geliştirilen etkili bir araç olmuştur. Hatta bu kavram adeta geçmişin ve geleceğin kapılarını açabilme yeteneğine sahip çilingir gibi etkilidir. Bu yüzden küreselleşme kavramı bir tür parola ile "popüler" kelime haline geldiğini belirtenler de bulunmaktadır (Bauman, 1999). Aslında küreselleşme kavramının bu denli ön plana çıkmasının nedeni hemen her dönemde güncelleme-upgrade olarak tanımlanan "değişmenin" bu kadar kapsayıcı ve derin olmamasındadır. Gerçekte medeniyet o kadar hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir ki, bu değişimde içinde bulunduğumuz yüzyılın en önemli özelliği değişmeyen şeyin tek değişim olacağı gerçeğidir. Bilişim teknolojileri bu göz kamaştırıcı yayılmacı, istilacı değişimin giderek tüm toplumların dokusunu kaçınılmaz olarak artırtmıştır (Aslan, 2004).

Homo economicusun ortaya çıkardığı küreselleşme ve daha iyi yaşam daha çok tüketim perspektifinden ibarettir. Dünya Bankası 1870-1914 yılları arasına *Birinci Küreselleşme Kavramı* dalgasının yoğun bir biçimde yerleştiği görülmektedir. Küreselleşme baştan beri "değişim" ve "yayılma" gerekçesi olan ekonomik bir aksiyondur. İlk acımasız tüketim çılgınlığı buharlı makinaların icadı ve 1784 yılında mekanik dokuma tezgahlarının icadı ile başlamıştır. Değişimin başlangıcı Endüstri 1.0 devrimi olarak adlandırılmaktadır. Buharlı gemiler sevkیات ve yeni ticaret yolları (ipek, baharat, yeni dünya) bu değişimi hızlandırmıştır. Sonuç olarak değişimin ana unsurları mal ve hizmetler dünya geneline çok hızlı yayılır hale gelmiştir. Birinci küreselleşmede coğrafi keşifler, telgrafın icadı ve tren yollarındaki gelişmeler, Batı'nın o zamana kadar ulaşamadığı denizaşırı ülkelere askeri, ticari, siyasal ve sosyal etkisini yaymasına olanak sağlamıştır (Oran, 2001).

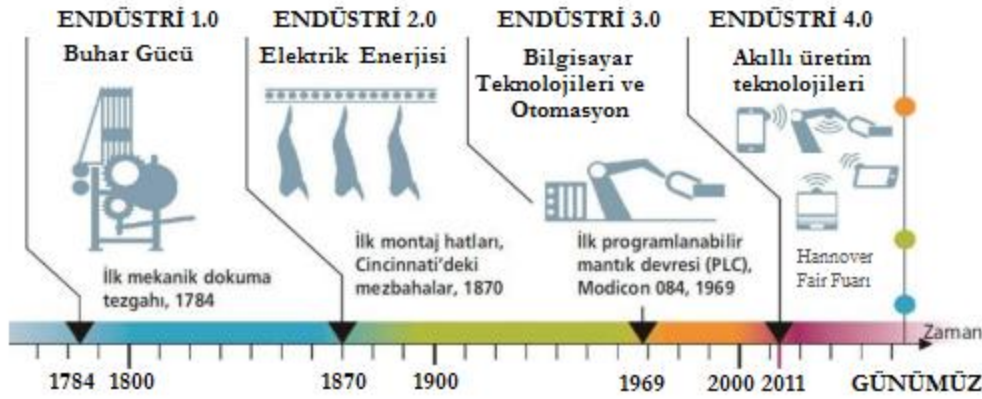
1870'lerde elektriğin Cincinnati'deki ilk mezbahalarda kullanımı ve diğer üretim hatlarına kullanıma başlanması inanılmayacak bir üretim artışına yol açmıştır. Süreç Endüstri 2.0 olarak adlandırılan ve 100 yıl sürecek bilgisayarların devreye gireceği bir periyodu kapsamaktadır. Bu süreçte her şeye rağmen acımasız kapitalizmin dayattığı küreselleşmeye direnebilen bazı kapalı devletler de var olabilmıştır (Sovyetler Birliği, Arnavutluk, Küba, Birmanya gibi ülkelerde Cola'nın tüketimin kısıtlanması, mikrodalga fırınların kullanımının yasaklanması, Hollywood filmlerinin filtre edilerek yasaklanması vb). İkinci küreselleşme dönemi savaş yıllarını içine alan (1914-1945) diğer küreselleşme dönemlerine kıyasla daha durağan geçen bir dönemdir. 1914'de 1. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıdır. 1929'da Büyük Buhran baş göstermesi ve sonrasında 2. Dünya Savaşı'nın yaşanması ekonomik emperyalist etkiyi yavaşlatmıştır.

Endüstri 3.0, bilgisayar desteği ile ortaya çıkan rekabet yoğunlaşmasını ve teknolojik alanlardaki gelişmeye eşlik ederek, toplumları birbirine bağlamıştır. İkinci küreselleşme açısından bir dönüm noktası da 1969 yılında ilk programlanabilir yonganın hayatımıza girmesi ile olmuştur. Bu yıldan sonrası özellikle 1970'li yıllarda değişim daha hızlı gerçekleşmiştir. Ağustos 1971'de Bretton Woods Sistemi'nin çökmesi ile sabit kur sistemi terk edilmiş ve

gelişmiş ülkeler başta ABD, Almanya, İngiltere ve Japonya peş peşe sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırmışlardır. Bu ülkelerde sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, finansal küreselleşme ile olağanüstü bir hareketlilik kazanmıştır. 1970’li yıllardan sonra küreselleşmenin hız kazanmasının bir nedeni de hızlanan teknoloji ve artan üretim piyasalarının dışa açılmasının etkileriydi (Aktan ve Şen, 1999).

Resmi başlangıcı 2011 yılı kabul edilen Endüstri 4.0 devrimi akıllı üretim teknolojilerinin yardımıyla zamana ve mekâna meydan okuma süreci başlamıştır. Sanayide genel olarak insan gücüne gerek kalmadan, makinelerin, kendilerini ve üretim süreçlerini, üst düzey ve güncel yapılarını (iletişim, internet ve bilgisayar) kullanarak “nesnelerin interneti” kavramıyla bu ileri düzeydeki yapıyı geliştirmişlerdir. 4. Sanayi Devrimi ya da diğer sık kullanılan adıyla Endüstri 4.0, ilk kez 2011 yılında Hannover Fuarında dile getirilmiştir. Fuara katılan uzmanlar tarafından, bilişim çağının modern yüzünün, üretim süreçlerine yepyeni bir boyut kazandırdığı ve yeni bir Sanayi Devrimi’nin yaşanmakta olduğu ifade edilmiştir. Almanya Hükümeti’nin, dile getirilen bu görüşleri, yeni bir sanayi stratejisi olarak ele almasıyla, 4. Sanayi Devrimi kavramsal olmaktan öte, resmi bir nitelik de kazanmıştır. Endüstri 4.0, sadece 4 yıllık bir süre içerisinde teknik bir terim olmaktan öteye geçip, milyarlarca euroluk bir piyasa haline gelmiştir. Dolayısıyla toplum baskısından, seçme ve seçilme gibi kontrol mekanizmasından yoksun dev şirketler daha çok sermaye ve gelir için daha fazla üretim ve daha fazla kaynak tüketimini tetikleyen politikalar ile dünya gündeminde yerini almıştır.

Şekil 1. Endüstri Devrimlerinin Zamansal Aralığı (Capital, 2013'ten derlenmiştir).

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel bir çalışmadır. Sosyal bilimlerde gerçekleştirilen araştırmalarda, problem çalışmaları açısından detaylı bilgi edinebilmek için nitel bir yaklaşım önerilmektedir (Drever, 1997). Bu çalışmalarda veriler çeşitlilik gösterebilir. Bunlar yazılı dokümanlar, görüşme kayıtları, gözlem notları, grafikler, resimler, resmî belge ve raporlar şeklinde olabilmektedir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007). Nitel bir çalışmada çoğunlukla kullanılan veri toplama aracı olarak sözlü ve yazılı dokümanların incelenmesi kullanılmıştır. Dolayısıyla betimsel araştırma yöntemine başvurulmuştur.

Örneklem ve Önemi

Çalışmanın ana konusu tüketim alışkanlıkları ve küresel eşitsizliktir. Buradan hareketle araştırmanın evreni Dünya ve tüketim faaliyetleridir. Araştırmanın önemi ise aşırı tüketim alışkanlıklarının dünya genelinde yol açtığı sorunların farkındalığının oluşmasına katkı sunmaktır.

Bulgular

İnsanoğlu var olduğundan bu yana gücünü artırdıkça çevresini sömürmüş ve doğal dengeyi bozmuştur. Doğadaki ilk yıkıcı tahripler, yani ağaç yakma ve kesme, hayvanları öldürme ve bitkilere zarar verme gibi davranışları Güney Pasifik Okyanusu'nda yer alan, Moai heykelleri ile ünlü Şili'nin Valparaiso bölgesine bağlı Paskalya Adasının Rapa Nui örneklerinde çok belirgindir. Ortaya çıkan yıkım ve hezimet tarihin kirli sayfalarında yerini almıştır. Güncel çevresel yıkım ve olumsuzluklara yol açan unsurları şu şekilde gruplamak mümkündür:

a) Tüketimin aşırı artışı

Commoner'e göre dünya kaynakları üzerindeki baskılar nedeniyle 1960'lı yıllardan itibaren çevrenin taşıma kapasitesi zaten çoktan aşılmıştır (Commoner, 1867). Bu bakış açısında aç bir nüfusa yiyecek gönderdiğimizde, nüfus artışına yol açacağı düşüncesiyle ülkelerinin yıkımını daha da arttıracığı düşünülmüştü. Yani bu anlayışa göre aşırı nüfuslu bir ülkeye yiyecek hediye etmek bumerang etkisi yaparak, uzun dönemde açlığın boyutlarının daha da artmasına yol açacağı iddia edilmektedir. Bu tür bir davranış seçimi bu yıl ölmesine izin vermemek ile daha sonraki yıllarda daha çok kişinin ölmesine yol açmak tercihleri arasındadır. Ayrıca bu düşünce artan nüfusun güncellemeye dayalı daha fazla tüketim şeklinde seyredeceğinden daha fazla doğal kaynak, enerji ve hammadde talep edecek olmaları nedeniyle çevrenin taşıma kapasitesinin daha fazla aşmasına yol açacaktır. Örneğin bu yüzyıl ortalarından itibaren dünya çapında bakır, enerji, et, çelik ve kereste tüketimi hemen hemen iki katına çıkmıştır. Çimento tüketimi 4, plastik kullanımı 5, alüminyum tüketimi 7, uçak seyahati 32 kat artmıştır. Dünyanın en büyük tüketim ülkesi olan ABD halkı bugün 1950 de yaşayan ana babalarına oranla ortalama olarak 2 kat fazla otomobile sahip bulunmakta, arabayla onların gittikleri yerlerden 2,5 kat daha uzak yerlere gidilmekte, 21 kat fazla plastik kullanmakta, 25 kat fazla uçak seyahati yapmaktadırlar. Bain & Company ve Fondazione Altgamma Küresel Lüks Tüketim Malları Raporu'na göre dünya genelinde lüks harcama düzeyleri 2023 yılında küresel olarak 1,5 trilyon euro düzeyine ulaşmış, cari kurlarla 2022 yılına göre %8 ila %10 arasında güçlü bir büyümeye yol açmıştır (<https://www.bain.com/insights/luxco-2030-a-vision-of-sustainable-luxury/>).

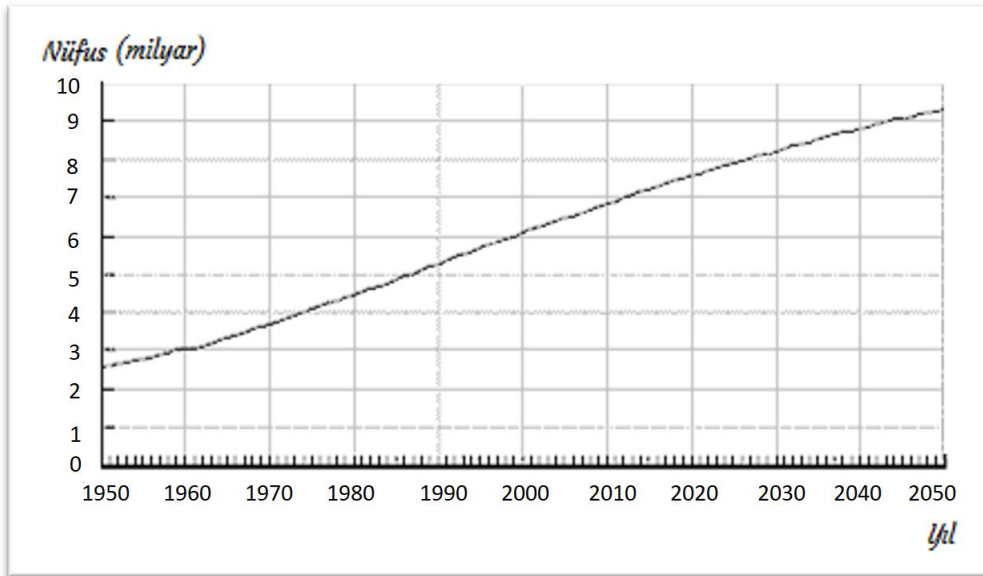
Dünyada mevcut 1 milyar otomobil sahibi etobur, tüm insanlığın müşterek yaptığı tahribatla aslan payına sahiptir. Özellikle 2018 yılı verilerine göre dünyada 1,3 milyar motorlu taşıt olduğu görülmektedir. 2023 yılında ise dünya motorlu taşıt sayısı 2 milyar aracın üzerine çıktığı tahmin edilmektedir (<https://www.worldliquidgas.org/wp-content/uploads/2018/10/WLPGA-Socioeco-Impact-Update-2018-V1-PbP.pdf>). Benzer durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye ortalaması ise her 3 kişiye 1 motorlu araç, her 6 kişiye 1 otomobil düşmektedir (TÜİK, 2024). Trafiğe çıkan her aracın ürettiği karbon salınımı ve atık partikül ve katı parçacığı göz önünde bulundurursak dünyadaki tüketim bataklığının ne kadar vahşi olduğu daha iyi anlaşılabilir. Nitekim batılı olmayan köklü bir tarihe sahip milletlerin (Japonya, Çin, vb.) bile aşırı tüketime dayalı bir hayat tarzını taklit ettiği görülmektedir

Dünyanın gelişmiş diye tanımladığımız ülkelerinde yaşayanların temel ihtiyaçları olmadığı halde çok sayıda eşyaya sahip olma eğilimleri de her geçen gün artmaktadır. Örneğin önceden dış etmenlerden korunmak için talep edilen giysiler, artık sadece moda ve farklı gerekçeler adı altında ilgi görmektedir. Bu talep o kadar hızlanmıştır ki yılın sadece birkaç günü giyilen kıyafetler gardıroplara doldurulmuş, sonunda edinilen giysiler kıyafet dolapları dahi almayacak boyutlara ulaşmıştır. Aynı dünyanın diğer yarısındaki milyonlar ise üzerine giyecek kıyafetten yoksun yaşam mücadelesi yürütmektedir. Yine gelişmiş ülkelerde gıda kaynakları o derece artmıştır ki sağlıklı olduğu halde umuma açık lokanta, yemekhane, kafe, aş evi vb. niteliğindeki yerlerde çok sayıda sağlıklı yenilebilecek gıda daha çok çöpe gider hale gelmiştir. Sonuçta gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlar geri kalmış ülkelere göre 40 kat fazla tüketmektedirler. Bu düzensiz kaynak paylaşımına Mahatma Gandhi'nin yaklaşımı oldukça manidardır. *"İngiltere'nin üzerinde güneş batmayan Birleşik Krallığın kalkınması için dünyanın kaynaklarının yarısını*

tüketmesi, Hindistan'ın aynı düzeye gelebilmesi için kaç dünya gerektiği?" sorusu ya da günümüzdeki hesaplara göre tüm dünya nüfusunun bugünün ABD düzeyinde tüketebilmesi, yaşam standardını yakalaması, savunma ve uzay çalışmalarına ödenek ayırabilmesi için en az 4 dünya kaynağına daha gerek olduğu düşünülmektedir (Ilgar, 2018). Durum Türkiye içinde benzerdir. Aslında Türkiye'de 2007 yılında kişi başına düşen tüketime bağlı belirlenen Ekolojik Ayak İzi 2,7 kha ile dünya geneli kişi başına küresel biyolojik kapasitesini %50'i aşmıştır. Bir başka ifadeyle; dünyadaki herkes ortalama bir Türkiye vatandaşı kadar tüketseydi, 1,5 gezegene ihtiyacımız olacaktı (WWF 2013, Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Raporu, Global Footprint Network).

b) Artan nüfusun ihtiyaç analizi

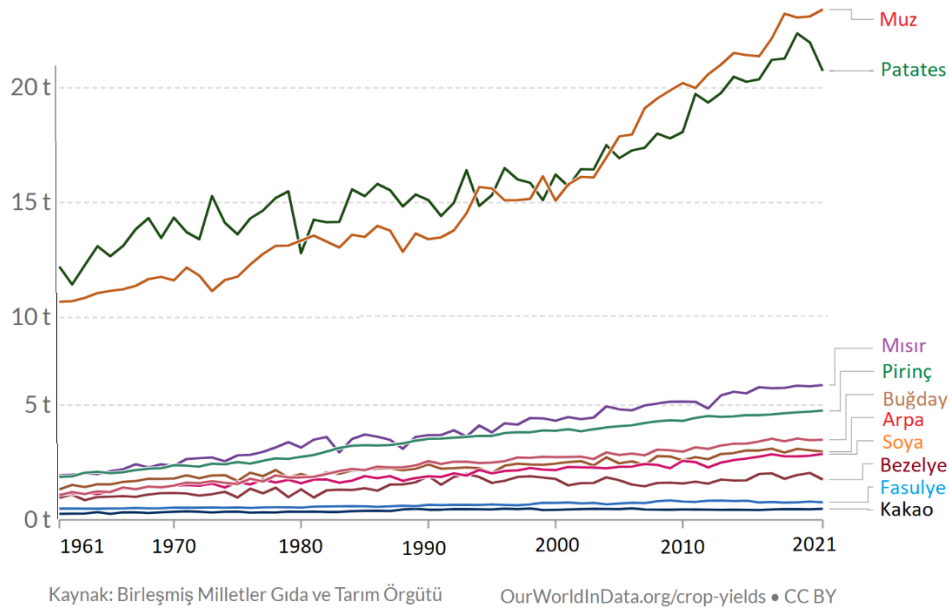
1960 vizyonunda öngörülmesi gibi dünya nüfus beklentiler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Gelecekteki nüfuslanma stratejilerine göre % 017 oranlarındaki artış seyri devam edecek olursa, ki nüfuslanma grafiği Şekil 2'deki gibi olacaktır; dolayısıyla gıda yetersizliği zorlama bir dayatma olacaktır. Çünkü dünyanın 40-50 milyar insanı beslemeye yetecek bir potansiyele sahip olduğu bilinmektedir (Revelle, 1974).

Şekil 2. Dünyanın Nüfuslanma Dinamiği

Çizilen karamsar öngörüler ile 1960 vizyonunda gıda eksenli dünya kaynakları yetersiz kalmamış bilakis çok fazla gıda artışı gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Thomas Maltus yanılıya düşen birçok bilim insanının sadece biri oldu. Yeni kaynaklar, yeni üretim sahaları, yeni teknolojik olumluluklar (gübre, tarım ilaçları, GDO, hormon, hibrit üretim, topraksız tarım vb., geri dönüşüm, kimya sanayinde yeni girdiler) kaynak ve gıda artışları ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla dünya genelinde açlık ve yoksulluk gittikçe azalmıştır. İnsanoğlu daha çok tüketir, daha fazla kaynak harcar hale gelmiştir. Bu olumlu gelişmelere rağmen her gece 1 milyara yakın insan (828 milyon) yeterli gıdadan yoksun yatmaktadır (<https://www.fao.org/newsroom/detail/un-report-global-hunger-SOFI-2022-FAO/en>). Bu süreçte insanoğlu doğayla sürekli bir savaşım halindeydi. Başlangıçta insanlığın doğayı değiştirecek, doğa üzerinde kesin hâkimiyet kuracak güçleri pek yoktu. Ayrıca dünya nüfusu bugünkü kadar fazla da değildi. İnsanoğlu bu savaşta çoğu zaman mağlup oluyordu. Bu mağlubiyet durumunda tarımsal uygulamalarda doğaya diktiği ürünlerin, doğadaki diğer türler ve canlılar tarafından tüketiliyor olması, doğanın yaptığı tahribatlar çok fazla kayba yol açmaktaydı. Buğday ektiğinde ortamdaki binlerce kuş, fareler, karıncalar, sürüngenler, çeşitli

böcekler bu üründen pay alabiliyordu. Üstelik buğday tarlasında simbiyotik yaşayan diğer bitki, çayır otları, çimen vb. flora da varlığını sürdürebilme mücadelesini kazabiliyordu. İnsanoğlu gelişen teknoloji ile çeşitli insektisit, akarazit, herbisit ve teknolojik ürünler desteği ile bu savaşı kazanıp kesin hakimiyetini ilan etti. Artık diğerlerinin yaşama şansı maalesef kalmadı. Ektiği mahsulünü paylaşmadı. Doğal meralarda et ve süt üretimi için beslenen hayvanlar zaman zaman kurt, çakal, andık gibi hayvanların besini yani diğer canlıların da gıdası olarak verdiği zayıflar ile zaman zaman insanoğlu kazancından kaybedebiliyordu. Teknolojinin desteğini alarak bu savaşta da gelip geldi. Son yıllarda minimum insan emeği ile maksimum üretim hedefine geçildi. Nitelik değil nicelik ön plana çıktı. Buğdayın cinsi (karakılçık vb.), lezzeti değil niceliği yani birim alanda alınan mahsul miktarı ön plana çıkar hale geldi. Günümüzde teknolojinin de yardımıyla insanoğlunun savaşta minimum kayıp ve maksimum verim hedefi gerçekleşti ve inanılmaz ürün atışı sağlandı. Malthusçular ve Neo Malthusçular iddialarının tersine açlıktan ölümler değil, bilakis aşırı gıda tüketimi ve obezite kaynaklı tokluktan ölümler artmıştır. Tüm tarım ürünleri ve et tüketimi dünya genelinde hızla arttı. Kişi başına tüketilen et önceleri 20 kilo iken, 2000'lerde iki katından daha fazla artarak 43 kiloya ulaşmıştır. Dünyanın en temel gıda kaynakları buğday, pirinç, mısır, patates vb., benzer üretim artışları gerçekleşti.

Şekil 3. Dünya Geneli Temel Gıdaların Yıllar Bazında Üretimi

Bilindiği gibi dünya çapında tahıl ağırlıklı beslenme önceliği devam etmektedir. Hala dünyada 2 milyar insanın temel gıda kaynağı bir tahıl türü olan pirince bağlıdır. Tahıl ağırlıklı beslenme artan nüfus ve yetersiz kaynaklar ile yaşamın devamı sağlanmaktadır. Gerek tahıl gerekse hayvansal gıda kaynakları ile dünyada yaşam kalitesi her geçen gün artmaktadır.

c) Yoksulluğun artışı

Yoksulluk, *yeterli bir yaşam standardına sahip olabilmek için toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal haklardan, gerekli olan ihtiyaçlardan, davranışlardan, tercihlerden, güvenlikten sürekli veya zaman zaman olarak yoksun kalmayla karakterize edilen bir insanlık durumu elde edememe* (Townsend, 1962, Layte et all 2000) olarak tanımlanabilir. Literatürde yoksulluk dört farklı şekilde değerlendirilir. Bunlar:

- Mutlak yoksulluk (açlıktan ölme durumu, 4-6 yaş çocuk için 1963 kalori, 15-18 yaş çocuk için 3244 kalori, yetişkin bir erkek için 2953 kalori, yetişkin bir kadın için 2658 kalorilik besini alamama),

- Göreli yoksulluk (temel ihtiyaçlarını yani gıda, barınma, giyim temin etmesine rağmen bulunduğu toplumun gerisinde kalma),

-İnsani yoksulluk (UNDP tarafından belirtilen “İnsani Gelişme Endeksi” olarak ifade edilen insani yaşam standartlarına erişmeme durumu),

- Öznel yoksulluk (tüketemediği, erişmek isteyip erişemediği ürünler). Yoksulluk toplam kazançların biyolojik varlığın devamı için gerekli olan yiyecek, giyim vb. asgari düzeydeki fiziki ihtiyaçları karşılamaya yetmemesi” olarak da tanımlanmaktadır (Field, 1983, s. 51).

Günümüz dünyasında açlık ve yoksulluğun suçlusu belli olmasına rağmen çok iyi kamufle edilerek faturası aşırı nüfus artışına kesilmeye çalışılmaktadır. Oysa gerçek neden orantısız kaynak dağılımdan başka bir şey değildir. Dünya elitlerinden 8 kişi dünya gelirlerinin %50’sini gasp etmesi en basit örnektir (<https://www.oxfam.org/en/press-releases/just-8-men-own-same-wealth-half-world>). Bu durumun duyarlılığı için Dünya Sefaleti Ret Günü olarak kabul edilen 17 Ekim tarihi ön plana çıkarılmıştır. Bugüne özel yayımlanan bildiriye göre her yıl 25 milyon kişinin yoksullar ordusuna katıldığı ifade edilmektedir. Dünya genelinde 1,3 milyar kişinin günde 1 dolardan az parayla yaşamak zorunda olduğu ve genel hatlarıyla dünya nüfusunun % 60’ının ise, günde 2 dolardan az bir gelire yaşadığı bilinmektedir. İyimsiz bir yaklaşımla Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının 2023 verilerine göre dünya genelinde 110 ülkede yani 6.1 milyon nüfusu kapsayan ülkede yapılan çok boyutlu yoksulluk çalışmasına göre 1.1 milyon insan yoksuldur. Bu da yaklaşık toplumun %18’inin yoksul olduğu anlamına gelmektedir. Bunun büyük çoğunluğu Sahra altı Afrika’da (534 milyon) ve Güney Asya’da (389 milyon) yer almaktadır (<https://hdr.undp.org/content/2023-global-multidimensional-poverty-index-mpi#/indicies/MPI>). Dünya Bankasının verilerine göre dünya nüfusunun yaklaşık %7’sini oluşturan 574 milyon insan günde 2.15\$ altında gelire yaşamını sürdürmekte ve 2030 yılına kadarda bu şekilde devam etmesi beklenmektedir (<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/b96b361a-a806-5567-8e8a-b14392e11fa0/content>).

BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Dünya Gıda Programı (WFP) küresel açlık raporuna göre dünya nüfusunun neredeyse %10’u (828 milyonu) yeterli gıdadan yoksundur. Ayrıca raporda son bir yılda açlık çekenlerin sayısının %46 oranında arttığı ve Covid-19 salgınından bu yana açlık çekenlerin 150 milyon arttığı kaydedildi. Dünyada 5 yaş altı çocukların yaklaşık 45 milyon kadarı aşırı derece yetersiz beslenmeye maruz kaldığı görülürken, 149 milyon çocuğun ise yetersiz beslenme sebebiyle büyüme geriliği sorunu ile karşı karşıya kaldığını görmekteyiz. Asıl sorun ise bu durumun ilerleyen süreçlerde durması veya gerilemesi yerine daha da şiddetli bir şekilde artış gösterecek olmasıdır. BM raporuna göre bu ilerleyişi durdurmazsak belirli ülkelerin topyekûn kıtlığın eşiğine gelmesinin an meselesi olacağı belirtiliyor. (<https://www.fao.org/newsroom/detail/un-report-global-hunger-SOFI-2022-FAO/en>).

Yoksulluğun en fazla olduğu ülkeler sıralamasında Güney Sudan’ın %82.30’u, Ekvator Ginesi’nin %76.80’i, Madagaskar’ın %70.70’i, Gine Bissau’nun %69.30’u ve Eritre’nin 69.00’u en önde yer almaktadır (<https://worldpopulationreview.com/country-rankings/poverty-rate-by-country>). Yoksulluğun yaşandığı ülkeler aslında oldukça değerli doğal kaynaklara sahiptir. Yoksul Afrika ülkelerinin çoğunluğu 1960’tan sonra bağımsızlığını kazanmaya başlamıştır. Kara kıta Afrika yeraltı kaynakları değerlendirildiğinde ihtiyaç duymayacakları kadar fazla rezerv (demir, bakır, kurşun, manganez, kobalt, krom, fosfat, uranyum, altın, elmas madenleri, dünya fosfatının yarısından fazlası, kobaltın %77’i altının %70’i dünya pırlanta üretiminin %80’ine sahiptir. Ek olarak zengin petrol ve doğalgaz yataklarına da sahiptirler. Bu ülke gruplarını oluşturan 1,3 milyar kişinin günde 1 dolardan az parayla yaşamak zorunda olduğu ve genel hatlarıyla dünya nüfusunun %60’ının ise, günde 2 dolardan az bir gelire yaşadığı bilinmektedir. Aslında küresel sermaye tüm çalışma ve faaliyetlerini olmasına yol açmaktadır. Bu tarz ülkelerin kişi başına düşen GSMH Hindistan’da 780, Çin’de 500 dolardır. ABD’de

20.000 dolar, Kanada'da 25.000 dolar, İngiltere'de, Almanya'da, Fransa'da ve Japonya'da 12.000 dolar olduğu halde Türkiye'de ise dünya ortalamaları düzeyine ancak 2006 yılında ulaşılmıştır (5500 dolar). Günümüzde kişi başına GSYİH 10.674 dolar seviyelerine ulaşmıştır. TÜİK verilerine göre GSYH'yi oluşturan sektör yani nüfusun geçimini sağladığı faaliyetleri incelendiğinde; tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün payı %5.5, sanayi sektörü payı %22.2, inşaat sektörünün payı %5.1 ve hizmetler sektörünün payı %67.2 olmuştur. Yoksulluğun Türkiye'deki boyutları da benzerdir. Türkiye nüfusu değerlendirildiğinde yaklaşık her 5 kişiden 1'inin yoksul olduğu görülür. 2023 TÜİK verilerine göre yoksulluk oranı %21.7 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar Libya ve Suudi Arabistan'daki nüfusun üçte birinden fazladır (%33,3) (<http://jafrianews.com/2013/08/05/one-third-of-the-saudi-arabias-population-lives-under-the-poverty-line-while-the-royal-elites-enjoy-the-wealth/>).

d) Küresel eşitsizlik

Teknolojinin desteğini alan *homo economicus* dünyayı hızla küresel köye dönüştürmüş ancak her vatandaş maalesef bu köyün eşit yurttaşı olamamıştır. Gelişen teknoloji kaynak temini sorununa çözümler üretebilmiş ancak dünya kaynakları eşit paylaşımına maalesef çözüm getirilememiştir. Barry'e göre şayet aşırı nüfuslanmış fakir ülkeler de şayet gelişmiş ülkeler gibi yaşam standardını arzulamak isterlerse "Changiz Khane Etkisi" diye tanımlanan sonucun ortaya çıkması kaçınılmazdır. Böyle bir durumda dünyanın kısıtlı kaynaklarının kullanımının gelişmiş ülkelerin elinden alınıp aşırı nüfuslanmış üçüncü dünya ülkelerinin eline geçeceği endişesini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla dünyanın bazı yerlerinde görülen açlığın nedeni gıda kaynaklarının yoksunluğu olmayıp, gıda ve diğer kaynakların "Kuzey-Güney" diye tanımlanan bölgedeki adaletsiz ve düzensiz dağılımdır. Dünya nüfusunun yaklaşık %15'ine oluşturan dünya gelirin % 80'ini kontrol eden elit azınlık "kuzey" olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında çoğu tarımsal faaliyetle uğraşan, mağduriyet içerisinde üçüncü dünya ülkelere ait topluluklar "güney" olarak adlandırılmaktadır (Bryant and Bailey, 1997). "Küresel Kuzey ve Güney" olarak ifade edilen bu paylaşım sisteminde dünya kaynaklarını sınır tanımadan himaye ve kontrol eden Kuzeyin euro-dolar hâkimiyeti her geçen gün daha da artmaktadır (İlgar, 2018). Dünya nüfusunun en zengin % 1'i dünya gelirlerinin yaklaşık %63'ü (26 trilyon \$) tarafından tüketilir hale gelmiştir. Dünyanın bazı yerlerinde görülen açlığın nedeni gıda kaynaklarının yoksunluğu olmayıp, gıda ve diğer kaynakların "Kuzey-Güney" diye tanımlanan dağılımdaki adaletsizlik ve düzensizliktir. Dünya nüfusunun yaklaşık % 15'ini oluşturan dünya gelirin % 80'ini kontrol eden elit azınlık "kuzey" olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında çoğu tarımsal faaliyetle uğraşan, mağduriyet içerisinde üçüncü dünya ülkelere ait topluluklar "güney" olarak adlandırılmaktadır (Bryant and Bailey, 1997). Son 30 yılda dünyanın en zengin %20'lik kesiminin dünya gelirindeki payı %70'ten %80'e yükselmiş, en yoksul %20'lik kesiminin payı %2.3'ten %1.4'e düşmüştür. Benzer durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye'de %20'lik mutlu azınlık ülke gelirlerinin neredeyse yarısını (%49,8) kullanmaktadır (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2023-53711>).

e) Küresel Elitler

Dünya nüfusunun **en zengin %1'i** dünya gelirlerinin yaklaşık %63'ünü (26 trilyon\$) tüketir hale gelmiştir. Oxfam'a göre Dünya üzerindeki **8 kişi** dünya gelirlerinin %50'sine sahiptir: Microsoft'un sahibi Bill Gates (75 milyar \$), İspanyol Amancio Ortega Zara'nın sahibi (67 milyar \$), Warren Buffett Berkshire Hathaway Holding sahibi (60.8 milyar \$), Meksikalı Carlos Slim Helu Grupo Carso ile (\$50 milyar \$), Amazon'un sahibi Jeff Bezos (45.2 milyar \$), Facebook'un sahibi Mark Zuckerberg (44.6 milyar \$), Oracle'ın CEO'su Larry Ellison (43.6 milyar \$), Bloomberg LP CEO'su Michael Bloomberg (40 milyar \$). <https://www.oxfam.org/en/press-releases/just-8-men-own-same-wealth-half-world>).

Küreselleşen dünyada devletlerden daha güçlü şirketlerin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Örnek olarak kolanın dünya hakimiyeti gösterilebilir. Kolanın Rusya'ya giriş hikayesi

küreselleşen dünyanın en güzel örneklerinden biri olmuştur. 1959 yılında Amerikan kültürünü Sovyet Sosyalist Birliğinin halkına tanıtmak için Moskova'da bir Amerikan Ulusal Sergisi/fuarı düzenlenir. Fuara ABD Başkan Yardımcısı Richard Nixon'da katılır. Nixon'ın Moskova'ya yaptığı bu ziyarette aynı zamanda Ruslara Pepsi Cola'yı tanıtmak ister Sovyet başbakanı Nikita Kruşçev'i bir yol bulup Pepsi standına götürür. Biri ABD'de yapılan, diğeri Moskova'da yapıldığı söylenen (konsantreden su ilave edilerek) iki tür Pepsi'yi tattırmak istediğini belirtir. Tabii ki, Sovyet lideri ikincisini tercih eder ve çok beğenir (Zubacheva, 2018). Kruşçev Moskova'da yapıldığı söylenen Pepsi'yi o kadar beğenir ki 6 bardak içer.

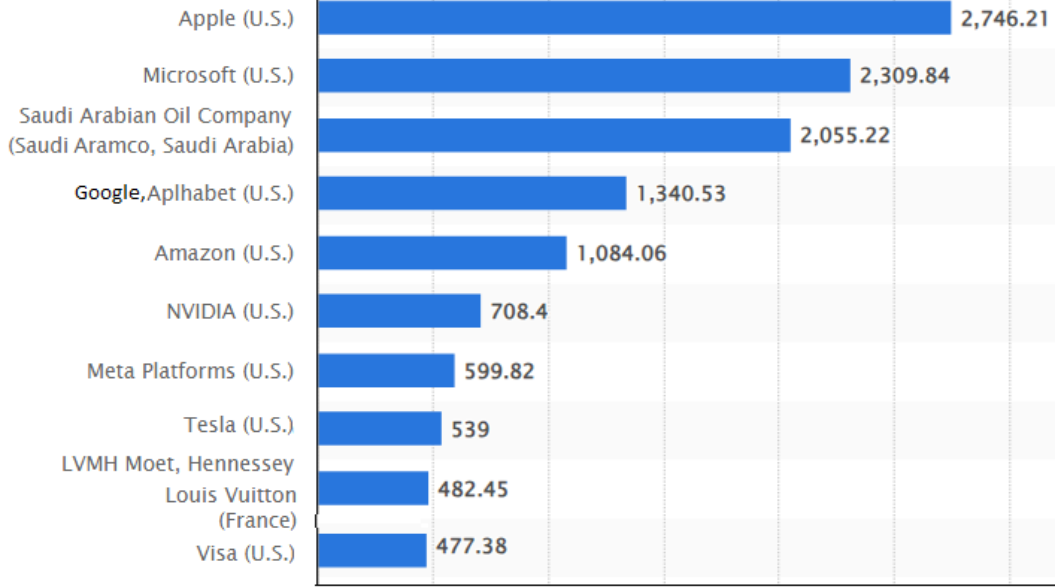
Şekil 4. Dönemin Sovyet lideri Nikita Khrushchev'e Pepsi'nin tadına baktırılırken

Kaynak: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703377504575651001344003896>

Bu sergiyi 2,7 milyon kişi ziyaret eder ve sergi süresince 3 milyondan fazla bardak Pepsi ziyaretçilere tattırılır (<https://www.culture.ru/s/vopros/khrushchev-pepsi>). Rusya'da o yıllar kolanın satışı yasal düzenlemeler nedeniyle mümkün değildir. Çünkü döviz verip kola satın alacak dolarları yoktur. Zaten dolar Moskova'da sadece bir kâğıt parçası olarak kabul edilmekteydi. 1972 yılında Pepsi kola ile Stolichnaya votka takas anlaşması yapılarak sorun çözülür (Alexander, 2013). 1974 yılında PepsiCo, Sovyetler Birliği'ne alkolsüz içecek şurubunu sevk edip şişeleyerek kola haline getirilmiş ürünün satışını yapar. Böylece Pepsi CEO'su Donald Kendall ile Sovyet pazarına giren ilk büyük Amerikan şirketi olmuştur (<https://foreignpolicy.com/2021/11/27/pepsi-navy-soviet-ussr>). Coca-Cola'nın giremediği bu bakir pazarda Pepsi kısa sürede ülkenin en popüler içeceği haline gelmiştir. Sovyetler Birliği 1979'da Afganistan'a saldırınca büyük bir Amerikan boykotu oluşmuştur. Dolayısıyla ABD'de Rus votka tüketimi aşırı olumsuz etkilenmiştir. 1989 yılına gelindiğinde Rusya'daki Pepsi talebi, ABD'deki votka talebinin çok çok üzerinde gerçekleşmiştir. 1989'da Sovyetler hükümeti PepsiCo, hammadde ve ekipman temini ödemesi borcu için 17 denizaltı, bir kruvazör, bir fırkateyn ve bir muhrip vererek borcunu kapatmıştır. Bu da PepsiCo Inc.'yu bir süreliğine dünyanın altıncı en büyük deniz filosuna sahip olmasına yol açmıştır. Pepsi, gemilerini Norveç'e kiralarak ve/veya hurda olarak İsveç'te parçalatarak inanılmaz bir gelir elde etmiştir (<https://ria.ru/20190720/1556572200.html>).

Bir diğer örnek olarak Apple verilebilir. Apple tüm araba, elektronik, mal ve hizmetler üreten bir batılı ülke olan İtalya'nın GSYİH'sinden daha güçlü ekonomik güç haline gelerek (2,7 trilyon dolar) dev sermayesi ile dünya gündeminde yer almıştır (<https://it.economy-pedia.com/11040130-world39s-largest-companies-2021>). Online istatistik portalı Statista

tarafından yayınlanan New York ve Londra Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören şirketlerin piyasa değer verileri baz alınarak yapılan ilk 10'daki dev şirket, teknoloji şirketi olarak ön plana çıkmıştır. Apple, Microsoft Corp, Alphabet Inc., Amazon gibi şirketler dünyadaki çoğu devletten daha yüksek ekonomik değere sahip bir güç gelmişlerdir.

Şekil 5. Dünya Dev Şirketlerin Ekonomik Göstergeleri

Kaynak: <https://www.statista.com/statistics/263264/top-companies-in-the-world-by-market-capitalization/>

f) Gıda güvenliği

Tahılların protein içeriği düşük ve kalitesizdir. Net protein kullanımı yani NPU, (biyolojik değere göre protein sindirilebilirliği çarpılarak hesaplanan bir protein kalite indeksidir) tahıllarda genelde 40'tan azdır. NPU'su yaklaşık 60 olan pirinç istisnadır. Örneğin hayvansal gıda olan tavuk yumurtasının NPU'su 87'dir. Dolayısıyla dünya nüfusunun tahıl dışı beslenmesi önemlidir (FAO,2009). Kişi başına protein miktarı dünya ortalamalarında 56 g/gün iken, gelişmiş ülkelerde 96 g/gün 'dür. Ayrıca, hayvansal protein, gelişmiş ülkelerin genel proteinin %65'ini oluşturur. Düşük gelirli ülkelerin protein ihtiyacının %15'i etten sağlanmaktadır (Lange and Nakamura, 2021). Et yoksunluğuna karşın 1 Ocak 2018 yılında Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (EFSA) 2015/2283 sayılı kararı ile tüketilebilir böcekler, Asya, Afrika ve Güney Amerika'daki çok sayıda ülkenin besin kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bütün bunlara bağlı olarak tahıl dünyanın en önemli gıda kaynağı olmuştur.

Aşağıdaki grafikte kişi başına et arzı (y ekseninde) ile kişi başına ortalama GSYİH (x ekseninde) arasındaki ilişkiyi incelendiğinde güçlü bir pozitif ilişki bulunmaktadır.

yumurtanın niteliği değil niceliği önemli hale gelmiştir. Küresel kümes hayvanı eti üretimi 1950 öncesi oldukça az iken, hatta insanoğlunun özel veya belirli günlerde tükettiği eti iken, günümüzde neredeyse kuzeyliler için haftanın çoğu günün ana protein kaynağı haline gelmiştir. Dolayısıyla günümüzde aşırı, hızlı ve bilinçsiz tüketim baş döndürücü bir hızla artmıştır. Tavuk eti hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde tercih edilen bir gıda maddesi olup, sektör istihdam yaratma ve ekonomik kalkınmaya önemli katkılar sunmaktadır. Gelişen teknoloji ve yöntemlerle tavukçuluk, sürdürülebilirlik ve verimlilik alanında sürekli gelişmekte ve küresel gıda zincirindeki yerini her geçen gün daha da sağlamlaştırmaktadır. 50 yılda hızla artmış ve 1961-2014 yılları arasında 12 kattan fazla artmış, 1990'lardan bu yana, düşük ve orta gelirli ülkelerde kümes hayvanı eti üretim ve tüketimi %80 oranında artmıştır (FAO, 2009). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) "2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri" raporuna göre 2022 yılında Dünya genelinde yaklaşık 100 milyon insan tavukçuluk sektöründe çalışmakta ve 120 milyon ton tavuk eti üretimi yapmaktadır. Belirtilen yıl itibariyle dünya tavukçuluk sektörünün değeri yaklaşık 2 trilyon \$'a ulaşmıştır. Bu rakam, 2002 yılına göre yaklaşık 2 kat daha fazladır. Tavuk eti üretiminde Çin, Brezilya ve ABD lider konumdadır. Bu üç ülke, dünya tavuk eti üretiminin yaklaşık %50'sini karşılamaktadır. Türkiye'nin tavuk eti üretimi 191 bin 807 ton, tavuk yumurtası üretimi ise 1,73 milyar adettir (TÜİK, 2023). Sektör çok çeşitli sorunlar ile karşılaşmaktadır bunlar arasında yem maliyetleri, pazarlama zorlukları, rekabet baskısı, hastalık riski, çevresel etkiler, tüketici tercihleri, politik engeller, ticaret kısıtlamaları ve pandemi etkileri gibi konular yer almaktadır (Bolan vd., 2010).

Yapay zekâ ve makine öğrenimi algoritmaları ile işlenerek (Castro et all. 2023) tavuklar rahat, konforlu yaşama şansı olan bir canlı değil, bir mahsul gibi algılanır hale gelmiştir. Artık neredeyse yumurtadan çıkan civcivler tarlada yetiştirilen domatesten daha erken soframıza gelebilir hal almıştır. Domates tohum ekiminden sonra 80-100 gün sonrası, fide dikiminden 60-80 gün sonrası soframıza gelebilirken, (https://adana.tarimorman.gov.tr/Belgeler/SUBELER/bitkisel_uretim_ve_bitki_sagligi_sube_m_udurlugu/sebze_yetistiriciligi_ve_mucadelesi/Domates.pdf) dünyanın kolay erişebildiği NPU'su en yüksek büyük protein kaynağını oluşturan tavuklar (aynı sürede hatta işletme şartlarına bağlı olarak daha kısa sürede) 5-7 hafta (<https://www.fao.org/3/i3531e/i3531e.pdf>) içinde sofralarda yerini alabilmektedir.

Tavuk çiftlikleri modern hapishanelerde, ne derece sağlıklı olduğu tartışılır bir şekilde, birer üretim makinesi haline dönüşmüştür. Bilim teknolojinin de desteği ile tavukların kedi, köpek gibi yaşama şansı olan birer hayvan olduğu göz ardı edilmiş ve daha fazla hükmederek tavukların yaşam koşulları her geçen gün daraltılmıştır. Kapalı kümes alanında üreticilerine ideal değerler olarak her 6-7 tavuğa 1m² bir alanı, 1000 tavuğa 140-160 m² arasında kapalı kümes alanını, her 6-7 tavuğa 1 folluk önerilmiştir. Kümese getirilen ilk sürünün yumurta verimi %80'e ulaşmaya kadar kilo verimler kaygısıyla kümeden hiç çıkarılmamasını tavsiye etmiştir (www.welfarequality.net/everyone). Bilimsel olarak üretim artışını sağlayacaktır yani obez olmaları verimlilik için yaşam tarzı haline gelmiştir. Yumurta tavukçuluğunda ise tavukların anne şefkati, bebek sevgisi yaşamaması, civciv edinmemesi yani gürk olmaması için tüm follukların üstünün kapatılması dayatılmıştır.

Tavukların özgürce erken uyuması sadece Türk atasözlerinde kalmıştır. Bilim sürünün kümese girdiğinde ilk 3 gün içinde kümesin 24 saat aydınlatılması gerektiğini hükmetmiştir. Ardından 1. hafta: 14 saat aydınlık, 10 saat karanlık, 2. hafta: 14,5 saat aydınlık, 9,5 saat karanlık, 3. hafta: 15 saat aydınlık, 9 saat karanlık, 4. hafta: 15,5 saat aydınlık, 8,5 saat karanlık ve 5. haftadan itibaren: 16 saat aydınlık, 8 saat karanlık şeklinde kümes içinde ışıklandırma yapılarak daha az uyumaları ve obez veya yumurta doğurmalarını dayatmıştır. Çünkü bir tavuğun yılda ortalama 300 yumurta vermesi için tavuk başına günde 0,8 yumurta değerine erişmesi, bir yılın 365 gün olmaması veya gündüz süresinin uzun olması gerekmektedir. Tavukların cinsine göre minimum 16. hafta da veya 20. Hafta da yumurtlaması için beklemesi de insanoğlu için ekonomik kayıp gibi olsa da bunu ışıklandırma yoluyla uyku süresini kısaltma ile telafi etti. Çünkü bir tavuk, bir

yumurtayı ortalama 25 saatte üretebiliyor. Tavukların yumurta yapması için günde 14 ile 16 saat arasında ışık almaları ve dinlenmeleri gerektiği bilimsel bulgular ile kanıtlandı. Dünya çapında yaklaşık 6 milyar yumurta tavuğunun, tavuk başına 200gr yemi bir başka sorun haline geldi. Batılı bilim insanları yılda 1 milyon tondan fazla yem tasarrufu anlamına gelecek 12 madden oluşan kriter ve normlar da geliştirildi (European Welfare Quality Consortium, www.welfarequality.net/everyone).

Bilimsel veriler ışığında obez olmaları sağlanan tavukların kesimi sonrası lezzet yoksunu etleri ve yumurtaları de dünyanın dört bir yanından derlenen çeşitli baharat ve çeşniler ile tatlandırılmıştır. Sağlıklı ürün ve damak tadı arayanların taleplerine kayıtsız kalınmayarak yeni bir kavram ortaya çıkarılmıştır. Doğasında gezmek olan tavuk için olağanüstü bir durummuş gibi “gezen tavuk” literatürümüze girmiştir. Böylece savaşın kuralına aykırı olarak bir miktar enerji, et ve yağ kaybı oldu ama doğanın kuralına uygun tavuklar az da olsa daha çok para kazanmak adına gezmeye başlamıştır.

İnsan sağlığı yanında ortaya çıkan atıkların yanlış yönetimi, su kirliliği ve toprak kontaminasyonunun değişimi gibi çevresel sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Elwinger et all, 2016).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşme denilen gelişmeler beraberinde orantısız tüketim çılgınlığını ortaya çıkarmıştır. Küresel sisteme dahil olmayan veya olmak istemeyen kapalı ülkeler ise sistemin içine çekilerek dünyanın köleştirilmesini daha da kolaylaştırmıştır. Böylece elinde dünyanın her yerinde satın alma gücüne sahip euro-dolar kâğıdı sahipleri köyün muhtarı veya muhtarları olarak dünya kaynaklarına daha kolay erişim imkanına ulaşmıştır. Modern tarihin ve sosyolojinin öncüsü olarak kabul edilen İbn-i Haldun'un tespiti “Coğrafya Kaderdir” anlayışıyla zengin doğal ve ekonomik kaynaklara sahip olan 3.'cü dünya ülkeleri makus talihini bir türlü kıramamaktadır. Sistem sorunsuz çalışınca elinde dünyanın her yerinde geçerli euro-dolar kâğıt sahibi olan küresel güçler veya elitler, zengin doğal kaynaklara sahip yoksul ülkelerin kaynaklarını çok daha kolay sisteme ve kendi pragmatik kullanımına entegre etmişlerdir. Dolayısıyla sistem geri kalmış ülkeleri kendilerine daha da bağımlı hale getirmiş, beraberinde dünya üzerinde yoksulun daha yoksul, zenginin daha zengin olması ile sonuçlanmıştır. Gelişen teknoloji, buna paralel, iletişim ve ulaşım ile mekânın daralmasını veya sıkışmasını, ülke koruyucu sınırların ortadan kalkmasını, dünyanın aynışmasını, dünya kaynaklarının aşırı ve hızlı tüketilmesini, mekânın kirlenmesi yani çevre sorunlarını da ortaya çıkarmıştır. Bu çılgınlığa karşı savunma mekanizması ise sadece “tasarruf” denen kavramı, yani geleceğin yatırım kumbarasında kaynaklarımızın rantabl kullanılması ve biriktirilmesini önermemekten başka seçeneğe karşı çıkmamaktadır.

KAYNAKÇA

- AKIN F. (2004). Küreselleşme, Kuzey-Güney ve Yoksulluk. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 81-94.
- AKTAN C.C. VE ŞEN, H. (1999). *Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye*. Ankara: TOSYÖV Yayınları.

- ALEXANDER R. (2013). American fast food as culture and politics: The introduction of pepsi and McDonald's into the USSR (Order No. 1542677). Master of Arts Thesis, University of Oregon / Department of History, Eugene-USA.
- (Available from ProQuest Dissertations & Theses Global, p.22, <https://hdl.handle.net/1794/13299>)
- ASLAN K. (2004). Küreselleşmenin Eğitim Boyutu. *Ege Eğitim Dergisi*, (5), 1-5.
- BAUMAN Z. (1999). *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*. A. Yılmaz (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.
- BOLAN N., SZOGI A. A., CHUASAVATHI T., SESHADRI B., JR, M. J., & PANNEERSELVAM, P. (2010). Uses And Management Of Poultry Litter. *World's Poultry Science Journal*, 66, 673-698. <https://doi.org/10.1017/S0043933910000656>
- BRYANT R.L. & BAILEY S. (1997). *Third World Political Ecology*. London and New York: Routledge.
- CAPİTAL (2013). Kendi Kendini Organize Edebilen Fabrikaların Temelini Atmak, <http://www.capital.com.tr/gelecek-trendler/kendi-kendini-organize-edebilenfabrikalarin-temelini-atmak-haberdetay-10268>
- CASTRO F.L.S., CHAI L., ARANGO J., OWENS C.M., SMITH P.A., REICHEL T S., DUBOIS C., & MENCONI A. (2023). Poultry Industry Paradigms: Connecting The Dots. *Journal of Applied Poultry Research*, 32 (12), 100310, pp.1-17 <https://doi.org/10.1016/j.japr.2022.100310>
- COHEN, L., MANION, L., & MORRISON, K. (2007). *Research Methods in Education* (6th ed.). London and New York, NY: Routledge Falmer
- COMMONER B. (1967). *Science and Survival*. New York: The Viking Press.
- ÇİNKO L. (2019). Brics Ülkeleriyle Türkiye'de Tasarruf Davranışlarını Belirleyen Faktörler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(4), 98-112.
- DREVER, E. (1997). *Using Semi-Structured Interviews in Small-Scale Resarch*. Glasgow: The Scottish Council for Research in Education.
- DURNING A. (1995). Doymak Bilmez Bir Dünya. *Yeni Türkiye Çevre Özel Sayısı* Yıl:1, Sayı:5, 103-123.
- ELWINGER K., FISHER C., JEROCH H., SAUVEUR B., TILLER H., & WHITEHEAD, C.C. (2016). A Brief History Of Poultry Nutrition Over The Last Hundred Years. *World's Poultry Science Journal*, 72:713, pp.701-720 <https://doi.org/10.1017/s004393391600074x>
- European Welfare Quality Consortium, www.welfarequality.net/everyone (Erişim Tarihi: 22.03.2024).
- FIELD F. (1983). *The Minimum Wage*. London: Policy Studies Institute.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2022). 2022 *FAOSTAT Statistics. Gdp, National Poverty Rates, International Poverty Rates, Income Inequality, and Unemployment*. Retrieved from <https://www.fao.org/faostat/en/>
- https://adana.tarimorman.gov.tr/Belgeler/SUBELER/bitkisel_uretim_ve_bitki_sagligi_sube_mu_durlugu/sebze_yetistiriciligi_ve_mucadelesi/Domates.pdf (Erişim Tarihi: 13.03.2023).

- <https://culture.ru/s/vopros/khrushchev-pepsi> (Erişim Tarihi: 12.03.2023).
- <https://foreignpolicy.com/2021/11/27/pepsi-navy-soviet-ussr> (Erişim Tarihi: 12.03.2023).
- <https://it.economy-pedia.com/11040130-world39s-largest-companies-2021> (Erişim Tarihi: 13.03.2023).
- <https://oxfam.org/en/press-releases/just-8-men-own-same-wealth-half-world> (Erişim Tarihi: 12.03.2023).
- <https://ria.ru/20190720/1556572200.html> (Erişim Tarihi: 12.03.2023).
- <https://www.fao.org/3/i3531e/i3531e.pdf> (Erişim Tarihi: 13.03.2023).
- <http://www.nedenlerionemisonuclari.com/tasarrufun-onemi-ile-ilgili-kompozisyon/>
(Erişim Tarihi: 07.10.2020).
- <https://www.nytimes.com/1989/05/10/opinion/foreign-affairs-soviets-buy-american.html>
(Erişim Tarihi: 12.03.2023).
- <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703377504575651001344003896> (Erişim Tarihi: 30.05.2024).
- Human Development and Human Poverty Indices: United Nations Development Programme, United Nations. *Human Development Report 2004*. 2004. New York: United Nations.
- ILGAR R. (2018). *Ekoloji ve Çevre Araştırmaları*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- ILGAR, R. (2023). Dünya Sığır Üretimi, Çanakkale'deki Sığircılık ve Gelirleri. *Kuram Ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 184-208.
<https://doi.org/10.48066/kusob.1329991>
- LANGE K., & NAKAMURA Y. (2021). Edible Insects As a Source Of Food Bioactives and Their Potential Health Effects. *J Food Bioact*, 14, 4-9.
- LAYTE R. NOLAN, B. and WHELAN, C. (2000). Poverty and Affluence in Ireland: A Comparison Of Income And Deprivation Approaches To The Measurement Of Poverty, in Gordon, Conference paper, pp. 161–173, Breadline Europe Publication, UK,
<https://doi.org/10.56687/9781447366584-012>
- MADI İ. (2015). Homo Economicus'un Doyumsuzluk- "Açgözlülük" Aksiyomunun Semavi Dinler Perspektifinden Değerlendirmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53),145-162.
- MOCARELLI P, GERTHOUX PM, FERRARI E, PATTERSON DG JR, KIESZAK SM, BRAMBILLA P, et al. (2000). Paternal Concentrations Of Dioxin And Sex Ratio Of Offspring. *Lancet* 355, 1858–1863.
- ORAN B. (2001). Küreselleşme ve Azınlıklar, İmaj Yayınevi, 4.Baskı, Ankara
- Rates: World Bank. (2004). *World Development Indicators Online*. Washington, Dc: The World Bank. Mevcut bilgi <http://www.Worldbank.Org/Data/Onlinedbs/Onlinedbases.Htm>
- REVELLE R. (1974). Food and Population. *Scientific American* Sep 231(3), 160-70.
- TOWNSEND, P. (1962). The Meaning of Poverty. *The British Journal of Sociology*, 13(3), 210–227. <https://doi.org/10.2307/587266>

- TOWNSEND P. (Eds) (2000). *Breadline Europe: Book Reviews*. D. Gordon and P. Townsend (eds) Breadline Europe: the Measurement of Poverty Bristol, Policy Press,
- TÜİK (2023). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kumes-Hayvanciligi-Uretimi-Ocak-2023-49410> (Erişim Tarihi: 22.03.2024).
- TÜİK (2023). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2023-53711> (Erişim Tarihi: 22.03.2024).
- TÜİK (2024). Motorlu Kara Taşıtları İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Motorlu-Kara-Tasitlari-Mart-2024-49430> (Erişim Tarihi: 23.04.2024).
- UNFPA. (2022). [World Population Dashboard](#)".United Nations Population Fund. (Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2023)
- FAO. (2009). *The State of Food and Agriculture: Livestock in the Balance*. Rome: FAO.
- UNFPA. (2022). [World Population Dashboard](#)".United Nations Population Fund. (Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2023)
- YAŞAR R.Ş. ve KIYMETLİ Ş. I. (2020). Robinson Muhasebesi ve Homo Economicus, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22 (Özel Sayı), 214 - 227
- ZUBACHEVA K. (2018). *How Did Pepsi Become The First American Brand To Take Root In The Soviet Union?, Rusia Beyond* <https://www.rbth.com/business/327568-pepsi-first-russia>.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 8 Issue 3, November 2024

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 31.07.2024

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 16.10.2024

DOI: 10.30692/sisad.1525376

OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE İSTANBUL'DA İNŞAATLARIN VE MÜDAHALELERİN ODAĞINDA BİR SEMT: TEPEBAŞI

A Neighborhood at the Center of Construction and Interventions in İstanbul in the Late Ottoman Period: Tepebaşı

Oya ŞENYURT

Prof. Dr.

Kocaeli Üniversitesi

Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-4837-3960

oya.senyurt@kocaeli.edu.tr

Atıf/Citation: Oya Şenyurt (2024), "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde İstanbul'da İnşaatların ve Müdahalelerin Odağında Bir Semt: Tepebaşı", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.3 Kasım 2024 s.543-564.

Öz: Tepebaşı, Beyoğlu'nda, Meşrutiyet Caddesi ile Tarlabası Bulvarı'nın devamı olan ve Refik Saydam Caddesi arasında kalan semttir. 1870 yılında yaşanan Beyoğlu yangınından sonraki planlama çalışmalarıyla Tepebaşı bölgesindeki arsalar daha fazla değerlendirilmiş ve Müslüman kabristanının üstündeki alan yerleşime açılmıştır. Sultan Abdülaziz'den alınan izinle faaliyete geçen Altıncı Belediye Dairesi 19. yüzyılın sonlarında Müslüman kabristanının kullanımı açısından Evkâf Nezareti ile olan tüm gerilimli ilişkilerine rağmen tiyatro yapımı da dâhil olmak üzere kapsamlı bir imar faaliyetine girişmiştir. Evkâf Nezareti'nin gerek Müslüman kabristanının üzerine bina inşa edilmemesi hakkındaki ısrarı gerekse kira bedeli konusundaki anlaşmazlıkları Şehremaneti ile ilişkilerinde gerginlik yaratmıştır. Öte yandan bahçenin içine bina yapılmaması belediye tarafından taahhüt edilmişse de bu taahhütten önce alanın mahalle haline getirilmesine ilişkin bir karar alındığı da anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Müslüman kabristanı nedeniyle yol çalışmalarının da sekteye uğradığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Tepebaşı için alınan inşa kararları ve yol yapımları ile bu faaliyetlere yapılan müdahaleler ve itirazlar değerlendirilmiştir. Tepebaşı Müslüman kabristanı ve çevresindeki gelişim için Şehremaneti ile Altıncı Belediye Dairesi'nin aldığı kararlar ve bu kararların Evkâf Nezareti ile yarattığı çatışma ortamı arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmiştir. Evkâf Nezareti, Altıncı Belediye Dairesi ve Şehremaneti'nin anlaşmazlıkları sebebiyle vakıf arsaların sınırlayıcılığı bağlamında Tepebaşı'nda inşaat yapma olanaklarının zorlayıcılığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, İstanbul, Pera, Tepebaşı, İmar.

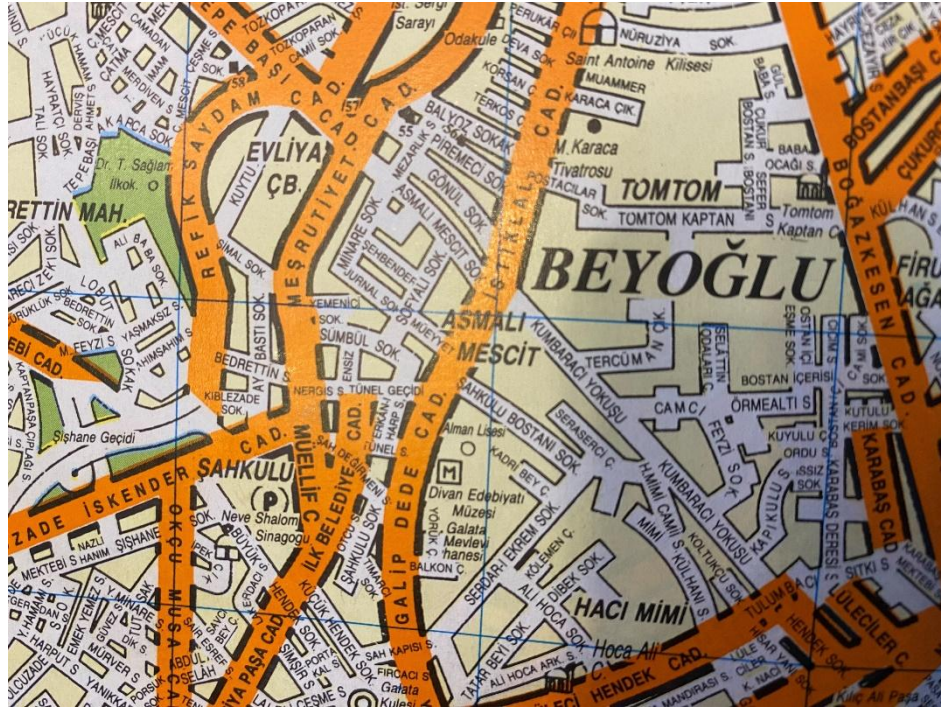
Abstract: Tepebaşı is a neighborhood in Beyoğlu, between Meşrutiyet Avenue and Refik Saydam Avenue, which is the continuation of Tarlabası Boulevard. After the 1870 fire in Beyoğlu, the land in Tepebaşı became more valuable and the area above the Muslim cemetery was opened for settlement. In the late 19th century, the Sixth Municipality Department, which started to operate with the permission of Sultan Abdülaziz, embarked on a comprehensive

development activity, including the construction of a theater, despite its strained relations with the Ministry of Evkâf regarding the use of the Muslim cemetery. The insistence of the Ministry of Evkâf on not building on the Muslim cemetery and the disagreements over the rental price caused tension in its relations with the City Administration. On the other hand, although the municipality undertook not to build a building in the garden, it is understood that a decision was taken to turn the area into a neighborhood before this undertaking. On the other hand, it has been determined that road works were also interrupted due to the Muslim cemetery. This study evaluates the building decisions and road constructions taken for Tepebaşı after the second half of the 19th century, as well as the interventions and objections to these activities. The decisions taken by the Şehremaneti and the Sixth Municipality Department for the development of the Tepebaşı Muslim cemetery and its surroundings, and the conflicts these decisions created with the Nezaret of Evkâf are evaluated in the light of archival documents. Amidst the disagreements and conflicts between the Ministry of Evkâf on the one hand and the Sixth Municipality Department and the Şehremaneti on the other, it has been tried to determine the constraints on the possibilities of construction in Tepebaşı in the context of the limitations of waqf lands.

Keywords: 19th Century, İstanbul, Pera, Tepebaşı, Reconstruction.

GİRİŞ

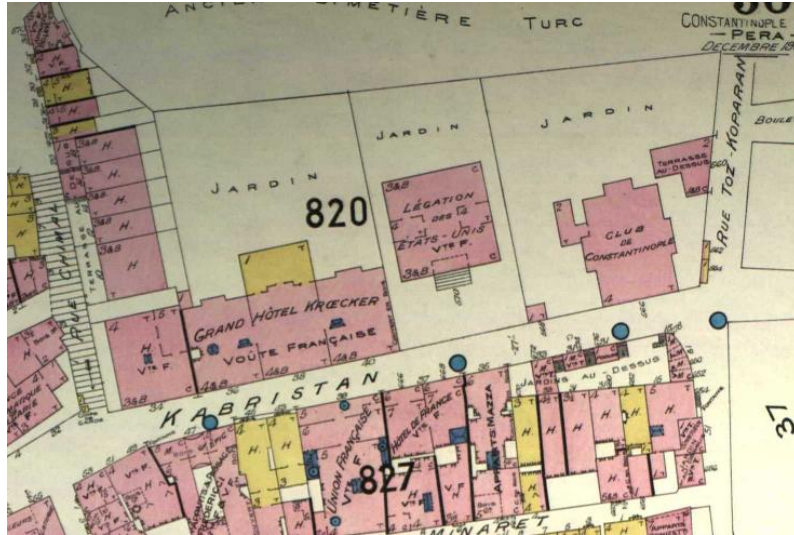
Beyoğlu'nda bulunan Tepebaşı günümüzde, Meşrutiyet Caddesi ile Tarlabası Bulvarı'nın devamı olan Refik Saydam Caddesi arasında kalan semttir (Görsel 1). 1870 yılında yaşanan Beyoğlu yangınından sonraki planlama çalışmalarıyla Tepebaşı bölgesindeki arsalar daha fazla değerlendirilmiş ve mezarlığın üstündeki alan yerleşime açılmıştır. Tepebaşı özellikle 19. yüzyılın sonlarında mülk araziler ile vakıf arazilerin karışık halde bulunduğu ve parsellere yapılacak binalar için farklı bürokratik uygulamaların gerektiği bir bölge haline gelmiştir. Burada Tepebaşı Müslüman mezarlığı ve çevresinin yapılaşma için en çok ilgilenilen alan olduğu söylenebilir. Sultan Abdülaziz'den alınan izinle faaliyete geçen Altıncı Belediye Dairesi 19. yüzyılın sonlarında Müslüman kabristanının kullanımı açısından Evkâf Nezareti ile olan tüm gerilimli ilişkilerine rağmen tiyatro yapımı da dâhil olmak üzere kapsamlı bir imar faaliyetine girişmiştir. 20. yüzyıl başlarına kadar Tepebaşı Müslüman mezarlığının çevresi ile etkileşim içinde genel bir değişime odak noktası teşkil ettiği söylenebilir.

Görsel 1. Güncel bir haritada Meşrutiyet ve Refik Saydam caddeleri (İstanbul A-Z Rehber-Atlas, s. 126).

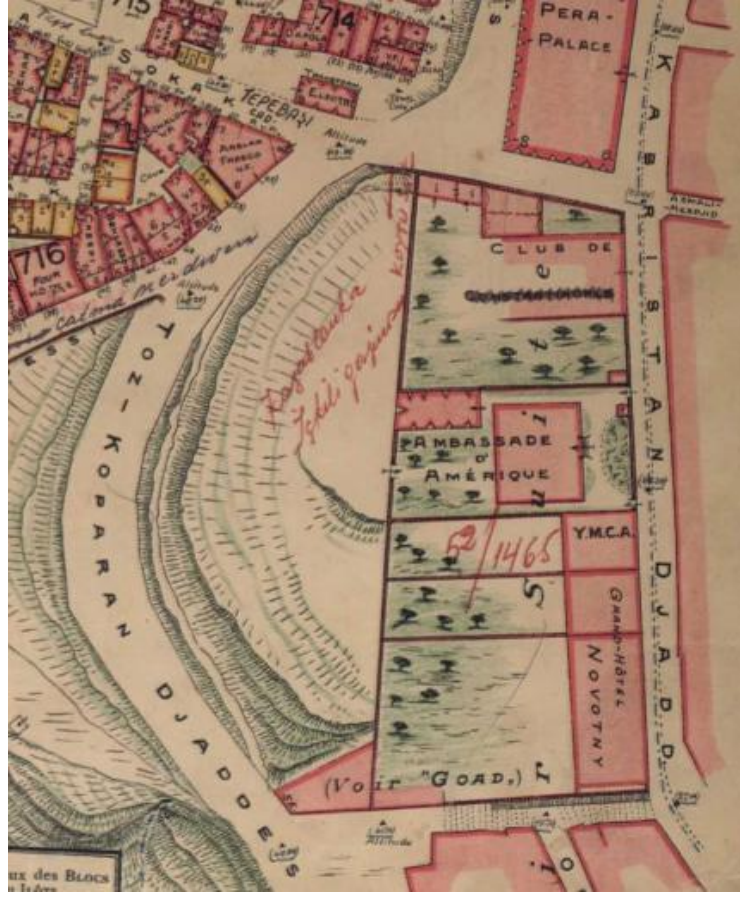

Bu açıdan 1905 yılında hazırlanan Goad planlarına bakıldığında (Görsel 2) Kabristan Caddesi (günümüzde Meşrutiyet Caddesi) üstünde Amerikan Konsolosluğu'nun sağında Club de Constantinople solunda Kroecker Otel ve karşı sırada ise küçük konutlar, Mazza apartmanları, Fransa Otel, Union Française, Fredericci apartmanları ve pasajı bulunmaktaydı. Kible Sokak'ta ise eski Türk mezarlığı olarak bilinen bir alan yer almıştır. Tepebaşı'ndaki tiyatrunun karşısındaki köşede Londra Otel yanında Yaver Paşa Apartmanı, üç apartman sonra Pension Gogossian, Petersburg Otel, Bon Marşé, Bristol Otel, Fresco Apartmanı ve onun yanında da De la Paix pastanesi, Otel Continental, Venedik Sokağı'nın köşesinde Avusturya Otel ve yanında İtalyan Konsolosluğu konumlanmaktaydı.

Görsel 2. Goad Planlarında Amerikan Konsolosluğu, Kroecker Otel ve Club de Constantinople (Salt Araştırma, KOD: APLGDPEGA36).

1926 yılı Pervititch haritalarında (Görsel 3) Amerikan Konsolosluğu'nun solunda Kroecker Otel yerine YMCA ve Novotny Otelini görmek mümkündür. Konsolosluk binasının diğer tarafında ise Club de Constantinople yerini korumuştur. 1946-1950 yılları arasında hazırlanan Suat Nirven haritalarına göz atıldığında Londra Otelini'nin yanında Yaver Apartmanı yer almaktadır. Ancak Kırım'dan gelerek İstanbul'a yerleşen Bartoli Kardeşlere ait geniş bir halk kitesine hitap eden ve kısa zamanda daha işlek olan Tepebaşı ile Cadde-i Kebir'e (İstiklal Caddesi) kapıları bulunan bir noktaya taşınan Bon Marşé mağazası (Ayık, 2022, s. 89) ise Karlman Pasajı olarak adlandırılmıştır. İtalyan Konsolosluğu İtalyan Klübü ve eski İtalyan Sefareti olarak belirtilmiştir. Otel Continental hizmet vermeye devam ederken Pension Gogossian Yenişehir Palas Otelini olmuş, Bristol Otelini yerini korumuş ve Fresco Apartmanı Fresco Han olarak adlandırılmıştır.

Görsel 3. Pervitich Haritası'nda Amerikan Sefarethanesi ve bahçesinde inşa edilen konsolosluk binası ile iki yanında yer alan Novotny Otel ve klüp binaları (Salt Araştırma, KOD: APLPETOZK22).

Anlaşılabileceği gibi semtin gelişimi için önemli görülen oteller, apartmanlar ve konsolosluk yapıları küçük işlev değişiklikleri ile 20. yüzyılın başlarında da Tepebaşı'nda varlıklarını korumuştur. Kuşkusuz Osmanlı'nın son dönemlerinde Tepebaşı'ndaki inşaat faaliyetleri elçilik, otel ve apartman yapıları ve haritaların gösterdikleriyle de sınırlı değildir. Tepebaşı'na 1860'ların başında bir pazar yeri inşa edilmiş (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi BOA., HR.TH., Dosya no: 3, Gömlek no: 11, BOA., HR.TO., Dosya no: 162, Gömlek no: 8, BOA., HR.TO., Dosya no: 275, Gömlek no: 75), bir karakol ve bir telgrafhane¹ binasının da Tepebaşı'nda yer aldığı arşiv belgelerinde tespit edilmiştir. Karakol yapısının varlığına bazı arşiv belgelerinde yer alan tadilat ve yeniden inşa girişimleri hakkında yazılan bilgilerden ulaşılmaktadır. Karakolun inşasındaki amacın Tepebaşı'nda yer alan Bulgaristan kapı kethüdalığı dairesine nezaret etmekten ibaret olduğuna dikkat çekilmiştir (BOA., İ.AS., Dosya no: 25, Gömlek no: 39).

14 Temmuz 1312/26 Temmuz 1896 tarihli bir belgede Beyoğlu Tepebaşı Bahçesi (Tepebaşı Millet Bahçesi olarak da bilinir) önünde polis mevki olarak belirlenen barakanın korunaksız olduğu ve içinde zabitanın korunması mümkün olmayan sağlıksız bir ortam yarattığı kaydedilmiştir. Yabancıların yoğun olduğu Beyoğlu'nun en önemli noktasında böyle harap bir baraka içinde memur bulundurulması gelen geçene karşı pek çirkin olduğundan bu mevkinin zabita ile birlikte 15 kişiyi araç gereçleriyle birlikte alacak biçimde inşa edilmesi Beyoğlu Mutasarrıflığı'ndan gelen yazı ile bildirilmiştir. Şehremaneti ile yapılan yazışmalar sonucunda

¹Tepebaşı'nda bulunan telgrafhanenin Ağa Cami civarında daha geniş bir haneye taşınmasına ilişkin belge için bkz. BOA., DH.MKT., Dosya no: 1560, Gömlek no: 57.

polis mevki yapılacak barakanın keşif ve münakasasının yapıldığı halde maddi yetersizlikler yüzünden inşasına başlanamadığı, ardından kolera hastalığının yayıldığı ve sonra da deprem sebebiyle ortaya çıkan maddi darlığın yapının inşasını imkansız hale getirdiği anlaşılmaktadır (BOA., İ.A.S., Dosya no: 17, Gömlek no: 2).

Tepebaşı 19. yüzyılın sonlarında Pera'daki sosyal yaşam ile ilişkili olarak özellikle yabancıların oldukça ilgisini çeken ve gelişen bir noktadır. Ancak buna rağmen vakıf araziler ve Müslüman mezarlığının varlığı semtin yabancıların istediği yönde gelişimini sınırlandıran etmenler olarak nitelendirilebilir. Bu çalışmada 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Tepebaşı için alınan inşaa kararları ve yol yapımları ile bu faaliyetlere yapılan müdahaleler ve itirazlar değerlendirilmiştir. Evkâf Nezareti'nin tasarrufunda bulunan Tepebaşı Müslüman kabristanı (Petits Champs Des Morts) ve çevresindeki gelişim için Şehremaneti ile Altıncı Belediye Dairesi'nin aldığı kararlar ve bu kararların yarattığı çatışma ortamı arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir. Tepebaşı'nda Müslüman mezarlığının dönüşümü ile açılan pek çok sokağın tartışma yaratan durumu dikkat çekicidir. Pervititch Haritalarında görülen Tepebaşı'ndaki Tozkoparan Caddesi (Refik Saydam Caddesi), Kuytu Sokak, Yaşmak Sıyran ve Labut Sokakları ile Büyükhendek Sokak ile Müellif Caddesi arasında kalan alanın mezarlık alanı olduğuna dair ifadelerle karşı çıkışların arasında bu alanın sokak, cadde ve arsa olarak kullanılması için girişimler olmuştur. Bir tarafta Evkâf Nezareti, bir tarafta Altıncı Daire ve Şehremaneti'nin anlaşmazlıkları ve çatışmaları arasında vakıf arsaların sınırlayıcılığı bağlamında Tepebaşı'nda inşaat yapma olanaklarının zorlayıcılığı makalede belirlenmeye çalışılmıştır.

Tepebaşı Millet Bahçesi'nin Arsası Hakkındaki Anlaşmazlık

1870 Büyük Beyoğlu Yangını sonrasında İstanbul'da kerestenin fiyatı artmış ve bunun sonucunda da kabristan alanlarındaki ağaçların kaçak biçimde kesilmesi gündeme gelmiştir. Ağaçların kesilmesiyle bu alanlarda boşalan yerlere izinsiz yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Bu durum karşısında devlet kabristan alanlarının korunmasına yönelik önlem almış, Gümüşsuyu, Tepebaşı ve Kasımpaşa'da bulunan mezarlıkların etrafına duvar örülmesine ve bu ağaçları kesenlerin bulunup cezalandırılmasına karar vermiştir. Kabristanların etrafına duvar inşası için yaklaşık 230 liraya yakın harcama yapılmıştır. Ancak duvarların yükseklikleri yeterli olmadığı için ağaçların kesilmesine engel olunamamıştır. Bu sebeple yaklaşık bir sene sonra duvarların yükseltilmesi için bir kalfa görevlendirilmiştir (Çakır, 2019, s. 98). Kabristanların korunması hakkında sıklıkla uyarı yapılmışsa da (BOA., A.MKT.MHM., Dosya no: 454, Gömlek no: 96) o dönemde çalışmalarına devam edilen Tünel'in inşaatını üstlenen şirket ile anlaşarak kazılarda çıkan toprak, para karşılığında Tepebaşı'nda bulunan Müslüman kabristanına taşınmıştır. Böylelikle hem eğimli arazi düzleştirilmiş hem de imar faaliyetleri için maddi kaynak elde edilmiştir. 1871 yılında Müslüman kabristanının bir kısmının toprak altında kalıp yok olduğunu öne süren Evkâf Nezareti ile Altıncı Belediye Dairesi arasında uzun süreli bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Evkâf Nezareti, kabristan alanında bahçe ve tiyatro yapılmasına ilişkin rahatsızlığını her fırsatta dile getirmiştir.

Altıncı Belediye Dairesi ise kabristan alanının havayı bozacak ölçüde atık maddelerle dolu olduğunu ve bu durumun etraftaki halkın sağlığını tehdit ettiğini ifade etmiştir. Özellikle 1870 yılındaki Beyoğlu yangınından sonraki değişimler ve kabristan alanının çöplerin atıldığı bir alan olmasından kaynaklanan halkın şikâyetleriyle belediye tarafından, sultandan irade istenerek bu arsanın belediyeye terk edilmesi talep edilmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 696, Gömlek no: 6). Bununla birlikte bu alanın Müslüman kabristanı olması sebebiyle üstüne bina inşa etmek yerine bahçe olarak bırakılması uygun görülmüştür. Bahçenin inşa sürecindeki işleyişin kurallara bağlı gerçekleştirilmemesi sonradan oldukça büyük sorunlar yaratmıştır. Öncelikle eski Sadrazam Hayreddin Paşa'nın sözlü emriyle bahçenin inşa edildiği iddialarına ilişkin olarak paşadan bir açıklama yapması istenmiştir. 27 Muharrem 1299/19 Aralık 1881 yılında konuya ilişkin bir cevap vermişse de durumu tam olarak aydınlatığı söylenemez. Paşa sadece keşif ve düzenleme için yapılacak işlemleri men edecek ya da erteleyecek bir emir vermediğini belirtmekle yetinmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 696, Gömlek no: 6).

Tepebaşı bahçesinin yerinin Evkâf'a ait olması Şehremaneti ve Evkâf arasında yıllarca süren anlaşmazlıkların yaşanmasına sebep olmuştur. Tepebaşı'nda yol genişletmeleri sebebiyle arsalardan yola bırakılan yerler için mukataa bedeli talep edilmesi amacıyla Evkâf Nezareti'nden Şehremaneti aleyhine birçok dava açılmıştır. Bu süreçte büyük bir çaba harcamasına karşın bütün davalar Şehremaneti'nin aleyhine sonuçlanmıştır. Ülkede vakıf arsalarının çokluğuna dikkat çekilerek ya şehrin yollarının, köprülerinin, iskele mahallerinin Evkâf'a bırakılması ya da bu tip mahallerin Şehremaneti'ne bırakılarak Evkâf Nezareti'nin Tepebaşı bahçesi hakkındaki mahkemeden vazgeçmesi öngörülmüştür (BOA., DH.KMS., Dosya no: 20, Gömlek no: 27).

Tepebaşı'ndaki alanın irade ile bedelsiz olarak Altıncı Daire'ye terk edilmesine Evkâf Nezareti bir türlü ikna olmamıştır. 19 Mart 1879 tarihinde Evkâf Nezareti Tepebaşı'nda bulunan kabristan alanının bahçe yapılmak üzere Altıncı Belediye Dairesi'ne terk edilmesi için Şehremaneti'nden bir tezkirenin verildiğini ancak Altıncı Belediye Dairesi'nin Osmanlı Bankası ve banker Lorando'ya olan borcu nedeniyle arazinin irade ile hazineye bırakıldığını öne sürmüştür. Belgede geçen bu ifade bedelsiz verilen bir yerin üçüncü kişilere olan borcu nedeniyle Altıncı Belediye Dairesi tarafından hazineye neden devredildiği sorusunu gündeme getirir. Bu noktada akla gelen en mantıklı cevap kabristan alanının Altıncı Belediye Dairesi'nin Osmanlı Bankası ve banker Lorando'ya olan borçlarının üstlenmesi karşılığında hazineye devredilmiş olma ihtimalidir. Ayrıca bu arsanın bedelsiz terkinin uygun olmadığı bildirilmiştir. 17 Mart 1879 tarihli bir gazete nüshasında daire tarafından yayımlanan ilanda arazinin daireye terk edildiği bu sebeple o civarda bulunan emlak sahiplerinden toplanacak yardım akçesiyle bahçe yapılacağı ve bunun için birçok amele çalıştırıldığı haber verilmiştir. Evkâf Nezareti'ne göre arazi gerçekten daireye bırakılmışsa hazine tarafından gerekli işlemlerin yapılması için durumun bildirilmesi ve terk edilmeyecekse de gazetede ilanın kaldırılması ve dairenin araziden el çektilmesi istenmiştir. 19 Mart 1295/31 Mart 1879 tarihinde Evkâf Nezareti'ne cevap olarak buyruldu ile daireye uygun bir miktar bedelle arazinin bırakıldığı ifade edilmiştir (BOA., ML.EEM., Dosya no: 47, Gömlek no: 30). Bununla birlikte imar çalışmaları anlaşmazlık nedeniyle yarıda kalmış ve 1879 yılında Altıncı Belediye Dairesi Reisi olan Edouard Blacque zamanında çalışmalara tekrar başlanmıştır.

Altıncı Belediye Dairesi öncülüğündeki imar faaliyetleri kapsamında 24 Temmuz 1880'de hizmete açılan Tepebaşı Bahçesi, Evkâf Nezareti ile İstanbul Şehremaneti arasında uzun bir süre devam edecek bir anlaşmazlığın da başlamasına neden olmuştur. Evkâf Nezareti bu bölgenin mezarlık olduğunu iddia etmiş ve İstanbul Şehremaneti aleyhine dava açmıştır. Bu dava 1914 yılında Nezaret lehine sonuçlanmıştır. Ancak ilgili kararda, Evkâf Nezareti'ne sadece bahçenin arsasına sahip olma hakkı tanındığından ve zamanla bahçe içerisinde tiyatro da dâhil olmak üzere çeşitli yapılar inşa edildiğinden kararın uygulanmasında güçlükler ortaya çıkmıştır. Arazi Evkâf'a devredilmiş buna rağmen bahçe üzerindeki yapılardan kaynaklanan sorunlar devam etmiştir (Tuna, 2021, s. 468).

10 Kanûn-ı sâni 1338/10 Ocak 1922 yılında Evkâf-ı Hümayun Nezareti ile Şehremaneti arasında yaşanan anlaşmazlık tetkik edilerek bir düzeltme yolu bulmak üzere Dâhiliye Nezareti'nde kurulan komisyonda görevlendirilmiş Şehremaneti muavini ve hukuk müdürüne, komisyonun son toplantısında Tepebaşı bahçesinin şimdiye kadar yararlanılan kirasının üçte biri olan 500 liranın Şehremaneti tarafından Evkâf Nezareti'ne verileceği tebliğ edilmiştir. Yapılan detaylı araştırmalara göre söz konusu bahçe alanının vaktiyle kabristan ve vakfa ait bir alan olmadığı ve etraftaki halkın attığı çöplerle dolmaya başlayan bir bayır olduğu ayrıca imardan önce adeta çevrenin süprütülüğü haline geldiği hatırlatılmıştır. Altıncı Belediye Dairesi'nin orayı düzenleyerek bahçe haline getirdiği ve söz konusu bayırın civarında mevcut olması olası kabristanlara hiçbir biçimde dokunulmadığına vurgu yapılmıştır. Ancak aradan yıllar geçtikten sonra Evkâf Nezareti'nin vaktiyle kabristan olduğu iddiası ile sözkonusu bahçe üzerinde hak iddia

etmesi ve mahkemeden ilam almasına bir şey denilemeyeceği fakat ferâğ² bedeli olarak 500.000 lira talep edilmesinin hiçbir biçimde uygun olamayacağı dile getirilmiştir. Ferâğ bedeli, gayrimenkul üzerindeki tasarruf hakkını devretmesi karşılığında mutasarrıfa ödenen bedeldir (Bardakoğlu, 1995, s. 351). Şehremaneti pek çok masraf yaptığı için 50 yıl sonra bile bu paranın ödenme olasılığı bulunmadığını ileri sürmektedir. Geçmişten beri devam eden bu meselenin çözümü için ancak 100.000 lira verileceği bildirilmiştir. Bu paranın da yıllık 10.000 lira verilerek 10 sene zarfında ödenmesi mümkün görülmüştür. Şehremaneti'ne göre Beyoğlu tarafının imar edilmeye başlaması üzerine Altıncı Belediye Dairesi orayı düzenleyerek bahçe haline getirmiş bayır civarında olması muhtemel kabristana hiçbir müdahalede bulunmamıştır (BOA., DH.UMVM., Dosya no: 97, Gömlek no: 26). Sorun Cumhuriyet Hükûmetinin gündemine taşınmış, sonuçta 450 bin lira karşılığında Tepebaşı Bahçesi Şehremaneti'ne verilmiştir (Tuna, 2021, s. 468).

Tepebaşı Bahçesi'ne Tiyatro Yapılmasına İlişkin Tepkiler

Bahçenin düzenlenmesine ilişkin itirazların yanında bahçeye tiyatro inşasına dair karşı çıkışlara da rastlanır. Bilindiği gibi Osmanlı'nın son dönemlerinde Beyoğlu'nda yer alan Naum ve Concordia tiyatroları dışında adlarını sayabileceğimiz iki önemli tiyatro da Tepebaşı'nda yer almaktaydı (Görsel 4). Tepebaşı'ndaki yazlık tiyatronun (komedi tiyatrosu olarak da bilinir) 1875-1880 yılları arasında yapımı tamamlanmış yapının tasarımını Barborini yapmıştır (Akin, 2002, s. 263). Ancak tiyatro binası tümüyle yanmış ve yazlık tiyatro kapalı tiyatroya 1905 yılında İstanbullu ünlü Rum mimar Campanaki tarafından dönüştürülmüştür (And, 2022, s. 93). Yazlık tiyatro binası, dört localı ve üzeri açık bir tiyatroydu. Araziye amfityatro biçiminde oturtulduğundan "Amfi" diye de anılıyordu. Daha sonra yapılan kapalı salon ise 1200 kişi almaktaydı (Durudoğan, 1994, s. 250).

Görsel 4. Tepebaşı Tiyatrosu'na ilişkin bir kartpostal (URL 1)

Bu süreçte bahçe içinde tiyatro yapımı da dâhil olmak üzere kapsamlı bir imar faaliyetine girişilmiştir. 23 Mart 1921 tarihindeki bir belgede Tepebaşı'nda belediye bahçesinin kurulması sırasında Osmanlı Bankası'ndan alınan borcun faizinin söz konusu bahçe karşısında bulunan emlak sahiplerinden alınan şerefiyelerle karşılandığı ve bu yapıların karşısında yapı inşa edilmeyeceğinin de Altıncı Belediye Dairesi tarafından taahhüt edildiği ifade edilmiştir.

²Ferâğ işleminin süresiz ve bedelsiz olabilmesi, geçerli şekilde yapıldıktan sonra vazgeçmenin ve feshin mümkün olmayışı gibi özellikleri onu kira akdinden ayıran temel noktalar. Ferâğ sonucu devralınan tasarruf hakkı da mülkiyet hakkına oldukça yakındır ve mutasarrıfın konumu kiracıdan çok farklıdır. Bkz. (Bardakoğlu, 1995, s. 351).

Anlaşılabileceği gibi karşı binalardan bahçe içinde tiyatro inşasından şikâyetçi olan kişiler bulunmaktadır. Bahçeye bir tiyatro binası ve altına da dükkânlar inşa edilmesinin tepki yarattığı görülmektedir. Şikâyetçilerin içinde bazı sefaretlerin de olduğu ve bu konuda devam eden işlemlerin Şehremaneti'nden alınacak cevaba göre yapılması gerektiği ayrıca taahhüt dışında bir işlem yapılmaması hakkında gerekli uyarı yapılmıştır (BOA., YA.HUS., Dosya no: 485, Gömlek no: 158).

Tiyatro binası inşa edilmesi hakkında şikâyetçi olan Alfred Glavani Beyoğlu Tepebaşı belediye bahçesinin bahçe halinde kalması gerektiğini ve kesinlikle bina inşa edilmemesini istemiştir. Alfred Glavani'nin mensubu olduğu Glavani Ailesi bilindiği gibi 18. yüzyıl içinde Pera'ya göç etmiş ünlü ve zengin bir ailedir (Üsdiken, 2000, s. 137). Tepebaşı bahçesinde tiyatro yapımından rahatsızlık duyan Alfred Glavani'nin Tepebaşı Kallavi Sokak ile Meşrutiyet Caddesi köşesinde bugünkü Londra Oteli'nin yerinde ahşap bir konağı bulunmaktaydı. Ayrıca Glavani Ailesi Meşrutiyet Caddesi üzerinde aynı sırada bir başka ahşap konağa da sahipti (Duhanî, 1984, s. 35 ve Sedes, 2019, s. 1377). Alfred Glavani'ye göre etraftaki binaların şerefyesi ve havası ihlal edilmemek şartıyla ve ferman ile bu alan belediyeye bırakılmıştır. Bunun için yapılan mukavele gereğince etraftaki emlak sahiplerinin yüklü bir meblağ ödedikleri anlaşılmaktadır. Ancak Şehremini Rıdvan Paşa'nın fermana aykırı olarak söz konusu bahçede 2000 kişiyi alacak boyutta büyük ahşap ve kapalı bir tiyatro kurmaya başlamasından dolayı sadarete başvurulmuş ve inşaatın tatil ve men edilmesi kararı aldırılmıştır. Alfred Glavani'nin tiyatroyu 2000 kişi kapasiteli olarak tanımlamasının gerekçesini güçlendirmek için olduğu düşünülebilir. Alfred Glavani'ye göre Rıdvan Paşa kendisine yapılan tebligatı tanımamış ve bir yangın sonucunda etrafta yaşayan ailelerin hayatını tehlikeye atacak boyutta büyük ahşap tiyatro binasını tamamlamaya çalışmıştır. Dört ahşap mağaza da tiyatroya ek olarak inşa edilenler arasındadır. Alfred Glavani inşaatın yıkılması ve zarar ziyanın tazminini talep etmiştir (BOA., Y.PRK.AZJ., Dosya no: 50, Gömlek no: 99).

22 Mart 1321/4 Nisan 1905 tarihinde bahçenin sağ tarafında, cadde üzerinde ve demir parmaklığın iç tarafında zaten mevcut olan yazlık tiyatro binasının sonradan çok harap ve yıkılma eğilimi içinde olması sebebiyle yıkılarak yerine yine ahşap bir yazlık tiyatro inşasına başlandığı yinelenmiştir. Mevcut parmaklığı aşmamak ve kirasından yararlanılmak üzere 3-4 tane kadar ufak dükkân yapılmaya başlandığı belirtilmiş ve karşısındaki yapıların bakış açılarına zarar vermemek üzere zamanında belediye tarafından alınan akçe karşılığında bırakılan açıklığın kesilmeyeceği de ifade edilmiştir. Buna rağmen etraftaki apartmanlarda ikamet eden kişiler eskisi 500 kişilik bir tiyatro iken 2000 kişinin içine gireceği bir tiyatronun inşasını uygun bulmamıştır (BOA., ŞD., Dosya no: 826, Gömlek no: 35).

Şehremaneti'nin 16 Nisan 1321/29 Nisan 1905 tarihinde yaptığı açıklamaya göre söz konusu binanın aslında mevcut olduğu vurgulanarak yıllardan beri kullanıldığı ve bu kez emsâline göre inşa edildiği belirtilmiştir. Şikâyetleri yapan, bu işi takip eden ve herkesi itiraz için teşvik eden kişinin de Alfred Glavani olduğu ortaya çıkmıştır. Gerçekte mevcut mukaveleyle göre Alfred Glavani'nin itiraz ve şikâyet etmeye hakkı olmadığı dile getirilerek inşaatın tatil edilmesine gerek görülmemiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 826, Gömlek no: 35).

18 Nisan 1321/1 Mayıs 1905 tarihinde konunun biraz daha aydınlatıldığı tespit edilmektedir. Bir belgeye göre meselenin elebaşı ve şikâyetlerin asıl kaynağı olarak Alfred Glavani görülmektedir. Alfred Glavani vermesi gereken şerefiye bedelinden bir akçe bile vermemiş ayrıca inşaata itiraz için sunduğu ilk dilekçedeki imzaların tümüne sahte beyanda bulunmaları için semt sakinlerini teşvik etmiştir. İkinci dilekçede ise söz edilen şikâyetlerden ve itirazdan imza sahiplerinin çoğunun haberdar olmadığı ortaya çıkmıştır. Glavani'nin sahtekarlığa cüret ettiğine ve hiç kimsenin itiraza hakkının olmadığına karar verilmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 826, Gömlek no: 35).

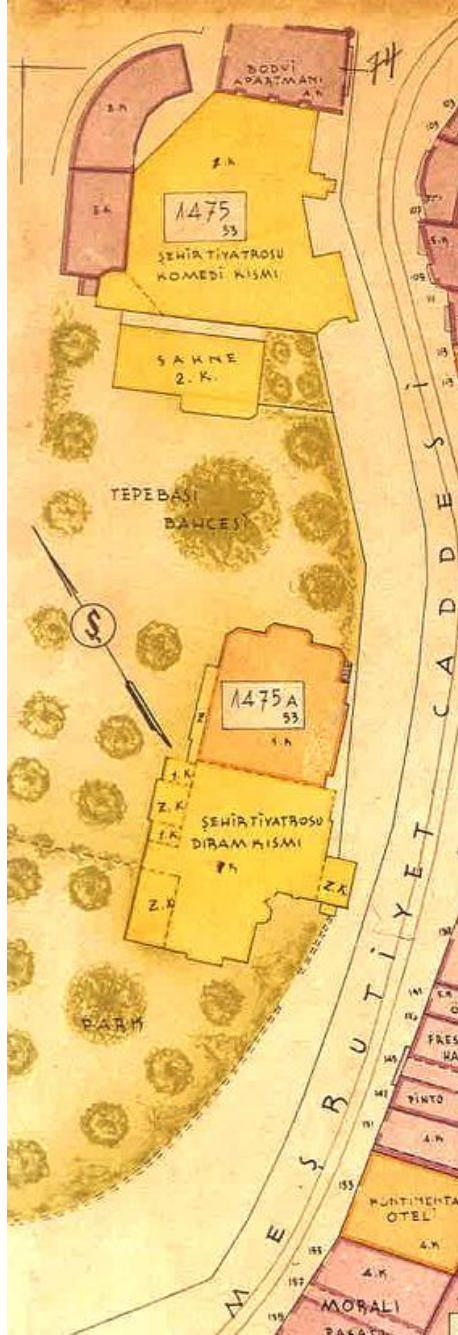
Bahçenin içine tiyatro yapılmasından rahatsız olan semt sakinlerinin itirazlarının sebebinin detaylı anlatılmadığı ve konunun anlaşılması için resmi evrakların tetkik edilmesi gerektiği söylenmiştir. Ancak Şehremaneti'nden evrakların buldurulması biraz gecikmiş ve 5-6 gün süre istenmiştir. Bu süre zarfında tiyatronun inşası devam etmiştir. Meclis-i emanet reisi Halil Efendi bahçenin mevki sebebiyle bina inşasına bir engeli olmadığını ve inşa edilmekte olan yazlık tiyatronun boyutunun eski yazlık tiyatrodan biraz daha büyük, yüksekliğinin ise az olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca tiyatro binasıyla bahçenin demir parmaklığı arasında bir hayli mesafe bulunmaktadır. Bununla birlikte parmaklıklarla Mösyö Glavani'nin hanesi arasında da bir sokak yer almaktadır (BOA., İ.Ş.E., Dosya no: 18, Gömlek no: 32).

24 Nisan 1321/7 Mayıs 1905 tarihli bir başka evrakta Tepebaşı'nda bulunan ve bahçe yapılacak arazinin Müslüman kabristanı olması sebebiyle üzerine bina inşa edilemeyeceği bahçe olarak kalması şartıyla belediyeye bırakıldığı tekrar dile getirilmiştir. Bu kararın uygulanması istenmişse de zaman içinde bahçe içinde kışlık tiyatro yapılmıştır. Bu sebeple tartışmalara konu edilen yazlık tiyatro inşasının kuralları bozmadığı ve bahçenin şerefiesini yükselteceği ve yıkılan tiyatro binasının yerine tiyatro inşasında bir mani görülmediği dile getirilmiştir. Ayrıca bahçe önüne dükkan yaptırılması da bahçenin biçimini bozmayacaktır (BOA., İ.Ş.E., Dosya no: 18, Gömlek no: 32). Alfred Glavani'nin Evkâf'a ait bu alanın şartlarını kullanarak ardı ardına tiyatro ve dükkanların inşasına itiraz etmesinin altındaki sebep belgelerde, Glavani'nin daha önceleri hanesinden bedava tiyatro oyunlarını izlemeye alıştığı ve dükkanların inşasıyla bundan mahrum kaldığı ve yine o şansı yakalamaya çalıştığı biçiminde açıklanmaktadır (BOA., BEO., Dosya no: 2620, Gömlek no: 196462). Anlaşıldığı kadarıyla kabristan alanına inşaat yapılmaması konusundaki karar, Alfred Glavani'nin kişisel çıkarlarıyla örtüşmüştür. Dükkanların yapılmasıyla tiyatro oyunlarının Alfred Glavani'nin evinden görünmesi engellenmiş ve oyunu seyretmesine mani olunmuştur.

Müslüman Mezarlığı'nda Mahalle mi Kurulacaktı? Tepebaşı Millet Bahçesi'nin Açılmasından Muzdarip Olanlar

Ahmet Fehim Bey'in Hatıraları'nda Tünel Kumpanyası ile anlaşılan Altıncı Belediye Daire Reisi Blacque Bey'in tünel kazısında çıkacak toprağı cüzi bir ücret alınması karşılığında Tepebaşı çukurluğuna döktürdüğü ve aldığı paraları da biriktirdiği kaydedilmiştir. Diğer taraftan Blacque Bey birçok çingeneyi getirerek Tepebaşı arsasına yerleştirip tenekeden, çerden çöpten kulübeler yapmalarına ruhsat vermiş ancak karşıda konakları olan zenginler bu duruma tahammül edemeyerek Blacque Bey'e şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine Blacque Bey zenginlerin para toplamasını isteyerek buranın bahçe ve tiyatro olmak üzere düzenlenmesini önermiştir. Ahmet Fehim Bey'e göre gerek tünel kazısından çıkan toprak için alınan bedel gerekse zenginlerin topladığı para ile Tepebaşı bahçesi inşa edilmiş (Alpman, 1977, s. 21-22) ve 24 Temmuz 1880 tarihinde kullanıma açılmıştır (Tuna, 2021, s. 458). Kolera salgını ve tünel inşaatından çıkan inşaat malzemelerinin Müslüman mezarlığını kirletmesi nedeniyle Altıncı Belediye Dairesi'nin sıhhi kaygılarla burayı bahçe haline getirdiği düşünülmekteyse de (Kaygı, 2019, s. 77-78) mezarlık alanının daha önceleri parsellenip bina yapılması için satışının çoktan gerçekleştiği görülmektedir.

Mösyö Baudouy'ın eşi Marya'nın yazdığı bir dilekçede Tepebaşı bahçesi inşa edilmeden söz konusu arsada bazı yapım şartlarının belirlendiği anlaşılmaktadır. Belgelerde 3 Aralık 1879 tarihinde Marya'nın Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe ve protesto dilekçesi yazdığı kaydedilmiştir. Marya öncelikle Tepebaşı'nda bulunan arsasına inşa ettirmekte olduğu binaya açtığı kapının Altıncı Belediye Dairesi tarafından kapatılarak inşaatın tatil ettirildiğini dile getirmiştir. Sonraki dilekçe örneği ise "protesto" olarak adlandırılan ve inşaatın tatili nedeniyle zarar ve ziyanın karşılanmasını talep eden bir yazıdır. Suat Nirven Haritası'nda Şehir Tiyatrolarının komedi bölümüne bitişik olan ve "Bodvi Apartmanı" olarak görülen bu yapı (Görsel 5) Mösyö Baudouy'nin apartmanıdır (Duhanî, 1984, s. 38).

Görsel 5. 1950 yılı Suat Nirven haritasında Şehir Tiyatroları Komedi kısmına bitişik bulunan Bodvi Apartmanı (URL 2)

Müteveffa Mösyö Baudouy'nin eşi Marya tarafından verilen dilekçedeki konu Şehremâneti ile Adliye Nezareti arasındaki yazışmalardan sonra Şurây-ı Devlet'e gönderilmiştir. Söz konusu bina arsasının üç tarafı yol olduğu hüccetinde açıkça yazıldığı halde bir tarafına gelen Tozkoparan Caddesi üzerinde kapı açmaya hakları varken daire tarafından engel olduğu ve Tozkoparan Caddesi'nde kapı açılacak alanın orada düzenlenen bahçenin sınırı dâhilinde bulunduğu beyan edilmiştir. Anlaşılacağı gibi Marya'nın binasına kapı açılmasını engelleyen, inşa ettiği binanın arsasının Tepebaşı Millet Bahçesi'nin sınırları içinde kalmış olmasıdır. Marya'ya göre inşaata başlanmadan önce binanın daireye verilen projesinde bu mahale kapı açılacağı gösterilmiş olduğu halde buna itiraz edilmeyip gereken ruhsat tezkiresi verilmiştir. Tepebaşı adı verilen mahalde bulunan boş arazinin 1870'lerin ortalarında Maliye Hazinesi'nden parça parça satılmasına

niyetlendiği sırada bahçe halinde bulunan alana doğru bir yol açılması amaçlanmıştır. Tepebaşı Millet Bahçesi'nin arazisinde mahalle oluşturularak etrafında sokaklar açılması tasarlandığından, bu amaca bağlı olarak alanın haritası da yapılmıştır. Ancak daha sonra arazinin bahçe biçimine dönüştürülmesi uygun görülerek sultan iradesi ile belediyeye bırakılması gerçekleşince söz konusu haritanın da hükmü kalmamıştır. Sokak açılması tasarlanan mahaller tümüyle bahçe içinde kaldığından Altıncı Belediye Dairesi'ne göre davacının binasında istediği yere kapı açmaya da hakkı bulunmamaktadır. Marya'nın eşi Mösyö Baudouy, o tasarım üzerine yapılan haritaya bağlı olarak söz konusu arsayı Maliye Hazinesi'nden satın almıştır. Hüccette de orada bulunan meydana ve Tepebaşı Caddesi'ne kapı açılabilceği kaydedilmiştir. Ancak zaman içinde bu bahçede arsası bulunan pek çok kimseye başka alanlarda arsalar verilerek değiş tokuş yapılmıştır. Tepebaşı Millet Bahçesi'nin alanı Müslüman mezarlığı olduğu için yapı inşa edilmeyerek bahçe haline dönüştürülmesi uygun görülmüştür (BOA., ŞD., Dosya no: 2428, Gömlek no: 44).

Bu bağlamda Altıncı Belediye Dairesi'nin savunmasına göre inşaata başlanmadan önce Altıncı Belediye Dairesi'ne binanın resmi (projesi) teslim edilmiş ve yapılan açıklıkların "pencere" olduğu düşünülerek ruhsat verilmiştir. Ayrıca kapı açılmak istenilen mahallin bahçe yapılmadan önce uygun olduğu fakat yapıldıktan sonra bahçe sınırında kaldığı öne sürülmüştür. Belediye dairesinin görüşüne göre davacının kapı açmaya hakkı kalmamıştır. Altıncı Belediye Dairesi'nin savunma niteliğindeki cevabına Adliye Nezareti ikna olmamıştır. Altıncı Belediye Dairesi ve Şehremaneti'nin konuyla ilgili olarak yaptığı tahkikâta rağmen belediyeden alınan cevabın davacı tarafından kabul edilmemesi durumunda konunun üstüne giderek dava açabileceği ifade edilmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 2428, Gömlek no: 44).

Anlaşılabileceği gibi Tepebaşı Millet Bahçesi'nin yeri önce mahalle olarak kurgulanmış ancak sonradan bu karardan vazgeçilmiştir. Mahalle haline dönüştürüleceği düşünülerek satın alınan arsalardaki yapı tasarımları bahçenin yapılmasıyla değiştirilmek durumunda kalmıştır. Arsanın fiziki şartlarının değişimi yapı tasarımlarını da doğrudan etkilemiştir. Yolun birinin iptal edilmesi sebebiyle yapının yönelimi etkilenmiş, özellikle pencere ve kapı açıklıklarının yer değiştirmesine sebep olmuştur.

20. Yüzyıl Başında Tepebaşı'nda Yol Çalışmaları Odağındaki Değişimler ve İtirazlar

Altıncı Belediye Dairesi'nin kurulmasından sonraki ilk birkaç yılda özellikle Galata sokakları düzenlenmeye çalışılmıştır. Galata-Tophane aksı geniş bir cadde haline getirilirken Karaköy'den Tepebaşı'na İstiklal Caddesi'nin bitiş noktasına kadar olan yollar buradaki Galata Mevlevihanesi Haziresinin bir kısmının da alınmasıyla genişletilmiştir. Bu dönemde bilindiği gibi Galata Kulesi'nin dibinde Tepebaşı'nın büyük bölümünde geniş Müslüman mezarlıkları bulunmaktadır. Mezarlıkların bir kısmı da küçük hazireler şeklindedir. Bu sebeple Müslüman mezarlıklarının bir kısmının yol çalışmaları yapılırken ortadan kaldırılması kaçınılmaz olmuştur (Orha, 2008, s. 71-72). 5 Temmuz 1323/18 Temmuz 1907 tarihinde Pera'da Yaşmak Sıyran³ Caddesi'nde gaz borusu döşenirken toprak kazıldığı sırada yerin altında birçok mezar taşı çıkmış ve Altıncı Belediye Dairesi'ne başvurularak söz konusu mahalde ortaya çıkan taşların 30 yıl önce atılmış olma olasılığı üzerinde durulmuştur (BOA., ŞD., Dosya no: 187, Gömlek no: 14).

14 Ramazan 1325/21 Ekim 1907 tarihinde Tepebaşı Caddesi'nde bulunan Pera Palas Oteli'nin yanından Kasımpaşa'ya inen cadde üzerindeki kabristanın ortasından Şişhane Karakolu'nun önündeki meydan ile birleştirmek üzere Altıncı Belediye Dairesi tarafından 20 arşın genişliğinde yeni açılmakta olan caddenin inşaatının durdurulduğu görülür. İnşaatın durdurulma sebebi açılan yolun üzerinde mezarlık olmasından kaynaklıdır. Oysa 1858 ve 1869 tarihli kadastrolarda kabristan arasındaki yol mevcuttur ve kenarında da bazı binalar inşa edilmiştir. Dolayısıyla yeni açılan bir yol değildir. Söz konusu yol Tepebaşı'ndan Mahmud Ağa Çeşmesi'ne giden Kasımpaşa

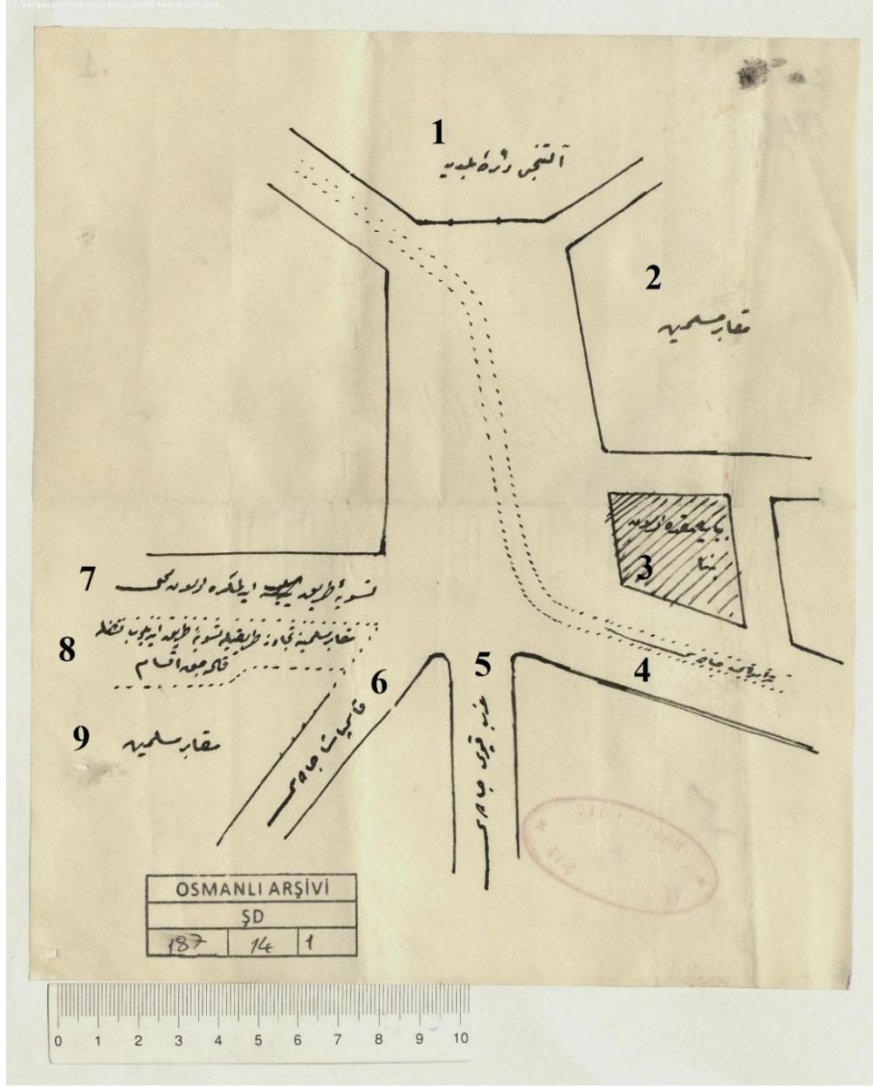
³ Bir belgedeki çizimde cadde "Yachmak Syran" olarak geçmektedir Bkz. (BOA., İ.HR., Dosya no: 420, Gömlek no: 36).

ve Tepebaşı caddelerinden ibarettir (Görsel 6). Ayrıca bu yol kabristan alanı diyerek kesildiği takdirde Beyoğlu'ndan Kasımpaşa'ya geçişe imkân kalmayacağı ve bu tip bir engelin hiçbir biçimde uygun olmadığı dile getirilmiştir.

Görsel 6. Bir kartpostalda Kasımpaşa ve Tepebaşı (Atatürk Kitaplığı, Krt. 006559).

9 Kanun-ı evvel 1323/22 Kasım 1907 tarihinde yazılmış bir başka evrakta yol inşaatını durduranların Müslüman mezarlıklarına duvar yapılması için kurulan komisyon olduğu anlaşılmıştır. Yapılan incelemelerde Kasımpaşa'ya giden yolun iki tarafının kâgir ve büyük yapılarla çevrili olduğu ve karakola uzanan yolun ise bir tarafında çok sayıda bina bulunduğu tespit edilmiştir. Bazı izlere göre o civarın mezarlık olduğu anlaşılmış olmakla birlikte Altıncı Belediye Dairesi hendesehanesinde saklanan ve birinde Antoine Perpignani'nin mührü bulunan 1858 ve 1869 tarihli kadastro haritalarında bu alan cadde olarak gösterilmiştir. Bu haritaya göre Evkâf Nezareti tarafından bazı alanların taliplilerine kiraya verildiği anlaşılmıştır (BOA., ŞD., Dosya no: 187, Gömlek no: 14). Yol inşaatına karşı çıkan komisyon H. 1296/1878-1879 yılında mezarlık arazilerinin müzayedeye çıkarılarak taliplilerine satıldığını ve bunun kesinlikle men edilmesi gerektiğini belirterek, mezarlıkların duvarlar içine alınarak korunmasını istemektedir. Sonradan Amerikan Konsolosluğu olarak kullanılan Mösyö Tubini hanesi ile yanında yer alan Mösyö Korpi hanelerinin de arka tarafında bulunan ve açılmamış sokak (bugün Kuytu Sokak) olarak gösterilen alanın kabristan olmadığı hakkında Altıncı Belediye Dairesi tarafından öne sürülen iddia ve söz konusu hane sahipleriyle ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine inceleme yapılmıştır (BOA., ŞD., Dosya no: 187, Gömlek no: 14).

ŞD.00187.00014.001

Görsel 7. 1. Altıncı dâire-i belediye, 2. Mekâbir-i müslimin, 3. Yapılmakta olan bina (Frej Apartmanı), 4. Tramvay caddesi, 5. Garbkapusu caddesi, 6. Kasımpaşa caddesi, 7. Tesviye-i tarik idilmekte olan mahal, 8. Mekâbir-i müslimine tecâvüz tarikiyle tesviye-i tarik idilüb fazla kalacak aksâm, 9. Mekâbir-i müslimin (BOA., ŞD., Dosya no: 187, Gömlek no: 14).

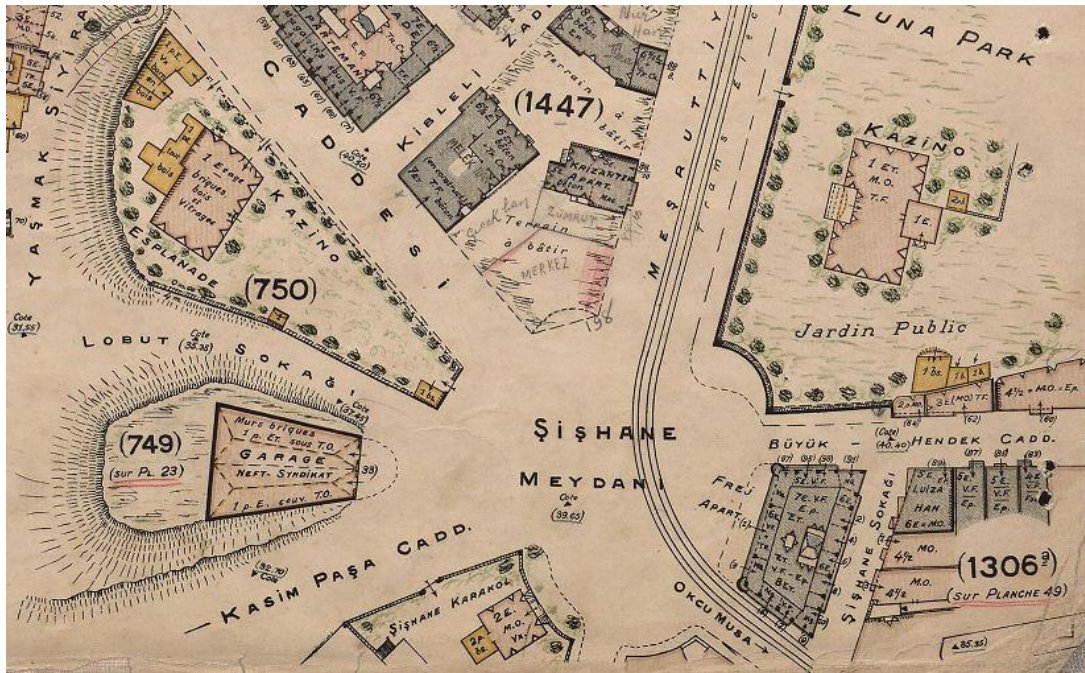

Görsel 8. 1. Perapalası Otelinin yanından Kasımpaşa'ya giden tarik, 2. Emâkin, 3. Kabristan, 4. Emâkin, 5. Şimal sokağı, 6. Orta sokak, 7. Emâkin, 8. Emâkin, 9. Bu def'a kabristan dâhilinde yapılmakta olan şose tarik, 10. (Tramvay caddesi) kabristan sokağı, 11. Altıncı Daire-i belediye, 12. Kabristan, 13. Emâkin, 14. Tramvay caddesi, 15. Mekâbir-i İslamiye, 16. Şiştane Karakolhânesi, 17. Garbkapusuna giden cadde, 18. Galata'dan gelen tramvay caddesi, 19. Hendek Caddesi, 20. Emâkin, 21. Kabristan, 22. Emâkin, 23. Beyoğlu'nda Şiştane Karakolhânesi önündeki meydan beddan ile Perapalası Otelinin yanından Kasımpaşa'ya inen tarik münthehi olmak üzere kabristan dâhilinde yapılmakta olan şose tarik ile etrafı hududunu irâe ider harita-ı istikşâfiyedir fi 9 Kanun-ı evvel sene 323 (BOA., ŞD., Dosya no: 187, Gömlek no: 14).

Bir başka itiraz Şiştane Meydanı'na bağlanan sokakların açılmasına ilişkindir. Mimarlık Tarihçisi Zeynep Çelik Şiştane Meydanı'nın göbeğine oturtulan Altıncı Belediye Dairesi binasının o dönemin Paris'inde görülen biçimleri yansıttığını ve Haussmann'ın⁴ kent tasarımı projeleriyle benzerlikler taşıdığını belirtir. Ancak Paris'teki caddelerden farklı olarak Şiştane'nin caddelerinin kentin diğer caddelerinden kopuk olduğuna dikkat çeker (Çelik, 1998, s. 59). Bu kopukluğun açılacak sokakların kabristan alanında olması ve engellenmesi ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. 6 Mart 1323/19 Mart 1907 tarihinde yazılan bir evrakta Beyoğlu'nda Şiştane karakolu civarında Altıncı Daire karşısında etrafı duvarlarla çevrili olan mezarlığın Kasımpaşa tarafındaki mezarlığa bağlı olduğu dile getirilmiştir. Altıncı Belediye Dairesi tarafından 20-30 yıldır moloz doldurularak oluşturulan 3-4 bin arşını aşkın mahalin boş arsa olarak değerlendirildiği hatta bu alanın Hristiyan ve Yahudilerin bayram günlerinde çocuklar için salıncak kurulan bir alan olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu arsanın arka tarafında yol açılmasıyla kaldırım inşasına başlandığı görülmüş ve yolun düzeltilmesinden sonra diğer yerlerin de arsa niteliği kazanacağı iddia edilmiştir. Ayrıca söz konusu arsanın, yolun düzeltilmesinden sonra fazla kalmış çöplük mahalli diye belediye dairesi tarafından satılmasının da mümkün olabileceği düşünülerek bu alanın Müslüman mezarlığı olup korunması gerektiği vurgulanmıştır.

⁴ Georges Eugène Haussmann politikacı ve şehir plancısıdır, İkinci İmparatorluk döneminde Paris'in kentsel dönüşümüne öncülük etmiştir.

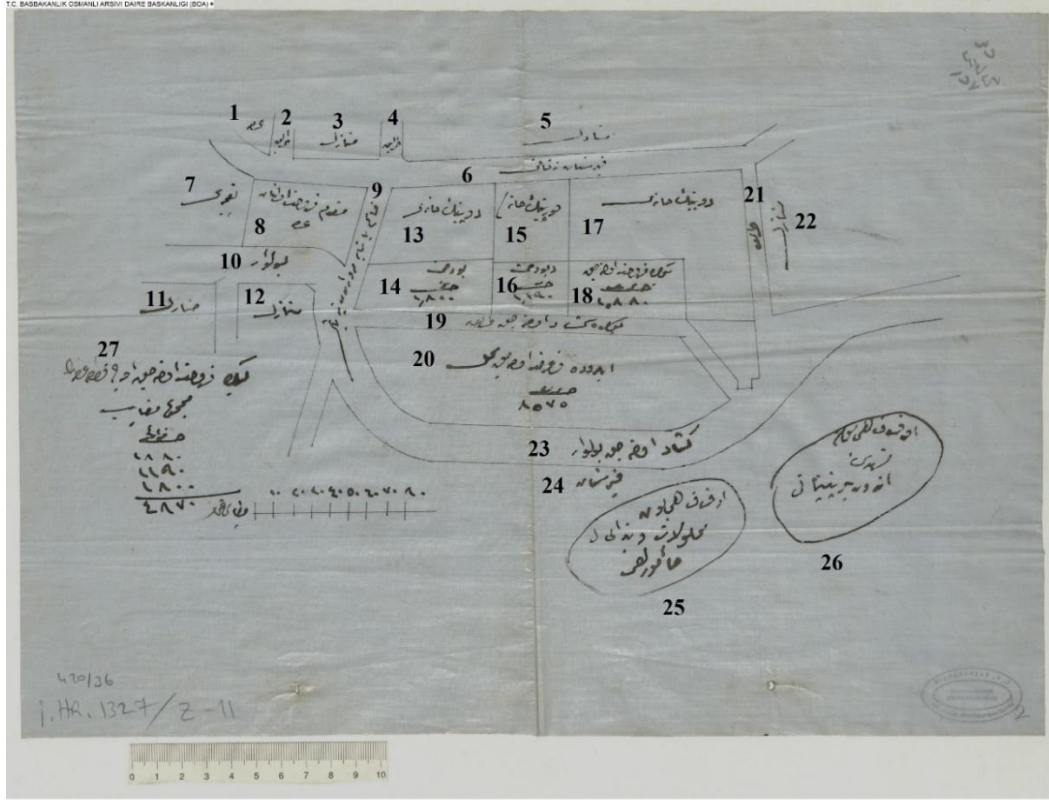
19 Nisan 1324/2 Mayıs 1908 tarihinde bu şikâyet için yazılan cevap niteliğindeki bir evrakta ise Evkâf-ı Hümayun hendesehanesinde saklı haritada bu alanın bulvar olarak gösterildiği ve eski haline uygun olarak tamir edildiği ve harita üzerinde gösterilen bazı arsaların da Evkâf Nezareti tarafından taliplilerine ihale edilerek bedellerinin alındığı söz konusu yerin 40-50 senelik bir cadde olduğu ve tamir edildiği söylenmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 187, Gömlek no: 14). Burada haritalardan da anlaşılabilir gibi (Görsel 7-8), Tozkoparan Caddesi (Refik Saydam Caddesi) ile Şişhane Meydanı'nın (Frej Apartmanı ve Şişhane Karakolu önü) arasındaki bağlantı aynı zamanda Yaşmak Sıyran Caddesi ile sağlanmaktadır. Pera Palas'ın yanından geçen sokak ile Şişhane Meydanı arasındaki ilişki de Meşrutiyet Caddesi (Kabristan Sokağı) ile gerçekleşmektedir. Söz konusu sokakların 9 Kanun-ı evvel 1323/22 Aralık 1907 tarihine ait belgelerde yer alan harita (BOA., ŞD., Dosya no: 187, Gömlek no: 14) ile 1932 yılı Pervititch haritası çakıştırılarak incelenmesi uygun görünmektedir. Bu durumda belgelerde yer alan harita çiziminde Frej Apartmanı'nın yanındaki parsel Müslüman mezarlığı olarak geçmekte ancak Pervititch haritalarında da görüldüğü gibi (Görsel 9) üzerinde yapılaşma bulunmakta ve halk bahçesi, gazino ve lunapark alanı görülmektedir. Pervititch Haritalarında (Görsel 9) Şişhane karakolunun yanından geçen Lobut Sokak ve Kasımpaşa Caddesi arasındaki alanda garaj binası yapılmış görünür. Ancak belge çiziminde bu alan da Müslüman mezarlığıdır. Okçumusa Caddesi belgelerde yer alan harita çiziminde Galata'dan gelen Tramvay Caddesi olarak ifade edilmiştir. Belge çiziminde Pervititch haritalarında görülen Lobut Sokak ve Kasımpaşa caddeleri henüz açılmamıştır (Görsel 7-8). Ayrıca belge çiziminde Tozkoparan Caddesi'nin de Müslüman mezarlığı dahilinde yapıldığı belirtilmiştir.

Görsel 9. Pervititch Haritası'nda Şişhane Meydanı ve bu meydanı sınırlayan karakol binası, Frej Apartmanı ve Garaj binası (Salt Araştırma, KOD: APLPEBEYO51).

Vakıf Arsaları ve Müslüman Mezarlığının Yarattığı Sorunsallar: Amerikan Konsoloslugu'nun İnşası

Tepebaşı'ndaki en görkemli yapılardan biri Amerikan Sefareti olarak kullanılmak için kiralanmıştır. Söz konusu yapı varlıklı bir Levanten olan Ignazio Corpi tarafından yaptırılmıştır. İtalyan mimar Leoni tarafından 1873 yılında başlanan yapı 1882 yılında tamamlanmış ve Amerikalılara kiraya verilmiştir (Akın, 2002, s. 212). Amerikan Sefarethanesi'nin yanındaki parselde ise Banker Tubini'nin evi bulunmaktadır. Yapı haritada da görüldüğü gibi klüp olarak hizmet vermektedir. Said N. Duhanî yapının İstanbul Klübü olarak kullanıldığını ve sonrasında İstanbul Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü olarak hizmet verdiğini belirtmektedir (Duhanî, 1984, s. 24). Amerikan Sefarethanesi'nin diğer yanındaki parselde banker ve sanayici bir aile olan Nomicolara ait bir bina bulunmaktaydı. Bu yapı daha sonra otele dönüştürülerek Kroecker Oteli adını almıştır (Üsdiken, 2000, s. 156). Tüm Levanten ailelere ait olan bu yapıların arsaları sahiplerinin yapı inşa etmelerinden önce Müslüman mezarlığının devamı ve vakıf arsaıydı. Amerikan Sefarethanesi'nin arka bahçesinde bir Amerikan Konsolosluk binası yapılmasına ilişkin girişim olduğunda mevkinin statüsü de tartışmaya açılmıştır. Amerikan konsoloslugu olarak inşa edilecek yapı Tepebaşı'nda Amerikan Sefarethanesi arkasında bulunan bahçe içinde gerçekleşecektir. 9 Zilhicce 1297/12 Kasım 1880 tarihli ilmühaber kaydının suretinde Sultan Bayezid Han Vakfı'ndan Tepebaşı'nda Tubini ve Korpi kâgir konakları arkasında haritada gösterildiği gibi (Görsel 10) iki tarafı vakıf arsa ve bir tarafı Korpi kâgir hanesi ve bir tarafı sonradan açılacak yol ile sınırlı boş arsanın bütününe Mösyö Tubini'ye muaccelle bedeli karşılığında kiralandığı anlaşılmaktadır. Altı adet arsadan üçü Tubini'ye geri kalan üçü de başkalarına kiralanmıştır. Bu kiralama işleminin vakfın maddi açıdan güçlük içinde olması sebebiyle gerçekleştiği görülmektedir. Hazinesin borç içinde olması nedeniyle hayratların imarı, vakıf eserlerin bakımı, hademe ve muhtaç kişilere yapılacak masrafların ödenmesinde zorluk çekildiği bu sebeple şikâyetlerin arttığı ve bu tür arsaların müzayedelerinin ve ihalelerinin süresinin uzatılmasının işleri daha da zorlaştıracığından söz edilmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 2772, Gömlek no: 43).

Görsel 10. 1. Arsa, 2. Tarık, 3. Menâzil, 4. Tarık, 5. Menâzil, 6. Kabristân Zokağı, 7. Bağçe, 8. Mukaddem furûht olunan arsa, 9. Kasım Paşa'ya devriden Tepebaşı, 10. Bulvar, 11. Menâzil, 12. Menâzil, 13. Tubini'nin Hânesi, 14. Bu dahi 1,800 guruş, 15. Korpi'nin Hânesi, 16. Bu dahi 1,190 guruş, 17. Tubini'ninhânesi, 18. Bu kere furûht olunacak 1,880 guruş, 19. Bu kere küşâd olunacak tarık, 20. İlerüde furûht olunacak mahal 8575 guruş, 21. Tarık, 22. Menâzil, 23. Küşâd olunacak bulvar, 24. Kabristan, 25. Evkâf-ı hümayûn mahlûlât ve senedât? Memurluğu, 26. Evkâf-ı hümayûn teshiri, 27. Bu kere furûht olunacak üç kıt'a arsanın mecmû' Guruş 1880+1190+1800=4870 (BOA., İ.HR., Dosya no: 420, Gömlek no: 36).

Tubini'nin hanesi arkasındaki büyük mezarlık alanının da ileride satılması gündeme gelmiş ve bu kararla birlikte mezarlıktan bir sokak açılması planlanmış olup tüm bu hususlar haritada gösterilmiştir (Görsel 10). Söz konusu mezarlık alanı Tepebaşı'nda bugün Refik Saydam Caddesi (belgelerde Yaşmak Sıyran Caddesi olarak geçmekte) ile Kuytu Sokak olarak, anılan yolların sınırladığı adadır. Ayrıca gelecekte açılması planlanan sokağın da bugün Kuytu Sokak olarak anılan sokak olduğu haritadaki çizimlerden anlaşılmaktadır. Amerikan Konsolosluğu'nun yapılmasına karar verildiği dönemde bu sokağın açılmadığı ancak açılmasının tasarlandığı anlaşılmaktadır. 1937 yılına ait hava fotoğraflarında sokağın açıldığı ve yanındaki kabristan alanının üzerinde de tek tük yapılaşmanın olduğu görülür (Görsel 11). Ancak konsolosluk inşası sırasında Amerikalı yöneticiler bu yolun açılacağını umut etmiş ve istemişlerdir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Korpi, Tubini ve Nomicoların binalarının arkasında üç vakıf arsası mevcut olup bu arsalar Tubini ve Korpi tarafından kiralanmıştır. Dolayısıyla arsaların mülkiyeti değil kullanım hakkı elde edilmiştir. Amerikan Sefarethanesi'nin çevresinde vakıf arsalarla mülk arsaların birbirine karışık olarak durduğu ve mülk arazilerin satın alınması ile vakıf arazilerin tasarruf altında bulundurulması gibi iki farklı düzende toprağın kullanıldığı görülmektedir. Vakıf alanlar Sultan Bayezid Han vakfındandır. Sefaretin açılmasını istediği yolun (bugün Kuytu Sokak) yerel yönetim tarafından açılmasının mümkün olmadığı vurgulanmıştır (BOA., BEO., Dosya no: 3687, Gömlek no: 276458).

Daha önce de ifade edildiği gibi Amerikan hükümeti kiracı olarak ikâmet ettikleri yapıyı Corpi'den satın almış, tapusunu almak için gereken bedeli vermiştir. Böylece söz konusu binanın bahçe ve müştemilatıyla beraber sefarethane olarak kullanılmak üzere vergilerden muaf kılınması

ve harç ödenmeden Amerikan hükümeti adına tapusunun ve senedinin verilmesi talep edilmiştir. Amerikan Sefareti'nin yetkilileri hükümet ile olan dostane ilişkilerinin dikkate alınarak diğer devletlere uygulanan bazı haklardan yararlanmak istediklerini dile getirmişlerdir. Söz konusu hane, bahçe ve müştemilattan mülk olanlar dışındakilerden mukataa ve icâre-i zemin istenmemesini talep etmişlerdir (BOA., İ.HUS., Dosya no: 156, Gömlek no: 49).

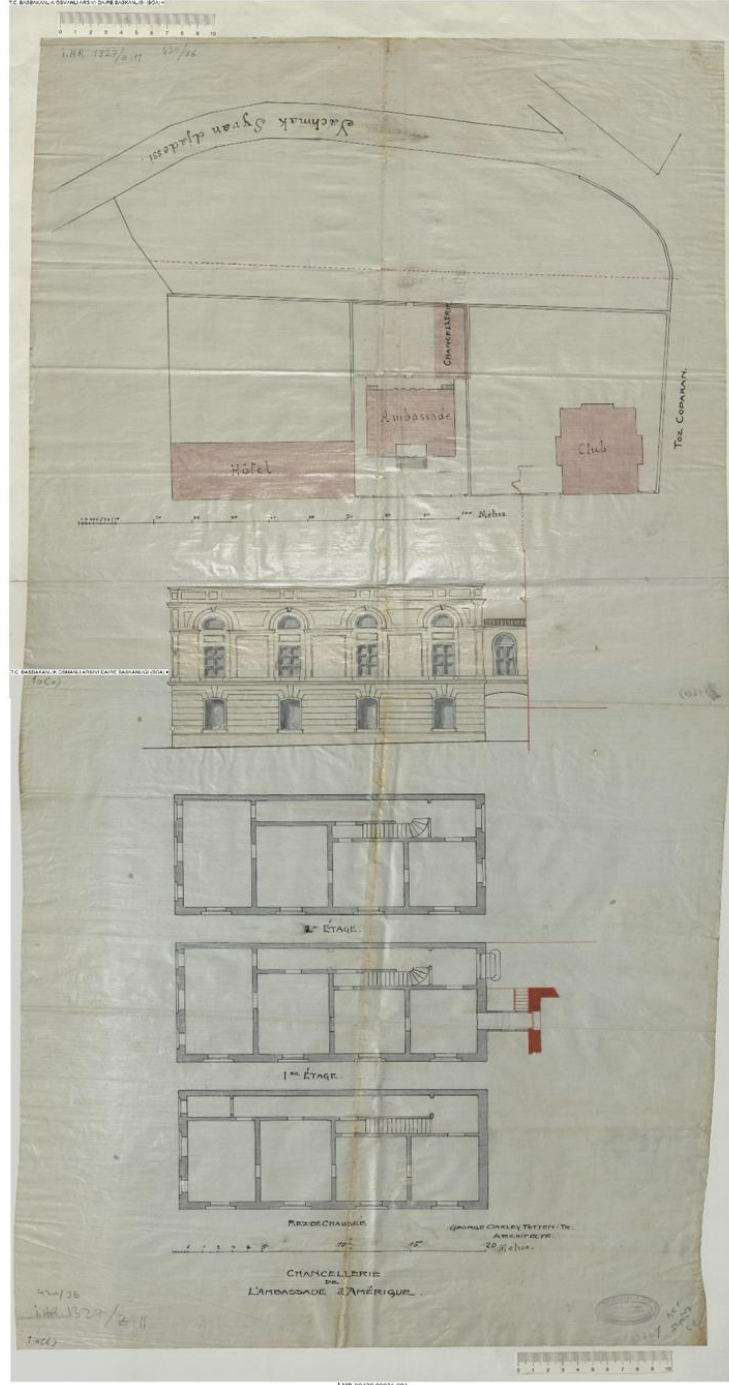
Görsel 11. 1. Kuytu Sokak, 2. Refik Saydam Caddesi. 1937 yılına ait hava fotoğrafında Amerikan Konsolosluğu ve ek yapısı, konsolosluğun arkasında bulunan Kuytu Sokak açılmış ve yanındaki parselde yapılaşma başlamış durumdadır (T.C. MSB Harita Genel Müdürlüğü, 1937-23_623).

Amerikan sefiri Sultandan diğer sefarethaneler için yapılan uygulamanın kendileri için de yapılmasını istemiş ve diğer bazı ülkelere sefarethane arsası ve bazılarında da binasının verilmiş olduğunu iletmıştır. Sultan Bayezid Vakfı'na ait bu alanın yıllık yaklaşık 10 lira kira bedeli olduğu öne sürülerek Amerikan Sefarethanesi'nin diğer vergilerden muaf tutulması istenmiştir. Ancak beklenen gerçekleşmemiş, sefir vergilerden ve kiradan muaf tutulmayı beklerken kiranın 50 liraya çıkartılmasını şaşkınlıkla karşılamıştır. Yıllık 50 lira mukataa tahsis edilmesi kararı verildiği sırada aynı civarda söz konusu emlakta daha kıymetli bulunan diğer büyük sefarethanelerden bazılarında mukataa alınmamakta olduğu ve bazılarında da kendilerine hediye edilen arsalar üzerine yıllık 3 liradan 16 liraya kadar az miktarda para alındığı hatta bazı özel kurumların bile mukataadan muaf tutuldukları hakkında emsâllerin olduğu dile getirilmiştir (BOA., Y.PRK.EŞA., Dosya no: 51, Gömlek no: 6). 5 Ağustos 1323/18 Ağustos 1907 tarihli bir belgede Romanya hükümeti sefarethanesi ile Belçika Sefareti olarak kullanılan binalardan irade gereği vergi ve harç alınmadığı kaydedilmiştir. Amerikan Sefarethanesi'nden de harç alınmaması ve işlemlerinin yapılması uygun görülürse de diğer devlet sefarethanelerinden vakfa bağlı bulunanlara icâre-i zemin tahsis edileceği ve Amerikan sefarethanenin binasının ve bahçe mahallerinin Sultan

Bayezid Han vakfından arsalarla mülk arsaların karışık halde bulunduğu bir yerde olduğu dile getirilmiştir (BOA., HR.TH., Dosya no: 351, Gömlek no: 97).

5 Eylül 1323/18 Eylül 1907 tarihli bir evrakta söz konusu kiranın diğer sefarethaneler için belirlenen kiralara göre oldukça fazla olduğundan düzenlenmesi talep edilmiştir (BOA., İ.EV., Dosya no: 45, Gömlek no: 44). 29 Teşrin-i sani 1323/12 Aralık 1907 tarihinde 50 liranın 20 liraya tenzil edilmesine ilişkin bir karar verilmiştir (BOA., HR.TH., Dosya no: 355, Gömlek no: 75).

Görsel 12. Amerika Konsolosluk binasının Mimar George OakleyTotten Jr. tarafından yapılan tasarımı (BOA., İ.HR., Dosya no: 420 Gömlek no: 36).

Sefarethanenin arkasında yapılacak olan konsolosluk binası ise bir köprü ile Corpi'nin konağı olan sefarethaneye bağlanmıştır. Yapı Amerikalı ünlü mimar George Oakley Totten Jr. (1866-1939) tarafından tasarlanmıştır. Dikdörtgen bir plana sahip olan yapıda koridor boyunca birbirlerine geçiş sağlanan dört oda sıralanmıştır. İki odanın önünden yükselen tek kollu bir merdiven yer almıştır. Çizimlerinden anlaşıldığı kadarıyla yapı bodrum katı ile birlikte zemin kat ve birinci kattan oluşmaktadır. Zemin kotu taş kaplama ve kemerli pencerelerden oluşan yapı Neo-klasik üsluptadır (Görsel 12).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarında çoğunluğu miri arazi ve vakıflardan oluşan toprak düzeninde vakıfların maddi açıdan güç duruma düşmesi sonucunda arazilerin müzayedeye çıkarılarak taliplilerine icâre-i zeminle kiraya verilmesi veya tasarruf hakkının satılması (ferâğ edilmesi) çok sık gündeme gelmiştir. Hayratların imarı, vakıf eserlerin bakımı, hademe ve muhtaç kişilere yapılacak masrafların ödenmesinde vakıfların güçlük çektiği bilinmektedir. Bu maddi güçlüğü içinden çıkmaya çalışan vakıfların sahip oldukları arazileri birden fazla kez müzayedeye düzenleyerek daha fazla bedelle satmayı bekleyecek kadar imkânları da bulunmamaktadır. Ayrıca maddi güçlükler sebebiyle vakıf mallarının sağlıklı biçimde korunması mümkün olamamıştır. Diğer taraftan sultan iradesi ile bedelsiz olarak bırakılan vakıf arsaları olduğu gibi kiralanan ve tasarruf hakkı satılan arazilere de inşa edilecek yapıların tayin edilmesi vakıfların insiyatifi dışında gerçekleşebilmiştir. Bunlardan biri Tepebaşı'nda yer alan Müslüman kabristanına inşa edilen Tepebaşı Millet Bahçesidir. Evkâf Nezareti'nin gerek üzerine bina inşa edilmeme konusundaki ısrarı gerekse kira bedeli konusundaki anlaşmazlıkları Şehremaneti ile ilişkilerinde gerginlik yaratmıştır. Öte yandan bahçenin içine bina yapılmaması belediye tarafından taahhüt edilmişse de bu taahhütten önce alanın mahalle haline getirilmesine ilişkin karar alındığı anlaşılmaktadır. Bu karardan dönülünce bina yapılmasına izin verilen kişilerin yapıya giriş yerinin belirlenmesi sırasında sorun yaşadığı görülmektedir. Bu noktada kabristan üzerinde yapılaşmaya karşı çıkan Evkâf'ın Mösyö Baudouy'a apartman inşa etmesi için izin verilmesi sırasında görüşü alınmış mıdır bilinmemektedir.

Tepebaşı Millet Bahçesi'nin içine kabristan alanı olması sebebiyle bina yapılması istenmemişse de Cumhuriyet sonrasında kadar devam eden asıl anlaşmazlık arsa bedelinin yetersizliği hakkındadır. Anlaşılabileceği gibi konu maddiyat temeline dayanmaktadır. Diğer taraftan Evkâf'ın Müslüman kabristanını korumaya çalıştığı kanısına varılmaktaysa da bir taraftan da 1858 ve 1869 tarihli kadastrolarda yer alan mezarlığın içinden geçen yolları kabul etmiş görünür. Ayrıca kabristanın içinde ve çevresinde olan pek çok araziye de zamanında kiraya vermiştir. Bununla birlikte 20. yüzyılın başlarında kabristanın sınırlarının giderek ortadan kalktığı ve olası sınır alanlarına göre görüş bildirildiği de anlaşılmaktadır. Yapılaşma sonucunda kabristana ait sınırların muğlaklaştığı ve kabristan alanının sınırlarının Evkâf Nezareti tarafından kesin olarak bilinmediğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan Tepebaşı'ndaki arsaların mülk arsalarla karışık vaziyette bulunması bürokratik işlemlerin karmaşıklaşmasına da sebep olmaktadır. Amerikan Sefareti'nin vakıf arsasında inşa edilmiş olması ve binanın Korpi'ye ait olup Amerikan Sefaret tarafından satın alınması yeni yapılacak konsolosluk binası için yeni sorunların çözümünü gerektirmiştir. Ayrıca sefaret binası mülk olmasına rağmen arsa kirasının verilmesi gerekmiştir. Altıncı Belediye Dairesi tarafından yapılan yol çalışmalarının her fırsatta kabristan alanı olduğu iddia edilerek engellenmeye çalışıldığı ancak kimi zaman çok eski sokakların tamirinin de inşa bahanesiyle bu engellemelerin gerçekleştiği görülmektedir.

1870 yılında meydana gelen Beyoğlu yangını Tepebaşı bölgesi için adeta bir kırılma noktası olmuş bölgenin yabancı sefaretlerin yer aldığı Beyoğlu'na yakın olması nedeniyle Gayrimüslim ve Levantenlerin de buralarda arsaların tasarruf hakkını alma ve kiralama yoluyla bina inşa

etmelerinin önü açılmıştır. Böylece makalede tarif edilen kutuplaşmış ortama Gayrimüslim ve Levantenler de dâhil olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKIN, N. (2002). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- ALPMAN, H. K. (1977). *Ahmet Fehim Bey'in Hâtıraları*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- AND, M. (2022). *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- AYIK, U. (2022). *Tarih-İnsan-Mekân Bağlamında Beyoğlu'nda Değişim ve Dönüşüm (XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın Başlarına Kadar)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum.
- BARDAKOĞLU, A. (1995). Ferâğ. İçinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s. 351-354.
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), A.MKT.MHM., (Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı), 454/96
- BOA, BEO. (Bâb-ı âli Evrak Odası), 2620/196462, 3687/276458
- BOA, DH.KMS. (Dahiliye Kalem-i Mahsus), 20/27
- BOA, DH.MKT. (Dahiliye Mektubi Kalemi), 1560/57
- BOA, DH.UMVM (Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Belgeleri), 97/26
- BOA, HR.TH. (Hariciye Nezareti Tahrirat), 3/11, 351/97, 355/75
- BOA, HR.TO. (Hariciye Nezareti Tercüme Odası), 162/8, 275/75
- BOA, İ.AS. (İrade Askeri), 25/39, 17/2
- BOA, İ.EV. (İrade Evkaf), 45/44
- BOA, İ.HUS. (İrade Hususi), 156/49
- BOA, İ.ŞE. (İradeler Şehremaneti), 18/32
- BOA, ML.EEM. (Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti), 47/30
- BOA, ŞD. (Şura-yı Devlet), 696/6, 826/35, 2428/44, 187/14, 2772/43
- BOA, Y.PRK.AZJ. (Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journalleri), 50/99
- BOA, Y.PRK.EŞA. (Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik), 51/6.
- BOA, YA.HUS. (Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı), 485/158
- ÇAKIR, S. (2019). *1870 Beyoğlu Yangını ve Sonrasındaki İmar Faaliyetleri*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÇELİK, Z. (1998). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- DUHANÎ, S. N. (1984). *Eski İnsanlar Eski Evler: 19. Yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası*. İstanbul: TTOK.
- DURUDOĞAN, S. (1994). Tepebaşı Kışlık ve Yazlık Tiyatroları. İçinde, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını. s. 250-251.
- KAYGI, G. (2019). *Transformation of Beyoğlu Muslim Cemetery: Sanitizing, Beautifying and Reproducing the Memory of the City in the Nineteenth Century*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Institute for Modern Turkish History, İstanbul.
- ORHA, Z. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Modern Belediyeciliğin Doğuşu ve Altıncı Daire-i Belediye Örneği* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- SEDES, F. (2019). Kervansaraylardan Otellere. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(3), 1373-1392.
- TUNA, S. (2021). Tepebaşı Bahçesi'nin İstanbul Şehremanetine Devri Meselesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 69, 456-470.
- URL 1: <https://saribegum.wordpress.com/2018/03/11/theme-proposal-and-searches-for-istanbul-tepebasi/> (2024, 1 Ekim)
- URL 2: <https://istanbulkazanbizkepce.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/10/suat-nirven-tepebasi.jpg> (2024, 1 Ekim)
- ÜSDİKEN, B. (2000). *Pera ve Beyoğlu'nda*. İstanbul: Kentbank.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 8 Issue 3, November 2024

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 29.06.2024

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 08.10.2024

DOI: 10.30692/sisad.1506981

**KÜLTÜREL GEÇİŞİN İZİNİ SÜRMEK: KAĞIZMAN VE KAPADOKYA
HALILARI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA**

*Tracking The Cultural Transition: A Comparative Study On Kağızman And Cappadocia
Carpets*

Lütfiye GÖKTAŞ KAYA

Prof. Dr.

Karabük Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-4979-9330

lgoktaskaya@karabuk.edu.tr

Gökhan TOPTAŞ

Doktora Öğrencisi

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı

ORCID ID: 0009-0008-9105-5539

gkhantp@gmail.com

Atıf/Citation: Lütfiye Göktaş Kaya ve Gökhan Toptaş (2024), "Kültürel Geçişin İzini Sürmek: Kağızman ve Kapadokya Halıları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.3 Kasım 2024, s. 565-584.

Öz: El sanatları içinde değerlendirilen halı dokumacılığı Türklerle varlık göstermiş hatta Anadolu halıcılığı dünya halı sanatının başlangıcı kabul edilmiştir. Genel karakter aÇısından belli prensiplere bağlı kalımla birlikte özellikle motif ve desen adlandırmalarında yöresel dinamiklere göre farklılaşma görülen halı sanatı üzerine yaptığımız araştırmalar sonucunda, Kars/Kağızman ve Kapadokya yörelerinde dokunan halıların desen ve kompozisyonları arasında oldukça büyük benzerlikler dikkatimizi çekmiŐtir. Yakın yerleşim yerleri arasında görülebilecek bu benzerliklerin, mesafeleri uzak sayılacak bu iki yöre arasında görülmesi konunun araştırılmasını, çok kültürlü toplum yapısına sahip bu iki bölgenin birbirlerini ne Şekilde beslediklerinin incelenmesini gerekli kılmıştır. Halı sanatları hem Kafkasya ve İran coğrafyası hem de Anadolu kültürüyle beslenen Kağızman ve Kapadokya halıları arasındaki

benzerlikleri ve benzerlik kaynaklarını kullanarak ele alan çalışmamızda karakteristik desen ve kompozisyonlar üzerine yoğunlaşarak benzerliklerin ortaya konduğu Avanos ve Ürgüp civarına ait 10 halı ele alınarak Kağızman örnekleriyle karşılaştırmalı değerlendirilmiş, her iki yörenin halı dokumacılığında kültürel bir geçiş ve köken birliği olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel El Sanatları, Halı Dokumacılığı, Kağızman, Kapadokya, Kültürel Etkileşim

Abstract: Carpet weaving, which is considered among handicrafts, existed with the Turks and even Anatolian carpet weaving is accepted the beginning of the world carpet art. As a result of our research on the art of carpet, where although certain principles are adhered to in terms of general character, there are differences according to local dynamics, especially in motif and pattern naming, we noticed great similarities in the patterns and compositions of carpets woven in Kars/Kağızman and Cappadocia regions. The fact that these similarities, which can be seen between close settlements, are seen between these two regions, which are considered distant, necessitated the investigation of the subject and the examination of how these two regions with multicultural social structures nourish each other. In our study, which deals with the similarities and sources of similarity between Kağızman and Cappadocia carpets, whose carpet arts are fed by both the Caucasus and Iranian geography and Anatolian culture, 10 carpets from the Avanos and Ürgüp region, where similarities were revealed by focusing on characteristic patterns and compositions, were evaluated comparatively with Kağızman samples, and both a cultural transition and unity of origin has been revealed in the carpet weaving of the region.

Keywords: Traditional Handicrafts, Carpet Weaving, Kağızman, Cappadocia, Cultural Interaction

GİRİŞ

Orta Asya Türk topluluklarının yaşamıyla paralel bir şekilde gelişen halı dokumacılığı, Türklerin yaşadığı her yer ve dönemde var olmuş, taşındığı yerler farklılık gösterse de aslına sadık kalınarak yöresel üsluplarla geliştirilerek süregelmiştir. Ana yurt Orta Asya'dan gelip, Horasan bölgesinde yoğunlaşan ve oradan Selçuklularla beraber Suriye, İran, Irak ve Anadolu içlerine dağılan Türk toplulukları Anadolu'nun kent, kasaba ve köylerinde başlattıkları yerleşim faaliyetleriyle birlikte, kendi geleneklerini bu bölgelerde yerleştirmeyi ve geliştirmeyi sürdürmüştür. Anadolu'ya taşınan önemli geleneklerden biri de halı dokumacılığıdır.

Halı dokumacılığının bilenen en erken örneği; Rus arkeolog S. I. Rudenko tarafından Altay dağlarında bulunan Pazırık kurganları kazısında gün yüzüne çıkarılan, Asya Hunlarına ait olan ve M.Ö. V.-IV. yüzyıl aralığına, daha yaygın görüş olarak M.Ö. V. yüzyıla tarihlendirilen bir eyer halısıdır. "Pazırık halısı" adı verilen Türk düğümlü bu halının ardından gelen en erken örnekler; Doğu Türkistan'ın Sincan bölgesindeki Lou-Lan mezarlarında ortaya çıkarılan, M.S. III-IV. yüzyıla ait olan halı parçalarıyla birlikte, Kızıl'da bir tapınak içerisinde bulunan, M.S. V-VI. yüzyıldan kalma halı parçalarıdır (Aslanapa ve Durul, 1973, s. 57).

Türk halıları için diğer önemli buluntular, C. J. Lamm'ın Fustat (Eski Kahire) kazılarında ortaya çıkarttığı sayıları 100 kadar olan halı parçalarıdır. Bunlardan Abbasiler dönemine ait olanların, Abbasi ordularına katılmak için 9. yüzyılda Orta Asya'dan Samarra'ya gelen Türklerin yanlarında getirdikleri ya da Samarra'da yaşadıkları dönemde dokudukları halılardan kaldığı düşünülmektedir (Yetkin, 1974, s. 13). Farklı dünya müzelerine dağılan Fustat buluntusu halılardan Metropolitan Müzesi'ne götürülenlerin Abbasi örneklerinden daha gelişmiş bir tekniğe sahip olmasından dolayı Abbasiler sonrası kurulan Akşitler ya da Tolunoğulları döneminde dokunmuş olabilecekleri belirtilmektedir (Deniz, 2000, s. 23).

Minyatürlerden varlığı kanıtlanabilse de İran Selçuklu halılarından henüz günümüze bir örnek ulaşmamış (Aslanapa, 1997, s. 20) ancak Anadolu Selçukluları Türk halıcılık tarihinin en önemli örneklerini üretmiştir. Ayrıca bu örnekler, Türk düğümüyle dokunduğu incelemelerle kesinleşen ilk halı grubudur. Günümüzde bilinen Anadolu Selçuklu halıları; 8 tanesi Konya Alâeddin Camisi'nde, 3 tanesi Beyşehir Eşrefoğlu Camisi'nde, 7 tanesi Fustat kazılarında, 4 tanesi de Tibet'te bir Budist tapınağında bulunan 22 halıdan oluşmaktadır. Tibet'teki halılar ele geçene kadar, Anadolu Selçuklu halılarında hayvan figürüne rastlanılmamıştır. Bu halılar ortaya

çıkınca, Beylikler dönemi hayvanlı halılarının bu grubun devamı olduğu anlaşılmıştır (Yetkin, 1974, s. 22; Aslanapa, 1987, ss. 25-26).

14. yüzyılın başlarında, Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılmasıyla ortaya çıkan Beylikler döneminde de halıcılık faaliyetleri devam etmiştir. Beylikler dönemi halıları başlangıçta, bu halıları tablolarında resmeden farklı Avrupalı sanatçıların isimleri ile anılarak Rönesans tablolarında tanımlanmış, daha sonra bulunan örneklerle bu halıların desen ve kompozisyon özelliklerinden yola çıkılarak doğru bir gruplamaya gidilebilmiştir (Deniz, 2000, s. 26-27). Beylikler dönemi dokumalarının Pazırık halısını örnek alan bölünmüş zeminleri ve motiflerinin Orta Asya halılarıyla uyumu onları Türk halıcılığının kavşak noktalarından biri yapmaktadır (Öney, 1997, s. 50). İslamiyetin kabul edilmesiyle birlikte özellikle cami, mescit, seccade vb. gibi dini içerikli yerlerde kullanılmayan ya da daha kontrollü kullanılan hayvan figürleri Beylikler dönemi halılarında üsluplaştırılarak yaygın olarak kullanılmış hatta halı tipolojisinde bir grubu oluşturmuştur.

Anadolu Selçuklu devletinin dağılmasıyla, Anadolu'da güçlenen beyliklerin en önemlisi olan Osmanlı Beyliği her alanda olduğu gibi dokumacılıkta da Selçuklu geleneğini devam ettirmiştir. Osmanlı dönemi halıcılığı; erken dönem, klasik dönem, geç dönem olarak üç grupta incelenmektedir. Erken dönemde, Beylikler döneminde görülen hayvan figürlü kompozisyonlar yerine, geometrik ve bitkisel kompozisyonlu halılar tercih edilmeye başlanmıştır (Yetkin, 1974, s. 134).

Klasik dönem olarak kabul edilen 16. yüzyılda, yeni sınır komşuları olan İran ve Memlûk sanatıyla etkileşim halinde olunmuştur. Bu çevresel etkiler sonucunda, Saray ve Uşak halıları adıyla iki halı grubu şekillenmiştir. Saray halıları; öncelikle Saray çevresi ve yabancı temsilcilere hediye verilmek üzere dokunmuş halılardır. Cilt, kumaş ve çini sanatında yaygın olan şemse, yaprak, çiçek motifleri Saray halılarında hâkim olan motiflerdir. Ayrıca, diğer dönemlerden farklı olarak bu dönemde dokunan halılarda yün yerine pamuk ve ipek kullanımı artmış, Türk düğümü yerine Sine (İran) düğümü tercih edilir olmuştur. İkinci grup olan Uşak halıları, Saray halılarının aksine yün malzeme ve Türk düğümüyle üretilmiş halılardır. Bu halılar yine cilt sanatından etkilenilen “madalyonlu grup”, geometrik bir desen kompozisyonuyla oluşturulan “yıldızlı grup” ve üzerine sıralanan yaprak motiflerinin kuş figürlerine benzemesi nedeniyle adlandırılan “kuşlu grup” olarak üç başlık altında toplanmaktadır (Samuk, 1984, s. 125).

Geç dönem Osmanlı halıları, 17. yüzyılda Osmanlı devletinin siyasi ve ekonomik gücünün zayıfladığı, batı etkilerinin Osmanlı toplumuna girdiği bir dönemin ürünleridir. Bu dönem içerisinde “beyaz zeminli” ve “post zeminli” Uşak halıları ortaya çıkmıştır. Halıların motiflerinde çapraz şekilde konumlanan kuş benzeri yaprak motifleri, kaplan beneği motifleri ve kedi izi motifleri hâkim durumdadır. Halılar bu motiflere göre isimlendirilmiş ve kendi içlerinde farklılaşmışlardır. Aynı dönem padişah kaftanlarında kullanıldığı bilinen bu motiflerin bu tür kumaşlardan halı dokumalarına geçtiği düşünülmektedir (Aslanapa, 1987, s. 121; Deniz, 2005, s. 88). Belirli bir döneme kadar gelişme gösteren Uşak halıcılığı 18. yüzyıl sonrasında gücünü yitirmeye başlamış, Uşak halıcılığı etkisini yitirdikçe Gördes, Milas, Kula, Bergama, Kırşehir, Lâdik halıları adını duyurmaya başlamıştır (Aslanapa, 1987, s. 134).

19. yüzyıla gelindiğinde İngilizlerin İzmir-Aydın demiryolu için Anadolu'ya gelmesiyle Türk halıcılığı yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde İngilizlerin isteklerine uygun olarak, ihracata yönelik halılar dokunup, geleneksel Anadolu halıcılığından uzaklaşmıştır. Bu durum, yerli sermayedarların ve Osmanlı devletinin kurduğu iplik ve Hereke fabrikaları gibi dokuma atölyelerinin kuruluşuna kadar devam etmiştir. 1933 yılına gelindiğinde Sümerbank'a bağlanan Hereke fabrikaları, Sümer AŞ adına üretim yaparak Türk halıcılığına canlılık getirmiştir (Türkmen, 2020, s. 14). Günümüzde Kars'tan Edirne'ye kadar halı dokuma merkezlerinin çoğu,

eski geleneklerini devam ettirerek, az sayıda olsa da geleneksel yöntemlerle üretime devam etmektedir.

11. ve 12. yüzyılda yoğunluk olarak iki yüzyıllık bir dönemi kapsayan, Anadolu üzerindeki Türkmen göçleri, önce Anadolu Selçukluları ile başlayıp sonrasında Beylikler döneminde yürütülen iskân faaliyetleriyle her yörede toprağa bağlı Türkmen aşiretlerine evrilmiş ve yörelerde yerleşik bir Türk varlığı sağlanmıştır (Ateş, 1996, s. 131). Türklerin Anadolu'da yerleşmeleri sonrasında halı üretimi dokumanın yapıldığı yörelerle anılmaya başlamıştır. Yörelere göre isimlendirilen halılar tanındıkça somut ve maddi ürünler haline gelmiş hem kültürel hem de ekonomik bir değer olmuştur. Geleneksel üretim yöntemleriyle halı dokumacılığını devam ettiren bu yöreler, günümüze kadar önemli birer dokuma merkezi olarak kalmayı başarmışlardır. Bu merkezler araştırılıp incelendikçe, Türk halıcılığının eksik kalan yanları daha iyi anlaşılacak, hakkında daha fazla bilgi gün yüzüne çıkarılacaktır. Anadolu'nun önemli dokuma merkezleri arasında yer alan Kağızman ve Kapadokya (Avanos-Ürgüp) yöresi halılarını karşılaştırmalı olarak ele alan bu çalışma, Türk halıcılığının eksik kısımlarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Çalışmada kaynak gösterilmeyen fotoğraflar ikinci yazar tarafından çekilmiş, çizimler araştırmacı tarafından yapılmıştır.

Kağızman'ın Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yapısı

Kars ilinin 7 ilçesinden biri olan Kağızman; il merkezinin 73 km güneyinde, Kars-Iğdır yolu üzerinde yer almaktadır. Kağızman'ın kuzeyinde Selim ve merkez ilçe, doğusunda Dığor ve Iğdır ili, batısında Sarıkamış ve güneyinde Ağrı ili bulunmaktadır. Genellikle dağlık ve yükselti farklılığı hayli fazla olan Kağızman'da yerleşim ayrı mahaller halinde kurulmuştur (Karadeniz, 1994, ss. 114-115).

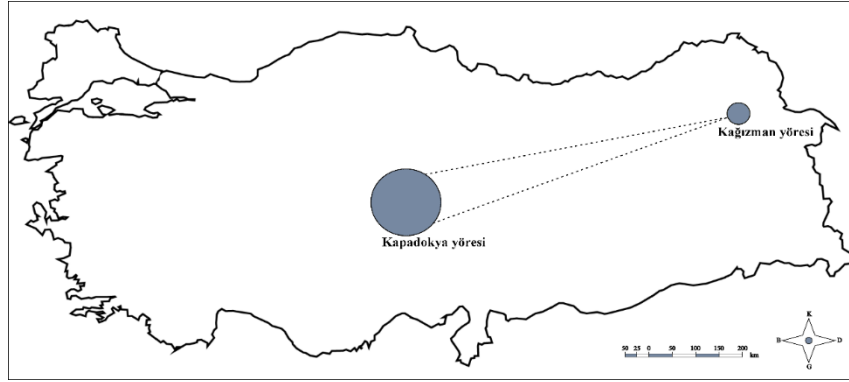
Bir plato üzerinde bulunan ve etrafı dört yönden dağlarla çevrili olan Kağızman, ılıman bir iklime sahip olduğundan tarihin erken dönemlerinden bu yana yerleşim yeri olarak rağbet görmüştür (Erentöz, 1954, ss. 3-4). Anadolu'nun ilk yerleşim yerlerinden biri olan Kağızman'ın çok sayıda köyünde kaya resimleri tespit edilmiş (Budak, 2015, s. 68) ve bu deliller ışığında yapılan kazılar sonucunda, bölgenin yerleşime sahne olması Kabataş Devrine kadar götürülmüştür (Cengiz, 2021 s. 213).

M.Ö. 4000'li yıllarda Türkistan'dan Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgesine gelip, Aras boylarına (Kağızman bölgesi) ve Kars geneline yayılan Hurriler, Kağızman'da yaşadığı bilinen ilk ahalidir. Zaman içerisinde, Hurrilerden ayrılan bazı Hurri boyları, kendi hakimiyet bölgelerinde Mitanni adıyla bir krallık kurmuş ve M.Ö. 1500'lere kadar bütün Hurri bölgelerinin vârisi olmuştur. Mitanni krallığı M.Ö. 1300 yılında Asurlular tarafından yıkılıp, bölgesel hakimiyetleri sonlandırılırsa da Aras boylarında kalan Hurri boyları ufak çaplı beylikler olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Kırzioğlu, 1953, ss. 27-31). Kağızman bölgesinin, Iğdır ovası ve Kars yaylası olarak bilinen bölgeyle birlikte M.Ö. 9. yüzyılda Urartuların eline geçmesi ve Urartuların bölgede bıraktıkları kitabeler sonucunda, Kağızman yöresinin tarih çağına girmesi ve tarihinin aydınlatılmaya başlaması sağlanmıştır (Kırzioğlu, 1953, s. 41). M.Ö. 713-680 arasında Urartu kralı 2. Arğışti döneminde bölgede hâkimiyet sağlamak isteyen Kimmerler, Aras boylarını ele geçirmiş, ancak bölgede tutunamayarak Kapadokya yöresine çekilmeleriyle hâkimiyet tekrar Urartulara geçmiştir. M.Ö. 680 yılında bölgeye tekrar saldıran Kimmerler'in çıkardığı kargaşadan yararlanan Sakalar, Kars ve Kağızman çevresini ele geçirmiş, Kağızman yöresini de Sakaların Phasian boyu sahiplenmiştir. Bölgede uzun süre tutunamayan Sakaların varlığına M.Ö. 626'da Medler tarafından son verilmiştir. Akamaneş sülalesinden (Pers) 2. Kuraş, İran'daki Medleri yenince, M.Ö. 550 yılında yörenin yeni hâkimi Persler olmuştur (Kırzioğlu, 1953, ss. 86-102). Perslerin, M.Ö. 331'de Büyük İskender tarafından yenilmesiyle Aras boylarında yeni bir döneme girilmiş, serbest bir bölge hâlini almıştır. Ardından yörede; Arsaklılar, Roma, Sasaniler, Bizans, Emevîler, Abbasiler ve en son tekrar Bizans varlık göstermiştir (Turan, 1988, s. 16).

1064 yılına geldiğinde Anı üzerine yürüyen Sultan Alparslan, Kağızman ve Kars dolaylarını Büyük Selçuklu hakimiyetine almıştır (Budak, 2015, s. 28). Fakat, Selçuklu yönetimi sonrasında da bölge çok sayıda devletin hakimiyet savaşlarına sahne olmuştur. Bunlar; Timurular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve en son 1534 yılından 19. yüzyılda başlayan Rus işgallerine kadar Osmanlı devleti hakimiyetidir (Turan, 1988, s. 16).

Kars ve Kağızman çevresi ilki 1828’de kısa süreli ikincisi 1877-1878’de 40 yıllık bir zamanı kapsayan dönemde Rus işgaline uğramıştır. İki işgal döneminde de bölgede Rusların amacı Türk halkını bölgeden göçe zorlayarak, yerlerine Ermeni, Rum, Ukraynalı, Malakan, Duhobar, Alman, Estonyalı gibi gayrimüslim unsurları yerleştirmek ve bölgede bu halklara dayandırılabilir kalıcı iddialarda bulunmaktır. Bölgede, sadece ilk işgal döneminde 50.000 olan Türk nüfusu, Ruslar geri çekildiğinde 12.000’e düşmüştür. Buradaki nüfusun çoğunluğu Anadolu içlerine göç etmek zorunda kalmıştır. Yaşanan yoğun göçler sonucunda eyalet statüsünde olan Kars, 1833 yılında sancak merkezi seviyesine düşürülmüştür. Aynı Rus politikası 1877-1978 yılındaki işgal süresince de devam etmiş, binlerce Türk ahalinin bölgeden Anadolu içlerine göç etmeleri sağlanmıştır (İpek, 1991, s. 106; Yüksel, 2007, ss. 78-79; Kızılkaya, 2017, s. 195). 1920 yılında işgal kuvvetlerinin bölgeden temizlenmesiyle Kağızman, Türkiye Cumhuriyeti’ne katılmıştır (Karadeniz, 1994, s. 120).

Harita 1. Kağızman ve Kapadokya yöresi genel konumu

Güneyinde Mezopotamya, kuzeyinde Karadeniz havzası, doğusunda Kafkasya ve batısındaki İç Anadolu bölgesi arasında bir noktada yer alan Kağızman, çevresindeki kültürlerin buluştuğu, geçiş yaptığı bir kavşak konumundadır (Erzen, 1986, s. 7). Kafkasya üzerinden gelen kervanlar, Nahcivan güzergâhından geçerek Aras nehri boyunca uzanan yolları kullanırlardı. Bu yollardan biri de İğdir-Tuzluca üzerinden Kağızman’a bağlanıp, batıya devam ederdi (Kızılkaya, 2017, s. 215). Doğunun giriş kapılarından birinin üzerinde bulunmasıyla, Kağızman’ın iç bölgelerle bağlantısı tarihin her döneminde gerek ticaret gerek sürgün gibi mecburi nedenlerle devam etmiş ve bu durum kültürünün batıya taşınmasına aracı olmuştur.

Harita 2. Anadolu Selçuklu döneminde ticaret yolları (Cantimer, 2022)

Kağızman yöresi; Anadolu'nun fethinden çok daha önce (1015-1018) Büyük Selçuklular ve Türkmen grupların başlattığı keşif, yerleşim faaliyetlerine sahne olmuştur (Kaya, 2014, s. 217). Bu faaliyetler sonucunda Kağızman halıcılığının kökeni Büyük Selçuklularla başlayıp, bölgeye yerleşen diğer Türk beylikleriyle de devam etmiştir. Öyle ki, günümüzde dahi Akkoyunlu ahalisinden olduğu bilinen aileler Kağızman'da yaşamını sürdürmektedir (Kırzioğlu, 1976, s. 26). Türk toplumunun bölgedeki uzun soluklu varlığı, Kağızman'ın kendine has köklü bir dokuma kültürü geliştirmesini sağlamıştır. Kağızman merkezi ve Camuşlu, Çeperli, Çengilli, Denizgözü, Kozlu, Kötek, Paslı, Şaban ve Günindi gibi köylerle birlikte 62 köyün büyük çoğunluğunda dokumacılık yapıldığı bilinmektedir (Toptaş, 2023, s. 41). Yaz aylarında bağ, bahçe işlerinin yoğunluğu nedeniyle, genellikle kış aylarında kurulan halı tezgahlarında; taban, yolluk, yastık, namazlık (namazlağ) halıları dokunmaktadır. Dokumacılık önemli boyutta ticari bir seviyeye gelememiş olsa da ailelerin ev ekonomisine katkısı bağlamında destekleyici olmuştur.

Kapadokya'nın Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yapısı

Kağızman gibi Anadolu'nun halı üretimiyle önemli merkezlerinden bir olan Kapadokya da geçmişinde birçok medeniyetin izlerini taşır. Kapadokya yöresi; Kırşehir, Niğde, Kayseri, Aksaray illerinin bir bölümünü de içine alan, Nevşehir ilinin merkezini oluşturduğu bir bölgedir (Umar, 2008, s. 1). Tarihi güzelliklerini ön plana çıkarmak için günümüzde Uçhisar, Göreme, Avanos, Ürgüp, Derinkuyu, Kaymaklı ve Ihlara civarına Kapadokya denilmektedir. Bazı bölgeleri farklılık gösterse de iklimi, karasal ve yarı kurak olarak tanımlanabilir. Yörenin gelir kaynağı, Peribacaları adıyla bilenen yerüstü şekilleri, mağaralar ve yer altı şehirleri nedeniyle tarih, kültür ve doğa turizmi üzerine kuruludur (Türkeş, 2005, ss. 74-75). Bölgenin doğal oluşumları ve tarihi zenginliği sayesinde çekim merkezi haline gelmesi, çömlekçilik ve halı dokumacılığı mesleklerinin yörede tutunabilmesine ortam sağlamıştır (Güral, 2019, s. 36).

Paleolitik döneme kadar insan izlerine rastlanan Kapadokya'nın tarih yazımına girmesi M.Ö. 3000'de Hititlerin bölgeye gelmesiyle başlamıştır (Sevin, 2003, s. 136). M.Ö. 1200'lerde Ege ve Kuzey bölgelerinden gelen kavimlerin saldırıları sonucu bölge Trak ve Luvi beylikleri yönetimine geçmiştir (Umar, 2008, s. 15). Ardından M.Ö. 1100 ile 334 arasında Frigya, Hitit, İskit, Pers yönetimleri görülmüştür. Bölge, 215 yıl Pers kontrolünde kaldıktan sonra Pers İmparatorluğunun iç karışıklık ve isyanlar yaşadığı son dönemlerinde, Büyük İskender tarafından Pers egemenliğine son verilmiş ve bu durum bölgede bağımsız bir krallığın kurulmasına yol açmış, M.Ö. 334 yılından M.S. 17 yılına kadar Kapadokya Krallığının hükmü devam etmiştir (Tuna, 2008, s. 189). Sonrasında, Roma İmparatorluğu ve Doğu Roma (Bizans) eline geçen Kapadokya, 11. yüzyılda Türklerin (Danişmendliler, Anadolu Selçuklu, Karamanoğulları) eline geçmiş, 1466'da ise kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır (Tuna, 2008, ss. 204-205).

Kapadokya bölgesi, Anadolu'nun merkezini kaplaması nedeniyle erken dönemlerden itibaren doğu ve batı arasında ticari ve kültürel alışverişin yapılabileceği ortak bir nokta haline almıştır. Osmanlı döneminde de yoğun ilgi gören yöre, Osmanlı iskân politikaları sayesinde Türk yerleşimleri arasında önemli bir merkez olmuştur. Burada yerleşen Türk nüfus hem ailevi ihtiyaçlar için hem de ticari faaliyetler amacıyla halı dokumaları yapmış, Kapadokya bölgesini önemli dokumacılık merkezlerinden biri haline getirmiştir (Çiloğlu, 1999, s. 95). Yöre içerisinde Avanos ve Ürgüp önemli turizm potansiyellerinin yanında, literatürde kendi adlarıyla özdeşleşen halı örnekleri üretmiş ve bu üretimleri tüm dünyaya tanıtmayı başarmıştır (Berkmen, 2015, ss. 600-605).

Köken Birliği Tespit Edilen Halılar

Kağızman ve Kapadokya Anadolu'nun önemli güzergahları üzerinde yer alan, çok sayıda kültür topluluğuna ev sahipliği yapmış merkezlerdir. Tarih boyunca biriktirdikleri kültür ve sanat hazineleri, Türk topluluklarının bölgedeki hâkimiyetiyle daha da zenginleşmiş ve bu zenginliğin

önemli bir bölümü Türk el sanatları üzerinden yansıtılmıştır. Bu nedenle her iki yörenin de dokumacılığı Türk halılarının eşsiz örneklerini Anadolu'ya kazandırmıştır. Tarafımızca yapılan literatür taramaları ve araştırmalarda; halı varlığı hem Kafkasya ve İran coğrafyası hem de Anadolu kültürüyle beslenen Kağızman ve Kapadokya halıları arasında yoğun benzerlikler belirlenmiştir. Tek başına renk ve motif ortaklığı anlamlı sonuç vermeyeceğinden çalışma kapsamında, karakteristik desen ve kompozisyonlar üzerine yoğunlaşarak benzerliklerin ortaya konduğu Avanos ve Ürgüp civarına ait 10 halı ele alınmıştır.

Fotoğraf 1. Avanos halısı, Havvabaşı modeli
137x225 cm. (Güral, 2019)

Fotoğraf 2. Kağızman halısı El'li örnek
130x360 cm.

Bu halılardan ilk Avanos örneği, Avanos Kirkit Halı Koleksiyonu'nda yer alan, merkezi bir kompozisyonda dokunan, merkezinde tepelikli göbek motifinin yer aldığı halıdır (**Foto. 1**). Aynı tepelikli göbek motifinin Kağızman halısında raportlu desenden oluşan bir kompozisyonla dokunduğu görülmektedir (**Foto. 2**). Göbekte yer alan motif; Avanos yöresinde Havva isimli bir gelinin baş bağını andırması nedeniyle "Havvabaşı modeli" adıyla anılırken (Bayındır, 2007, s. 134) Kağızman yöresinde motifin tepelik kısmının insan eline benzemesinden dolayı "El'li örnek" adını almıştır (**Şekil 1**).

Şekil 1. El (Havvabaşı) motifi

Fotoğraf 3. Avanos Leblebili halı (Bayındır, 2007)

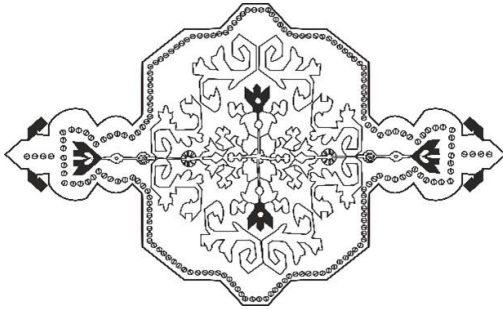
145x 212 cm.

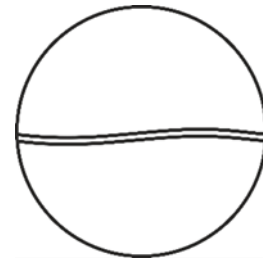
Fotoğraf 4. Kağızman Semaver göllü halı

200x260 cm.

Avanos yöresine ait olan bir diğer halı yine Avanos Kirkit Halı Koleksiyonu'nda bulunan "Leblebili Avanos halısı" (Bayındır, 2007, s. 115) adıyla dokunan ve literatürde bölgeyle özdeşleşmiş olan halıdır (**Foto. 3**). Desen neredeyse aynı biçimiyle Kağızman ve çevresinde, Semaver andıran şekli nedeniyle "semaver göllü halı" (Turan, 2021a, s. 208) ya da "kıvrımlı halı" (Köybaşı, 2012, s. 175) adıyla dokunmaktadır. Kağızman halısının (**Foto. 4**) merkezinde, içi üsluplaştırılmış bitkisel motiflerle dolgu şemse biçiminde bir göbek (**Şekil 2**) yer almaktadır. 16. yüzyılda Tebriz'in Osmanlı toprağı olmasıyla, cilt sanatının yaygın motifi şemse, Saray ve Uşak halılarında kullanılmaya başlanmıştır. Literatürde "madalyon" adıyla yaygınlaşan şemse motifi, Saray ve Uşak halıları haricinde özgün biçimiyle varlık gösterememiştir (Deniz, 2000, s. 180). Avanos ve Kağızman halılarının ikisinde de göbeğin alt ve üst kısmında koç boynuzları vardır. Halı zeminini içerden ve dışardan çevreleyen (**Şekil 3**) siyah-kırmızı renklerde, Avanos yöresinde "leblebi", Kağızman yöresinde "tomurcuk" adını alan motifler bu halılar için karakteristik motiflerdir. Halıların köşeleri göbek motifinin dörtte birinin yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Osmanlı dönemi halılarında da karşılaşılan çeyrek göbek düzenlemesi sonsuzluk prensibini vermek amaçlıdır. Kenarsuları da motif ve desen açısından benzerlik gösteren halıların kompozisyonları köken birliğini destekler şekildedir. Bununla birlikte her iki yörede kimi zaman aynı renklerin farklı tonlarının kullanılmış olması, yörelere özgü dokuyucu eli yatkınlığı ve iki farklı iklim bölgesinde yetişen doğal boya bitkilerinin yöresel çeşitliliğinden ileri gelmektedir.

Şekil 2. Koç başı semaver motifi

Şekil 3. Tomurcuk (Leblebi) motifi

Fotoğraf 5. Avanos halısı (Gülgönen, 1997)

97x305 cm.

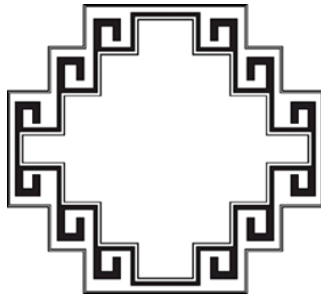

Fotoğraf 6. Kağızman halısı

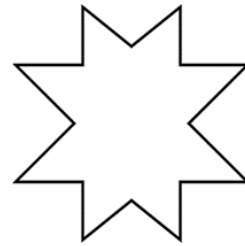
107x196 cm.

Ayan Gülgönen Koleksiyonu'nda bulunan, Avanos yöresi ve çevresinde çoğunlukta sedir halılarına örnek oluşturan halıda (**Foto. 5**) göbek motifi olarak görülen “Türkmen aynaları” (**Şekil 4**) Kağızman yöresi halılarında (**Foto. 6**) da yer alan karakteristik motiflerdendir. Her iki halı zemininde sekizgen ya da dikdörtgenler içerisinde tek ya da çift sıra olarak dizilen “Türkmen aynası” motiflerinin merkezine yıldız motifleri (**Şekil 5**) yerleştirilmiştir. Yıldız motiflerinin ortasına dolgulanan ayrıntı motifleri ve kenarsularında ise yöreler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Motif, desen birliğinin yanı sıra renklerde farklılık izlenmektedir.

Kapadokya ve Kağızman yöresi halılarının yaygın motiflerinden olan Türkmen aynaları, Doğu Anadolu bölgesinde “koç boynuzlu göl” ya da “kırk boynuz gölü” adıyla da bilinmektedir. Bu motif, yalnızca Anadolu halılarına ait bir motif olmamakla beraber Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve İran çevresinde kullanılan Türk kökenli bir motiftir. Türkmen aynaları, Orta Asya Türkmen halılarının göbeğinde birer göl konumunda ya da belirli göllerin içinde dokunabilmektedir (Türkmen, 2001, s. 147).

Şekil 4. Türkmen aynası motifi

Şekil 5. Yıldız motifi

Fotoğraf 7. Avanos halısı (Gülgönen, 1997)

103x355 cm.

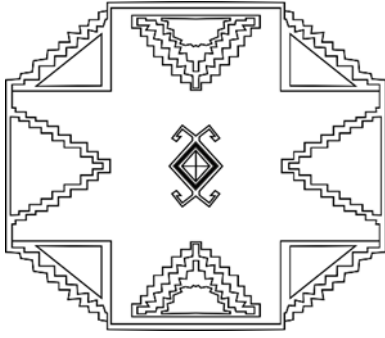

Fotoğraf 8. Kağızman halısı

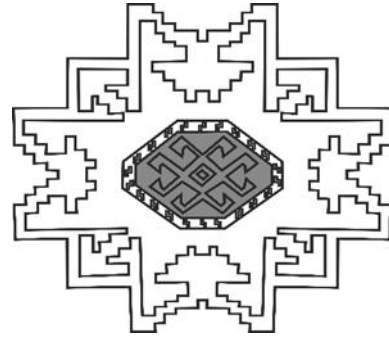
150x336 cm.

Anadolu’da ilk olarak Selçuklu halılarında karşımıza çıkan yıldız motifleri, günümüzde Kapadokya ve Kağızman halıcılığında da yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayan Gülgönen Koleksiyonu’nda bulunan bir diğer Avanos sedir halısında (Foto. 7) ikili, dördü ya da beşli tek sıra halinde zemine dizilen büyük boyutlu sekiz köşeli yıldızlar, Kağızman halılarında (Foto. 8) dördü, beşli ve altılı şekilde dokunmuştur. Benzer biçimde olan yıldızlar; Avanos yöresinde “Ermeni yıldızı” (Bayındır, 2007, s. 117) (Şekil 6) adını alırken, Kağızman’da daha çok “Lezgi yıldızı” (Şekil 7) biçiminde yaygınlaşmıştır. Kökeni Antik Çağ’a uzanan “Lezgi yıldızı” Şirvan, Doğu Anadolu ve Çanakkale bölgesi halılarında sıklıkla kullanılmıştır (Görgünay, 1984, s. 40). Avanos ve Kağızman halılarının merkezini kaplayan yıldız motifleri haricinde zemin renklerinde, kenarsuları ve dolgu motiflerinde farklılıklar görülmektedir.

Merkezinde yıldız dizileri sıralanan desenlerle oluşturulan kompozisyonlar köken itibariyle Azerbaycan’ın Kuba-Şirvan halı grubu içerisinde yer alan “Zeyve” halılarına aittir (Hamidova, 2010, s. 56). Bu bölgeden göç yoluyla Kars-Kağızman sahasına geçip, buradan diğer Kafkas halılarında olduğu gibi Anadolu içlerine yayılmış olmalıdır. Ayrıca, bir sekiz kollu yıldız madalyonun merkezine yerleştirilen sekiz kollu yıldız motifi ve köşelerde çeyrek madalyonun olduğu desen ile bugün İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi’nde bulunan, Konya Alâeddin Keykubat Türbesi’nden gelen 17.-18. yüzyıl Kapadokya dokuması halı (TİEM Sergi Kataloğu, ss. 168-169) ile yine aynı türbeden gelen 17. yüzyıl Uşak halısında da karşılaşılmaktadır (TİEM Sergi Kataloğu, ss. 44-45).

Şekil 6. Lezgi yıldızı

Şekil 7. Lezgi yıldızı

Fotoğraf 9. Avanos halısı (Gülgöner, 1997)

(100x140 cm)

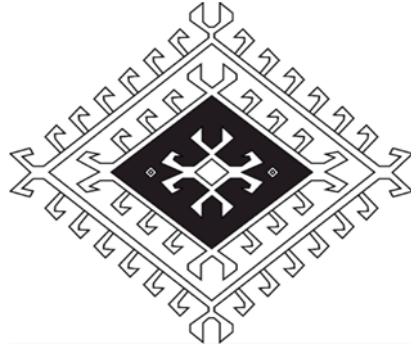

Fotoğraf 10. Kağızman halısı

(68x130 cm)

Genellikle Doğu Anadolu bölgesi halı desenlerinde karşılaşılan akrep motifleri önceleri tek başlarına yapılırken zaman içerisinde iç içe yapılan akrep motiflerine (Şekil 8) dönüşerek Kağızman halılarında olduğu gibi halıların merkezine taşınmıştır (Foto. 10). Daha çok seccade boyutlu halılarda karşılaştığımız iç içe geçmiş akrepler, Ayan Gülgöner Koleksiyonu'nda bulunan Avanos örneğinde (Foto. 9) Kağızman'da dokunduğu şekliyle merkezi bir konumda yer alarak günümüze kadar gelmiştir. Zemin renklerinde bulunan farklılığa karşın her iki yörede de akrep motifine verilen önem diğer halılarında olduğu gibi akrep motifli halılar üzerinden de bir köken birliğine ulaşmıştır.

Akrep motifleri, yaylak kışlak yaşam süren Türklerin tehlikeli buldukları ve çadırlarına girmesini istemedikleri akreplerden korunmak amacıyla yapılmaktadır. Bu inancıya göre akrebin halı üstündeki motif temsili sayesinde gerçeği çadıra yaklaşmayacaktır (Ateş, 2006, s. 58). Kars ilinin merkez ve merkeze bağlı birçok köyünde madalyonlu halılarda, çengelli kuyruklu göl halılarında, sekizgen göllü halılarda ve Lezgi Kazak halılarında akrep motifi ile yoğun biçimde karşılaşılmaktadır (Turan, 2021b, ss. 506-508).

Şekil 8. Akrep motifi

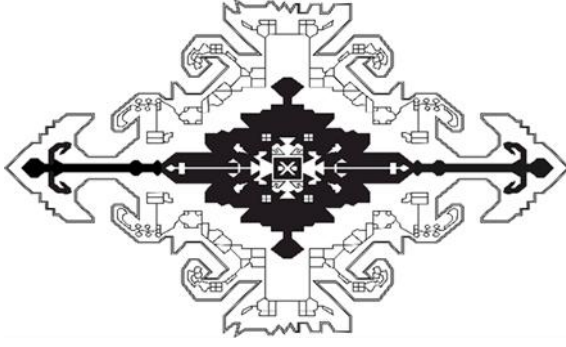
Fotoğraf 11. Ürgüp kollu göbek halısı
(Bayındır, 2007) 142x234 cm.

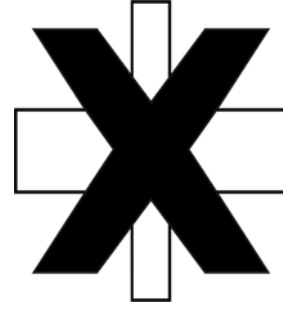
Fotoğraf 12. Kağızman taban halısı
180x373 cm.

Kağızman halıları ile benzerliklerin belirlendiği Kapadokya yöresi halılarından bir diğer grubu Ürgüp halıları oluşturmaktadır. Ürgüp yöresinde kıvrımlı göbek motifi nedeniyle yaygın olarak “kollu göbek halısı” (Bayındır, 2007, s. 86) (**Foto. 11**) adıyla bilinen halı kompozisyonları, aynı şekliyle Kağızman yöresinde de dokunmaktadır (**Foto. 12**). Her iki halıda da içi bitkisel motiflerle dolgululu olan göbek (**Şekil 9**) dört yönde palmet ve lotus benzeri dört motif ve aralarında sekiz tane çengelden oluşturulmuştur. Motifin merkezine; erken örneğini Pazırık halısında gördüğümüz, Hun gülü motifinin günümüzdeki halılara bir yansıması olan, sekiz kollu gül/yaprak (**Şekil 10**) motifi yerleştirilmiştir. Halının köşelerine göbek motifinin dörtte biri yerleştirilip, içleri yine göbekte yer alan aynı bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Halıların ayrıntı renklerinde farklılık olsa da genel itibarıyla aynı renklerin farklı tonlarının hâkim olduğu görülmektedir. Kenarsuları genel anlayışa uygun olarak bitkisel motiflerle dönülmüştür.

Şekil 9. Kollu göbek motifi

Şekil 10. Sekiz kollu gül motifi

Fotoğraf 13. Ürgüp Aslanlı halı (Bayındır, 2007)

134x224 cm

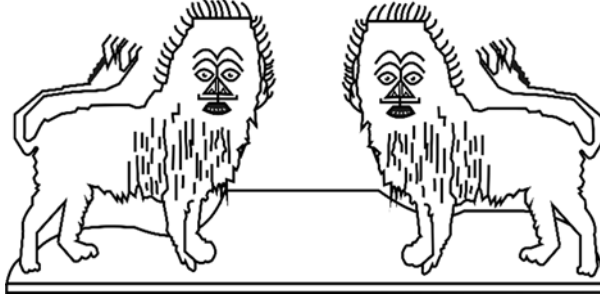

Fotoğraf 14. Kağızman Aslanlı halı

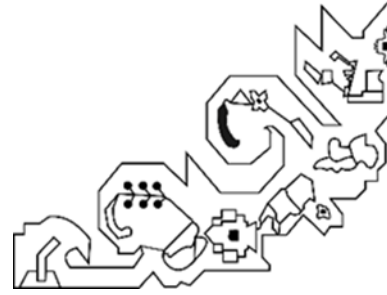
147x293 cm

Ürgüp yöresinde dokunan, göbeğinde bulunan aslan figürü (Şekil 11) nedeniyle “aslanlı halı” olarak adlandırılan halı deseni (Foto. 13) ile Kağızman yöresinde duvar halılarında karşılaşmak mümkündür. Kağızman’da da “aslanlı halı” adıyla dokunan halılar (Foto. 14) Ürgüp örnekleriyle nerdeyse aynı tezgâhtan çıkmış gibidir. Yeşil bir zemin üstünde karşılıklı olarak ayakta duran ve yüzleri cepheden verilen aslan figürlerinin tüm ayrıntıları aynıdır. Kompozisyonun köşe dolguları (Şekil 12) yine her iki yörede de dokunan “kollu göbek” (Foto. 11-12) halılarıyla benzer düzenlemeye sahiptir. Kenarsularında ve köşelerinde bitkisel motifler bulunan halıların, zemin ve ayrıntı renklerinde farklılıklar izlenmektedir.

Her iki yörede de evlerin duvarlarına asılmak amacıyla aslanlı halılar üretilmiştir. Aslan; Eski Mısır, Yunan ve Türk kültüründen günümüze güç, kuvvet sembolüdür. Koruyucu, bekçi karakterdir. Bu simgesel anlamları nedeniyle aslanlı halılar oda duvarlarına özellikle sünnet olan çocukların odasına asılmak amacıyla dokunmuştur. İleride kullanılmak üzere çeyizlik olarak sandıklarda saklanarak nesilden nesile aktarılmıştır.

Şekil 11. Aslan motifi

Şekil 12. Kıvrım motifi

Fotoğraf 15. Ürgüp Göbekli halı (Bayındır, 2007)

136x244 cm

Fotoğraf 16. Kağızman Göllü halı

166x350 cm

Ürgüp yöresine ait olan ve “göbekli halı” (Bayındır, 2007, s. 96) adıyla dokunan halı (Foto. 15) ile Kağızman yöresinde “göllü halı” adıyla bilinen halı (Foto. 16) arasında yine birlikten söz edilebilir. Köşelerinde göbek deseninin çeyreği yer alan halıların renk ayrıntıları göz ardı edildiğinde, göbek motifleri ve kenar dolguları tüm özellikleriyle bire bir aynıdır. Kenarsuları farklı olmasına karşın, iki halının kenarsuyu da bitkisel motiflerle oluşturulmuştur.

Esas itibarıyla, halıya adını veren göbek motifi (Şekil 13), Orta Asya Türkmen boylarından Yomutların halılarında yaygın olarak kullandıkları Kepsce gölünün (Türkmen, 2001, s. 115), Anadolu içlerine Kağızman üzerinden yayılan bir örneğidir. Bu nedenle, doğuda “göl” adını devam ettirerek aslına daha yakın bir kullanım içerisindeyken, uzaklaşıp Kapadokya yöresine taşındığında “göbek motifi” adına dönüşerek aslından uzaklaşmıştır.

Fotoğraf 17. Ürgüp halısı (Tavlaşoğlu, 2017)

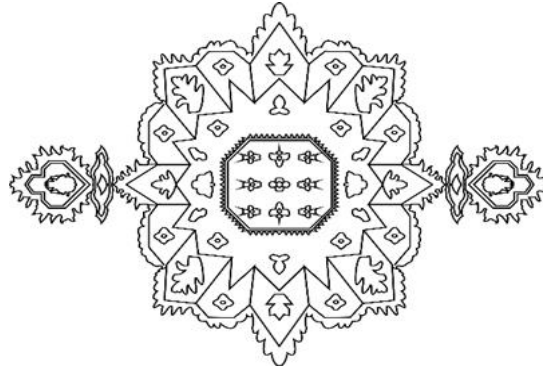
155x280 cm

Fotoğraf 18. Kağızman halısı

180x320 cm

Kağızman yöresi ile benzerlik gösteren bir diğer Ürgüp halısı Ürgüp Müzesi'nde bulunan, bordo zeminli halılardandır (**Foto. 17**) Bu grup halılarla Kağızman yöresinde dokunan halılar renk özelliğinin yanı sıra desen açısından da aynıdır (**Foto. 18**). Halıların merkezinde, şemse biçiminde bir göbek (**Şekil 14**) yer almaktadır. Köşelerde yine bu motifin dörtte biriyle oluşturulmuş dolgular bulunmaktadır. Kenar suları da benzer özelliktedir. Ayrıca bu iki örnek Kağızman halılarının tipik zemin rengi olan bordo rengi üzerinden de bir birlik sağlandığını göstermektedir.

Şekil 14. Göl motifi

Fotoğraf 19. Kapadokya halısı (Gülgönen, 1997)

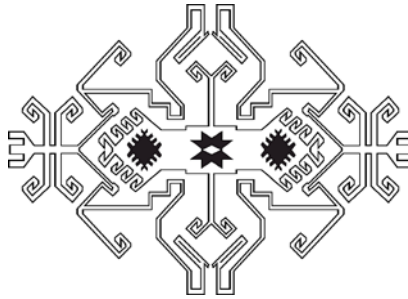
150x280 cm

Fotoğraf 20. Kağızman halısı

187x333 cm

Kars-Kağızman yöresinde “kilise halı” adıyla tanınan halılarda, aslında Gürcistan’ın Borçalı bölgesinde yaşayan Karapapak Türkleri tarafından dokunan “ziynetnişan gölü” olarak bilinen kompozisyon ile benzer bir kompozisyon içerisine, yine Borçalı bölgesinde bulunan Lembeli köyünde dokunması nedeniyle “lembeli” halı olarak tanınan halıların merkezinde yer alan “tısbağa” (tosbağa/kaplumbağa) (Hamidova, 2020, s. 105) motifinin (Şekil 15) yerleştirildiği görülmektedir (Foto. 20). Kars yöresinde sıklıkla kullanılan motif yörede “ejderha motifi” adıyla anılmaktadır (Görgünay, 1984, s. 31). Kağızman’da dokunan bu halılarla benzerlik gösteren halılar İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi örneğinde olduğu gibi Kapadokya yöresinde de dokunmuştur (Foto. 19). Kağızman’daki pastel renkli örneğin daha canlı renklisi olan Kapadokya halısında göl ve motiflerin yön ve duruşları değiştirilerek farklı desen ve kompozisyon elde edilmeye çalışılsa da motif itibarıyla yine Kağızman ve Borçalı yörelerine gönderme yapmaktadır.

Şekil 15. Kaplumbağa motifi

SONUÇ

Orta Asya'da başlayan Türk halıcılığı, zaman içerisinde göçler ve ticaret yolları aracılığıyla önce Anadolu sınırlarına, sonrasında Anadolu'nun fethiyle birlikte Anadolu içlerine yayılmıştır. Anadolu içlerine gelindiğinde yerel zenginlikleri aslımı koruyarak kendi potasında eriten Türk halıcılığı, özellikle renk anlamında bazı değişikliklere uğrasa da motif, desen, kompozisyon ve taşıdığı anlamlar açısından hep aynı kalmıştır.

Kağızman ve Kapadokya yöresi halıları karşılaştırıldığında desen ve kompozisyon açısından büyük benzerlik hatta birlik dikkatimizi çekmektedir. Bu benzerlik ve hatta birliğe yol açan birkaç kaynak olduğunu düşünmekteyiz. Doğudan başlayan ve Anadolu'nun iç bölgelerine kadar ilerleyen kültürel geçişin bir ayağını da Kağızman'dan Kapadokya'ya doğru olan geçiş oluşturmaktadır. Anadolu'ya giriş güzergahlarından biri olan Kağızman yöresi Orta Asya'dan taşınan dokuma kültürünün geliştiği merkezlerden biri olmuştur. Öncelikle 1018'den başlayarak 1064'te Ani'nin fethine kadar olan süreçte Selçuklu ve Türkmen beylerinin bölgeye yaptığı akınlar ve barınma hareketleri bu gelişmelerin başlangıcıdır. Bu dönemde Oğuz Türkmenlerinden Terekemeler, Kars Selim'e; Azeriler Selim ilçeleri, Tuzluca, Arpaçay, Aralık, Taşderde köylerine yerleşmişler, Türk kökenli motif ve desenleri halılarında dokumaya başlamışlardır (Dulkadir, 1992, ss. 92-96). Türk hakimiyetine geçtikten sonra, Anadolu Selçuklu dönemi sonrasına kadar Azerbaycan ve Nahcivan hattından gelen kervanların yol üstü güzergahında bulunan Kağızman, kendinde biriktirdiği Orta Asya dokuma kültürünü geliştirmeye ve gerek ticaret gerek sürgün gibi farklı nedenlerle iç bölgelere, daha batıya taşımaya devam etmiştir.

Her iki yöre halılarında Orta Asya izleri dışında bir diğer kaynak İran'dır. Halılardaki desen ve kompozisyonlar aslında İran'ın Hamedan, Kirmanşah, Bahtiyari bölgelerine aittir (Görgünay, 1978, s. 71). Kanuni Sultan Süleyman, 1534 yılında Tebriz bölgesinden Akkoyunlu ahalisini getirerek Kağızman ve çevresine yerleştirmiştir (Kırzioğlu, 1976, s. 26). İran halılarına ait olan desen ve kompozisyonların Kağızman yöresinde var olma nedenlerinden birisi, Kağızman'a 1534'lü yıllarda gelen Akkoyunlu topluluklarının yanında getirdiği halı örnekleri ve hafızası olabilir. Günümüzde bile yörede yaşayan Akkoyunlu kökenli aileler vardır. Kapadokya yöresi için ise; yoğunlukla Batı Anadolu bölgesinde ihracat amaçlı dokuma atölyeleri kuran İngiliz halı şirketlerinin birleşimiyle 1907 yılında, İzmir merkezli kurulan The Oriental Carpet Manufacturers Limited Şirketinin, 1911 yılında İran, Hamedan'da şubeleştirdiğini bilmekteyiz (Yılmaz ve Pınar, 2020, s. 304). Bu şirket büyük ihtimalle Hamedan atölyelerinde dokuttuğu desenleri Batı Anadolu atölyelerine de yaymış ve bu uzantılar Kapadokya yöresine kadar gelmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde; Avanos-Ürgüp yöresinde dokunan halıların İranlı asıllarına daha çok benzerken, Kağızman yöresinde bu etkilerin daha az hâkim olduğu, Türk dokuma prensipleri içerisinde eritildiği izlenmektedir.

19. yüzyıl başlarına, 1828 yılına gelindiğinde Kafkasya bölgesinde başlayan Rus işgalleriyle toplumsal, sosyolojik, ekonomik ve kültürel anlamda birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Azerbaycan topraklarında yer alan Kazak-Şemseddin Hanlığına bağlı Borçalı, Kazak ve çevresinde yaşayan Türkler Kars-Kağızman bölgesine yerleşmeye başlamışlardır. Kafkasya'dan gelen bu Türk toplulukları yörede dokunan halılarda 11. yüzyılda görülmeye başlanan Kafkas etkilerinin daha da artmasına yol açmıştır.

93 harbi (1877-1878) olarak bilinen dönemde ise 40 yıllık bir süre için Rus kontrolüne geçen Kars-Kağızman bölgesinde, Rusların yabancı unsurları yerleştirmek amacıyla oluşturdukları baskılar sonucunda, sayıları binlerle ifade edilecek bir nüfus yoğunluğu Kars-Kağızman bölgesinden Anadolu içlerine göç etmek zorunda kalmıştır. Farklı dönemlerde de olsa Kağızman yöresinden Anadolu içlerine devam eden Türk göçleri, yörenin dokumalarının başka bölgelere taşınma ya da o bölgeleri etkilemeleriyle sonuçlanmıştır.

Kağızman yöresinin göç ve ticaret hareketleriyle taşınan halılarının başka yörelerde motif, desen ve kompozisyon özellikleriyle bulunduğu karşılığı araştıran çalışmamız, İç Anadolu'nun batı ve doğu arasındaki geçiş güzergahı olan Kapadokya bölgesi üzerinde yoğunlaşmış, incelemelerimiz sonucunda; Kağızman ve Kapadokya yöresi halılarında benzer motif, desen ve kompozisyonların kullanıldığı belirlenerek her iki yörenin halı dokumacılığında kültürel bir geçiş ve köken birliği ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- ASLANAPA, O. (1987). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- ASLANAPA, O. (1997). Türk Halı Sanatının Tarihi Gelişimi. *Arış*, 1 (3), s. 18-25.
- ASLANAPA, O. ve DURUL, Y. (1973). *Selçuklu Halıları*. İstanbul: Ak Yayınları.
- ATEŞ, M. (1996). *Mitolojiler Semboller ve Halılar*. İstanbul: Symbol Yayıncılık.
- ATEŞ, M. (2006). *Türk Halıları Motiflerin-Sembollerin Dili*. Nevşehir: Ema Kağıtçılık Matbaacılık Ltd.
- BAYINDIR, Z. (2007). Günümüzde Avanos'ta (Nevşehir) El Halısı Üretimi ve Avanos Halılarının Özellikleri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/ Geleneksel Türk El Sanatları Ana Sanat Dalı, İzmir.
- BERKMEN, H. (2015). Avanos Kültür Varlıkları Çalışması, Kapadokya Bölgesinde Suyun İzi. *Megaron Dergisi*, 10 (4), ss. 595-609.
- BUDAK, M. E. (2015). *Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalarla Eskiçağdan Günümüze Kağızman*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- CANTİMER, A. M. (2022). *İpek Yolu ve Sakarya-I*. Erişim adresi: <https://www.adayorum.com/makale/9838584/mehmet-alper-cantimer/ipek-yolu-ve-sakarya-i>
- CENGİZ, E. (2021). Orta Çağ'da Kağızman ve Çevresi. C. Atlı ve H. Kara (Ed.). İçinde, *Kağızman Coğrafya, Tarih, Kültür* (ss. 213-235). İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- CEYLAN, N. (2007). Kağızman'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- ÇİLOĞLU, H. (1999). Nevşehir, Niğde, Konya Yöresi Halılarının Kompozisyon Özelliklerinin İncelenmesi. *Erdem*, 10 (28), ss. 95-100.
- DENİZ, B. (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- DENİZ, B. (2005). Türk Halı Sanatının Kaynakları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 14 (1), ss. 79-103.
- DULKADİR, H. (1992). Türk Dokuma Yanışları Hakkında Sosyo-Kültürel Bir Değerlendirme/A Socio-Cultural Evaluation of Turkish Textile Embroidery. İçinde, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, V (Maddi Kültür)*, ss. 85-101. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ERENTÖZ, C. (1954). Aras Havzası Jeolojisi. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 5 (12), ss. 1-53.
- ERZEN, A. (1992). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- GÖRGÜNAY, N. (1978). *Doğu Yöresi Halıları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- GÖRGÜNAY, N. (1984). *Doğu Anadolu Köy Halılarının Kalite ve Desenleri*. Ankara: Tarım-Orman ve Köyişleri Bakanlığı yayını.
- GÜLGÖNEN, A. (1997). 17-19. *Yüzyıl Konya Kapadokya Halıları*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- GÜRAL, M. (2019). 17. ve 19. Yüzyıl Aralığındaki Kapadokya Halılarının İncelenmesi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- HAMİDOVA, Ü. (2010). Kuba Grubu Azerbaycan Halıları. *Sanat Dergisi*, (16), ss. 53-59.
- HAMİDOVA, Ü. (2020). Kars ve Azerbaycan'ın Gence-Kazah Grubu İçinde Yer Alan Karapapak Halıları. *Arış*, (16), 90-111. <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2020.136>
- İPEK, N. (2014). Kafkaslar'lan Anadolu'ya Göçler (1877-1900). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1), ss. 101-138.
- KARADENİZ, Y. (1994). *Sosyo-Kültürel ve Tarihi Açından Kars*. İstanbul: Seviye Yayınevi.
- KAYA, A. (2014). Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme. *Ekev Akademi Dergisi* (59), ss. 211-232.
- KIRZIOĞLU, F. (1976). 1753 ve 1846 Yıllarında Erzurum Çarşıları ile Esnafını Tanıtan Kağızmanlızadeler'in İki Vakfiyesi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, (7), ss. 25-86.
- KIRZIOĞLU, M. F. (1953). *Kars Tarihi*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- KIZILKAYA, O. (2017). XIX. Yüzyılın Ortalarında Kars Sancağı'nda Bazı Sosyal ve Dini Yapılar. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV (8), ss. 192-223.
- KÖYBAŞI, S. (2012). Arpaçay ve Çevresindeki Havlı Dokumalar. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- ÖNEY, G. (1997). Anadolu-Türk Halısının Serüveni. *Arış*, 1 (1), ss. 50-54.
- SAMUK, G. (1984). Uşak Halılarının Dünü ve Bugünü. *Türk Dünyası Araştırmaları Türk Halıları Özel Sayısı*, ss. 107-133.
- SEVİN, V. (2003). *Eski Anadolu ve Trakya*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TAVLAŞOĞLU, S. (2017). Ürgüp Yöresi Havlı Dokumaları. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, Erzurum.
- TOPTAŞ, G. (2023) Kağızman Yöresi Halıları. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.
- TUNA, T. (2008). *Bilinmeyen Kapadokya*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- TURAN, M. (1988). *Kağızman ve Aşık Hıfzı*. İstanbul: Meb Basım Evi.
- TURAN, A. (2021a). Kars Yöresinde Bulanan Madalyonlu Halıların Tespiti. Doç. Dr. L. Zor (Ed.). İçinde, *İletişim ve Sanat İncelemeleri* (s.183-220). Ankara: İksad Publishing House.
- TURAN, A. (2021b). Kars Halılarında Görülen Figüratif (Hayvan/İnsan) Motiflerin İncelenmesi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 28, ss. 502-527.
- Türk ve İslam Eserleri Müzesi Koleksiyonu'ndan 15.-17. Yüzyıl Osmanlı Halıları*. Sergi Katalogu (ed. S. ŞAHİN ve A. DİLER).

- TÜRKEŞ, M. (2005). Orta Kızılırmak Bölümü Güney Kesiminin (Kapadokya Yöresi) İklimi ve Çölleşmeden Etkilenebilirliği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14 (1-2), ss. 73-97.
- TÜRKMEN, N. (2001). *Orta Asya Türkmen Halıları ile Tarihi Anadolu-Türk Halılarının Ortak Özellikleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- TÜRKMEN, N. F. (2020). Anadolu Türk Halılarının Tarihi Gelişimi. A. Soysaldı (Ed.). içinde, *Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı (1)* (s. 1-36). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- UMAR, B. (2008). *Kappadokia*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- YETKİN, Ş. (1974). *Türk Halı Sanatı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- YILMAZ, E. ve PINAR, H. (2020). Osmanlı İşçi Tarihine Bir Bakış: The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in [Şark Halı Kumpanyası] Üretim Organizasyonu, İşçileri ve Ücret Politikası [1908 – 1914]. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (21), 277-322. <https://doi.org/10.29029/busbed.816481>
- YÜKSEL, E. (2007). Mondros Mütarekesi'nden Kurtuluş Kağızman ve Çevresinde Ermeni Tedhişi (30 Ekim 1918-1 Ekim 1920). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 8 Issue 3, November 2024

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 05.07.2024

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 12.11.2024

DOI: 10.30692/sisad.1510909

SAVAŞ DÖNEMİ YAYIN POLİTİKALARINDA KAMU YAYINCILIĞI İLKESİ: TÜRKİYE VE ALMANYA ÖRNEĞİ*

*The Principle of Public Broadcasting in War-Time Broadcasting Policies:
Cases of Turkey and Germany*

Doğukan Celal ÇETİN

Yüksek Lisans Öğrencisi

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı

ORCID ID: 0000-0002-5759-6875

dogukancelal@gmail.com

Atf/Citation: Doğukan Celal Çetin (2024), "Savaş Dönemi Yayın Politikalarında Kamu Yayıncılığı İlkesi: Türkiye ve Almanya Örneği", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.3 Kasım 2024, s.585-593.

Öz: 1930'lu yılların ortalarına gelindiğinde I. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'nın kıtasına dargın ülkeleri Almanya ve İtalya'da birtakım hareketlenmelerin meydana geldiği görülmektedir. Savaşın ardından Versailles gibi çok ağır şartlara imza atmak zorunda kalan Almanya ile Britanya İmparatorluğu'ndan Anadolu topraklarında bulunan Ege kıyılarına hakim olma vaadiyle savaşa girmiş olan ancak yine İngilizlerin politika değiştirilmesiyle Güneybatı Anadolu'ya kaymak zorunda kalan İtalya'da bu dönemde günümüzde "aşırı sağ" olarak adlandırdığımız radikal fikirlere sahip siyasi partilerin iktidara geldiği görülmektedir. 1850 yılında başlayan Sanayi Devrimi dolayısıyla teknolojik yenilikler açısından doludizgin seyretmekte olan XX. yüzyılda 1920'lerde yaşanan bir gelişme yaklaşmakta olan savaş başta olmak üzere tüm tarihe damga vuracaktır. Bu icat ileride görüntü aktarımının da mümkün olduğunun kanıtlanmasına sebep olacak ve bu yönüyle daha başka icatların yolunu açacaktır.

Bu çalışmada söz konusu icat "radyo" ve bu yeni aracın dönemin Almanyasında kullanımının nasıl yaygınlaştığı, Nazi Partisi ve Adolf Hitler'in eyalet radyolarını nasıl ele geçirdiği ve mutlak söz sahibi haline geldiği, savaş süresince propaganda aracı olarak kullanılmış biçimi; Türkiye'nin savaşı nasıl gördüğü, dönemin radyolarında savaşın tarafsız ülkesi konumunda bulunan Türkiye'nin hangi tarafın fikirlerine daha yakın pozisyon aldığı ve dönem yayımları ile günümüz "kamu yayıncılığı" kavramı bağlamında iki ulusal radyo arasındaki farklar ve benzerliklerin ortaya konulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Propaganda, Kamu Yayıncılığı, Radyo, İkinci Dünya Savaşı.

* Bu çalışma yazarın "British Broadcasting Corporation'un (BBC) II. Dünya Savaşı Yayın Politikası" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Abstract: By the mid-1930s, notable developments were taking place in Germany and Italy, two countries embittered by the aftermath of World War I. Germany, having been forced to accept the harsh conditions of the Treaty of Versailles, and Italy, which had entered the war with British promises of control over the Aegean shores of Anatolia but ultimately redirected its ambitions to southwestern Anatolia due to British policy shifts, both saw the rise of political parties with radical ideologies that today would be considered far-right. In the fast-paced 20th century, marked by the Industrial Revolution since the 1850s and continuous technological innovation, a pivotal invention in the 1920s would soon leave a lasting impact on history, especially in the context of the impending war. This invention, which paved the way for image transmission, also set the stage for further advancements.

This study focuses on the invention of the “radio,” examining how it became widespread in Germany of that era, how the Nazi Party and Adolf Hitler gained control over state radios and established absolute dominance, and how the radio was employed as a propaganda tool during the war. Additionally, it explores Turkey’s stance on the war, the alignment of Turkish radio broadcasts, as a neutral country, with the ideologies of either side, and finally, it aims to highlight the differences and similarities between the two nations’ radio systems within the context of “public broadcasting,” comparing period broadcasts to modern-day standards.

Keywords: Communication, Propaganda, Public Broadcasting, Radio, World War II.

GİRİŞ

Kamu yayıncılığı, toplumun genel çıkarlarını gözeterek tarafsız, bağımsız ve erişilebilir yayın hizmetleri sunan bir medya anlayışıdır. Kamu yayıncılığı, ticari kaygılardan bağımsız olarak, halkın bilgi edinme, eğitime ve eğlenme gereksinimlerini karşılamayı amaçlar. Bu tür yayıncılık, demokrasinin temel taşlarından biri olarak kabul edilir ve vatandaşların bilgilendirilerek kararlar alabilmesi, toplumsal katılım ve kültürel çeşitliliğin desteklenmesi gibi hedeflere hizmet eder. Kamu yayıncılığı, hükümetler veya ticari çıkar gruplarının etkisinden bağımsız olmalıdır. Bu, haber ve bilgi akışının tarafsız ve objektif olmasını sağlar. Yayınlar, herhangi bir siyasi partinin, dini grubun veya ticari çıkarın lehine ya da aleyhine olmamalıdır. Kamu yayıncılığı hizmetinde haberler ve olaylar dengeli şekilde sunulmalı, farklı görüşlere eşit yer verilmelidir. Dolayısıyla vatandaşların doğru ve güvenilir bilgiye erişimini sağlamayı amaçlar. Bu, demokrasinin sağlıklı işleme için kritik bir rol oynar. Halkın, siyasi süreçler, ekonomik gelişmeler, sağlık ve eğitim gibi konularda bilgilendirilmesi, bilinçli kararlar alabilmelerine olanak tanır. Bu hizmeti sunan yayıncılar eğitici programlar ve kültürel içerikler sunarak halkın eğitime ve kültürel gelişimine katkıda bulunur. Belgeseller, eğitim programları, çocuklar için eğitici içerikler ve kültürel etkinliklerin yayınlanması, kamu yayıncılığının eğitim ve kültür misyonunun bir parçasıdır. Kamu yayıncılığı toplumun farklı kesimlerine hitap eder ve çeşitli kültürel, etnik ve sosyal grupların sesini duyurur. Bu, toplumsal katılımı artırır ve toplumun bütünleşmesine katkıda bulunur. Farklı dil ve kültürlerin yayınlarda yer alması, toplumsal çeşitliliği destekler (European Broadcasting Union, 2012, s.4-6). Radyonun icadının halk hanelerine ulaşmayı kolaylaştırması elbette politikacıların da zaman içinde bu yeni kitle iletişim aracını kullanmalarına yol açmıştır. Bazı politikacılar da zaman içinde diktatörlere evrilebilmişlerdir. İlginçtir ki diktatörler genellikle demokratik süreçler yoluyla iktidara gelmişlerdir. 1930’larda Almanya’da Üçüncü Reich’in yükselişi, askeri darbe olmadan demokrasinin çöküşünün en belirgin örneğidir. Almanya’da bu tarihe dek I. Dünya Savaşı’nın ardından 9 Kasım 1918 tarihinde kurulmuş “Alman Reich’i” ya da bilinen diğer adıyla Weimar Cumhuriyeti, anayasal federal bir devlet yapısında Alman topraklarına hakim olmaktadır. Bu sisteme göre Almanya’da bir başkan ve bir de şansöyle¹ makamı bulunmaktadır. Weimar Cumhuriyeti dönemine son verecek olan Adolf Hitler, o döneme dek partisinin Anti-Semitik ve aşırı sağcı faaliyetlerinden dolayı 1924 yılında hapis yatmıştır. 1929 yılına dek gerçekleşen 3 seçimde Alman Parlamentosu Reichstag’da en fazla 32 koltuğa sahip olabilen Hitler’in partisi Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP), 1929 yılında küresel çapta büyük bir ekonomik krizin patlamasıyla iktidara yürümüştür. Kitle iletişim araçlarının kontrolü, Adolf Hitler’in diktatörlük yönetimini kurmasına ve sürdürmesine yardımcı olmuştur. NSDAP

¹ Parlamenter ülkelerde “Başbakan” makamına karşılık gelen Alman makamıdır.

üyeleri medyanın gücüne güçlü bir şekilde inanmışlardır. 1933 yılında Hitler'in Almanya Şansölyesi olarak atanmasından kısa bir süre sonra ve Weimar Cumhuriyeti'nin son rekabetçi seçiminden bir ay önce, Reich Propaganda Bakanı Dr. Paul Joseph Goebbels, 1940'ta yayımlanan günlüğünün düzenlenmiş versiyonunda şöyle yazmıştır: “*Şimdi mücadeleyi sürdürmek kolay olacak, çünkü devletin tüm kaynaklarını kullanabileceğiz. Radyo ve basın artık bizim emrimizde. Bu sayede bir propaganda şaheseri yaratacağız.*” (Goebbels, 1938, s.197-198).

İlk Alman kamuya açık radyo yayını yine Hitler'den önce 29 Ekim 1923'te yapılmıştır ve “*Funk-Stunde Berlin*” adıyla bilinen ilk yayın Almanya'nın ilk kamuya açık radyo istasyonu olarak kabul edilmektedir. Bu istasyon, Dr. Hans Bredow'un liderliğindeki Reichpostministerium (Almanya Posta Bakanlığı) tarafından kurulmuştur. Hans Bredow, Almanya'da radyo yayıncılığının öncülerinden biri olarak bilinmekte olup radyo teknolojisinin ve yayınının gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Baetz, 2013). Bu zamandan sonra çeşitli bölgesel radyolar açılmış ve Hitler'in liderliğindeki Nazi Almanyası dönemine gelindiğinde tüm bölgesel yayınlar 1925 yılından beri var olan Reichs-Rundfunk-Gesellschaft (RRG) bünyesine katılmış, 5 Temmuz 1933'te Joseph Goebbels'in başında bulunduğu Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'na bağlanmıştır ve böylece parti için ulusal çapta hitap etme olanağı yaratılmıştır (Deutsches Reichsgesetzblatt, 1933, s.123). Goebbels tarafından fakir Alman halkının propaganda dinleyebilmesi amacıyla yalnız 76 Reichsmark'lık fiyatıyla ucuz, “*Volksempfänger*” (Halk Alıcısı) adında ve tek kanallı bir radyo cihazı ürettirdiği bilinmektedir (Kasım, 2011, s.67).

Almanya'da II. Dünya Savaşı Sırasında Radyo Yayınları

Reichspost Bakanlığı'ndan Bakanlık Direktörü Hans Bredow ile koordineli olarak kablosuz telgrafın sunduğu fırsatları fark etmiş ve şirketi Eildienst GmbH'ye mali açıdan işleyen bir radyo hizmeti sağlamak için ilk kez mali bir temel sunmuş olan Dr. Ernst Ludwig Voss genel halk için yayın “eğlence yayıncılığı” organize edecek bölgesel şirketler kurmak için özel yatırımcılar bulmaya çalışmıştır. Bu durum da “*Deutsche Stunde in Bayern*” (Bayern'de Radyo Saati), “*Funk-Stunde*” (Radyo Saati), “*Mittelduetsche Rundfunk*” (Orta Alman Yayın Kurumu), “*Nordische Rundfunk*” (Kuzey Alman Yayın Kurumu), “*Ostmarken Rundfunk*” (Doğu Alman Yayın Kurumu), “*Schlesische Funkstunde*” (Silezya Yayın Kurumu), “*Süddeutsche Rundfunk*” (Güney Alman Yayın Kurumu), “*Südwestdeutsche Rundfunk*” (Güneybatı Alman Yayın Kurumu) ve “*Westdeutsche Rundfunk*” (Batı Alman Yayın Kurumu) olmak üzere 9 bölgesel yayıncının kurulmasını sağlamıştır. Bu 9 yayıncı daha sonra Reichs-Rundfunk-Gesellschaft (RRG) şirketi altında birleşmişlerdir (Dethlefs ve Birdsall, 2021, s.9). Esasen Hitler totaliter rejimi ilan etmeden önce halkla iletişim kurmak için radyoyu nadiren kullanmış ve bunu yaparken de parti dışı gazetelerin konuşmalarını yayınlamasına izin vermiştir. Ancak bu durum kısa bir süre sonra değişmiştir. Hitler'in konuşmaları tüm Almanya'da, özellikle de Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı tarafından tanıtılmış olan radyoda yaygın şekilde yayınlanmaya başlamıştır. Konuşmalar haftalık haber filmlerinde gösterilmiş ve Almanya'nın her yerinde kitap ve broşürlerde büyük baskılar halinde yeniden basılmıştır. Hitler'in konuşmaları Naziler için o kadar önemli hale gelmiştir ki, restoranların ve barların dahi Hitler konuşma yaparken radyolarını açmaları beklenmiştir ve bazı şehirlerde yoldan geçenlerin duyabilmesi için halka açık hoparlörler yerleştirilmiştir. Naziler ayrıca bahsedilmiş olan Volksempfänger haricinde insanların konuşmaları evlerinde dinleyebilmesi için başka ucuz radyolar da satmışlardır (Bytwerk, 2008, s.7). Bu ucuz versiyonlar 35 Reichsmark (RM)'a kadar satılabilmektedir. Dönemin Almanya'sında ekmeğin 0.33 RM ve 1 Litre sütün ise 0.22 RM olduğu göz önünde bulundurulduğunda bir cihaz olarak radyonun Nazilerce ne kadar uygun meblağ karşılığı satıldığını anlamak mümkün olacaktır. Nazi propagandası radyoyu da soykırımı teşvik etmek için önemli bir araç olarak kullanmıştır (Chalk, 1999).

Nazi mesajının yayılmasında radyonun önemini fark eden Goebbels, milyonlarca ucuz radyo setinin (Volksempfänger) hükümet tarafından sübvansede edildiği bir programı onayladı. “Sekizinci Büyük Güç Olarak Radyo” başlıklı konuşmasında Goebbels şöyle demiştir:

Radyo olmasaydı iktidarı ele geçirmemiz ya da onu kullandığımız şekilde kullanmamız mümkün olmazdı... Alman devriminin, en azından aldığı biçimiyle, uçak ve radyo olmadan imkansız olacağını söylemek abartı olmaz. [Radyo] sınıf, mevki ya da din farkı gözetmeksizin tüm uhusa ulaştı. Bu, öncelikle Alman radyosunun sıkı merkezileşiminin, güçlü haberciliğinin ve güncelliğinin bir sonucuydu... Her şeyden önce tüm radyo faaliyetlerini açıkça merkezileştirmek, manevi görevleri teknik görevlerin önüne koymak, net bir dünya görüşü sağlamak gerekir. (Goebbels, 1938, s.206).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, Alman hanelerinin %70'inden fazlasında bu radyolardan biri bulunmaktadır ve sadık vatandaşların yabancı yayınlardaki diğer bakış açılarını dikkate almasını önlemek için menzili kasıtlı olarak sınırlandırılmıştır. Radyo yayınları ayrıca halka açık yerlerde ve işyerlerinde hoparlörlerden de çalınmıştır. Ancak evlerde insanlar sıklıkla radyoyu kolayca kapatabilmekteydiler ve bir kutudan propaganda duymanın isteği geçtiğinde elbette radyoyu dinlemeyi tercih etmemişlerdir ve bu da Nazilerin radyoda müzik, tavsiye ve ipuçları, diziler ve diğer eğlenceler gibi birçok propaganda dışı unsur sunmasına da neden olmuştur (Koonz, 2003, s.94).

Nazi Almanyası Lideri Adolf Hitler, Avusturya'yı bizzat radyoyu kullanarak ele geçirmişti dahi denilebilir. Bunun sebebi olarak Almanca konuşmakta olan Avusturya'ya Almanca hitap ederek Avusturya halkını, kendi yönetimlerine karşı isyana teşvik etmiş olması gösterilebilir. 1936 yılında gerçekleşmiş olan Saar Halkoylaması'ndan bir gün önce bir sosyalist ve Nazi karşıtı olan Max Braun'un kaçtığı asparagasını duyurmuş, kendisine “düzenbaz” dahi demiştir (Kasım, 2011, s.70-71).

Nazi Partisi, propaganda sunumlarını yapmak için büyük ölçüde hitabete önem vermiştir. “Mein Kampf” kitabında Hitler, değişimleri getiren yazılı metinler değil, konuşulan sözler olduğunu fark ettiğini, çünkü insanların katılmadıkları şeyleri okumak yerine bir konuşmacıyı dinlemek için oyalandıklarını anlatmıştır. Dahası, konuşmacılar dinleyicilerini karşılarında bulduklarından, onların tepkilerini görebilmiş ve ikna etmek için buna göre ayarlama yapabilmişlerdir. Kendi hitabeti yükselişinde önemli bir faktör olmakla birlikte önceden yazılmış konuşmaları okumaya/duymaya gelenleri küçümsemekten de çekinmemiştir (Brendon, 2000, s.57). Bu tür konuşmacılar, aktarılan bilginin kitle iletişim araçlarına erişebilen yabancılara ulaşması istenmediğinde özellikle önemli olmuştur. Eski konuşmacıları oluşturan siyasi çatışmanın yerini almak için okullar kurulmuştur. 1939'da Walter Tiessler, ilk konuşmacılardan biri olarak kendi deneyimlerinden bahsetmiş, bu uygulamanın devam etmesini istemiştir (Tießler, 1939, s. 25-26).

Bakanlık, bu tür konuşmacılara doğu cephesindeki sorunların nasıl ele alınacağı ya da gıda paylarındaki kesintilerin nasıl tartışılacağı gibi bilgiler sağlamıştır. Parti propaganda merkezi, Redner-Schnellinformation'ı (Konuşmacıların Ekspres Bilgileri) Anti-Semitist kampanyalar ve hangi bilgilerin sunulacağı gibi acil kampanyalar için yönergelerle birlikte göndermiştir. Bu tür konuşmacılarla belirli gruplar hedef alınmıştır. Örneğin, “Hitler Gençliği” için özel konuşmacılar oluşturulmuştur. Bunlar, diğer şeylerin yanı sıra, Hitler Gençliği üyelerine daha fazla çocuk üretmeleri gerektiği konusunda ders vermişlerdir. Konuşmacılar genellikle pankartlar ve bandolarla iyi organize edilmiş etkinlikler olan siyasi veya askeri mitinglerde konuşmalar yapmışlardır (Mosse, 2003, s.277).

Türkiye’de II. Dünya Savaşı Sırasında Radyo Yayınları

Türkiye’de ilk radyo yayını 6 Mayıs 1927’de yayına başlayan İstanbul Radyosu’dur. İstanbul Radyosu’nun bu ilk yayını “İstanbul Telsiz Telefonu” adıyla Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) ve Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi (TTTAŞ) tarafından Sirkeci Garı’nda kurulmuş olan radyo vericisi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Arvas, 2018, s.408). İstanbul Radyosu’nun ardından 1928 yılında Ankara Radyosu ilk yayınlarını yapmıştır (Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, 2024). Ankara ve İstanbul Radyoları 8 Eylül 1936 tarihinde Posta, Telefon ve Telgraf Umum Müdürlüğü’ne (PTT) devredilmiş ve bu devrin ardından vericisi güçlendirilen Ankara Radyosu 28 Ekim 1938’de resmen işletmeye açılmıştır. İlk radyo yayını, bir deneysel yayın olarak bahsedildiği üzere İstanbul Radyosu tarafından 6 Mayıs 1927’de başlamış ve kısa süre içinde düzenli yayınlara dönüşmüştür (Deniz, 2019, s.815). İlk radyo yayını, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün modernleşme ve kalkınma hedefleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Yayın, Türkiye’nin ilk resmi radyo yayını olarak kabul edilir ve bu yayınlara birlikte Türkiye’de radyo yayıncılığı dönemi başlamış olur. Bu ilk yayında, dönemin devlet yetkilileri ve teknisyenleri yer almış ve bu yayının gerçekleşmesi, Türkiye’deki iletişim teknolojilerinde önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. İlk radyo yayınlarının umumiyetle klasik müzik ve haber bültenlerinden oluşmakta olduğunu söylemek mümkündür. Yayınlar, İstanbul’daki stüdyodan yapılmış ve belirli saatlerde halkın dinleyebileceği şekilde planlanmıştır. Bu ilk yayınların ardından radyo, kısa süre içinde büyük popülerite kazanmış ve ülkenin çeşitli bölgelerinde radyo dinleyicileri oluşmaya başlamıştır (Deniz, 2019, s.816). 1927’deki ilk radyo yayınının ardından, Türkiye’de radyo yayıncılığı hızla gelişmiştir. 1928 yılında, İstanbul Radyosu olarak bilinen ilk düzenli radyo istasyonu kurulmuş ve bu istasyon, günün belirli saatlerinde yayın yapmaya başlamıştır. 1930’larda ise Ankara Radyosu kurulmuş ve bu istasyonlar, Türkiye’nin radyo yayıncılığı alanında öncüsü olmuştur (Yaylalı, 2018, s.40). Radyo yayınlarının başlangıcından itibaren, Türkiye’de radyo teknolojisinin geliştirilmesi ve radyo yayınlarının ülke genelinde yaygınlaştırılması için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yeni radyo vericileri kurulmuş, mevcut vericiler güçlendirilmiş ve radyo yayınlarının kalitesi artırılmıştır. Bu süreçte, radyo yayıncılığı alanında personel yetiştirilmiş ve radyo yayınlarının içerikleri zenginleştirilmiştir.

1930 ve 1940’lı yıllarda Türkiye’de en önemli kitle iletişim ve propaganda aracı tüm dünyada olduğu gibi radyodur (Koç, 2012, s.75). Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı’nın başladığı ilk yıllarda iktidar tarafından halkı etkilemek, iktidara olan güven duygusunu artırmak maksadıyla dönemin gazeteleri iktidarın politikalarının halka aktarıldığı ve yansıtıldığı önemli propaganda araçları olmuştur (Akın, 2022, s.488). 20. yüzyılın başlarında, radyo iletişimi, haberlerin hızlı bir şekilde geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan en etkili araçlardan biri haline gelmiştir. Radyo, görsel medya henüz yaygınlaşmadan önce, halkın bilgiye erişimini sağlayan birincil kaynaktı. 2. Dünya Savaşı sırasında, radyo yayınları, savaşın gidişatı hakkında bilgi vermek, halkın moralini yüksek tutmak ve propaganda yapmak için yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Türkiye, 2. Dünya Savaşı sırasında radyo yayıncılığını daha da geliştirerek, halkın bilgilendirilmesi ve eğitilmesi konusunda önemli adımlar atmıştır. Bu dönemde, radyo yayınlarının içeriği, savaşın gidişatına göre şekillenmiş ve devlet tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmiştir. 2. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte, Türkiye resmi olarak tarafsız kalma politikası benimsemiştir. Bu tarafsızlık politikası, radyo yayınlarının içeriğini de doğrudan etkilemiştir. Türkiye, savaşın başında, her iki tarafın da (Müttefikler ve Mihver Devletler) radyo yayınlarına eşit mesafede durmuş ve yayınlarında tarafsız bir dil kullanmıştır. Ancak, savaşın ilerleyen dönemlerinde, özellikle Almanya’nın Balkanlar’a doğru ilerlemesi ve Türkiye’ye yönelik tehditlerin artmasıyla birlikte, radyo yayınlarının içeriğinde bazı değişiklikler gözlenmiştir. 1899 yılında Şam’da doğmuş bir bürokrat ve siyasetçi olan Burhan Asaf Belge, takvimler 1939’un Ağustos ayını gösterdiğinde o dönem Matbuat Umum Müdürlüğü’ne bağlı yayın yapmakta olan Ankara Radyosu’nda müdürlüğü temsilen “Günün Meseleleri” isiminde bir program yapmaya başlamıştır. Belge, savaşın sona erdiği yıl olan 1945’in başlarına dek devam eden yayında

genellikle II. Dünya Savaşı'na dair analizlerine yer vermiş, Müttefik Devletlerin politikalarını desteklerken aynı zamanda Alman Nazizmi ile İtalyan Faşizmine karşı sert söylemlerde bulunmuştur. O dönem Türkiye'de radyonun devlet eliyle yapılıyor olmasından dolayı kısmen de olsa resmi yayınlardan sayılabileceği göz önünde bulundurulduğunda Türkiye, savaşa katılmadığı halde Müttefik Devletler ile aynı eksende düşünmektedir denilebilir (Akkaya, 1899-1967, s.8).

Türkiye, bir yandan kendi güvenliğini sağlamak için çeşitli önlemler alırken, diğer yandan da savaştan önce yalnız musiki yayını yapan radyoyu halkın moralini yüksek tutmak ve ulusal birliği pekiştirmek amacıyla da kullanmaya başlamıştır (Yazgan, 2016, 301). Savaş döneminde, propaganda, savaşan ülkeler için önemli bir araç olmuştur. Türkiye de bu dönemde propaganda yayınlarına yer vermiştir. Radyo yayınlarında, savaşın Türkiye üzerindeki olası etkileri, hükümetin aldığı önlemler ve halkın dikkat etmesi gereken konular hakkında özellikle Burhan Asaf Belge tarafından bilgi verilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin tarafsızlık politikası ve bu politikanın ülkenin güvenliği için önemi vurgulanmıştır. Radyo yayınlarında, halkın moralini yüksek tutmak amacıyla da çeşitli programlar yayınlanmıştır. Müzik programları, eğlence programları ve halkın günlük yaşamını kolaylaştıracak bilgiler, radyo yayınlarının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Bu yayınlar, savaşın getirdiği belirsizlik ve endişe ortamında halkın rahatlamasına ve moral bulmasına yardımcı olmuştur. Türkiye, II. Dünya Savaşı'na doğrudan katılmamakla birlikte, savaşın gidişatını yakından takip etmiş ve uluslararası ilişkilerde dikkatli bir politika izlemiştir. Bu süreçte, radyo yayınları, Türkiye'nin dış politika mesajlarını iletme için etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Türkiye, radyo yayınlarında, barış ve uluslararası iş birliği mesajlarına yer vermiştir. Savaşın yıkıcı etkilerine dikkat çekilmiş ve uluslararası toplumun barış için çaba göstermesi gerektiği vurgulanmıştır. O dönem ülke içindeki siyasi ortam ve çok uluslu bir savaşın da sınırlarına dayanması sebebiyle Türkiye'de asker sınıfının göz ile görülür şekilde söz sahibi olduğu görülmektedir. Bu ortamda Ankara Radyosu'nun programlarını belirleyen isimler arasında sivillerin yanı sıra Türk Silahlı Kuvvetleri'ni (TSK) temsilen Kurmay Yüzbaşı Kemal Atalay'ın olduğu görülmektedir (Yazgan, 2016, 301). Bu yayınlar, Türkiye'nin tarafsızlık politikasını destekleyen ve uluslararası arenada barış yanlısı bir imaj oluşturmayı amaçlayan bir stratejinin parçası olmuştur. 2. Dünya Savaşı sırasında, Türkiye'de radyo yayınları, halkı eğitmek ve bilgilendirmek amacıyla da kullanılmıştır. Savaşın getirdiği ekonomik ve sosyal zorluklar karşısında, halkın bilinçlendirilmesi ve günlük yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli bilgilerin iletilmesi önemli hale gelmiştir. Bu kapsamda, tarım, sağlık, ekonomi ve güvenlik konularında bilgilendirici programlar yayınlanmıştır. Özellikle sağlık alanında, savaş döneminde salgın hastalıkların önlenmesi ve halk sağlığının korunması amacıyla çeşitli bilgilendirme programları yapılmıştır. Ayrıca, gıda güvenliği ve tasarruf tedbirleri konusunda da halkı bilinçlendiren yayınlar yapılmıştır. Bu yayınlar, halkın savaş koşullarına uyum sağlamasını kolaylaştırmış ve toplum sağlığını koruma çabalarına destek olmuştur. 2. Dünya Savaşı sırasında, Türkiye'de radyo teknolojisinin gelişimi ve yaygınlaşması da önemli bir rol oynamıştır. 1938-1940 arası dönemde Türkiye'de radyo Posta ve Telgraf Teşkilatı (PTT) eliyle devam etmiştir (Özçağlayan, 2002, s.535). Savaşın başlamasından önce, radyo yayıncılığı ülkenin belirli bölgelerinde sınırlı kalmışken, savaş döneminde bu yayınların ülke geneline yayılması için çalışmalar yapılmıştır. Yeni radyo vericileri kurulmuş ve mevcut vericilerin güçlendirilmesi sağlanmıştır. Böylece, radyo yayınlarının erişim alanı genişletilmiş ve daha fazla kişinin radyo yayınlarına ulaşması sağlanmıştır. 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, Türkiye'de radyo yayınlarının rolü ve önemi devam etmiştir. Savaş sonrası dönemde, radyo, yeniden yapılanma ve kalkınma çabalarının bir parçası olarak kullanılmıştır. Savaşın getirdiği yıkım ve zorluklar karşısında, halkın bilinçlendirilmesi ve moralinin yüksek tutulması için radyo yayınları önemli bir araç olmuştur. Savaş sonrası dönemde, radyo yayınlarının içeriği de çeşitlenmiştir. Eğitim, sağlık, tarım, ekonomi ve kültürel konularda bilgilendirici programlar yapılmaya devam edilmiştir. Ayrıca, savaşın etkilerinin azaltılması ve toplumun yeniden yapılanma sürecine adaptasyonu için çeşitli bilgilendirme ve eğitim programları düzenlenmiştir. Böylece ayrıca halkın kültür

seviyesinin de artırılması amaçlanmıştır (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 30.10, Yer No: 129.929.1, 27 İlkteşrin 1934/27 Ekim 1934).

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı döneminde Alman Radyosu sıfatıyla yayın yapmış olan RRG, yayın politikası itibarıyla Nazi propagandasının önemli bir aracı olarak kullanılmış ve savaşın seyri üzerinde etkili olmuştur. Almanya'nın radyo yayıncılığı, Nazi Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra büyük bir dönüşüm geçirmiş ve Goebbels'in fikirleriyle devlet kontrolünde bir propaganda aracına dönüşmüştür. Nazi Almanyası, radyoyu hükümetin kontrolünde bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Başta Adolf Hitler, Joseph Goebbels ve diğer Nazi Partisi üyeleri olmak üzere siyasetçi ve askerler, radyonun toplum üzerindeki etkisini tanımış ve bu etkiyi en üst düzeye çıkarmak için çeşitli yayın stratejileri geliştirmişlerdir. Hitler, radyoyu halka doğrudan hitap edebileceği bir araç olarak görmüş, Almanya ve Nazi ideolojisinin mesajlarını yaymak için etkin bir şekilde kullanmıştır. Nazi döneminde Alman radyosu, çeşitli türlerde programlar sunmuş ancak bunların çoğu ideolojik olarak yönlendirilmiştir. Özellikle haber bültenleri ve politik yorumlar, Nazi propagandasının en önemli araçları olmuştur. Radyo programları, Alman halkına savaşın gerekçelerini, Nazi rejiminin başarılarını ve düşmanlarını hedef gösteren propagandist içeriklerle doludur. Ayrıca, müzik, kültürel programlar ve eğlence yayınları da Nazi ideolojisine uygun şekilde seçilmiş ve kurgulanmıştır. Adolf Hitler, özellikle konuşmalarıyla radyo aracılığıyla halkı etkilemeyi amaçlamıştır. Özellikle büyük konuşmaları ve önemli olaylarda yaptığı yayınlar, geniş kitlelere ulaşarak Nazi propagandasının gücünü artırmıştır. Hitler'in özellikle savaş açıklamaları, zafer kazanımları ve düşmanlarına yönelik ağır eleştiriler içeren konuşmaları, Alman halkının moralini yüksek tutmak ve savaşa olan desteğini sağlamak için kullanılmıştır. Nazi radyo yayınları, sadece Alman halkını etkilemekle kalmamış, aynı zamanda işgal altındaki bölgelerde ve işbirlikçi rejimlerde de etkili olmuştur. Örneğin, işgal altındaki ülkelerdeki radyo yayınları, yerel halkları Nazi ideolojisine sempati duymaya ve işgal yönetimini desteklemeye teşvik etmiştir. Bu yönüyle dönemin Alman Radyosu RRG'nin kamu yayıncılığının temel ilkeleriyle kesinlikle ilgisi bulunmamaktadır. Ancak Türkiye'de yayın yapan Ankara Radyosu, savaşta taraf olmamanın verdiği avantajla savaşta yaşanan gelişmelere karşı Müttefik Devletler lehine konuşmalar yapılırsa da daha az taraflı kalabilmiş ve çoğunlukla Türk halkını bilinçlendirme yoluna gitmiştir. Bu yönüyle Ankara Radyosu, henüz belirsiz çizgilerden oluşan kamu yayıncılığı ilkelerine çoğunlukla uygun hareket etmiştir.

KAYNAKÇA

- (BCA), Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Fon:30.10, Yer No:129.929.1, 27 İlkteşrin 1934. Muamelat Genel Müdürlüğü, 129-929-1, 654, (27 Ekim 1934).
- AKIN, D. (2022). İkinci Dünya Savaşı'nda Basın ve Yayın Organlarının Etkisi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VI (2), 474-519.
- AKKAYA, A. Y. Burhan Asaf Belge (1899-1967). *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2024. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/burhan-asaf-belge-1899-1967/?pdf=6133>
- ARVAS, İ. S. (2018). Türkiye'nin Radyo ile Tanışması ve Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, C. IV (2), 406-428.

- BAETZ, B. (2013). 90 Jahre Radio: Erster Hörfunksender in Deutschland nimmt seinen Betrieb auf. *Deutschlandfunk*. Erişim: <https://www.deutschlandfunk.de/90-jahre-radio-erster-hoerfunktender-in-deutschland-nimmt-100.html>
- BRENDON, P. (2000). *The Dark Valley, A Panorama of the 1930s*. New York: Alfred A. Knopf.
- BYTWERK, R. L. (2008). *Landmark Speeches of National Socialism*. Texas: Texas A&M University Press.
- CHALK, F. (1999). Radio Propaganda and Genocide, Montreal Institute for Genocide Studies: Occasional Paper Series, Erişim: https://spectrum.library.concordia.ca/id/eprint/979957/1/A-MIGS_Occasional_Paper_Series_RADIO_PROPAGANDA_AND_GENOCIDE.pdf
- DENİZ, Ü. (2019). Konser Salonlarından Radyo Stüdyosuna (1927): Cumhuriyet Döneminin İlk Türk Müsikisi Radyo Sanatçıları ve İlk Radyo Konserleri. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, C. XII (27), 813-832.
- DETHLEFS F. & BIRDSALL, C. (2021). Geschichte der Audiobestände der Reichs-Rundfunk-Gesellschaft (RRG) und ihrer Archivierung. *Rundfunk und Geschichte*, C. XLVII (3-4), 9-31.
- Deutsches Reichsgesetzblatt Teil I, 75 No'lu ve 5 Temmuz 1933 tarihli Alman Resmi Gazetesi.
- Empowering Society a Declaration on the Core Values of Public Service Media. European Broadcasting Union (EBU), Cenevre Ekim 2012. Erişim: https://www.ebu.ch/files/live/sites/ebu/files/Publications/EBU-Empowering-Society_EN.pdf
- GOEBBELS, J. (1938). *Der Rundfunk als achte Großmacht*. Signale der neuen Zeit. 25 ausgewählte Reden von Dr. Joseph Goebbels, Calvin University German Propaganda Archive, Münih. Erişim: <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/goeb56.htm>
- HEITGER, U. (2003). *Vom Zeitzeichen zum politischen Führungsmittel: Entwicklungstendenzen und Strukturen der Nachrichtenprogramme des Rundfunks in der Weimarer Republik 1923-1932*. Münster: LIT Verlag.
- <https://www.trt.net.tr/kurumsal/tarihce> (Erişim Tarihi: 24.06.2024 15:48).
- KASIM, M. (2011). Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo. *Selçuk İletişim*, C. VI (4), 64-75.
- KOÇ, N. (2012). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Radyo. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. VIII (15), 69-103.
- KOONZ, C. (2003). *The Nazi Conscience*. Londra: Harvard University Press.
- MOSSE, G. L. (2003). *Nazi Culture: Intellectual, Cultural and Social Life in the Third Reich*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- ÖZÇAĞLAYAN, M. (2002). Türkiye'de Radyo Yayıncılığının Gelişimi (1926-1991). *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (14), 529-557.
- TIEßLER, W. (1939). Redner formen die Volksseele. *Der Hoheitsträger* 3.
- YAYLALI, H. (2018). 1927'den Çok Partili Döneme Kadar Türkiye'de Radyo Yayıncılığı. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, C. X (1), 33-50.

YAZGAN, T. (2016). Cumhuriyet'in Örnek Bir Kültür Kurumu: Ankara Radyosu. *TRT Akademi Dergisi*, C. I (1), 300-314.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 8 Issue 3, November 2024

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 19.04.2024

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 05.09.2024

DOI: 10.30692/sisad.1468548

ÜRÜN SORUMLULUĞU VE MÜHENDİSLİK ETİĞİ

Product Responsibility And Engineering Ethics

R. Tuğrul OĞULATA*Prof. Dr.**Çukurova Üniversitesi**Mühendislik Fakültesi Tekstil Mühendisliği Bölümü*

ORCID ID: 0000-0003-2783-5246

ogulata@cu.edu.tr

Atıf/Citation: R. Tuğrul Oğulata (2024), “Ürün Sorumluluğu ve Mühendislik Etiği”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.3 Kasım 2024, s.595-607.

Öz: Günümüzde teknolojik gelişmelere bağlı olarak ürünler daha özelliğli ve karmaşık bir yapıda üretilmektedir. Bu nedenle sıradan bir tüketicinin ürünü inceleyerek onun hatalı olduğunu anlaması mümkün değildir. Bugün ürünler genellikle seri imalat şeklinde üretilmektedir. Ürün hatalı üretilmişse, seri üretim nedeniyle piyasadaki hatalı ürün sayısı fazla olmaktadır. Ürünlerin hatalı üretilmesi veya güvenlik açısından tehlike oluşturması üreticinin sorumluluğudur. Bu sorumluluk ürün sorumluluğu şeklinde tanımlanmaktadır. Ürün sorumluluğu, hatalı ürünlerden dolayı oluşan zararları üreticinin tazmin etmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda üreticinin tazminat sorumluluğu, hatalı ürünlerin sebep olduğu ölüm ve yaralanmalar ile eşyaların hasara uğraması veya kullanılamaz hale gelmesinden oluşmaktadır. Tazminat hakkı, hatalı ürünü kullananların veya üçüncü kişilerin zarar görmeleri nedeniyle meydana gelmektedir. Gelişmiş ölkelerde zarar görenleri korumak amacıyla hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Ülkemizde de bu konuda yasal düzenlemeler yapılmıştır. Türk hukuk sisteminde ürün sorumluluğusunda ilgili düzenleme “7223 sayılı Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu” ile yapılmıştır. Çalışmada ölkemizdeki yasal düzenlemeler değerlendirilmiş ve üreticinin yasal sorumluluğu incelenmiştir. Bununla birlikte hatalı ürünlerin imalatında mühendislerin de sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumluluk daha çok etik açıdan düşünölmektedir. Üreticinin güvenilir ürün üretmesi öncelikle etik sorumluluktur. Bu yüzden çalışmada mühendislik etiğinin önemi de değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ürün Sorumluluğu, Üretici Sorumluluğu, Hatalı Ürün, Mühendislik Etiği.

Abstract: Nowadays, depending on technological developments, products are produced in a more specialized and complex structure. For this reason, it is not possible for an ordinary consumer to examine the product and understand that it is faulty. Today, products are generally produced in mass production. If the product is produced incorrectly, the number of defective products on the market increases due to mass production. It is the manufacturer's responsibility if the products are produced defectively or pose a safety hazard. This liability is defined as product liability. Product liability requires the manufacturer to compensate for damages caused by defective products. In this context, the manufacturer's liability for compensation consists of deaths and injuries caused by faulty products and damage or

unusability of goods. The right to compensation arises due to damage suffered by users of the faulty product or third parties. In developed countries, legal regulations were needed to protect those who were harmed. Legal regulations have been made on this issue in our country. In the Turkish legal system, the relevant regulation on product liability was made by the "Product Safety and Technical Regulations Law No. 7223". In the study, the legal regulations in our country were evaluated and the legal liability of the manufacturer was examined. However, engineers also have responsibilities in the manufacturing of defective products. This responsibility is considered more from an ethical perspective. It is primarily an ethical responsibility for the manufacturer to produce reliable products. Therefore, the importance of engineering ethics was also evaluated in the study.

Keywords: Product Liability, Manufacturer Liability, Defective Product, Engineering Ethics.

GİRİŞ

Günlük hayatın farklı kesimlerinde karşılaşılan problemleri çözmek, önlemek ve daha iyi bir yaşamı sağlamak amacıyla planlama, tasarım ve uygulama içeren çalışmaların önemli bir kısmı mühendislik faaliyetleri kapsamında görülmektedir. Mühendislik; matematiği ve temel bilimleri esas alan eğitim ve tecrübeyle kazanılan bilgilerin yardımıyla, malzemelerin, güçlerin ve enerjilerin verimli bir biçimde yapı, çeşitli cihaz ve makine, ürün ve süreçlere dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır (Alpaslan, 2011, s. 2). İnsanların hayatlarını kolaylaştırmayı amaçlayan mühendislik hizmetleri, mühendislik eğitimi almış kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Birbirinden çok farklı mühendislik alanları olmakla birlikte genel olarak mühendisin görevi; bilim ve teknolojiye yararlanarak gerçekleştirdiği çalışmalarını, toplumun ve insanlığın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla belirli bir meslek etiği kapsamında uygulamaktır (Alpaslan, 2011, s. 3).

Türk Dil Kurumu sözlüğü mühendisi, *"İnsanlığın ihtiyaçlarını karşılamak için iyi bir estetik tasarım ile temel bilimler çerçevesinde en az maliyetle en yüksek verimlilik ve güvenlikte teknoloji veya sistem geliştiren kimse"* şeklinde açıklamaktadır (TDK, 2024). Özetle bir mühendis; belli bir alanda mühendislik eğitimiyle kendini yetiştirmiş, planlayıcı, tasarımcı, yeni şeyleri geliştiren ve uygulama yapabilmeye özelliği olan ve mühendislik kavramını benimsemiş kişi olarak ifade edilebilmektedir.

Mühendisliğin temelleri çok eski devirlere kadar uzanmakla birlikte, özellikle 1750-1850 yılları arasında Batı Avrupa'da gerçekleşen sanayi devrimi döneminde gerçek anlamda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu dönemde birçok mühendis ve bilim adamı yetişerek mühendislik anlamında önemli çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte endüstri devrimine kadar yasal bir mühendislik eğitimi bulunmamaktadır. Endüstri devriminin etkisiyle mühendislik okulları kurulmaya başlanarak çağdaş mühendisliğin temelleri atılmış ve bu doğrultuda ilk mühendis okulu Fransa'da 1757 yılında açılmıştır (Alpaslan, 2011, s. 5). Günümüze kadar geçen zaman içerisinde bilimsel ve teknolojik gelişmelerle beraber mühendislik mesleğinden beklentiler de sürekli değiştiğinden mühendislik eğitiminin belli bir standart esas alınarak verilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Günümüz mühendislik eğitiminde; problemleri belirleyebilen, sorgulayabilen, yenilik ve gelişmeleri takip edebilen, insanların gereksinimlerine cevap verirken ekonomik olarak da toplumlara katkı sunabilen, bütün bunları yaparken de etik ilkelere değer verebilen bir anlayış benimsenmektedir (Oğulata, 2024, s. 88).

Birbirinden oldukça farklı konularda eğitim alarak mesleklerini icra eden mühendisler, mesleklerinin özellikleri nedeniyle ekonomik ve sosyal alandaki gelişmeler ile ülkelerin ekonomilerine doğrudan etki etme potansiyellerine sahip olmaktadır. Mühendislik mesleğinin bu etkileri nedeniyle değer yargıları açısından zaman zaman sorgulanmaları da gündeme gelebilmektedir. Bu doğrultuda mühendisler; bilhassa insan ve toplum sağlığı, çevresel etkiler, düzensiz şehirleşme, doğal kaynakların kullanılma şekli, çalışma koşulları, teknolojik gelişmelerin sunduğu olumlu ve olumsuz etkiler vb. şekilde sayılabilecek konularda yaptıkları

çalışmalar nedeniyle çıkar çatışmalarının tarafı haline gelebilmektedirler (Oğulata, 2021, s. 528). Çıkar çatışmalarının muhtemel tarafı olabilen mühendislerin bu nedenle görevlerini yerine getirirken etik problemlerin de tarafı olarak görülmesi ya da etik problemlerin içinde bulunmaları ve eleştirilmeleri işin doğası gereğidir. Benzer şekilde bir mühendisin, katkısıyla üretilen herhangi bir ürünün üretim aşamasında etik değerleri dikkate alıp almadığının sorgulanması da söz konusu olabilmektedir. Bir mühendisin mesleki faaliyetleri arasında görülen uygulama, proje, yapı, makine ya da genel olarak üretilen bir ürünün insana, çevreye ve ekonomiye olası etkileri düşünüldüğünde mühendislik mesleğinde etik ilkelerin oldukça önemli olduğu söylenebilmektedir. Bundan dolayı mühendisin görevi sebebiyle bir etik problem yaşamaması ya da karşılaştığı bir etik problem durumunda ne yapması gerektiği noktasında mesleki etik bakımından gerekli bilgi ve deneyimi mutlaka edinmesi gerekmektedir. Bu açıdan mühendislik faaliyetlerinde çevreyi önemsemeyen bir çalışmanın doğaya olumsuz etkileri söz konusu oluyor ise bu etik bir problemdir. Aynı biçimde insan ve toplum sağlığını dikkate almadan ya da olumsuz etkileri saklanarak yapılan bir ürünün üretimi etik bir problemdir. Bu doğrultuda yeni tasarlanan bir otomobilde maliyetleri düşürmek amacıyla yeterli güvenlik sistemleri olmadan üretimin gerçekleştirilmesi yine etik bir problemdir. Ya da yeterli güvenlik sistemi olmadan imal edilen bir asansörün veya insan sağlığı ile can ve mal güvenliği açısından belirli standartlarda üretilmeyen tüm ürünlerin veya ürünlerin pazarlanması aşamasında iddia edilen özelliklerini sağlamayan herhangi bir mühendislik ürününün tüketiciye sunulması, hukuki sorumluluktan önce etik bir sorundur. Bu nedenle bir mühendisin mesleğini yürütürken veya sorumluluğunun gereğini yaparken mesleki anlamda kendisini yetiştirmesi kadar ilişkisi olan kişi, toplum ya da kurumlara karşı da sorumlulukların bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu kapsamda mühendislerin, toplum ve çevre sağlığı ile güvenliğini önemsemeleri ve bu sebeple tüm çalışmalarında mühendislik etiğine önem vermek zorunda oldukları söylenebilmektedir (Oğulata, 2024, s. 90).

Günümüzde birçok ürün seri üretim şeklinde gerçekleştirilerek dünyanın hemen her yanında pazarlanmakta ve tüketicilerin kullanımına sunulmaktadır. Ürün imalatında yapılan bir yanlışlık ise seri üretim nedeniyle çok sayıda hatalı ürünün piyasaya sunulmasını sağlayabilmektedir. Bazı durumlarda bu hatalı ürünlerin insan sağlığı ile can ve mal güvenliğine yönelik zararları da söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle tüketicilerin korunması ve üreticilerin ürettikleri ürün bakımından sorumluluklarını ortaya koyabilmek için etik değerlerin dışında hukuki düzenlemelere de ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu bakımdan çalışmada mühendislik açısından etik değerlerin önemi ve gerekliliği ile ülkemizdeki geçerli hukuki düzenlemeleri üzerinde ayrı ayrı durularak ürün sorumluluğu konusuna dikkat çekilmek istenmiştir. Çalışmanın bu açıdan üzerinde pek durulmayan ürün sorumluluğu konusunda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı ve farkındalık yaratacağı beklenmektedir.

Mühendislik Etiği

Mühendislik çalışmalarının yaşamın her alanında görülmesi ve sosyal, toplumsal ve ekonomik hayatın üzerinde önemli etkilerinin bulunması, mühendisliği ister istemez diğer mesleklerden ayrı bir konuma getirmektedir. Doğal olarak bu durum mühendisler üzerindeki sorumluluğun büyüklüğüyle beraber her alandaki mühendislere yönelik beklentilerin de zamanla artmasına neden olmuştur. Toplumda mühendisler için oluşan bu beklenti, mühendislik mesleğinin kendine has kural ve standartlarıyla yürütülmesi gerektiği anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mühendisler bu şekilde çalışmalarını yürütürken, her şeyden önce insana ve çevreye zarar verebilecek bir faaliyetin içinde bulunmamak durumundadırlar. Tahmin edildiği gibi bazı durumlarda mühendislik çalışmaları ya da mühendislerin verdikleri birtakım kararlar nedeniyle etkilenen insan sayısı oldukça fazla olabilmektedir. Olumlu veya olumsuz yönde olabilen bu etki, mühendislik mesleğinin önemini de ortaya koymaktadır. Mühendislik mesleğinin fark edilen bu önemi nedeniyle mühendisler için etiğin gerekliliği de sürekli olarak gündeme gelmektedir. Bu sebeple mühendislerin mesleklerini icra ederken uygulayacakları kendilerine

özel mühendislik etiğine gereksinim duyulduğu anlaşılmış ve bu yüzden mühendislikle ilgili birlikler / kurumlar tarafından mühendisler için belirlenen etik ilke ve kurallar oluşturulmuştur.

Mühendislikle ilgili oluşturulan bu etik ilke veya kurallarda; mühendislerin mesleki bilgi ve deneyimlerini insanlığın faydasına sunarken, doğayı ve çevreyi de dikkate alarak, hizmet verdiği kesimlere karşı objektif ve dürüst bir ilişki içinde bulunmaları, çıkar çatışmalarının tarafı olmamaları ve sosyal sorumluluk bilinci içerisinde görevlerini yapmaları konusunda değerlendirmeler yer almaktadır. Bu kapsamda Dünya Mühendisler Birliği 1977 yılında temel mühendislik etiği ilkelerini belirleyerek üyeleriyle paylaşmıştır. Dünya Mühendisler Birliği tarafından bu doğrultuda mühendislik etiği, “*Mühendisler, mühendislik mesleğinin, doğruluğunu, onurunu ve değerini, insanların rahat yaşaması için bilgi ve becerilerini kullanarak, dürüst ve tarafsız olarak halka ve kendi işlerine sadakatle hizmet ederek, kendi disiplinlerinin mesleki ve teknik saygınlığını arttırmaya çalışarak yüceltir ve geliştirirler*” (Gençoğlu, 2008, s. 28) şeklinde ifade edilmiştir.

Türkiye’de ise Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), Avrupa Ulusal Mühendislik Birlikleri Federasyonu’nun belirlediği mühendislerin kendi ülkelerinde uymaları gereken kurullarla, Amerika Birleşik Devletleri Mühendisler Birliği’nin kabul ettiği etik kurullara benzer şekilde, 2004 yılında “Mesleki Davranış İlkelerini” hazırlamıştır. Yürürlüğe konulan bu etik ilkeler ile mühendislerin mesleki anlamdaki sorumluluklarını yerine getirmeleri istenmektedir. TMMOB’nin benimsediği bu mesleki davranış ilkeleri incelendiğinde söz konusu sorumluluğun geniş bir şekilde değerlendirilerek,

- *Topluma ve Doğaya Karşı Sorumluluklar*
- *Hizmet Verilen Gerçek ya da Tüzel Kişilere Karşı Sorumluluklar*
- *Mesleğe ve Meslektaşına Karşı Sorumluluklar*
- *Kendilerine Karşı Sorumluluklar*”

başlıkları altında sınıflandırıldığı tespit edilmektedir (İpbüker, Göksel ve Deniz, 2006, s. 47; Ertem, 2004, s. 14). Yukarıda ifade edilen ilkelerden özellikle ürün sorumluluğu açısından önemli görülen “Hizmet Verilen Gerçek ya da Tüzel Kişilere Karşı Sorumluluklar” başlığı altında şu hususlara yer verilmiştir.

“Mühendisler ve mimarlar,

- 1. Mesleki hizmet verilirken, güvenilirliklerini titizlikle gözeterek, yaptıkları her türlü sözel ya da yazılı sözleşmede yer alan bütün hükümlere tam olarak uyarlar ve karşı taraftan da aynı duyarlılığı beklerler.*
- 2. Her türlü mesleki hizmet sırasında, toplumun güvenliğini, sağlığını ve refahını tehlikeye atmamaya en üst düzeyde özen göstererek, mesleki beceri ve deneyimlerini yaptıkları işe bütünüyle yansıtarak düzgün bir iş standardıyla çalışırlar.*
- 3. İş ilişkilerini etkileyecek şekilde doğrudan ya da dolaylı olarak herhangi bir armağan, para ya da hizmet ya da iş teklifi kabul etmezler; başkalarına teklif etmezler; mesleki ilişkilerini geliştirmek amacıyla siyasal amaçlı bağış yapmazlar.*
- 4. Yaptıkları işin kendi deneyimlerini zenginleştirmesi için titizlikle çaba gösterirken, toplum ve doğa için kesin bir tehlike oluşturmadığı sürece, hizmet verilen gerçek ve tüzel kişilerin ticari ve teknolojik sırlarını izin almadan başkalarına açıklamazlar, kişisel çıkarları için kullanmazlar.”*

Bu doğrultuda mühendislerin yaptıkları mesleki faaliyetlerinde; “Hizmet Verilen Gerçek ya da Tüzel Kişilere Karşı Sorumluluklar” kapsamında tasarladıkları, projelendirdikleri ya da imal ettikleri ürünler bakımından dürüst ve güvenilir olmaları, toplumun sağlığını, can ve mal güvenliğini öncelik alarak hizmet ve üretimlerini gerçekleştirmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Bu ise mühendislerin mesleki anlamda etik sorumluluğunun bir gereği olarak görülmektedir. Aksi durumda yeterli olmayan meslek bilgisi, gerekli özenin gösterilmemesi ve sonuçlarının ne olacağı hesap edilmeden yapılan mühendislik uygulamaları nedeniyle insan ve doğa üzerinde etkileri çok ağır olan zararlar mümkün olabilmektedir. Bu doğrultuda doğru belirlenmeyen zemin etüdünün yanında yanlış yapılmış statik hesap, uygun olmayan beton ve demirle inşa edilmiş binaların, köprülerin, tünellerin depremlere karşı dayanıksızlığı örnek olarak verilebilmektedir. Benzer şekilde sıcaklık ve basınç değerleri kontrol edilmeyen, dolayısıyla uygun işletme koşullarında çalışması sağlanmayan ya da imalatı sırasında malzeme ve işçilik hataları bulunan bir basınçlı kabın patlayarak çevresindekilere verebileceği zarar bu kapsamda düşünülebilmektedir. Yine bir üretim sırasında zorunlu olarak tercih edilen ve çevreye zararlı etkileri olan bir kimyasal maddenin yeterli güvenlik önlemleri alınmadan kullanılması halinde suya, toprağa veya havaya karışarak insan ve çevre üzerinde olumsuz etkiler oluşturması örnek olarak verilebilmektedir (Oğulata, 2023, s. 447). Aynı şekilde kalitesiz, özentisiz ve belirtilen özellikleri sağlamaktan uzak tüketiciyi aldatmaya yönelik sadece kar amaçlı üretilen ayıplı malların piyasaya sunulması da bu kapsamda değerlendirilebilmektedir. Örneğin; ilk kullanımda bozulan çamaşır makinesi, elektrik kaçağı olan bir su ısıtıcısı, kullanıcısının saçına zarar veren bir fön makinesi, şarj edilirken bataryası patlayan bir cep telefonu, söylendiği kadar menzili olmayan bir elektrikli otomobil, yeterli güvenlik önlemleri olmadığı için düşen bir asansör, insan sağlığını tehdit eden işlenmiş hazır gıda ürünleri, kanserojen boyar madde içeren tekstil ürünleri ve ürün tanıtımlarında iddia edilen özelliklerin bir kısmının eksik olması gibi pek çok olumsuzluk tüketicilerin karşısına çıkabilmektedir. Bu sebeple hangi alanda olursa olsun mühendisler bütün çalışmalarında; insan, toplum ve çevre sağlığı ile güvenliğini ön plana alarak hareket etmek durumundadırlar. Bundan dolayı mühendislerin, çalışmalarında mesleki yetkinliklerini sağlamalarının yanında, etik değerler bakımından da nedeni ne olursa olsun sorgulanabilecekleri bir yanlışın ya da ihmalin içinde bulunmamaları gerekmektedir.

Genel olarak mühendislikte görülen hatalar, mühendislerin yaptıkları çalışmalarla ilgili olarak yetersiz mesleki bilgiden ya da gerekli özenin gösterilmemesinden kaynaklı olsa da sonuçta bu durum mesleğin yüklediği sorumluluğun yerine getirilmemiş olmasındandır. Bu sonuç ise her koşulda etik dışı bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bundan dolayı mühendisler; yaptıkları işin etkileri nedeniyle önemlerini iyi anlamalı ve etik dışı davranışlardan kaçınabilmeleri için de sorumluluklarını iyi bilmeleri ve tüm işlerinde mesleki etik ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalmalıdırlar.

Mühendisler, yukarıda ifade edilen “Mesleki Davranış İlkeleri” içerisinde “Hizmet Verilen Gerçek ya da Tüzel Kişilere Karşı Sorumluluklar” başlığı altında belirtilen “*Her türlü mesleki hizmet sırasında, toplumun güvenliğini, sağlığını ve refahını tehlikeye atmamaya en üst düzeyde özen göstererek, mesleki beceri ve deneyimlerini yaptıkları işe bütünüyle yansıtarak düzgün bir iş standardıyla çalışırlar.*” ilkesi doğrultusunda görevlerini yapmalıdırlar.

Ürün Sorumluluğu

Günümüz dünyasında insanların hayatlarını kolaylaştırmaya yönelik farklı özelliklerde ve sayısı giderek artan çeşitlilikte ürünler yaşamın her alanında kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü ürün tanımını, “*Türlü endüstri alanlarında ham maddelerin işlenmesiyle elde edilen şey*” şeklinde yapmaktadır (TDK, 2024). Bu açıdan ürün denilince belirli malzeme/malzemelerin kullanılarak genellikle mühendislik hizmetleriyle üretilen ve tüketicinin kullanımına ya da tüketimine sunulan her türlü ticari eşya anlaşılmaktadır. Bunlar içinde temel ihtiyaçları karşılayan gıda, barınma, enerji, giyim vb. ürünler ile hayatın ayrılmaz parçası haline gelen ulaşım, iletişim ve haberleşme, ev ve ofis aletleri, kişisel bakım ürünleri, eğitim araç

gereçleri, hatta çocukların gelişimi için gerekli görülen oyuncaklar sıralanabilmektedir. Bu kapsamda hemen herkesin kullandığı ya da faydalandığı otomobil, motosiklet, cep telefonu, bilgisayar, televizyon, radyo, yazıcı, projektör, çamaşır ve bulaşık makinesi, fırın, buzdolabı, ütü, fön makinesi, gözlük, tıraş makinesi, kozmetik ürünler, her türlü kıyafetler ve işlenmiş hazır gıda ürünleri günlük yaşamın vazgeçilmezleri arasındadır. Hayatın bir parçası haline gelen bu ürünler, bilimin ve teknolojinin gelişmesiyle sürekli gelişim göstererek daha nitelikli ve karmaşık yapılarıyla tüketiciye sunulur hale gelmektedir. Her biri mühendislik çalışmalarıyla üretilerek piyasaya sunulan bu ürünlerin, tüketicinin ya da kullanıcının ihtiyaçlarına cevap verirken kendisinden beklenen özellikleri sağlamasının yanında kullanımları sırasında insan sağlığı ile can ve mal güvenliğine yönelik herhangi bir tehlike de oluşturmaması gerekmektedir. Ürün sorumluluğu olarak tanımlanabilecek bu durum üreticinin standartlara uygun olarak ürettiği ve piyasaya arz ettiği malının arkasında durabilmesi olarak da değerlendirilebilmektedir.

Piyasaya sürülmüş üretimi hatalı bir ürünün kullanılması ya da tüketilmesi nedeniyle herhangi biri, ölüm ve yaralanma tehlikesiyle karşılaşabileceği gibi mal varlığında da bir zarar söz konusu olabilmektedir. Ürün sorumluluğu bu zararları tazmin edebilmek bakımından dikkate alınan hukuki bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda ürün sorumluluğunun; bir ürünün tasarımı, üretimi, dağıtımı, satış ve kullanımı nedeniyle meydana gelen yasal sorumluluğu ifade ettiği söylenebilir.

Bu kapsamda ürün sorumluluğu; ayıplı bir ürün sebebiyle meydana gelen zararda, üretici ve satıcı dâhil üretim ve dağıtım zinciri içinde bulunan kişilerin sorumluluğunu göstermektedir (Tanrıbilir, 2009, s. 264). Bu durumda bir ürün, amacına uygun şekilde kullanılmasına rağmen ayıplı olması nedeniyle mal varlığı veya şahıs varlığına zarar vermesi halinde dağıtım zincirindeki kişiler sorumlu tutulmaktadır. Dolayısıyla kişi/kişilerin uğradığı zarar/zararların bunlar tarafından karşılanması gerekmektedir. Anlaşıldığı üzere ürün sorumluluğu, hatalı ürünler sebebiyle meydana gelebilen zararlar nedeniyle tazminat talep etme hakkı doğuran kusursuz sorumluluk halidir. Hatalı ürün, ürünün üretici tarafından belirtilen özellikleri sağlamaması ve tüketicinin ürünü kullanımı ya da tüketimi esnasında can ve mal güvenliğine yönelik beklentilerini karşılayamaması durumudur. Bu durum özellikle ürünlerin tasarımında ve malzeme seçiminde yanlışlar bulunması veya yeterli kontrol ve özen gösterilmeden imal edilmesi halinde söz konusu olmaktadır. Bunun yanında üretimlerin bugünün dünyasında genellikle seri üretim şeklinde gerçekleştirilmesi, hatalı bir üretim halinde piyasaya aynı üründen çok sayıda hatalı ürünün sunulmasını mümkün kılmaktadır. Doğal olarak bu hatalı ürünlerin kullanılmaları durumunda bu ürünlerden zarar görebilen kişilerin sayısı da artabilmektedir. Bu nedenle günümüzde tüketicinin güvenerek aldığı belirli bir ürünün kullanımı esnasında uğranılan zararların tazmin edilebilmesi ve üreticilerin ürünlerinden sorumlu tutulabilmeleri için bir takım hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Bununla birlikte şimdilerde toplumun her kesiminde geçerli olan bu anlayış geçmişten bugüne belirli bir süreç içinde şekillenebilmiştir. Bu kapsamda üreticinin sorumluluğunun farkına varılması ve bununla ilgili tartışmalar daha çok endüstri devrimiyle beraber gerçekleşen bilim ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak gündeme gelmeye başlamıştır (Kanıslı, 2020, s. 1418).

Üretici, toptancı ve perakendeci işiyle uğraşanlar 1800'li yılların ortalarına kadar o devirde geçerli görülen "caveat emptor" ilkesi nedeniyle bir ölçüde ürün sorumluluğu kavramından korunmaktaydılar. Bu dönemde garanti esası benimsendiğinden, satıcı tarafından garanti verilmemesi halinde satışı yapılan üründen sorumlu tutulamayacağı kabul edilmekte ve bu sebeple "alıcı dikkatli olsun" anlamında "caveat emptor" ilkesi geçerli sayılmaktadır (Aydos, 2006, s. 30; Aydos, 2013, s. 1786; Christina ve Munishamappa, 2014, s. 428). Anlaşıldığı üzere o yıllarda alıcının dikkatli olması gerektiği düşünüldüğünden sorumluluk tamamen alıcıya bırakılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde ayıplı bir mal sebebiyle oluşan zararlar için alıcının, dava açmak ve talepte bulunmak gibi bir hakkı bulunmamaktadır. Zaten toplumdaki ve mahkemelerdeki genel kanı da tüketici konumundakilerin olası zararlar konusunda kendilerini korumaları gerektiği yönündedir. Ticareti yapılan ürünlerin önemli bir kısmı tarım ürünleri ya

da karmaşık yapıya sahip olmayan ürünlerden oluştuğu için alıcının, ayıpları rahatlıkla anlayabileceği kabul edildiğinden sorumluluğun da alıcıda olması gerektiğine inanılmaktadır (Aydos, 2013, s. 1787).

Bununla birlikte bilim ve teknolojinin gelişmesiyle ilerleyen yıllarda üretilen malların çeşitliliğinin artması ve giderek karmaşık hale gelmeleriyle sıradan bir tüketicinin ürün hakkında değerlendirme yapması oldukça zorlaşmıştır. Özellikle tarihi süreç içerisinde mühendislik bilgisi içeren buhar makinesi, otomobil ile elektrikli ve elektronik cihazların piyasaya çıkmasıyla birlikte toplumdaki bakış açısı da değişmeye başlamıştır. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak gittikçe karmaşıklaşan ve aynı zamanda seri üretim şeklinde imal edilen ürünlerin, bu ürünleri kullanan, tüketen ya da dolaylı bir şekilde ilişkisi olan kişileri olumsuz yönde etkileme ihtimalleri de giderek artmıştır. Özellikle seri üretim şeklinde yapılan ürünlerin piyasaya arzında; yanlış tasarım, yanlış ya da kalitesiz malzeme kullanımı, işçilik ve montaj hataları, standartlara uygun olmayan üretim ile yeterli düzeyde yapılmayan kalite kontrol nedeniyle fazla miktarda hatalı ürünün piyasada olması çok sayıda insanın olumsuz etkilenmesini mümkün kılabilmiştir. Bu sebeple üreticinin sorumluluğu oldukça önem arz etmektedir. Bundan dolayı zaman içerisinde alıcının sorumluluğundan, satıcının sorumluluğuna doğru bir geçiş oluşmaya başlamış ve “caveat emptor” yerine “satıcı dikkatli olsun” anlamında “caveat venditor” görüşü geçerli olmaya başlamıştır. Buna göre ürünlerin, satış sözleşmesinde belirtilen genel şart uyarınca kullanım amaçlarına uygun ve kabul edilebilir bir güvenlik seviyesinde üretilmeleri gerekmektedir (Aydos, 2013, s. 1787).

Kusura dayalı olmayan ürün sorumluluğu geçmişi ise yirminci yüzyılın ortasından itibaren başlamaktadır. ABD mahkemeleri yirminci yüzyılın ilk yıllarında ürün sorumluluğunu konu alan davalarda, üreticiyle sözleşme ilişkisini göstermeyi ve üreticilerin gerekli dikkati ve özeni göstermediğini ispatlamak sorumluluğunu davacı tarafa bırakmıştır. ABD mahkemeleri 20. yüzyılın başlarında ürün sorumluluğu davalarında, üretici ile sözleşme ilişkisini gösterme ve üreticilerin makul dikkat ve özeni göstermediğini ispatlama yükümlülüğünü davacıya yüklemiştir. Bu devirde ağırlıklı olan yasal görüş satıcının dikkatli olduğu “caveat venditor” ilkesi uyarınca satıcının gerekli özeni göstereceği sözleşmeye dayalı ilişki şeklindedir. Bu bakış açısı bir süre sonra, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'nin de etkisiyle genel olarak uygulanmamaya başlamıştır. Ayıplı ürün sebebiyle kusur şartının kaldırılmasında ilk adım insanlar tarafından doğrudan tüketilmeleri nedeniyle gıda ürünlerinde söz konusu olmuştur. Gıda ürünleriyle gündeme gelen kusursuz sorumluluk görüşü, daha sonra saç boyası, sabun vb. ürünleri de kapsar duruma gelmiştir. Kusursuz sorumluluğun sadece insanların doğrudan kullanımına ilişkin bu tür ürünlerle sınırlandırılması anlayışı da zaman içinde yargı kararlarıyla eleştirilmeye başlanmıştır. Bu nedenle ilk zamanlar yalnızca gıda ürünleri satışında dikkate alınan kusursuz sorumluluk durumu, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1932 yılında görülen Baxter v. Ford Motor Co. davası sonrası diğer taşınır mallar için de uygulanır duruma gelmiştir. Söz konusu şirketin yapmış olduğu reklamda verdiği garantinin aksine, otomobilin ön camının kırılarak tüketicinin yaralanmasına sebep olması, üreticiyi kusursuz sorumlu durumuna getirmektedir. Bunun nedeni ise tahmin edileceği gibi satıcı firmanın verdiği açık garantiye rağmen tüketici üzerinde oluşan zarardır. 1963 yılında ise Kaliforniya Yüksek Mahkemesi'nin sağlık açısından zararlı görülen gıda ürünlerinin dışında, önemli tehlikeler oluşturabilen ayıplı ürünler ile ilgili davalar için de kusurun aranmaması yönünde karar verdiği görülmüştür (Aydos, 2006, s. 55).

Günümüzde artık geçerli olan kusursuz sorumluluk ilkesi kapsamında, kusurun ispatlanmasına ihtiyaç duyulmamaktadır. Zarar gören tarafın tazminat talebinde, ayıbın kullanan açısından normalin üstünde tehlike oluşturduğu, zararın ayıp nedeniyle meydana geldiği ve üreticinin denetimi altındayken ürünün ayıplı olduğunu ispat etmesi yeterli olmaktadır. Burada tazminat talebinde bulunan kişi alıcı, alıcının beraberindeki başka biri ya da ürünü kullanma durumunda olan üçüncü bir kişi olabilmektedir (Aydos, 2013, s. 1787). Üretici her durumda ayıplı olmayan, kullanım amacı açısından güvenli ve normal şartlarda zararlı herhangi bir özelliği olmayan

ürünleri imal etmekle sorumludur. Bu anlamda ürün sorumluluğunun; bir ürünün tasarımı, üretimi ve kullanımına kadar olan yasal sorumluluğu ifade ettiği söylenebilmektedir.

Türk Hukukunda Ürün Sorumluluğu

Ürün sorumluluğu, piyasaya sunulan ayıplı bir ürünün insanlar veya eşyalar üzerinde oluşturduğu zararlar nedeniyle, üreticinin ya da üretici gibi sorumlu görülenlerin tazminat sorumluluğu bulunduğunu ifade etmektedir. Bu kapsamda üreticinin meydana gelen zararlar nedeniyle oluşan tazminat sorumluluğu, hatalı ürünlerin sebep olduğu ölüm ve yaralanmalar ile eşyaların hasara uğraması veya kullanılamaz hale gelmesinden dolayı söz konusu olmaktadır. Günümüzde ürün sorumluluğu üretici, ithalatçı veya satıcıyla, ürünü kullananlar ve zarar gören diğer kişiler arasında kurulan sözleşme ilişkilerine dayanmadığı gibi üreticinin genel anlamdaki bir garanti taahhüdüne de dayanmamaktadır. Söz konusu ürün sorumluluğu; üreticinin piyasaya sürdüğü ürünlerin, kullanan kişilere veya üçüncü kişilere ya da bunların sahip oldukları eşyalara zarar vermeleri durumunda bu zararların tazmin edilmesini sağlayan kusurdan bağımsız sözleşme dışı sorumluluk halini belirtmektedir (Arık, 2023, s. 7). Bu durumda hatalı olarak piyasaya sürülmüş bir ürün, bir kimsenin yaşamına, vücut bütünlüğüne veya ürünün kendisi dışındaki mal varlığında bir zarara neden oluşturmuşsa, üreticinin bu zararı tazmin etmesi istenebilmektedir (Çelt, 2021, s. 73). Ürün sorumluluğu olarak adlandırılan bu sorumluluk hali Türk hukuk sisteminde ise “7223 sayılı Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu” (ÜGTDK) ile düzenlenmiş bulunmaktadır (ÜGTDK, 2020).

ÜGTDK, ürünlerin güvenli ve ilgili teknik düzenlemelere uygun olarak üretilmesini sağlamanın yanında piyasanın gözetim ve denetim esaslarıyla yetkili kuruluşların görevleri ve iktisadi işletmecilerle uygunluk değerlendirmesi yapan kuruluşlarının yükümlülüklerini belirlemek amacıyla düzenlenmiştir.

Söz konusu ÜGTDK’nun; piyasaya arzı hedeflenen, arzı yapılan, piyasada bulunan veya hizmete sunulan bütün ürünleri kapsadığı anlaşılmaktadır. Ürün tanımı ise ÜGTDK’un 3/1(s) bendinde, “Her türlü madde, müstahzar veya eşyayı” şeklinde yapılmıştır. Bu Kanun’a dayandırılarak Ticaret Bakanlığı tarafından 2021 yılında çıkarılan “Genel Ürün Güvenliği Yönetmeliği” (GÜGY) ise ürün tanımını daha detaylı yapmıştır. Buna göre ürün; yönetmeliğin 4/1 (h) bendinde, “Tüketicilerin kullanımı için amaçlanan veya tüketicilerin kullanımı için amaçlanmamış olsa dahi makul ölçüde öngörülebilir koşullarda tüketiciler tarafından kullanılması muhtemel olan, gerek ticari faaliyetler sonucunda gerekse başka yollarla tedarik edilen veya kullanıma sunulan, yeni, kullanılmış veya ıslah edilmiş her türlü madde, müstahzar veya eşyayı” şeklinde belirtilmiştir (GÜGY, 2021). Bu kapsamda üretilen her türlü taşınır, örneğin tarım ürünleri, hayvancılık ürünleri, sanayi ürünleri, elektrik, doğal gaz, doğal veya işlenmiş hammaddeler ürün tanımı içerisinde düşünülebilmektedir (Kanışlı, 2020, s. 1431).

7223 sayılı ÜGTDK’un 5/1 maddesi, ürünün güvenli olmasını zorunlu tutmaktadır. Güvenli ürün ise yine aynı Kanun’un 3/1 (e) bendinde belirtilmiş bulunmaktadır. Buna göre güvenli ürünün; “Kullanım süresi, hizmete sunulması, kurulumu, kullanımı, bakımı ve gözetimine ilişkin talimatlara uygun ve normal kullanım koşullarında kullanıldığında risk taşımayan veya sadece ürünün kullanımına özgü asgari risk taşıyan ve insan sağlığı ve güvenliği için gerekli düzeyde koruma sağlayan ürünü” ifade ettiği açıklanmıştır. Genel Ürün Güvenliği Yönetmeliği’nde ise güvenli ürün, yönetmeliğin 4/1 (d) bendinde

Kullanım süresi ve uygulanabilir olduğu durumlarda hizmete sunulması, kurulumu ve bakımına ilişkin gereklilikleri dâhil olmak üzere, normal ve makul ölçüde öngörülebilir koşullarda kullanımı risk taşımayan veya ürünün kullanımına özgü asgari risk taşıyan, aşağıdaki unsurlar ele alındığında insan sağlığı ve güvenliği için yüksek düzeyde koruma sağladığı kabul edilen ürünü belirtir

şeklinde açıklanmıştır. ÜGTDK'den ayrı olarak Yönetmeliğin 4/(g) maddesinde, tehlikeli ürün tanımı da yapılmış, bunun “*güvenli ürün tanımını karşılamayan ürün*” olduğu ifade edilmiştir.

Ürün sorumluluğu tazminatı ise ÜGTDK'un 6. maddesinde açıklanmıştır. İlgili maddeye göre ürün sorumluluğunda; ürünün, kişiye veya mala zarar vermesi durumunda, ürünün imalatçısı veya ithalatçısı konumunda olanlar zararı karşılamakla yükümlü olmaktadır. Bununla birlikte imalatçı ya da ithalatçının sorumlu tutulabilmesinde, zarar görenin uğradığı zararı ve uygunsuzluk ile zarar arasındaki nedensellik bağıını ispatlaması zorunludur. Ayrıca ürün nedeniyle oluşan zarardan birden fazla imalatçının veya ithalatçının sorumluluğu durumunda bunların müteselsilen sorumlu tutulduğu belirtilmektedir. Bunun yanında imalatçı veya ithalatçıyı ürün nedeniyle meydana gelen tazminat sorumluluğundan kurtarma veya sorumluluğunu azaltma yönündeki sözleşmelerin ilgili maddelerinin de hükümsüz olduğu ifade edilmektedir.

Ürün sorumluluğunda tazminat yükümlülüğü bulunan üreticinin yani imalatçının da ÜGTDK'un 3/1 (g) bendinde, “*ürünü imal ederek veya ürünün tasarımını veya imalatını yaptırarak kendi isim veya ticari markası ile piyasaya arz eden gerçek veya tüzel kişiyi*” şeklinde ifade ettiği tanımlanmaktadır. Genel Ürün Güvenliği Yönetmeliği'nde de üretici; 4/4 (ğ) bendinde tanımlanmış olup,

1) Türkiye’de yerleşik olması halinde ürünü imal eden ve ürüne kendi ismini, ticari markasını veya herhangi bir ayırt edici işaret koyarak kendisini imalatçı olarak sunan veya ürünü ıslah eden, Kanun kapsamında imalatçı sıfatını haiz gerçek veya tüzel kişiyi,

2) İmalatçının Türkiye’de yerleşik olmaması halinde, Kanun kapsamında ürünün yetkili temsilcisi sıfatını haiz Türkiye’de yerleşik gerçek ve tüzel kişiyi, yetkili temsilcinin bulunmaması halinde ürünü ithal eden, Kanun kapsamında ithalatçı sıfatını haiz gerçek veya tüzel kişiyi,

3) Tedarik zincirinde yer alan ve faaliyetleri, bir ürünün güvenliğine ilişkin özellikleri etkileyebilen, Kanun kapsamında iktisadi işletmeci sıfatını haiz gerçek veya tüzel kişiyi

şeklinde ifade edilmiştir. Sorumluluğun söz konusu olması için her şeyden önce ürünün piyasaya sunulmuş olması gerekmektedir. Nitekim ÜGTDK'un 3/1 (k) bendinde ürünün piyasaya arzının, ürünün piyasada ilk kez bulundurulması olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında piyasa arz edilen üründe aynı zamanda bir hatanın da bulunması gerekmektedir. Buna göre ürün sorumluluğunun şartları olarak güvenli olmayan bir ürünün piyasaya sunulması, kişiye veya eşyaya zarar vermesi, nedensellik bağının bulunması ve üreticinin kurtuluş kanıtı getirememiş olması gerekmektedir.

Sonuç itibarıyla ürün sorumluluğunun oluşması için güvenli olmayan bir ürünün meydana getirdiği bir zarar söz konusu olmalıdır. Bu durumda ürün sorumluluğunda zararın, ürünün normal kullanım amacına uygun olarak kullanılması sırasında birinin yaşamını yitirmesine neden olması, vücut bütünlüğüne veya mal varlığında azalmaya sebep olması durumunda olduğu kabul edilmektedir (Baş, 2022, s. 372).

Ürün sorumluluğunda ÜGTDK'un 6/1 maddesinde belirtildiği üzere ürünün, bir kişiye veya bir mala zarar vermesi durumunda, bu ürünün imalatçısının veya ithalatçısının zararı gidermekle yükümlü olduğu görülmektedir. Yine ÜGTDK'un 6/5 maddesinde belirtildiği şekliyle ürün nedeniyle oluşan zararda, zarar görenlerin maddi ve manevi tazminat talebinde bulunabilecekleri, söz konusu tazminat miktarlarının belirlenmesinde ise “6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu” hükümlerinin uygulanacağı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda üreticinin sorumluluğunun, piyasaya sunduğu hatalı ürünler nedeniyle zarar gören kişilere karşı tazminat sorumluluğunun olduğu söylenebilmektedir (Kanışlı, 2020, s. 1419). Bununla birlikte üreticinin

sorumluluğunun, tüketici hukuku bakımından farklı anlamlarının bulunduğunu da unutmamak gerekmektedir. Bu açıdan “6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun” (TKHK) kapsamında belirtilen sorumluluk önemli görülmektedir. TKHK, 1. maddesinde çıkarılma amacının; “*kamu yararına uygun olarak tüketicinin sağlık ve güvenliği ile ekonomik çıkarlarını koruyucu, zararlarını tazmin edici, çevresel tehlikelerden korunmasını sağlayıcı, tüketiciyi aydınlatıcı ve bilinçlendirici önlemleri almak, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini özendirme ve bu konulardaki politikaların oluşturulmasında gönüllü örgütlenmeleri teşvik etmeye ilişkin hususları düzenlemek*” olduğu ifade edilmektedir. İkinci maddesinde ise TKHK’un, her türlü tüketici işlemiyle tüketiciye yönelik uygulamaları kapsadığı belirtilmektedir (TKHK, 2013).

Tüketicileri korumak amacıyla çıkarılan söz konusu Kanun ayıplı mal ve hizmetler kısmı içinde; “ayıplı mal”, “ayıplı hizmet” ve bunlarla ilgili sorumlulukları detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. TKHK’nun 8. maddesinde ise ayıplı malın tanımı yapılmıştır. Buna göre ayıplı malın tanımı şu şekildedir;

(1) Ayıplı mal, tüketiciye teslimi anında, taraflarca kararlaştırılmış olan örnek ya da modele uygun olmaması ya da objektif olarak sahip olması gereken özellikleri taşıması nedeniyle sözleşmeye aykırı olan maldır.

(2) Ambalajında, etiketinde, tanıtma ve kullanma kılavuzunda, internet portalında ya da reklam ve ilanlarında yer alan özelliklerinden bir veya birden fazlasını taşımayan; satıcı tarafından bildirilen veya teknik düzenlemesinde tespit edilen niteliğe aykırı olan; muadili olan malların kullanım amacını karşılamayan, tüketicinin makul olarak beklediği faydaları azaltan veya ortadan kaldıran maddi, hukuki veya ekonomik eksiklikler içeren mallar da ayıplı olarak kabul edilir.

Yine TKHK’un 9. maddesinde ise ayıplı maldan sorumluluğun;

(1) Satıcı, malı satış sözleşmesine uygun olarak tüketiciye teslim etmekle yükümlüdür.

(2) Satıcı, kendisinden kaynaklanmayan reklam yoluyla yapılan açıklamalardan haberdar olmadığını ve haberdar olmasının da kendisinden beklenemeyeceğini veya yapılan açıklamanın içeriğinin satış sözleşmesinin akdi anında düzeltilmiş olduğunu veya satış sözleşmesi kurulma kararının bu açıklama ile nedensellik bağı içinde olmadığını ispatladığı takdirde açıklamanın içeriği ile bağı olmaz.

şeklinde olduğu ifade edilmektedir.

Malın ayıplı olduğunun belirlenmesi halinde ise tüketici tarafından kullanılabilir seçimsel haklar TKHK’un 11/1 maddesinde belirtilerek, satıcının tüketicinin tercih ettiği hak talebini yerine getirmek zorunda bulunduğu ifade edilmektedir. Bu sorumluluğun nasıl olduğu TKHK’un 11/2 maddesinde detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bunlardan tüketicinin; ücretsiz onarım veya malın ayıpsız misli ile değiştirilmesi tercihinde bulunması durumunda, haklarını üretici veya ithalatçıya karşı da kullanılabileceği, bu hakların yerine getirilmesi hususunda satıcı, üretici ve ithalatçının müteselsilen sorumlu olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında söz konusu TKHK’un 56 maddesi uyarınca, üreticinin garanti belgesiyle satılması zorunlu görülen mallar açısından da garanti sözleşmesinden doğan sorumluluğu bulunduğunu söylemek gerekmektedir (Kamışlı, 2020, s. 1420).

SONUÇ

Günümüzde tüketicinin ya da kullanıcının farklı amaçlar için kullanımına sunulan ve genellikle seri üretim şeklinde imal edilen çok sayıda ürünle muhatap olması söz konusu olmaktadır. Birçok ürünün özellikle mekanik ve elektronik içerikli olanların bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak karmaşık yapı sergilemeleri ve ileri mühendislik hizmetleriyle üretildikleri bilinen bir gerçektir. Bu sebeple bu tip ürünleri kullanan sıradan bir kullanıcının ürün hakkında teknik açıdan bir değerlendirme yapması beklenmemektedir. Bundan dolayı ürünün belirtilen özellikleri sağlamakta ne kadar başarılı olduğu, hatalı üretilip üretilmediği ya da güvenlik açısından herhangi bir sorun taşıyıp taşımadığının sorumluluğunun üreticide olması gerektiği düşünülmektedir. Ürün sorumluluğu olarak değerlendirilen ve üretici cephesinde oluşan bu sorumluluk içerisinde önemli bir sorumluluk da üretimde görev alan mühendislerdir. Mühendisler bir yandan mesleki yetkinliklerini en üst seviyede tutarken, diğer yandan da toplum ve çevre sağlığını ihmal etmeden etik değerlere bağlı kalarak sorumluluklarını yerine getirmek durumundadırlar. Bununla birlikte güvenli ürün üretiminin temini için üreticinin yükümlülükleri ile hatalı bir ürünün piyasaya sunulması durumunda hukuki sorumlulukların ne olduğunun belirlendiği yasal düzenlemelere de ihtiyaç bulunmaktadır. Hukuki olarak ürün sorumluluğu, üreticinin piyasaya sunduğu ürünlerin hatalı olmasından yani güvenli olmayan ürünlerden dolayı meydana gelen zararları tazmin yükümlülüğünü ifade etmektedir. Hatalı ürünler nedeniyle imalatçının veya ithalatçının sorumlu tutulabilmesi için ilgili yasal düzenleme “7223 Sayılı Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu (ÜGTDK)” ve bu kanuna dayanılarak çıkarılan “Genel Ürün Güvenliği Yönetmeliği” ile yapılmıştır. Kanun’un 6/1 maddesinde belirtildiği üzere ürünün, bir kişiye veya bir mala zarar vermesi durumunda, bu ürünün imalatçısı veya ithalatçısı zararı gidermekle yükümlü olmaktadır.

Ürün sorumluluğu için her şeyden önce güvenli olmayan bir ürünün piyasaya sunulmuş olması gerekmektedir. Ürünü piyasaya sunan üretici veya ithalatçının sorumlu tutulabilmesi için zarar görenin zararı ve uygunsuzluk ile zarar arasındaki nedensellik bağıını ispat etmesi zorunlu görülmektedir. Bu doğrultuda ürünün neden olduğu zarardan birden fazla imalatçı veya ithalatçının sorumlu olması durumunda ise bunlar müteselsilen sorumlu tutulmaktadır. Bunun yanında hatalı ürünün bir kişiye veya bir mala zarar vermesi durumunda ÜGTDK’un 21. maddesinde belirtilen iktisadi işletmeciyi sorumluluktan kurtaran hallerin bulunmaması da gerekmektedir. Bu kapsamda hatalı ürün nedeniyle zarar gören herhangi biri maddi ve manevi tazminat talebinde bulunabilmektedir. Böylece zarar gören herkes hukuki açıdan koruma altına alınmış bulunmaktadır.

ÜGTDK ile belirlenen üretici sorumluluğunun, tüketici hukuku açısından başka anlamları da bulunduğu ve bunlardan “6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun (TKHK)” kapsamında belirtilen sorumluluğun önemli olduğu anlaşılmaktadır. Tüketicileri korumak amacıyla çıkarılan Kanun’un ayıplı mal ve hizmetler kısmı içinde; “ayıplı mal”, “ayıplı hizmet” ve bunlarla ilgili sorumluluklar detaylı bir şekilde değerlendirilmektedir. Malın ayıplı olduğunun anlaşılması halinde satıcının yerine getirmekle yükümlü olduğu tüketicinin kullanacağı bir takım seçimlik haklarının bulunduğu TKHK’un 11/1 maddesinde belirtilmektedir. Bunun yanında söz konusu TKHK’un 56 maddesi, üreticinin garanti belgesiyle satılması gereken mallar bakımından da garanti sözleşmesinden doğan sorumluluğunun bulunduğunu belirtmektedir.

Görüldüğü gibi sözü edilen kanunlarla gerek ürün güvenliği gerekse tüketicinin korunması için ürün sorumluluğu bakımından sorumlu kişiler belirlenerek yükümlülükleri açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bununla birlikte güvenli ve ayıpsız malın üretilmesi ve piyasaya sunulmasında bu ürünlerin üretilmesinde sorumluluğu bulunan mühendisler de büyük görev düştüğü ve mühendislerin görevlerini etik ilkelere bağlı kalarak yerine getirmelerinin önemli olduğu söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

- ALPASLAN N. (2011). Mühendislik Tarihi ve Felsefesi Üzerine Bir Araştırma, *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:1, 1-10.
- ARIK D. (2023). *Avrupa Ürün Sorumluluğu Direktifi ile Karşılaştırmalı Olarak 7223 Sayılı Ürün Güvenliği Teknik Düzenlemeler Kanunu Uyarınca Ürün Sorumluluğu*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Ankara.
- AYDOS O. S. (2006). *Ürün Sorumluluğu*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Ankara.
- AYDOS O. S. (2013). Ürün Sorumluluğu Risk Kontrolü Başarı İçin Yedi Anahtar. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVII (1-2), 1785-1802.
- BAŞ S. (2022). 7223 Sayılı Kanun Kapsamında Ürün Sorumluluğu Kavramına Genel Bir Bakış. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi - TAAD*, 13 (52), 349-382.
- CHRISTINA S., MUNISHAMAPPA P. (2014). Caveat Emptor to Caveat Venditor in The Process, *International Research Journal of Management Sociology & Humanity (IRJMSH)*, 5 (5), 428-434.
- ÇELT D. Ö. (2021). Ürün Sorumluluğunda Yaşanan Güncel Gelişme: 7223 Sayılı Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu. *Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 73-114.
- ERTEM İ. (2024, 10 Nisan). TMMOB Mesleki Davranış İlkeleri, Eylül 2004, <http://www.ee.bilkent.edu.tr/~ge301/tmmobdavranisbildiri.pdf>
- GENÇOĞLU M. T. (2008). Mühendislikte Etik. *TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Ankara Şubesi Haber Bülteni*, Sayı:5, 26-31.
- GÜGY (Genel Ürün Güvenliği Yönetmeliği). (2021). 11.03.2021 tarih ve 31420 sayılı Resmî Gazete.
- İPBÜKER C., GÖKSEL Ç., DENİZ R. (2006). Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Mesleğinde Etik İsterler. *HKM Jeodezi, Jeoinfarmasyon ve Arazi Yönetimi Dergisi*, 2 (95), 45-50.
- KANIŞLI E. (2020). Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu (ÜGTDK) Uyarınca Üreticinin Sorumluluğu. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78 (3), 1413-1468.
- OĞULATA R. T. (2021). Mühendislikte Etik. *Fırat Üniversitesi Müh. Bil. Dergisi*, 33 (2), 527-536.
- OĞULATA R. T. (2023). Mühendislikte Sorumluluk ve Etik. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 10 (2), 444-459.
- OĞULATA R. T. (2024). *Mühendislik Etiği* (2. Baskı) Ankara : Gazi Kitabevi.
- TANRIBİLİR F. B. (2009). Milletlerarası Özel Hukukta Ürün Sorumluluğuna İlişkin Kurallara Genel Bakış. İçinde, *Sorumluluk ve Tazminat Hukuku Sempozyumu (28-29 Mayıs 2009)*, s.263-293. Ankara: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- TDK (Türk Dil Kurumu Sözlükleri). (2024, 11 Nisan). <https://sozluk.gov.tr/>
- TKHK (6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun). (2013). 28.11.2013 tarih ve 28835 sayılı Resmî Gazete.

ÜGTDK (7223 sayılı Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu). (2020). 12.03.2020 tarih ve 31066 sayılı Resmî Gazete.